ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

مۇھەممەد ئوسمانھاجىم

شۇرولى

(تارىخىي رومان)

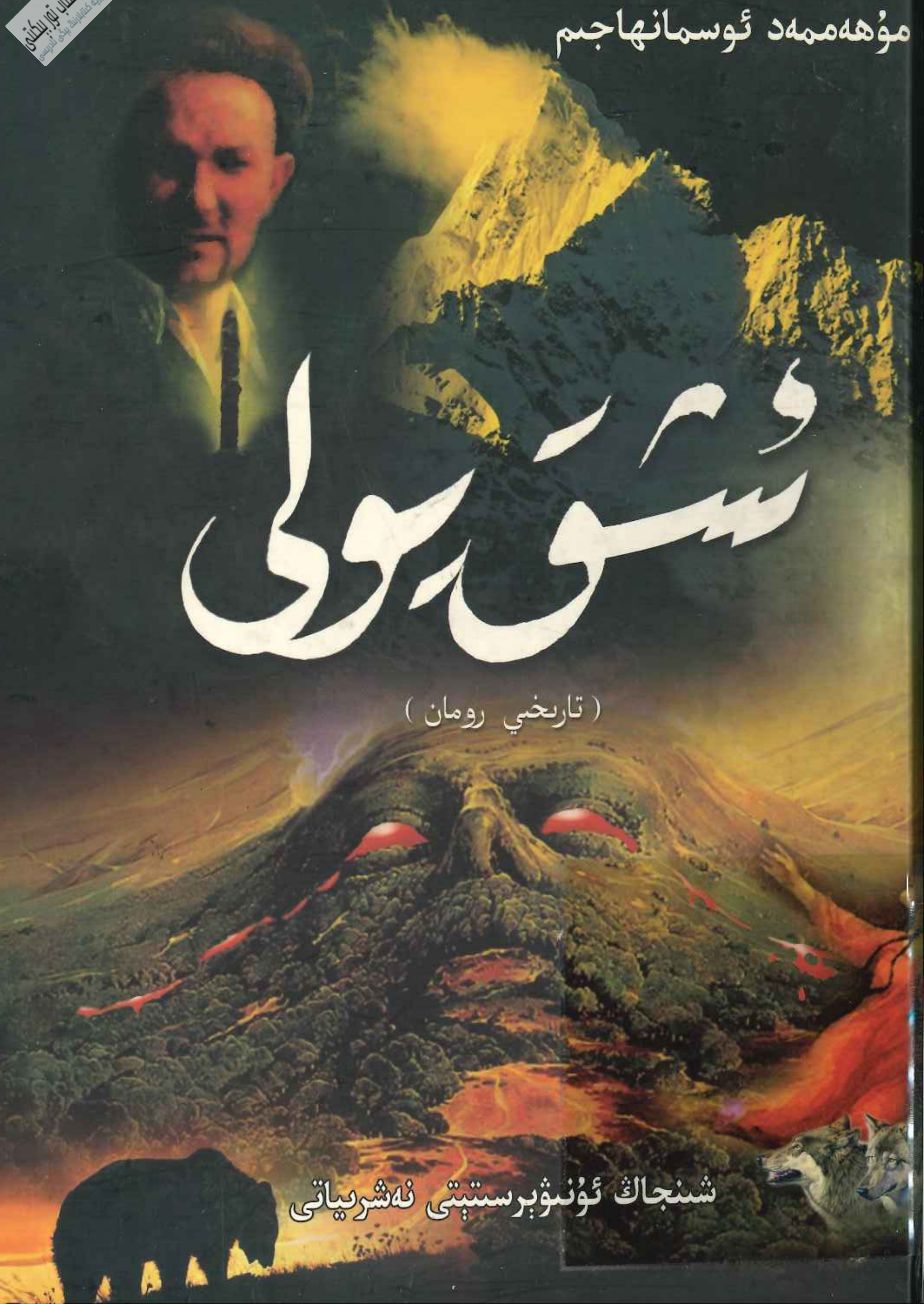

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى

ئىشق سىررىن ھىجر ئەسرى ناتەۋانلاردىن سوراڭ،
ئەيش ئىلە ئىشرەت تەرىقىن كامىرانلاردىن سوراڭ.
بىزگە جۆز مېھرى ۋاپا ئايىنى بولمايدۇ نەسىپ،
بىۋاپالىق رەسمىنى نامېھرىبانلاردىن سوراڭ.
بىزنى دەۋران مېھنىتى ھەم ئاجىز ئەتتى ھەم قېرى،
ھۆسنىلە قۇۋۋەتنى رەنا نەۋجۇۋانلاردىن سوراڭ.
پەردىلىق زەۋقىنى سورىماڭ شەۋكىتى جاھ ئەھلىدىن،
ئۇل سەئۇبەت لەززىتىن بىخانۇمانلاردىن سوراڭ.
ئەجزى تۇپراغىدا ئىشق ئەھلىگە ئۆلمەك ھۆكمى بار،
قەتلى ھۆكمى ئەيلەمەكنى قەھرىمانلاردىن سوراڭ.
نىكى نام ئەل ئىشق ئارا بەدناملىقلار شىۋەسىن،
ياخشى بىلمەسلەر ئېنى، بىزدەك يامانلاردىن سوراڭ.
چۇن نەۋائى ئىشق سەھراسىدا ياتتى دوستلار،
ئېنى ئۇل ياقتىن يېتىشكەن كارۋانلاردىن سوراڭ.

ــ ئەلىشىر نەۋائى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

مۇھەممەد ئوسمانھاجىم

شۇ يولى

(تارىخىي رومان)

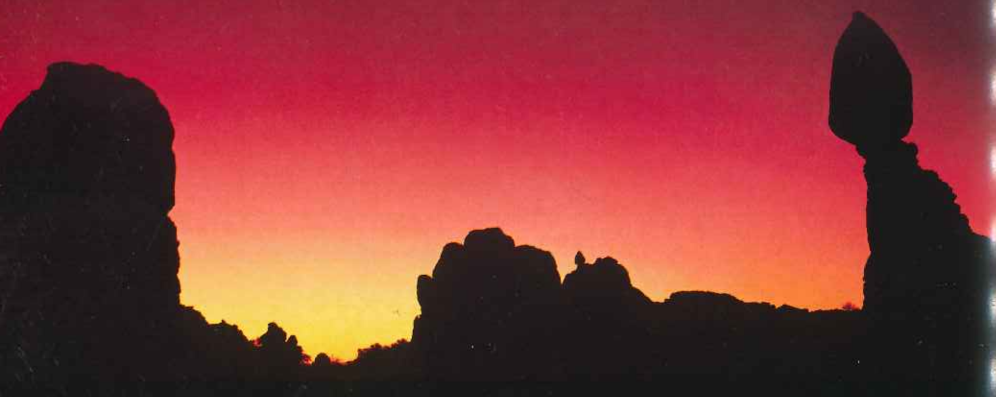

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى

پىلانلىغۇچى : ئەزىز ئاتاۋۇللا سارتېكىن
مەسئۇل مۇھەررىرى : ئابلىمىت قادىر
مەسئۇل كوررېكتورى : ئادالەت ياقۇپ

ئىشق يولى

(تارىخىي رومان)

ئاپتورى : مۇھەممەد ئوسمانھاجىم

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئادرېسى : ئۈرۈمچى شەھرى غالىبىيەت يولى №14 ، پوچتا نومۇرى : 830046)
شىنجاڭ جىنبەن مەتبەئەچىلىك چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى تارقاتتى
880×1230 مم ، 32 كەسلەم ، باسما تاۋىقى : 9.5
2008 - يىلى 5 - ئاي 1 - نەشرى
2008 - يىلى 5 - ئاي 1 - قېتىم بېسىلىشى
تىرازى : 0001—3000

ISBN978—7—5631—2194—6
باھاسى : 25.00 يۈەن

www.uyghurkitap.com

مۇھەممەد ئوسمانھاجىم

(1924 ـ 2008.4.16)

ئەستىلىكلەر

نەشرىياتتىن

كۆزگە كۆرۈنگەن جامائەت ئەربابى ، پېشقەدەم تەتقىقاتچى ۋە ئەدىب مۇھەممەد ئوسمانھاجىم 1924 ـ يىلى ئەتىيازدا قەشقەر شەھىرىدىكى جالا مەھەللىسىدە ئوقۇمۇشلۇق ئائىلىدە تۇغۇلغان . ئۇ 1939 ـ يىلى قەشقەر پېداگوگىكا مەكتىپىنى پۈتتۈرۈپ ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان ؛ 1940 — 1943 ـ يىلىغىچە تاۋار كارانتىن قىلىش كۇرسىدا ئوقۇغان ۋە شەھەرلىك تۇرلۇك ماللار شىركىتىدە كاسسىر ، بوغالتىر بولغان ؛ ئازادلىقتىن كېيىن ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان ، شەھەرلىك مەدەنىيەت يۇرتى ۋە شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىدە ئىشلىگەن ، شەھەرلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ مەسئۇلى بولغان . ئۇ 1989 ـ يىلى كاندىدات ئالىي تەتقىقاتچى ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن ، 1993 ـ يىلى پېنسىيەگە چىققان . 2008 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى ۋاپات بولغان .

مۇھەممەد ئوسمانھاجىمنىڭ ئائىلىسى خەلق ئىچىدە تارىخىي يوسۇن بولغان پاك ـ دىيانەت بىلەن ئىلىم مۇتالىئە قىلىدىغان ئەنجۈمەنلەرنىڭ ساھىبخانى ، قاتناشقۇچىسى ، ۋارىسى بولۇپ كەلگەن . ئۇ مەرىپەتلىك ئائىلىنىڭ تەسىرىدە ئىلىم ـ مەرىپەتكە ئىشتىياق باغلاپ ، 1940 ـ يىلى «قەشقەر گېزىتى» دە ئېلان قىلغان «ياخشى» ناملىق شېئىرى ، «ۋەخپە» ناملىق ماقالىسى بىلەن ئەدەبىي ئىجادىيەتكە كىرىشىپ ، ھازىرغىچە 20 نەچچە پارچە ماقالە ۋە ئەسلىمە ، ھېكايە ـ ئوچېركلارنى ئېلان قىلغان ؛ 400 پارچىدىن ئارتۇق ئەپسانە ـ رىۋايەت ، قىسسە ـ داستان ، ھېكايە ـ چۆچەك ، مەسەللەرنى توپلاپ نەشرگە تەييارلىغان . 1962 — 1969 ـ يىللاردا ئۇ يازغان «دەريا بويىدا» ، «ئۆتمۈشنى ئۇنتۇما» ، «شىرە سائىتى» ، ئۆزگەرتىپ يازغان

«تۇگمەندە» ، «تامنى ئۆرۈۋېتىپ قۇدا بولۇش» ، «جەنگەن دەر-ياسى بويىدا» قاتارلىق سەھنە ئەسەرلىرى شەھەرلىك سەنئەت ئۆمىكى تەرىپىدىن سەھنىلەشتۈرۈلگەن . ئۇ «قابۇسنامە» نىڭ بىر قىسمىنى نەشرگە تەييارلاپ ، «قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستى-تۇتى ئىلمىي ژۇرنىلى» نىڭ 1982 - يىللىق سانلىرىدا ئېلان قىلغان . ئۇنىڭ «گۈلخۇمار» ناملىق پوۋېستى 1993 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن ، 2002 - يىلى «مەھمۇد قەشقەرى ھەققىدە ھېكايەتلەر» (ئابدۇكېرىم ئەخمىدى بىلەن بىر-لىكتە تۈزگەن) ، 2003 - يىلى «ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى ئەدەپ - ئەخلاق تەربىيىسى» ، 2006 - يىلى «ئىزدىنىشتىن تامچىغان تەرلەر» ناملىق كىتابلىرى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان .

مۇھەممەد ئوسمانھاجىم كۆپ قېتىم شەھەر ، ۋىلايەت ، ئاپ-تونوم رايون بويىچە «مەدەنىيەت خىزمىتىدىكى ئىلغار شەخس» ، «مۇنەۋۋەر تەتقىقاتچى» بولۇپ باھالانغان ; 1989 - يىلى 5 - ئايدا مەدەنىيەت مىنىستىرلىقىنىڭ «مەدەنىيەت خىزمە-تىدىكى نەمۇنىچى شەخس» گۇۋاھنامىسىگە ئېرىشكەن ، قەشقەر شەھەرلىك سىياسىي كېڭەش 7 - ، 8 - نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ ئەزاسى بولغان .ئۇ ھايات ۋاقتىدا قەشقەر شەھەرلىك ۋە قەشقەر ۋىلايەتلىك تارىخ - تەزكىرە تەھرىر ھەيئىتىنىڭ ئەزاسى ، ۋىلايەت-لىك كۇتۇپخانا ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ، ئاپتو-نوم رايونلۇق كۇتۇپخانا ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى ، ۋىلايەت-لىك خەلق ئەدەبىيات - سەنئەتى تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى ئىدى .

مۇقەددىمە

1956 ـ يىلى قەشقەردە ئۆتكەن تارىخىي ئەھۋاللارنى بىلىدىغان پېشقەدەملەر بىلەن ئۇيۇشتۇرۇلغان سۆھبەتلىرىمىزنىڭ بىرىدە، مەرھۇم ئالىم، تارىخچى ئىمىرھۈسەيىن قازىھاجىم: «تۆت ئەسىرچە مۇقەددەم قەشقەر بەشكېرەملىك شاۋاز قارىي ئاتۇشلۇق زېمىندار خاتىپنىڭ گۈلخۇمار دېگەن قىزى بىلەن ئاشىق بىقارار بولۇشقان. شاۋاز قارىي تاغ ئۈستىدە يىرتقۇچ ھايۋانلار بىلەن ئېلىشىپ ئۆلگەن. گۈلخۇمار قاردا مۇزلاپ ئۆلگەن بىر ۋەقە ئۆتكەن» دېگەنىدى. ئۇنىڭدىن بىرنەچچە يىل كېيىن تۇرسۇن ھالىم: «بالا ۋاقتىمدا بىر قولىيازما كىتابچە كۆرگەنىدىم، ئۇنىڭدا گۈلخۇمار ۋەقەسى بايان قىلىنغان. ئەمما، مېنىڭ يادىمدا قالغىنى:

بەشكېرەم مەۋزەئى ئىتلە كەنتىدە،
موللا روزى ئاخۇن شىكەستە خەتىمدە.

دېگەن شېئىردىن ئىبارەت» دېدى. مەن مۇشۇ يىپ ئۇچىغا مۇناسىۋەتلىك تارىخ، سۆز ـ چۆچەكلەرنى ئاڭلىدىم، خاتىرىلىدىم، ئۆگەندىم. 1962 ـ يىلى قەشقەردە تەشكىللەنگەن ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى بىلەن خانئۆي ھەم مۇناسىۋەتلىك جايلارنى كۆزدىن كەچۈردۈم. ئۆگىنىش، ئىزدىنىش، خاتىرى-

لەش ، دوستلارنىڭ ئىلھام ۋە مەدەت بېرىشى بىلەن يازغان «گۈل-
خۇمار» ناملىق پوۋېستىم شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن
1993 - يىلى نەشر قىلىنىپ تارقىتىلدى . كېيىن ، خەلق ئارى-
سىدا يەنە مەزكۇر پوۋېستقا مۇناسىۋەتلىك يېڭى رىۋايەت ، بەزى
تارىخىي ۋەقەلەر بىلەن خام ماتېرىياللارنىڭ بارلىقىنى ، ئۇلار
چوڭقۇر تەتقىق قىلىنماي ، شاۋاز قارىي بىلەن گۈلخۇمارنىڭ
ئېچىنىشلىق پاجىئەسىنىڭ پوۋېستتا ئانچە يورۇتۇلمىغانلىقىنى
ھېس قىلدىم .

ئاتا - بوۋىلارنىڭ بايان قىلىشىچە ، نۇرغۇن يىللار ئىلگىرى
بەشكېرەمنىڭ سايۋاغ كەنتىدە تەقۋادار بىر دېھقاننىڭ ئوغلى شا-
ۋاز قارىي بىر مۇدەررىسنىڭ بويىغا يەتكەن گۈلخۇمار ئىسىملىك
ساھىبجامال قىزى بىلەن تونۇشۇپ بىر - بىرىگە ئىشق - مۇھەب-
بەت ئىزھار قىلىشىپتۇ . بۇ ئىككى ياش ۋىسال كويىدا مەخپىي
كۆرۈشۈپ تۇرۇپتۇ . بىر مەزگىلدىن كېيىن ، بۇ ئىككىسىنىڭ
مۇھەببىتى باشقىلار تەرىپىدىن سېزىلىپ ، مۇدەررىسنىڭ قۇلىقى-
غا يېتىپتۇ . غەزەپلەنگەن مۇدەررىس گۈلخۇمارنىڭ تالا - تۈزگە
چىقىشىنى مەنئى قىپتۇ . گۈلخۇمار بىلەن شاۋاز قارىي دىدار
ئىزدەپ قان - قان يىغلاپ ، ياقا يىرتىپتۇ . ئىككىسى ئىككى
يەردە كېچىسى سېغىنسا ئايغا ، كۈندۈزى سېغىنسا قۇياشقا قاراپ-
تۇ ، ئىشق ئوتىدا پۇچۇلىنىپ ئاخىر يوشۇرۇن كۆرۈشۈش قارا-
رىغا كەپتۇ . دادىسى خۇپتەن نامىزىدىن قايتىپ ئۆز خانىسىغا
كىرىپ كەتكەندە ، گۈلخۇمار ئاستا چىقىپ بەشكېرەم بىلەن ئال-
تىن ئاتۇشنى ئايرىپ تۇرىدىغان تاغ باغرىغا كېلىپ ، كېچىچە
يىغلاپ تاڭ سەھەردە ئۆيىگە قايتىپتۇ . شاۋاز قارىيمۇ ھەركۈنى
ئاشۇ تاغنىڭ بەشكېرەم تەۋەسىدىكى يانباغرىغا كېلىپ نالە -

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

پەرياد بىلەن تاڭ ئاتقۇزۇپتۇ .

بىرقانچە ئايدىن كېيىن ، مۇدەررىسنىڭ گۈلخۇمارنى ياتلىق قىلماقچى بولۇپ توي تەييارلىقىغا چۈشكەن خەۋىرىنى ئاڭلىغان شاۋاز قارىي تاغ ئارىلاپ ئاستىن ئاتۇشقا بېرىپتۇ . ئۇ تاغ ئارىسىدا كېتىۋېتىپ ، ھەسرەتلەنگەن ھالدا «گۈلخۇمار ماڭغان تاغ ، گۈلخۇمارنىڭ ئىزى قالغان تاغ ، گۈلخۇمار كۆرگەن تاغ» دەپ يىغلاپتۇ . شۇنىڭدىن كېيىن كىشىلەر بۇ تاغنى «خۇمارتاغ» دەپ ئاتايدىغان بولۇپتۇ . ئۇلار ئىشق - مۇھەببەت يولىدا ئاچقان بۇ يول «ئىشق يولى» دەپ ئاتىلىپتۇ . كېيىنكى كىشىلەر «خۇمارتاغ» نى «قۇمالتاغ» ، «ئىشق يولى» نى «ئىت يولى» دەپ ئاتايدىغان بوپتۇ . ھازىر بۇ يول ئارقىلىق ئاتلىق ، ئېشەكلىك ۋە پىيادىلەر ئاستىن ئاتۇش ۋە بەشكېرەمگە بېرىپ - كېلىدۇ .

يېقىنقى يىللاردا ، ساقسىزلىقىم سەۋەبىدىن ھاياتىمنىڭ كۆز پەسلى كەپقالدى ، گۈلىستاندىن يىراقلىشىپ ، گۆرىستانغا يېقىنلاشماقتىمەن . مۇبادا دوستلار بۇ ئەسەرنى قولىغا ئېلىپ قالسا ، «يۇرتىمىزدا ئۆتكەنلەر ئىچىدە بۇ ئادەممۇ بار ئىكەن» دەپ يادىغا ئالار ، دېگەن ئۈمىد بىلەن «گۈلخۇمار» پوۋېستىنىڭ قۇرۇلمىسىنى ئۆزگەرتىپ ، ۋەقەلىكىنى تولۇقلاپ يېزىشقا كىرىشىپ ، بۇ تارىخىي رومانىنى مۇشۇنچىلىك پۈتكۈزۈپ ، «ئىشق يولى» دەپ نام بەردىم . ئۇنىڭ ۋەقەلىكى قەشقەر شەھىرىنىڭ شەرقىي شىمالى تەرىپىدىكى خۇمارتاغنىڭ شاھىتلىقى بىلەن تەخمىنەن 350 يىل ئىلگىرى يۇرتىمىزدا ، جۈملىدىن بەشكېرەمدە ئۆتكەنلەرنىڭ رېئال سەرگۈزەشتىلىرى ئاساسىدا بىرقەدەر بەدىئىيلەشتۈرۈپ تەسۋىرلەندى . مەزكۇر رومانىنى يېزىش جەريانىدا بەشكېرەم توغرىسىدىكى رىۋايەتلەردىن ، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى تەرىپىدىن

نەشر قىلىنغان «ئاز ـ ئازدىن ئۆگىنىپ دانا بولۇر» ناملىق كىتاب بىلەن ئابدۇرېھىم ھاشىم مەشھەدىنىڭ «ئاتۇش» (1) ناملىق كىتابىدىكى قىسمەن مەزمۇنلاردىن ئىجادىي پايدىلاندىم. مېنىڭچە، بۇ رومان «يۇرتىمىزنىڭ قۇياشىدىن زەررە، دەرياسىدىن قەترە» دېيىلسە جايىدا بولىدۇ. بۇ رومانىمدا بىلىپ ـ بىلمەي بەزى جايلاردا كەتكۈزۈپ قويغان بولۇشۇم مۇمكىن. كەڭ ئوقۇرمەنلەر، جۈملىدىن ئەدەبىيات تەتقىقاتچىلىرىمىزنىڭ سەمىمىي تۈزىتىش پىكىرلىرىنى بېرىشىنى تۆۋەنچىلىك بىلەن سورايمەن.

www.uyghurkitap.com

مۇندەرىجە

بىرىنچى باب بېھىشكېرەم 1

ئىككىنچى باب ئاتۇش سەيلىسى 21

ئۈچىنچى باب سادىق دوستلار 52

تۆتىنچى باب ئاشىقلىق كېسىلى 77

بەشىنچى باب سالام خەت 108

ئالتىنچى باب خاسىيەتلىك پەيشەنبە ئاخشىمى 136

يەتتىنچى باب خاتىپنىڭ خانىسىدا 158

سەككىزىنچى باب ئىنسان بېشىغا نىمىلەر كەلمەيدۇ 184

توققۇزىنچى باب ۋىسالغا ئېرىشىش كويىدا 215

ئونىنچى باب ئاخىرقى چارە 243

ئون بىرىنچى باب نۇرى ئۈچكەن كۆزلەر 271

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

بىرىنچى باب

بېھىشكىرەم

1

تۆت جۈپ ناغرىنى ئات ھارۋىسىنىڭ ئۈستىگە ئەپلىك ئورۇنلاشتۇرغان جارچىلار يۇرتمۇيۇرت يۈرۈپ، قائان قوراخان[1]نىڭ يارلىقىنى ئەلگە تەنتەنە بىلەن يەتكۈزدى. جارچىلار ئالتىن ئاتۇش،[2] لىغىلدىما، سۇ ئۆزاق (ھازىرقى سۇزاق)، توققۇزاق، سەمەن، كاندىر، بۇيراخىلتاي[3]دىن تاشمىلىققىچە پەرمان يەتكۈزۈپ بولۇپ، ئوپالغا كېلىشتى. پۈتكۈل ئەل قاتتىق ياڭرىغان دۇبۇلغا (كاناي) ۋە ناغرا ئاۋازى چىققان تەرەپكە ئاقتى. دوپپىشى، قۇرىبېشى، دورغا، دادخو، خەلىپىلەر ئاتلىرىنى ئۇياق ـ بۇياققا چاپتۇرۇپ خەلقنى سۈرگىلى تۇردى.

سۆسەر دەرياسىنىڭ ئۇ چېتىدىكى سۇلتانباغ دارىسىدىن تارتىپ ئوپالنىڭ شىمالىدىكى ئوپالاتقىچە، تاشبالىغ، باش ياغۇ، باشۋاغ، قارىۋاش، قارا كېچىك، موللامبېغى، كۆكچى، قۇمباغ، ئاخۇن دارىسى، دۆلەت بۇلاق، ھۆل جىگدە، شەرق تەرەپ-

---

① قوراخان — «ئىقتىدارلىق خان» دېگەن ئۇنۋان.
② ئالتىن ئاتۇش — ئاستىن ئاتۇشنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» دىكى ئاتىلىشى.
③ بۇيراخىلتاي — قەشقەر كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ ھازىرقى بۇلاقسۇ يېزىسى، بەزى رىۋايەتلەردە «بورخانتاي» دېيىلىدۇ.

تىكى خانكۆۋرۈك ، قۇمباغ ، دوغىلات ، تاش كېچىكلەرگىچە ئارى-لىقتىكى يەتتە ياشتىن 70 ياشقىچە ئەر - ئايال جامائەت ئوپالنىڭ يۇدۇغۋاشتىكى كەڭرۈغا توپلىنىشقا پەرمان قىلىندى . ئېيتىلى-شىچە ، بۇ جاي خاقان ئافراسياپنىڭ ئارامگاھلىرىدىن بىرى ئىكەن .[1] قوراخان زامانىدىمۇ ، كاتتىلار يازكۈنلىرى يۇدۇغۋاش تەرەپلەردىكى يايلاقلاردا سەيلە - تاماشا قىلىپ ، قىمىز ئىچىپ ، قېنىزا يەپ قايتىشىدىكەن .

ئوردىدىكى جارچىلارنىڭ سەردارى پولات دوپپېشى بۇقىدەك ھۆركىرىگەن ئاۋازى بىلەن خالايىققا قاراپ :

— سەللى ئەلا مۇھەممەد ! ئەيىيۇھەنناس ، ئىشتىڭلار ئامۇ خاس ! ئۇيقۇدا بولساڭ بىدار بول ، غاپىل ئولساڭ ئاگاھ بول ! ھەرنە كارىڭ بولسا مۇندا بول ، قوراخان پەرمانىغا تەييار بول ! ئاڭلىمىدىم دېمەڭلار ، خان ئالىيلىرىنىڭ پەرمانى ئولدۇركىم : «بۇگۈندىن باشلاپ ئەھلى ئوپال پۇقراسىنىڭ يەتتە يېشىدىن 70 يېشىغىچە ئانىسى بۆرە (ئوغۇل) دەپ شۇمەك سالغان ئەر كىشى جىنسىنىڭ ھەممىسى غانجۇغان ئارا بۇلاقتىن ئۆستەڭ چېپىپ ، سۇ كەلتۈرۈپ ، تىترىگۇ[2] زېمىنىنىڭ ئىپتىداسىدىن ئىنتىھاسى-غىچە باغۋاران قىلغايسىزلەر ، ئول جاي كۆزۈمىنىڭ ئوچۇقىدا ئاۋات ۋە مەمۇر بولسا ، باغلىرىدا يەل - يېمىشلەر پىشسا ، بېھىشنى ھاياتىمدا كۆرگەن بولۇرمەن . ئاندىن ئول جاي سەلتەنە-تىمىز ۋە خاندانىمىز ئۇچۇن ئاستانە بولغۇسىدۇر . ئىتائەتكار پۇقرالار پەرمانىمىزنى بەجا قىلغاي . كىمىكى بىۋاكلىك قىلسا ، بېشى ئۆلۈمدە ، مېلى تالاندىدۇر » .

پەرمان ئالىيدىن كېيىن ، ھەممە كىشى يەرگىچە ئېگىلىپ تەزىم بەجا كەلتۈردى . بۇ ، رىزالىقتىن بېشارەت ئىدى . ئەمما ، خالايىقنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى . بۇ يىلقى قىش ئۆتكەن

---

① بۇ بايان «دىيارى ئىمام» تەزكىرىسىدە بار . بۇ ئەسەرنى شائىر ئابدۇرېھىم نىزارى (1770 — 1850) يازغان .

② تىترىگۇ — تۈز كەتكەن قاتتىق يەر .

يىللاردىكىدىن بالدۇرلا باشلانغانىدى. پەرمان ئۇقتۇرۇلغاننىڭ ئىككىنچى كۈنىلا دوپپېشىلارنىڭ زۇلۇم قامچىسى ئاۋامنىڭ بېشىدا ئوينىشقا باشلىدى. ئىلاجسىزلىقتىن بىچارە پۇقرا ئوزۇق - تالقانلىرىنى تۇلۇملارغا سېلىپ، دۈمبىلىرىگە يۈدۈپ، ئېشەك، قېچىر، تۆگە، ئات، قوتازلارغا ئوت، سامان، ئابى ئاشلارنى ئارتىپ، پىيادە ۋە ئۇلاغلارغا مىنىپ توققۇز يۇرتنىڭ ھەممىسى غانجۇغانغا سەلدەك ئاقتى. كۆزنىڭ شۇۋىرغان شامىلى بۇلارنىڭ ئارىسىدىكى يېلىڭ - يوپۇڭ، يالاڭ ئاياغ، يىرتىق چاپان، يالاڭتۆشلەرنىڭ دۈمبە - پاچاقلىرىنى يالاپ، كۆزدىن يىغلاتماي ياش چىقىرىدىغان ھۈنىرىنى كۆرسەتتى. قېرىسالار خۇرجۇنغا ئوزۇق - تالقانلىرىنى سېلىپ، كىچىك پىندىك كاشكاپ چۆگۈننى بوغجۇملىرىغا چىگىپ دولىسىغا سېلىپ، ئۈچ پۇتلۇق بولۇپ ئاران مېڭىۋاتسا، قىرانلار غەمسىز ھالدا بىر - بىرى بىلەن مازاقلىشىپ، «ئۆلۈمدىن باشقىسى تاماشا»، «ئەل بىلەن كەلگەن ئۆلۈم بەجايىكى توي» دېيىشىپ، پەرھادتەك غەيرەت - شىجائەت بىلەن مېڭىپ 99 داۋاندىن ئېشىپ، ئىلگىرى - ئاخىر بىر ھەپتىدە غانجۇغاننىڭ ئارا بۇلىقىغا بېرىپ بولۇشتى.

توققۇز يۇرتتىن بۇ يەرگە كەلگەن كىشىلەر گويا يۇلتۇزدىنمۇ كۆپرەك كۆرۈنەتتى. ھەش - پەش دېگۈچە ئىش باشلىنىپ، دەريا قېزىشقا ھەممە تەڭ چۈشتى. كېچىنى كۈندۈزگە، كۈندۈزنى كېچىگە ئۇلاپ، ئۇيقۇنى تەرك ئېتىپ، ئارامنى بىلمەي ئىشلىسىمۇ بۇ ئىشنىڭ بۇ يېقىندا تۈگەش ئېھتىمالى كۆرۈنمەيتتى. ھەممىنىڭ بېشىغا تەڭ غەم ياغدى، ئاڭغۇچە 1 - ئاي ئۆتكەنىدى. قېرىلار، يېلىڭلار قەۋس (11 - ئاي ئاخىرى) دىلا خۇددى قەۋمەدەك (ئوقيانىڭ ياسىدەك) ئېگىلگىلى تۇردى. جەددى (12 - ئاي) داخىل بولغاندا، ھەممە جاننى ئاسراش ئۈچۈن ئالدىرىدى، لېكىن يۇقىرىدىكىلەر مۇزلاپ ئۆلگىلى تۇردى. ئەزرائىلنىڭ ئىشى جىددىيلەشتى. كىشىلەر دەلۋە (1 - ئاي ئاخى-

رى) ، هۆت (2 ـ ئاي ئاخىرى) نى تولىمۇ تەسلىكتە ئۆتكۈز-
دى .

بىر ئاخشىمى زېمىندىن تۈيۈقسىز كۆتۈرۈلگەن توپا ـ چاڭ ئاسماننىڭ ھۆسنىنى قاراسىياھ قۇيغاندەك قاراڭغۇلاشتۇرۇۋەتتى ، ھېچقانداق نەرسىنى پەرق ئېتىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى . ئارقىدىنلا چىققان دەھشەتلىك بوران كىشىنى گويا شامال ئۇچۇرغان پاخالدەك ، ھەر تەرەپكە ئۇراتتى . بوران كىشىلەرگە ئىنسان تەسەۋۋۇرىدىن تاشقىرى بالايىئاپەت ئەكەلدى . بارغانسېرى كۈچەيگەن بوراننىڭ زەربىدىن ئەتراپتىكى دەل ـ دەرەخلەرنىڭ شاخلىرى قاراسلاپ سۇناتتى . دەرەخلەرنىڭ ئۆرۈلۈپ چۈشكەن ياكى سۇنغان ئاۋازى سۈرلۈك ۋە قورقۇنچلۇق ئاڭلىنىپ ، كۆڭۈلگە ئەنسىزلىك سالاتتى . بوران ئۇچۇرۇپ كەلگەن توپا ـ چاڭ كۆزنى ئاچقىلى قويمايتتى ، سوغۇق ھاۋا كىشىلەرنىڭ يېلىڭ ـ يوپۇڭ بەدىنىگە قاتتىق تەسىر قىلدى . كىشىلەر بۇ دەھشەتلىك قاراڭغۇ كېچىنىڭ باش ـ ئايغىنى ئويلاپ يېتەلمەيتتى ، ھوشيارلىق بىلەن كۆزنى قىيا ئېچىپ قوياتتى . كېچىنىڭ ھەيۋىتى ۋە قاراڭغۇلۇقى خۇددى ئەپسانىلەردە سۆزلەنگەندەك قورقۇنچلۇق ۋە دەھشەتلىك ئىدى . كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى قاتتىق قورقۇنچ باستى ، بەزىلەر پات ـ پات دىر ـ دىر تىترەپ كېتەتتى ،بەزىلەر كۆز يېشى قىلاتتى ، بەزىلەر ھوشىدىن كېتىپ ، يەنە ھوشىغا كېلەتتى .

بىر كېچە ـ كۈندۈز چىققان بوران بارا ـ بارا پەسلەپ ، كۆز ئاچقىلى بولدى . شەرق تەرەپ سۈزۈلۈپ ، ئاي چىقتى . ئاسماندا ئاندا ـ ساندا يۇلتۇزلار پەيدا بولدى . ئاينىڭ نۇرى زېمىننى يورۇتتى . كىشىلەر بەدىنىگە كۈچ ـ قۇۋۋەت تولۇۋاتقاندەك ھېس قىلىپ روھلىنىپ قالدى . ئەمما ، بوراندىن كېيىن پەيدا بولغان سوغۇق ئېقىمنىڭ تەسىرىدە ئاسماندىن باسقان قار يەردىكى مۇزلار بىلەن بىرلىشىپ ، خالايىقتىن دەردىنى ئېلىۋاتقاندەك تۆيۈلدى . قىرودىن كىرپىك ، قاش ، ساقال ـ بۇرۇتلار تەڭلا ئېسىپ قويۇلغان مارجاندەك ساڭگىلاپ ، كىشىلەرنى

www.uyghurkitap.com

ياش ـ قېرىلىقىنى ھەم كىملىكىنى بىلگىلى بولمايدىغان ئاقسا-قال بوۋاي قىلىپ تاشلىدى . ھەمەل (3 ـ ئاينىڭ ئاخىرى) ، سەۋرى ئايلىرىدا بىر تەرەپتىن ، ئۇزۇق ـ تۈلۈكى تۈگىگىلى تۇرغان خالايىق ھەدەپ قاچقىلى تۇردى ، يەنە بىر تەرەپتىن ، كىشىلەرگە قارا تەمرەتكە يامرىدى . قاچقانلارنى ياساۋۇللار تۇتۇپ كېلىپ ، بەزىلىرىنى تەھزىر (41 دەررە) ئۇرۇپ ئۆلەمجان قىلىپ تاشلىدى . «ھالۋىنى ھېكىم يەپ ، دارغا يېتىم ئېسىلدى ، توختىمىغان تۇغانغا توختاخۇنلار بېسىلدى» دېگەندەك ، قاچقۇنلار ئارىسىدىكى توختى ، توختامىش ، تۇردى ، تۇرسۇن ، توختاش··· ئىسىملىكلەرنى ياساۋۇللار دەريا ساھىلىنىڭ يار ئېلىپ كېتىش ئېھتىمالى بولغان جايلىرىغا ، تۇغان ، تومىلارنىڭ باشلىرىغا ئە-كېلىپ ، تىرىكلا بېسىپ كۆمۈۋېتىشتى . بۇ زېمىنىنىڭ ئېچىنىش-لىق ھالىغا قارىتا ، تۆۋەندىكى خەلق قوشاقلىرى مەيدانغا چىقتى :

تاغلاردىن ئۇرۇن ئالدۇق ،
باغلاردىن ئۇرۇن تەگمەي .
قانداق قىلىمىز ئەمدى ،
تەقدىرگە بويۇن ئەگمەي .

ئاھ ئۇرارمەن ، ئاھ ئۇرارمەن ،
ئاھلىرىم تۇتقاي سېنى .
كۆز يېشىم دەريا بولۇپ ،
بېلىقلىرىم يۇتقاي سېنى .

ئەجەب بولدۇم ، ئەجەب بولدۇم ،
ئەجەب بولغانغا يىغلايمەن .
ئاتام تۇرۇپ ، ئانام تۇرۇپ ،
غېرىب بولغانغا يىغلايمەن .

غانجۇغانىڭ داۋىنى
ئالتىنچى ئايدا مۇزلايدۇ .
قېيىپ قالغان باشمنى ،
قادىر ئىگەم ئوڭلايدۇ .

زىمىستان قىشنىڭ جاندىن ئۆتمدىغان سوغۇق ئازابىنى يەتـكۈچە تارتقان ھاشارچىلار ئىلاجسىز جەۋزا ، سەرەتان (5 ـ ، 6 ـ ئايلار) غا ئۇلاشقاندىن كېيىن ، سوغۇقنىڭ ئاز ـ پاز ئەلىمىنى تۇگىتىپ ، ئىككىنچى يىلىنىمۇ شۇنداق تەسچىلىك بىلەن ئۆتكۈزدى . ئەمما ، بۇ يىل ئىچىدە مەمۇرلار خىمىردىن يېتىر پىشۇرغاندەك خالايىقتىن رىشۋە (پارا) ئېلىپ ، رىشۋە بەرگەنلەرنىڭ قولىغا «ھاشارىنى تۈگەتتى» دەپ خەت ـ بەلگىلەر بېرىپ ، ئۇلارنى بىر ـ بىرلەپ ياندۇرغىلى تۇردى . بۇ خەۋەر ئايغاقچىلار ئارقىلىق قوراخانغا يېتىپ ، ئۇ دەرھال غانجۇغانغا ئۆزى بېرىپ ، رىشۋە ئالغۇچى مەمۇرلارنى ئېنىقلاپ ، ئەر (جالـلات) لىرىگە بۇيرۇق بېرىپ ، ئۇلارنىڭ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلدى .

قائان قوراخان بۇ يىل ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتتى . يەنى ھاشارـچى نەۋقىران يىگىتلەرنى تون ـ تەلپەكلەر بىلەن تارتۇقلىدى ، يۇزلەپ قويلارنى كەلتۇرۇپ ھەر يۇرتقا ، ئەل باشلىرىغا ئىنئام قىلدى . ئامبارلاردىكى ئاشلىقنى بىھېساب تارقىتىپ ، يېمەك ـ ئىچمەكنى كەڭرى قىلدى . قائان يەنە ماھىر دارۋاز ، چېلىشچىـلارغا قەشقەرنىڭ كېمىشكا[1] پالاسلىرىدىن ئىنئام قىلدى . ئوغـلاق تارتىشىش ، قوچقار سوقۇشتۇرۇش ، ۋائىزلىق ، داستان ئېيـتىش ، راۋاب ـ قوشاق ، مەشرەپ ئويۇنلىرىغا يول قويۇلدى .

① كېمىشكا — قەشقەرنىڭ گۈللۈك پالىسى .

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

بۇ ئىنئام ـ ئېھسانلار بىلەن ئىشتىن خېلى ئۇنۇم كۆرۈلدى .
قوراخان ئارا بۇلاقتا شاھانە چېدىر تىكتۇرۇپ ، ئۆزى دەريا پۇتكۇ۔
چە كېلىپ ـ كېتىپ تۇردى . ئۇ كەلتۇرگەن قىمىزلارنى ھاشار۔
چىلار ئىچىدىكى شىجائەتلىك يىگىتلەرگە كۈمۈش قاچىلاردا تول۔
دۇرۇپ ئىچكۈزدى ، ئۆزى دەريانىڭ دامبىلىرىدا پىيادە يۇرۇپ
ھەركۈنى چېدىر يۆتكىتىپ ، پىشۇرۇلغان گۆش ۋە كاۋاپلارنى
ئىش سادىرلىرى (ئىش بېشى) ، مەدىكار (كارغا يارايدىغان يى۔
گىت) لارغا ئىنئام قىلىپ يېگۈزدى .
بۇ يىل دەريانىڭ قېزىش سۇرئىتى ئالدىنقى ئىككى يىلدىكى۔
دىن كۆپرەك ئېشىپ ، چام ـ ۋەزىپىلەر تۈگىگىلى تۇردى .
قائانىڭ ئارا بۇلاقنا ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغان ئاۋام خەلق يۇرت ـ
يۇرتتىن نەققارە شادىيانىلىرىنى ياڭرىتىپ ، قوي ، كالا ، ئابۇ۔
ئاش ، يەل ـ يېمىشلەرنى ئارقا ـ ئارقىدىن ھەدىيە قىلىپ ئەكەل۔
دى . ھەدىيەكارلارنىڭ بىرىمۇ قايتماي ، قولىغا مېتىن ۋە كۆرەك
ئېلىپ دەريا قازدى . كۈندۈزى ھەممە بىرلىكتە غەيرەت ـ شىجا۔
ئەت بىلەن دەريا قېزىشتى ، ئاخشىمى سورۇن قۇرۇلۇپ ، راۋابلار
جاراڭلىدى ، داستان ئوقۇش ، ساتار ، غېجەك چېلىشقا ئىجازەت
بولدى ، ۋائىزلار شاھنامە ، جەڭنامىلەرنى سۆزلەشكە ئۇيۇشتۇ۔
رۇلدى .
قوراخان پۇشقاقلىرىنى تۇرۇپ سەردارلار بىلەن دەريا بويىغا
كېلىپ ، بۆرە بۇقىلىرىنى ئورنىتىدىغان جايلارنى كۆرسىتىپ
قول ئىشارىسى قىلىۋىدى ، ھەممە تەڭ كۆتۈرۈپ ، بۇ جاپالىق
مېھنەتتىن خالايىق بىرلىكتە ھالاۋەتكە ئېرىشتى . 3 ـ يىلى ،
يەنى ھىجرىيىنىڭ 673 ـ يىلى (مىلادىيە 1274 ـ يىلى) ئوشورا
ئېيىنىڭ 20 سىدە ، غانجۇغان ئارا بۇلاقتىن باشلانغان 30 تاشلىق
سۇ) يېڭى قېزىلغان چوڭ ئۆستەڭدە سىمابتەك ئېقىپ كەلدى .

ھاشارچىلار ئۆستەڭنىڭ ئىككى ساھىلىدا تۇرۇپ :

سۇ كەلدى ، ئاي كەلدى ،
دەريادىكى ماي كەلدى .

ۋاي ئانىكا سۇ كەلدى ،
دەرياغا لىق سەل كەلدى .

دەپ قوللىرىنى ئاسمانغا كۆتۈرۈپ ساما سېلىپ ، سۇغا ئەگىشىپ خانئۆي تەرەپكە مېڭىشتى . قائان قوراخان يېڭى كەلگەن سۇغا «ئاق سۇ» ياكى «ئاقسۇن» دەپ نام بەردى . ئۇ : «ھاشارغا كەلگەنلەردىن ياش نەۋقىرانلار ئىختىيار قىلسا مۇشۇ كەڭ زېمىندىن خالىغانچە تۇتسۇن ، يەر ـ باغ ئەھيا قىلسۇن ، تا ئۆمرى ئۆتكۈچە غەللە ـ ئالۋان بەرمىگەي . كەم ـ كۈتىلىرىگە خەزىنىدىن تويغۇدەك ئاش بەرگەيمىز » دەپ جارچىلارغا جار سالدۇردى . ھاشارچىلارنىڭ خالىغىنى ئۆزى ئەكەلگەن ئاق سۇ بويلىرىغا تاردلىپ ، شېغىل تاشلىقنىڭ ئۈستىگە لاتقا يانقۇزۇپ قىر تارتىپ يەر قىلىشتى ، مېۋىلىك ۋە مېۋىسىز كۆچەتلەرنى قويۇشتى . يەر ۋە باغلارغا ئويناقشىپ كىرگەن سۇ ئۇلارنىڭ ئىگىلىرىنى تويغۇزدى . دەريا ساھىلىدىكى تۈز كەتكەن تىنتىرىگۇ زېمىنى گۈللىنىشكە يۈزلەندى .

*　　　*　　　*

ئايلاردىن ئاي ، يىللاردىن يىل ئۆتتى . ئىقتىدارلىق قائان قوراخان كەڭ تىنتىرىگۇ زېمىنىنى ئاربلاپ كۆردى . ئۇ يەردىكى ئانار ، ئەنجۈر ، ئۈزۈم ، شاپتۇل ، جىنەستە ، بېھى ، توغاچ ، ئۆرۈك ، ئامۇت ، ئالما ، ئەينۇلا ، چىلان ، جىگدە ، قارىئۆرۈك ،

www.uyghurkitap.com

سەنۇلە ، ئۈجمە ، شاتۇت ، گىلاس ، ئامىلە ، ئالۇچا ، كۆكسۇلتان ، ياڭاق . . . لار قائاننىڭ كۆز ئالدىدىن مارجاندەك تىزىلىپ ئۆتتى . قائان قوراخان تەبەسسۇم بىلەن كۈلۈپ تۇرۇپ : «تەڭرىگە شۈكرىكىم ، بۇ يەردە بېھىشكېرەمنى كۆردۈم» دېدى . قائاننىڭ ھىممىتى بىلەن بۇ يۇرتنىڭ نامى «بېھىشكېرەم»① بولدى .

ئاق سۇنىڭ باش تەرەپلىرىدىكى بېھىشكېرەمنىڭ جەننەتتەك پايانسىز باغلىرىنى كۆرگەن قائان قوراخان بۇ يەردىكى كەڭ دالىغا كاتتا شەھەر بىنا قىلدۇرماقچى بولۇپ ، بىر بۆلۈك ئاھالىنى ، جۇملىدىن قولى گۈل ئۇستا ھۈنەرۋەن - كاسىپلارنى ئولتۇراقلاشتۇردى . ئۇلار بىر نەچچە يىل ئىچىدە نۇرغۇن ئۆي - ئىمارەت ، خانىقالارنى بەرپا قىلىشتى . شەھەرنىڭ ئىچى كەڭرى تاغ سۈيى بىلەن تەمىنلىنىپ ، ھاۋاسى ياخشى ، كوچىلىرى كۆپكۆك چىمەنزارلىق ، ئەتراپى ئېگىز ۋە مۇستەھكەم سېپىل - قورغان بىلەن ئورالغان ، بەش دەرۋازىلىق كاتتا شەھەرگە ئايلاندى . ئېيتىلىشىچە ، شۇ دەۋردە خانلىق تەۋەسىدىكى نۇرغۇن ئالىم ، ئەدىب ۋە باشقا مەشھۇر شەخسلەر ئىلىم مۇتالىئە بىلەن شۇغۇللىنىشنى ئىختىيار قىلىپ بۇ شەھەرگە كەلگەن . شۇنىڭدىن كېيىن ، قائان قوراخان خانلىق ئوردىسىنى بۇ شەھەرگە يۆتكەدى ، يېڭى ئاستانە «خانئۆي»② دەپ ئاتالدى . قائان قوراخان يەنە ھىلاكو ، ئوغۇساق ، توققۇزاق . . . يۇرتلىرىنى ئاۋات قى-

---

① قەشقەر بەشكېرەمنىڭ نامى ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردە ، «خۇدانىڭ بېغى» ياكى «يەر ئۈستىدىكى بېھىش» دېگەن مەنىدە «بېھىشكېرەم» ، «يەر ئۈستىدە بېھىشنى كۆردۈم» دېگەن مەنىدە «بېھىش كۆرەم» ، «بەش باغ» دېگەن مەنىدە «بەشكېرەم» دەپ يورۇتۇلغان . ھازىر بەشكېرەم ئاتالغۇسى ئومۇملاشتى .

② ئالتىن ئاتۇشنىڭ جەنۇبىدىكى قۇمالتاغنىڭ جەنۇبىي يان باغرىدىكى كەڭ دالىغا جايلاشقان خارابىنى كىشىلەر «خانئۆي» دەپ ئاتايدۇ . «خانئۆي» — خاننىڭ ئۆيى ، خان ئوردىسى ، خان سارىيى ، خان قەسرى ، بەگ ئۆيى ، ئوردا ، قەسىر ، ساراي دېگەن مەنىلەرگە ئىگە . مەرھۇم تارىخچى ھاجى نۇرھاجى يازغان «قاراخانىيلارنىڭ قىسقىچە تارىخى» ناملىق ئەسەرنىڭ 110 ـ بېتىدە : « . . .قاراخانىيلارنىڭ ئاتۇشتىكى ··· ئوردىسى ۋە 10 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى ··· ئوردىسى ، يەنى ھازىرقى قدشقەرنىڭ شەرقىدىكى «خانئۆي» ، ناھايىتى گۈزەل ياسالغان» دېيىلگەن . دېمەك ، بۇرۇنقى پادىشاھلار «خانئۆي» ۋە «ئەسكى ھىسار» دا تۇرغان . 1950 ـ يىللاردا شىنجاڭ ئۆلكىلىك مەدەنىيەت نازارىتىدە ئىشلەيدىغان xxx كىشى (ئاتۇش غوجىلىرىدىن ئىبراھىم شەيخنىڭ ئوغلى) «خانئۆي تەزكىرىسى» ناملىق قوليازمىنى ئاتۇش مەشھەدتە ئولتۇرۇشلۇق ئەمەت غوجام (مەھمۇد ھېكىمبەگنىڭ نەۋرىسى) دىن سېتىۋېلىپ ئېلىپ كەتكەن . بۇددىزم دەۋرىگە خاس بۇ خارابىنى بەزى كىشىلەر يەنە «مور» ياكى «مورا» دەپمۇ ئاتايدۇ .

لىپ ، بۇ يۇرتلارغا قەدىمكى تۈرك قائانلىرىنىڭ نامى بىلەن ئات قويغان . بۇ يەرنىڭ ئادەملىرى ۋاپادار ، مەرد ، ئەمگەكچان ، قابىل بولۇپ ، يىگىتلىرى چەبدەس ، قىزلىرى گۈزەل ، ۋاپادار ئىكەن .

قوراخان رەئىيىيە (پۇقرالار) نىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ تۇرۇش ئۈچۈن ، خانئۆي شەھىرىنىڭ كوچىلىرىنى دائىم مەخپىي ئايلىنىپ ، ھەممە ساھەدىكىلەرنىڭ گەپ - سۆز ، پىتنە - پاساتلىرىنى ، خەلقنىڭ بەزى نارازىلىقىنى ئاڭلاپتۇ . جىسەكچى ، چەكادىلاردىن رەئىيىيەنىڭ ئاھۇزارلىرىغا قۇلاق سالماي ، رەئىيىيەنى مەنىستەي تەكەببۇرلىشىپ كەتكەنلەرنى ، ئوغرى ، مەككار ، خىيانەتچىلەرنى ئەتراپىغا يىغىۋالغانلارنى بايقاپتۇ . ئۇ ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملەش ۋە ئەلنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن ، «خالايىق ئىچىدە ئىلىم - ھۈنەر روناق تاپسۇن ، ئىلىم - ھۈنەر بىلمىگەن بىرەر كىشى سەلتەنىتىمىز تەۋەسىدە كۆرۈلمىگەي . ھەرقانداق كىشى پەزىلىتىنى ئارتتۇرۇپ ، ئۆزىنىڭ قەدىر - قىممىتىنى كۆرسەتكەي . ئىلمۇ ئېرپانغا ، قانۇن - نىزامغا قىيا باققۇچىلارنى ھاشارغا ھەيدەپ ، ئۇلارنىڭ سىلىقىنى ئېغىرلاتقاي» دەپ پەرمانى ئالىي قىلىپتۇ .

ياشىنىپ قالغان قوراخان ئاز زاماندىن كېيىن پالەچ بولۇپ ، ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ . قوراخان ئەلنى ئىدارە قىلىش قانۇن - نىزامىغا تۆھمەتخور ، جىدەلخور ، پىتنە - پاساتچىلارنى تەنبىھ ۋە جازا ئۈچۈن تۇتۇپ ، غانجۇغان ئارا بۇلاقتىن چىپىپ كەلتۈرۈلگەن ئاق سۇ ئەتراپىدىكى بىنەم يەرلەرنى ئاچتۇرۇپ جازالاشنى كىرگۈزگەچكە ، كىشىلەر ئۇرۇش - تالاش ئەمەس ، تىللىشىشتىنمۇ ھەزەر قىلىشقان . مەملىكەت ئاۋات ، رەئىيىيە خۇشال - خۇرام دەۋر سۈرگەن . بۇ ھەقتە شائىرلار :

شۇمبۇيا باش چىقارسا مەملىكەت گۈلزاردىن ،
بىسىلماستىن قالمىغاي ھېچ ، ئۇستا باغۋەن داردىن .

www.uyghurkitap.com

دەپ نەزم تۈزۈشكەن . خېلى زامانلاردىن كېيىن بەشكېرەم ئاجايىپ مەمۇرچىلىق يۇرت بولۇپ ، تاماقلار ئاشار ـ تاشار ھالغا كەپتۇ . 14 كەنتتىن ئىبارەت بەشكېرەمنىڭ مېۋە خىللىرى كۆپ ، سورتى ئېسىل ، تەمى شېرىن ۋە شېرنە دەرىجىسى يۇقىرى بولغان . قۇمباغ ، ساپئېرىق ، سايباغ ، كۆكاك ، ئىتلە قاتارلىق بەش كەنتى بالدۇرلا باغۋارانلاشقان . قۇمباغنىڭ خۇۋەينى ئۆرۈكى بىلەن ئاقتال ئۈزۈمى ؛ سايۋاغنىڭ ئاقتال مۇناقى ئۈزۈمى بىلەن ئەنجۈر ، ئانىرى ؛ ساپئېرىقنىڭ قوتۇر ئامۇتى بىلەن ئەنجۈر ، ئانىرى ؛ كۆكاكنىڭ مايسەن ئۆرۈكى بىلەن پىستە ، [1] بادامىلىرى ؛ چۆگۈر ، ئىتلەنىڭ قوغۇن ، ئانىرى داڭلىق . چۆگۈر ، باغئېرىق ، بايلا ، يېڭىئاۋات ، لەڭگەر ، بەشتوغراق ، سېدىر ، بويلا ، خانئۆيى قاتارلىق توققۇز كەنتتە باغلار تەدرىجىي كۆپەيگەن . بايلا ، باغئېرىقنىڭ ۋاسالغۇ قىلىدىغان ئۈزۈملىرى ، بويلىنىڭ سوقا چىلانلىرى ، خانئۆيىنىڭ نان جىگدىسى ، ھەربىر كەنتنىڭ ئۆزىگە خاس مەھسۇلاتلىرى بار بولغان .

2

بەشكېرەم زېمىنىدا ياشاۋاتقان ئىرادىلىك ، ئۈمىدۋار كىشىلەر ئەينى چاغلاردا باغ ئەھيا قىلغانلارنىڭ ئەۋلادى ئىكەن . دەريالارنىڭ بىرىنچىسى چاقماق دەرياسى . ئىككىنچىسى چۆگۈر كەنتى بىلەن ساپئېرىق كەنتلىرىنىڭ ئارىلىقىدىن ئېقىپ ئۆتىدۇ . ئۈچىنچىسى ساپئېرىق بىلەن كۆكاك كەنتلىرىنىڭ ئارىلىقىدىن ئېقىپ ئۆتىدۇ . تۆتىنچىسى چاكسا بىلەن قاراساقال كەنتلىرىنىڭ

---

[1] قوراخان زامانىسىدا بۇ يۇرتتا يوق مېۋىلەرنى ئەكېلىپ ئۆزلەشتۈرگەنلەرگە ئىنئام ـ ئېھسان قىلىنىغانلىقتىن ، بەزىلەر ئافغانىستاندىن ئىككى تۈپ پىستە كۆچىتى ئەكېلىپ بەشكېرەمدە ئۆستۈرگەن . پىستە ئاز ئۇچرايدىغان مېۋىلىك دەرەخ ، بادام ئائىلىسىگە مەنسۇپ . بۇ ئىسىل دەرەخ ھازىر بەشكېرەمنىڭ كۆكاك كەنتىدە ھەر يىلى مول مېۋە بېرىۋاتىدۇ . يەنە كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ خانئۆيى ، زەمىن يېزىلىرى ۋە ناھىيىلىك باغ مەيدانىدا پىستە كۆچىتى يېتىشتۈرۈلۈپ ، مېۋە بەرمەكتە .

ئارىلىقىدىن ئېقىپ ئۆتىدۇ . بەشىنچىسى قومپۇتۇق بىلەن قاراسا-قال كەنتلىرىنىڭ ئارىلىقىدىن ، يەنى «قاراڭغۇ يار» دەپ ئاتىلى-دىغان يارلىقتىن ئېقىپ ئۆتىدۇ .

تارىخ تـوختىمـاي ئىـلگىرىلـەپ قاراخانىيلار سۇلالىسى (850 ـــ 1212) دەۋرىگە كەلگەندە ، بەشكېرەمدىكى ئۇزاق مەز-گىللىك جىمجىتلىق بۇزۇلۇپ تاشلىنىپ ، تۇرغۇن كەيپىيات جانلاندى-غان . «تەزكىرەئى بۇغراخان» ناملىق ئەسەردە ، سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ نەۋرىسى ئەلى ئارسلانخان مىلادىيە 978 ـ يىلى (ھىجرىيە 367 ـ يىلى) قاراخانىيلار خانلىقىغا پادىشاھ بولغان-دا ، بەشكېرەمنى كۆزدىن كەچۈرۈپ سۇ ھەل قىلىپ بەرگەنلىكى ئېيتىلغان .

بىر رىۋايەت باغچىلارغا يەر ـ سۇ بەرگەنلەرى ،
بىر ھېكايەت تەرىپى مۇندا نەزم بولدى ئارسلان .
باغچىلار بىر ئەرز قىلدى بىزگە يەر ـ سۇ بەرسەلەر ،
بىزلەرنىڭ ئەۋلادىمىزغا قالسا مىراس ئارسلان .
ئاتلىنىپ چىقتى ئول كۈن يەر ـ سۇلارنىڭ باشىغە ،
ھەددى پايانسىز تولا يەر ـ سۇ بەرەيدە ئارسلان .
بەشكېرەملىك بولسا ئاباد بۇ مېنىڭ باغبانلىرىم ،
تا قىيامەت بولغۇچە بولسۇن مىراس ئارسلان .
بەشكېرەم ئاباد بىلەن بۇ ئارسلانىم باغچىسى ،
خان ئېرىق ئۇتاقچى بولدى تا قىيامەت ئارسلان .
باردىلەر خان بەردىلەر بىر ئۆيلىرىنى كۆرسىتىپ ،
ھەددى پايانسىز تولا يەرلەرنى بەردى ئارسلان .
«بەشكېرەملىك بولسۇن ئاباد ياخشى بۇ باغبانلىرىم ،
بولماسۇن ھەرگىز خاراب» دەپ قىلدى يارلىغ ئارسلان .

www.uyghurkitap.com

«باغىۋەنلەر كاشغەرنى قىشۇ ياز ئاباد قىلۇر ،
بارچە ئەلدىن بۇ ئەزىز بولغاي» دېدىلەر ئارسلان .

3

ياركەند سەئىدىيە خانلىقىنىڭ قۇرغۇچىسى سەئىدخاننىڭ تەختىگە ۋارىسلىق قىلغان سالاھىيەتلىك ئوغلى ئابدۇرەشىدخان زامانىسىدا ، قەشقەردە قۇرغاقچىلىق ئاپىتى يۈز بېرىپ، چاقماق دەرياسىدىن كېلىدىغان سۇ ئازىيىپ كەتتى . تېرىلغۇ يەر ۋە باغۋارانلىرىنى كۆكەرتىشكە ئامالسىز قالغان ئەمگەكچى خەلق ئەقىل ـ پاراسەت ئىشلىتىپ ، قەشقەر شەھىرىنىڭ شىمالىدىكى ئاۋات ئۆستىڭىنى شىمالدىكى تىمدىن باشلاپ قېزىپ ، ئاۋات ، يېڭىئۆستەڭ ۋە بەشكېرەم قاتارلىق جايلارغا سۇ يەتكۈزۈپ ، قاغىجىرىغان مۇنبەت تۇپراقنى سۇغا قاندۇردى . سېخىي زېمىنمۇ ئەجىر قىلغۇچىلارنى ئۆزىنىڭ مول نېمەتلىرى بىلەن تارتۇقلىدى .

مىلادىيە 1638 ـ يىلى ياركەند سەئىدىيە خانلىقىنىڭ خانى مەھمۇد سۇلتان (قىلىچ خان) ۋاپات بولغاندىن كېيىن ، ئابدۇرەشىدخاننىڭ كىچىك ئوغلى ئابدۇرېھىمخاننىڭ ئوغلى ئابدۇللاخان تەختكە چىقتى . بۇ مەزگىلدە مۇشۇ چاقماق دەريا ۋادىسىدا ياشاپ كەلگۈچى ئالىپبەگ بىلەن ئايبېكەم ئەۋلادلىرىنىڭ ۋارىسلىرىدىن رەھمان ئاخۇن شىرىنچىدەك ئاتا كەسپىنى پۇختا ئۆگىنىپ تۇرلۇك يەل ـ يېمىش ، ھەتتا ئۈجمىدىن شىرنە تەييارلاشتا ئۇستا بولۇپ يېتىلگەن دېھقان ئەشرەپلەر ، «مەشھۇر قارىيقۇرئان ، ھاپىزى كالامۇللا» دەپ ئاتالغان مۇھەممەد سادىق قارىيھاجىم شىرنىچى[1] دەك ئالىملار يېتىشىپ چىققان . مۇھەممەد سادىق قارىيھاجىم شىرنىچى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئۇفا ، قازان ، ئىدىل ، ئو-

---

① مۇھەممەد سادىق قارىيھاجىم شىرنىچى 1683 ـ يىلى قەشقەردە ۋاپات بولغان . ھازىر ئۇ زاتنىڭ ئەۋلادى نەسرىددىن قارىيھاجىمنىڭ ئوغلى بار .

رال بويلىرى ۋە ئورىنبۇرگلارغىچە بېرىپ ، «قۇرئان كەرىم» نى ھەر ئۈچ كۈندە بىر قېتىم خەتمە قىلىش ماھارىتى بىلەن مەشھۇر بولغان . ئۇ ئىدىل - ئۇرال تاتارلىرىنىڭ كاتتىسى ئەمەتباينىڭ قىزى ھەجەرخانىمنى «نىكاھىڭىزغا ئېلىپ ، خادىمەلىككە سالسىڭىز» دېگەن ئىلتىماسىنى قوبۇل كۆرگەن . مۇھەممەد سادىق قارىيھاجىم شىرىنچى ئوغلى مۇھەممەد سالىھ قارىيھاجىم ۋە مۇھەممەدرەھىم قارىيھاجىم بىلەن ھەج سەپىرى ئۈچۈن خانەئى كەبىگە بارغان . ئۇ كەبە مۇئەززىمەنىڭ بابىل سالام دەرۋازىسى يېنىدىكى قاپتالدا ئىككى ئوغلىنى يېنىدا تىڭشىغۇچى قىلىپ ، رامىزاننىڭ 28 — 30 - كۈنىگىچە «قۇرئان كەرىم» نى تولۇق خەتمە قىلغان . ئۇنىڭ قىرائىتىنى ئاڭلىغان ئەرەبلەر «بۇ بەشەر (ئىنسان) مۇ ياكى مەلەك (پەرىشتە) مۇ ، ماۋەرا ئۇننەھرنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى بۇخارىيلاردىنمۇ فەسىھ ھاپىزى كالامۇللا كىشىلەر چىقىدىكەن» دەپ ھەيرەتتە قالغان .

بەشكېرەمنىڭ ئىتلە كەنتىدە ئولتۇرۇشلۇق دېھقان ئەشرەپ رەھمان ئاخۇن شىرىنچىنىڭ ئاز بولسىمۇ مۇنبەت ئېتىز - ئېرىق ، ھويلا - ئارام ، باغۋارانلىرى بار ئىدى . ئۇنىڭ تۇنجى پەرزەنتى شاۋاز قارىي تۇغۇلغاندا ، تولىمۇ خۇشال بولغان ، ئەپسۇس ، ئۆمرى قىسقا كەلدى . مەرھۇمنىڭ كۆزىدىن تامچىغان بىر قەترە ياشتەك يالغۇز ئوغلى شاۋاز قارىي كىچىككىدىلا دادىسىدىن يېتىم قېلىپ ، تۇل ئانىسى ئەپروزىخان ۋە ئۇنىڭ ئاكىسى سالىھ قارىيئاخۇنۇمنىڭ تەربىيىسىدە چوڭ بولغان . ئاتا كەسپىگە ۋارىسلىق قىلالمىغان شاۋاز قارىينى تاغىسى ئۆز باللىرىنىڭ قاتارىدا كۆرۈپ قارىيخانىدا ئوقۇتۇپ باشلانغۇچ ساۋاتىنى چىقارىدى . ئۇ 12 - 13 ياشلارغا كىرگەندە ، تاغىسىنىڭ ھىمايىسىدە بەشكېرەمدىكى مەدرىسەدە ئۈچ يىل ، قەشقەر «خانلىق مەدرىسە»[1]

---

[1] «خانلىق مەدرىسە» ياركەند سەئىدىيە خانلىقىنىڭ قەشقەردىكى خانى ئابدۇللاخان دەۋرىدە ياسالغان ۋە ئۇنىڭ نامىدا ئاتالغان .

www.uyghurkitap.com

ده تۆت يىل ئوقۇپ پۈتتۈرگەندىن كېيىن، يۇرتىغا قايتىپ
دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللاندى. ئۇ يۇرتتىكى ئۆلۈم – يېتىم،
نەزىر – چىراغلارغا، رامىزان مەزگىلىدە خەتمە ئۆتكۈزگۈچىلەر-
نىڭ مۇراسىمىغا تەكلىپ بىلەن قاتنىشىپ، كىشىلەرنىڭ ھاجى-
تىنى راۋا قىلىپ تۇردى. يىگىتلىك يېشىغا يەتكەن شاۋاز قارىي
ئەل – جامائەت ئارىسىدا خېلى يۈز – ئابرۇيى بار، ئىشچان،
غەيرەتلىك ۋە ياشلىق جاسارىتى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان، خۇشخۇي،
ئويۇنخۇمار يىگىت ئىدى.

باھار قۇياشى زېمىنغا ئىللىق نۇر چېچىپ، يەر – جاھان
قىشلىق ئۇيقۇدىن ئويغاندى. دېھقانچىلىقنىڭ جىددىي تەييارلىقىد-
نى تۈگىتىپ، تېرىلغۇ يەرلەرنىڭ ئوسسى كېلىشكۈچە قولى
ئىشتىن بوشىغان خەلق چوكانتال (نورۇز) مەزگىلىدە،
رەسىم – رۇسۇللىرىدىكى قائىدە بويىچە ئۆز چېچەكلىرى بولغان
ئىشچان يىگىت – قىزلارنىڭ سەيلە قىلىشىغا لايىقىدا رۇخسەت
بەردى. ھەرقايسى مەھەللىلەردىكى رەسىدە بولغان قىزلار بىر –
بىرى بىلەن ئۇچراشقاندا، «ئەسسالام» دىن كېيىن بىر – بىرد-
نىڭ ئوڭ – سول مەڭزىگە سۆيۈپ كۆرۈشتى. ھەرقايسى مەھەل-
لىلەردىكى جۇۋانلار ئاق لېچەكلىرىنى بېشىغا سېلىپ، ئىشچان
قوللىرىدىن ئۈنۈپ چىققان قىزىلگۈل، مەغەزگۈللەرنى چېكىسىگە
قىسىپ، «ئەسسالام» بىلەن تىزىغا ئىككى قولىنى تەگكۈزۈپ،
بىر – بىرى بىلەن قول ئۇچىدا كۆرۈشۈپ ئۈنى يۈزىگە سۈۋاشتى.

ھەرقايسى مەھەللىلەردىكى يىگىتلەر قىشلىق كىيىم – كې-
چەكلىرىنى سېلىپ تاشلاپ، ئاق چوتا ۋە تولىما كۆڭلەك، ئاق
شاپاق دوپپا كىيىپ، «نورۇز سەيلىسى» گە ئاغىنىلىرىنى چاقى-
رىشتى. شاۋاز قارىي ئۆينىڭ ۋە ئىتىز – ئېرىقنىڭ ئېغىر –
يېنىك ئىشلىرىنى تۈگىتىپ، سالىھ قارىيئاخۇنۇم تاغىسى بىلەن
مېھرىبان ئانىسى ئەپروزىخاندىن ھەپتىلىك رۇخسەت – رازىلىق
ئېلىپ، مەھەللىسىدىكى تەڭ دېمەتلىك بىرمۇنچە ياشلار بىلەن
بايراملىق كىيىنىپ ھەرقايسى يۇرتلاردىن بەشكېرەمگە كەلگەن

نورۇزچىلارغا قوشۇلدى . بۇ يىلقى ئەر - ئايال نورۇزچىلارنىڭ توپى ئۆتكەن يىللاردىكىدىنمۇ كۆپىيىپ ، زور قوشۇنغا ئايلاندى . ئۇلارنىڭ بىر قىسمى ئاتلىق ، ئېشەكلىك ياكى هارۋىلىق ، كۆپ قىسمى كۇلكە - چاقچاقلار بىلەن پىيادە مېڭىشىپ ، ئوپالنىڭ ئازىق كەنتىدىكى «ھەزرىتى موللام»[①] مازىرىغا بېرىپ ، «چەشمە زۇلال» ، «مارجان بۇلاق» لاردىن شىرىقلاپ ئېقىۋاتقان ئېرىق سۇلىرىنى ئۇچۇرىقلارغا قاچىلاپ تەرەت ئېلىپ ، «ھەزرىتى موللام» ، «خوجا سەيپىددىن ۋەلىيۇللا»[②] مازارلىرىنى زىيارەت قىلدى . كېيىن ، «نورۇز بۇلاق» بويىدىكى بوستانلىقتا سورۇن تۈزۈپ ، ناخشا ئېيتىپ ، ئۇسسۇل ئويناشتى . قىز - چوكانلار ئىلەڭگۈچ سېلىپ لەرزان پەرۋاز قىلىشتى ، چەۋەندازلار ئوغلاق تارتىشتى ، دارۋازلار ماھارەت كۆرسەتتى .

چېلىشىش سورۇنىدا ئادەم كۆپ ئىدى . شاۋاز قارى چېلىشىش سورۇنىدىكى كىشىلەرنىڭ ئارىسىغا قىستىلىپ كىرىپ تاماشا كۆردى . مەيداندا ئىككى نەپەر چېلىشچى بەل تۇتۇشۇۋاتاتتى ، يەنە بىرنەچچەيلەن چېلىشىش نۆۋىتىنى كۈتۈپ تۇراتتى . سورۇن باشقۇرغۇچىلار مەيداننى ئايلىنىپ ، كىشىلەرنى تىنچلاندۇراتتى . شاۋاز قارى ئۆسمۈرلۈك چاغلىرىدا قوي ، كالا باققۇچە باللار بىلەن چېلىشىپ ئوينىغان ، 12 ياش ۋاقتىدا ، يۇرتتا يېڭى يەرگە تەگمىگەن بىر چېلىشچى پالۋاننىڭ ئۇنىڭغا كۆزى چۈشۈپ ، دۈمبىسىنى بېسىپ كۆرۈپ : «سەن قاۋۇل ، كۈچلۈك بالا ئىكەنسەن ، كەلگۈسىدە پالۋان بولىسەن» دېگەن . شاۋاز قارى ياشلىقتا قەددەم قويغاندىمۇ يۇرتتىكى تەڭ دېمەتلىكلەر بىلەن كۆپ قېتىم چېلىشىپ چېنىققانىدى . چېلىشىشقا ھەۋەس قىلىدىغان شاۋاز قارى ئۆز يۇرتلۇق ياشلارنىڭ ھە - ھۇسى بىلەن سورۇنغا چۈ-

① ھەزرىتى موللام — مەھمۇد قەشقەرى . قەشقەر ۋىلايىتى كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئوپال يېزا ئازىق كەنتىدىكى 900 يىلغا يېقىن تارىخقا ئىگە بۇ قەبرىگاھ 1983 - يىلى قايتا ياسىلىپ ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان ئورۇن بولغان .

② قۇمباغ كەنتىدىكى بۇ قەبرە شىمالىي تەرىپىدىكى «ھەزرىتى موللام» قەبرىگاھى بىلەن قارىشىپ تۇرىدۇ . بۇ ، مەھمۇد قەشقەرىنىڭ ئاتا تەرەپ چوڭ دادىسى موللا سەيپىددىننىڭ قەبرىسى بولۇپ ، كىشىلەر «خوجا سەيپىددىن بۇزرۇكۋارىم» دەپ ئاتايدۇ .

شۇپ، چېلىشىش سورۇنىنى باشقۇرغۇچىلار بەرگەن قىزىل بەلۋاغنى بېلىگە باغلاپ، ئارقا ـ ئارقىدىن ئۈچ نەپەر چېلىشچى يىگىتنى مەيدىسىگە ئېلىپ پىرقىرىتىپ ئايلاندۇرۇپ يەرگە يىقىتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن، 30 ياشلاردىكى تەمبەل بىر كىشى مەيدانغا چۈشتى. بۇ چېلىشچى شاۋاز قارىينى دەسلەپتە ئانچە كۆزگە ئىلماي خېلى ئۇزاق بەل تۇتۇشتى. ئۇ چاققان ۋە كۈچتۈڭگۈر ئىدى. خېلى ئۇزاق بەل تۇتۇشقاندىن كېيىن، شاۋاز قارىينىڭ تۇيۇقسىز يانپاشقا ئېلىش گومپىسى ئەسقېتىپ قالدى، ئاخىر ئۇنىڭ بەلۋېغىنى راسا سىقىپ كۆتۈرۈپ يانپاشقا ئالدى ـ دە، بىر «ياھۇ!» بىلەن يەرگە ئۇردى. سورۇن باشقۇرغۇچىلار دەرھال ھېلىقى چېلىشچىنى ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ قويدى. مەيداندا «ھەببەللى» دېگەن سادا پەلەككە يەتتى. بۇ چېلىشچى شاۋاز قارىي بىلەن قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ، ئىككىيلەن تەڭلا مەيداندىن چىقتى. كەچتە ھەممە كىشى «ھەزرىتى موللام» مازىرىدىكى چوڭ داشتا تەييارلانغان نورۇزلۇق ئاشنى تالىشىپ ئىچىشتى.

«ھەزرىتى موللام» تەزكىرىسىدىن قارىغاندا، «مەدرىسەئى مەھمۇدىيە» دىكى تالىپلار ياز كۈنلىرى تۆت ـ بەش چاقىرىم كېلىدىغان سۆسەر ئېغىزىغا جايلاشقان بۇلاق بېشىدا نەزم پۈتۈپ، پەر بېيىت ئېيتىشىدىكەن. ھەر يىلى نورۇز بايرىمى مەزگىلىدە مەھمۇد قەشقەرى ئۆز تالىپلىرى بىلەن بۇ بۇلاق بويىدا سەيلە قىلىپ، نورۇزنامىلەرنى پۈتۈپ، ئەلگە ئاسايىشلىق ۋە ئىلىمگە راۋاج تىلەپ بۇلاققا تاشلىشار ئىكەن. شۇنىڭ بىلەن بۇلاق «نورۇز بۇلاق» دەپ ئاتىلىپ، ھەريىلى نورۇز پەسلىدە قەشقەردىكى مۇھىم سەيلىگاھقا ئايلانغان. «ئىلىمگە ھۆددىگەر پىرىم» دەپ شۆھرىتى خۇددى باھار شامىلىدەك ئالەمگە تارقالغان مەھمۇد قەشقەرىنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن، قەشقەر تەۋەسىدە مەدرىسە پۈتتۈرگەن تالىپلارغا ئىرشادنامە بېرىش مۇراسىمى ھەريىلى مۇشۇ يەردە ئۆتكۈزۈلۈپ كەلگەن. تالىپلار «نورۇز بۇلاق» تىن توختىد-

ماي ئوقچوپ ئېقىۋاتقان سۇدا تەرەت ئېلىپ ، دۇئا ـ تەكبىر قىلىش ، ئەدىبلەر مەھمۇد قەشقەرىدىن ئىجازەت ئېلىش ۋە كىتاب ۋەخپە قىلىش ، شائىرلار تەزىم ـ تەۋازۇ بىلەن ئېھتىرام بەجا كەلتۈرۈپ ، «نورۇز بۇلاق» بويىدا پەر بېيىت ئېيتىشىش ئادەتكە ئايلانغان . ئەينى زامان ئەھۋالىغا يارىشا يېزىلىپ ئېيتىلغان نو- رۇزنامىلەردىن تۆۋەندىكى پارچىلار بار :

كېلىپ نەۋرۇز باھار پەسلى ،
ئادالەت نۇرىنى چاچتى .
جىمىكى كۆللى مەۋجۇدات ،
مۇشەققەتتىن خالاس بولدى .

تىرەكلەر تەگگە بولۇپتۇ نەۋ باھار ،
بولدى ئالەمگە پەرەھلىك سەد ھازار .
كىمكى ئەۋلادىنى مەكتەپكە بېرۇر ،
ھۆرى ـ غىلماندىن تاپار جەننەتتە يار .

كەلدى نەۋرۇز يىل بېشى ، كەتتى زىمىستاندىن جۇدا ،
جىمى ئالەم خەلقىگە ، رەھمەتنى ياغدۇرغىل خۇدا .
ھەر كىشى پەرزەنتىنى مەكتەپكە داخىل ئەيلىسە ،
ئول كىشىنى جەننەتۇل مەئۋادا قىلغايسەن خۇدا .
كېلىپ نەۋرۇز جىمى يەر يۈزىنى ئەيلىدى خىزرا ،
خۇداغا ھەمدۇ ئەيتۇر ئاسمان بىلەن يەتتە قات غەبرا .
كىشى پەرزەنتىنى كەلتۈرسە بۇ مەكتەپ سەرىھەرگە ،
ئاڭا مۇشتاق ئېرۇر جەننەتتە ھۆرلەر بارچىسى ئەزرا .
كەلدى نەۋرۇز نۇرلىرى ، بولدى مۇنەۋۋەر بۇ جاھان ،
ئىلىم ئۇچۇن ، ۋىجدانىمىز قايناپ تۇرار لەيلۇ ناھار .
ھەر كىشى مەبلەغ تېپىپ مەكتەپ سېلىپ قويسا مەگەر ،
ھەر سالغان ئول بەندىنى ، دەۋزەختىن ئال پەرۋەردىگار .

www.uyghurkitap.com

نورۇزچىلار ئەتىسى ئۇپالدىكى «قىزىل مەسچىت ئاتام» غا باردى . بۇ يەردە خەلق تەۋەررۇك قىلىپ سۇيىنى ئەكېتىدىغان تۇز بۇلاق بار . ئادەتتە زىيارەت قىلغۇچىلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيدىكەن . كارۋانلار ۋە ئۇلاغ مىنىپ ماڭغان ھەرقانداق كىشى ئات - ئۇلاغدىن چۈشۈپ ، دۇئا - تەكبىر ئوقۇپ ، قەبرىگاھتىن ئۆتۈپ بولغۇچە پىيادە ماڭىدىكەن . يادا ماللار ياكى يايلاققا ئېلىپ مېڭىلغان چارۋا ماللار بۇ قەبرىگاھقا دەسسەپ مېڭىشتىن ئېھتىيات قىلىدىكەن . ئۇلۇغ بۇغراخان ۋاقتىدىكى شاھى ئېھرامنىڭ ئوردا شەھىرىمۇ ئاشۇ «قىزىل مەسچىت ئاتام» دا بولۇپ ، ئۇنىڭ ئەتراپىدا «چىمگەن» ، «بۆرە توقاي» ، ئاقدالا يايلاقلىرى بار .

ئېيتىلىشىچە ، ئۇلۇغ بۇغراخاننىڭ كەنجى ئوغلى قىلىچ بۇغراخان ئوۋدىن يانغاندا ، شاھى ئېھرام ئۇنىڭغا بازارنى كۆرسەتكەن . ئەتراپتىكى يۇرتلاردىن نۇرغۇن كىشىلەر كېلىدىغان ، توتىيا ، مېھرىگىياھقىچە تېپىلىدىغان بۇ كاتتا بازاردا قىلىچ بۇغراخان ئۈركۈگەن ئاتتىن يىقىلىپ ، داۋالاشقا ئۇلگۈرمەي بەختكە قارشى قازا قىپتۇ . بۇ تاسادىپىي ۋەقەدىن خەۋەر تاپقان ئۇلۇغ بۇغراخان تەقدىرگە تەن بېرىپ ، ئوغلىنىڭ ئۆلۈم نامىزىغا ھازىر بولۇپ ، ئۇنى يىقىلغان يېرىگە دەپنە قىپتۇ . كۆڭلى پەرىشان بولغان شاھى ئېھرام ئاشۇ خىجالەتچىلىكتە بۇ بازارنى «ئايىغى ياراشمىدى» دەپ ئەمەلدىن قالدۇرۇپتۇ . ھۆپىگەرلەر خان يارلىقىغا بەجانىدىل پەرمانبەردارلىق بىلدۈرۈپتۇ . بۇ بازار كېيىنچە ھۇۋقۇشلارنىڭ ماكانى بولۇپ قاپتۇ . بۇغراخانلار زامانىدا ، بۇ جايغا چۈشۈپ قونغان كارۋانلار يىراقلارغا ، ھەتتا مادايىن① غا قوشۇنىنى باشلاپ كېتىدىكەنمىش . ھازىر بۇ يەردە خارابە ئىزلىرى يالتىراپ تۇرىدۇ .

نورۇزچىلار «بۇغرام مازىرى — قىلىچ بۇغراخان مازىرى»

① مادايىن — ئىراق تەۋەسىدىكى شەھەر .

دا دۇئا ـ تەكبىر قىلىپ تۈنەشتى ، ياشانغانلار باشلىرىنى تۆۋەن سېلىپ ئىستىغپاردا ئولتۇردى . نورۇزچىلار ئەتىسى بۇيەردىن ئايرىلىپ ، قەشقەر شەھىرىدىكى «يۇسۇپ قادىرخان» ، «مۇرادـ بەخش ئاتام» ، «ھۇسەيىن پەيزۇللا خوجام» قاتارلىق مازارلارنى زىيارەت قىلىشتى . بۇ يەردە چېلىشىش ، ئوغلاق تارتىشىش ، دارۋازلىق ، ۋائىزلىق ، داستان ئېيتىش ، راۋاب ـ قوشاق سورۇـ نىنى تولىمۇ قىزىقىپ كۆردى .

ئىككىنچى باب

ئاتۇش سەيلىسى

1

يازلىق يىغىم ـ تېرىم ئاياغلاشقاندا يېتىپ كەلگەن ئاشۇرا
ئايىمى مەزگىلىدە ، يۇرت ـ يۇرتتىن قوزغىلىپ ، هارۋىلىق ،
ئاتلىق ، ئېشەكلىك ، پىيادە هالدا يول ـ يولدا ئۇچراشقان زىيا-
رەتچىلەر يېڭىسارنىڭ لاۋار بازىرىغا توپلىنىشىپ ، ئاندىن كۆنچى-
قىش تەرەپتىكى «ئوردىخان پادىشاھىم مازىرى» غا ① قاراپ
ھەيۋەت بىلەن ئارقا ـ ئارقىدىن ئاتلاندى .

توپ ـ توپ ، گۇرۇھ ـ گۇرۇھ بولۇپ ماڭغان زىيارەتچى-
لەرنىڭ ئارىسىدا دېھقان ئەشرەپلەر ، ھۈنەرۋەن ـ كاسىپلار ،
موللا ـ تالىپلار ، ئالتە شەھەردىكى ھەرقايسى مازارلارنىڭ شەيخ-
لىرى ، سوپى ـ زاھىت ۋە ئابىدلار ، ئاشىقلار ، ھەتتا پاسىقلار
بار ئىدى . داپ ، ناغرا ـ سۇنايلارنى چېلىشىپ ، ھەرە چىشلىق
ھەر خىل رەڭدىكى ئۈچ بۇرجەك چوڭ ـ كىچىك تۇغ ـ ئەلەملەر-
نى كۆتۈرگەن زىيارەتچىلەر «ئوردىخان پادىشاھىم مازىرى» تو-

---

① 1966 ـ يىلى نەشر قىلىنغان «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ خەرىتىلىرى توپلىمى» نىڭ 141 ـ بېتىدە ، «ئوردىخان پادىشاھىم» مازىرىنىڭ جۇغراپى-يىلىك ئورنى شىمالىي پاراللېل (كەڭلىك) 38°54′53″ ، شەرقىي مېرىدىئان (ئۇزۇن-لۇق) 76°39′30″ قا توغرا كېلىدىغانلىقى كۆرسىتىلگەن .

ـرىسىدىكى بېيىت ـ قوشاقلارنى تولۇلاپ مېڭىشاتتى :

ئوردىخانىنىڭ يوللىرى ،
دۆۋە ـ دۆۋە قۇملىرى .
قۇملىرىدىن قارىسا ،
كۆرۈنەدۇر تۇغلىرى .

ئوردىخان دەپ بىر مازار ،
ئەتراپىدا مىڭ مازار .
يېتىمچىنى قوللايدۇ ،
غېرىبلارغا ئىنتىزار .

ئوردىخانىنىڭ لەڭگىرىدە ،
داشلار قايناپ تۇرىدۇ .
غايىب لەشكەر قوشۇنى ،
بەتنىيەتنى ئاتىدۇ .

ئاناسى شاھىمەردانىدۇر ،
ئاناسى نۇرئەلانۇرخان .
خۇدا يولىدا جان بەرگەن ،
سەئىد ئەلى ئارسلانخان .

مەن قەلەندەر شاھىمەن ،
ئالەم ماڭا ھەيرانىدۇر .
پايتەختى گۈل خېنىم ،
ئوردام ـ قەلەندەرخانىدۇر .

قۇم شەھىدانىدىكى ئادەم ،
قۇمدىن تولا كارامەت .

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

باخشىلار تۇغ كۆرۈشتۇرسە ،
گويا بولۇر قىيامەت .

ئوردىخانىنىڭ لەڭگىرىدە ،
بىر كىشىلىك سارايىم بار .
بېشىمغا دەرد ــ ئەلەم كەلسە ،
يارانقان بىر خۇدايىم بار .

قىزىپ كەتتى روزامدا ،
ئىشانلارنىڭ ساماسى .
«كاھخانام» دا ئولتۇرىدۇ ،
شەيخ نەزىر تەمەسى .
. . . . . .

زىيارەتچىلەر قوشۇنى سايىدىغۇدەك بىرەر توپ دەرەخمۇ يوق پايانسىز جاڭگالنىڭ يول ئازابى بىلەن تومۇزنىڭ چىدىغۇسىز پىژغىرىم ئىسسىقىغا بەرداشلىق بېرىپ ، ئۇسسۇزلۇق ئۇچۇن ئالدىن غەملەپ هارۋا ـ ئېشەكلىرىگە ئېلىۋالغان تۇلۇم ۋە قاپاقتىكى سۇنى ئىچىپ ، دۆۋە ـ دۆۋە قۇم بارخانلىرىدىن ئۆتۈپ ، يېڭىسارنىڭ شەرقىي تامانىدىكى «هەزرىتى بېگىم مازىرى» غا قاراپ مېڭىشتى .

قۇملۇق ۋە ئۆلۈك توپىلىق يولدىن ئۇچقان توپا ئاسمانغا ئۆرلەپ ، چاڭ ـ تۇمان پەيدا قىلاتتى . يول ئۇزۇن ، هېچكىم توپىدىن ئايرىلىپ قېلىشنى خالىمايتتى . قۇم دۆۋىلىرىنىڭ ئارىلىقىدىكى جىلغىلاردا قومۇش ، تاتلىق ۋە يۇمشاق ئوت بېسىلغاق ، يانتاق ، قارا بۆگەن ، چوچۇكبۇيا ئۆسكەن . قۇم دۆۋىلىرى ئارىسىدىكى بىر يېرىم مو يەرگە جايلاشقان «هەزرىتى بېگىم مازىرى» ئالدىدىكى سەيناغا تۇغ ـ شەددىلەر قادالغان ، بوراندىن مۇداپىئەلىنىش ئۇچۇن 20 ـ 30 مېتىر ئۇزۇنلۇقتا تېرەك

ياغاچلىرى بىر ـ بىرىگە كۆلا ، ئارقانلار بىلەن مۇستەھكەم چىتىدلىپ ، تىكلەپ قويۇلغان ، ئەتراپى چىگىلگەن . ئۇنىڭ يېنىدىكى «دورغا بېگىم» قەبرىگاھىدىمۇ تۇغ ـ شەددە قەد كۆتۈرگەن بولۇپ ، 10 مېتىر يىراقلىقتا رۇجەكلىك پاكار تام چۆرىدەپ قوپۇرۇلغان ، ئەتراپىدا ئىبادەت سۇپىسى ، نەزىر قوبۇل قىلغۇچىلارنىڭ ماكانى بار ئىدى .

«ھەزرىتى بېگىم مازىرى» بىلەن ئۇنىڭ شىمالىي قىسمىغا جايلاشقان «ئوردىخان پادىشاھىم مازىرى» نىڭ ئارىلىقى 20 كىلومېتىر كېلەتتى . لېكىن ، يولدا ھېسابسىز قۇم دۆۋىلىرى بولۇپ ، ئەتىگەندە يولغا چىققان زىيارەتچىلەر كۈن پاتقاندا «ئوردىخان پادىشاھىم مازىرى» غا بـاردى ۋە «ئـالتـۇن روزام» غا تۇغ ـ ئەلەملەرنى باغلاشتى . ئەتىسى ئۇ يەردىن قايتىپ ، قەشقەر دۆلەتباغدىكى «ئەلى ئارسلانخان مازىرى» نى زىيارەت قىلىشتى .

«تەزكىرەئى بۇغراخان» دا يېزىلىشىچە ، ھەزرەت پادىشاھىم[1] قىزى زۇلەيخانى ئەلى ئارسلانخانغا ياتلىق قىلغاندا ، ناھايىتى كۆپ توي سوۋغىتى بەرگەن . قەشقەردىكى تۈمەن دەرياسىنىڭ شەرقىي ساھىلىدا بىنا قىلىنغان گۈزەل باغ ئىچىدىكى يەتتە ئورۇنغا كۆركەم راۋاق ياسالغان بولۇپ ، تويدىن كېيىن بۇ باغ ئارسلانخان نامىدا «دۆلەتباغ» (پادىشاھ بېغى) دەپ ئاتالغان . بىر يىل ئۆتكەندە ، زۇلەيخا يەڭگىپ قىز پەرزەنت تۇغقان . ئەلى ئارسلانخان ياخشى سائەتتە دۇنياغا كەلگەن تۇنجى پەرزەنتىنىڭ شەرىپىگە دۇئا ـ تەكبىر ئۆتكۈزۈپتۇ .

ئەلى ئارسلانخان قەشقەر خەلقىگە «ئات تويى» ئۆتكۈزۈپ بېرىپ ، بۇغرا ئاش تارتىپتۇ . شەھەر خەلقى چېلىشىش ، ئوغلاق

① ئۇستۈن ئاتۇش ئېكساق كەنتىدىكى كۆك گۈمبەزنىڭ ئىچىدە ئىككى قەبرىگاھ بار . چوڭ قەبرىگاھتا ياتقان كىشى ئەلى ئارسلانخاننىڭ قېيىناتىسى سۇلتان ئەجەم بولۇپ ، قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ قەشقەردىكى ئوردىسىدا يۇقىرى مەنسەپ تۇتقانىكەن . يەرلىك كىشىلەر ئۇنى «ھەزرەت پادىشاھىم» ، يېنىدىكى قەبرىگاھتا ياتقان كىشىنى «شەيخ ھەبىب ئەجەم» دەپ ئاتايدۇ . شەيخ ھەبىب ئەجەم سوپىزمنىڭ مەشھۇر ۋەكىللىرىدىن بىرى . بۇ گۈمبەز ھۆسەنباي ، باھاۋۇدۇنبايلار تەرىپىدىن 1898 — 1899 ـ يىللىرى قايتا ياسالغان .

www.uyghurkitap.com

تارتىشىش ، قوچقار سوقۇشتۇرۇش ، دارۋازلىق ، سېرىك ـ سېـ
ھىرگەرلىك قاتارلىق ئويۇنلارنى قىزىتىپتۇ . بۇ تەزكىرىگە مۇنـ
داق نەزم كىرگۈزۈلگەن :

ئارسلانىمدىن خانىم بىر ماھى كەنئان تۇغدىلەر ،
ماھى پەيكەر ، ھۆرى يەڭلىغ نۇرى دىدىم[1] ئارسلان .
ھۆسنىغە ھەيران بەشەر ، ھۆر ـ پەرى ، جىملە جاھان ،
ئاھۇ كۆزلۈك ، شىر دىدار پەرزەند ئارسلان .
ئاپتاپ تەلئەت ، قۇمرى رەڭلىك ، ئاجايىپ پاكىزە ،
ھەم ھۇمايۇن پال پەرۇخ ، نۇر گەۋھەر ئارسلان .
نۇرى ئىمان بەرق يەڭلىغ ، سۇبھى شام لەئىلى ناھار ،
لەئلى لەب ، قاشى ھىلال ، بوينى ئېلىبدەك ئارسلان .
ئىككى ئالەم ھۆسنىغە ھەيران تاماشالار قىلىپ ،
ھىچ كۆز كۆرگەن ئېرمەس بۇنداق پەرىزات ئارسلان .
راۋىلار توختاپ راۋايەتنى تامام تەرك ئەيلىدى ،
ئەقلى ھوش ھەيران تامام ئەين كارامەت ئارسلان .
ئىككى ئالەم بارچىسى قىلدى مۇبارەكبادلىق ،
كۆپ سەنا پەرۋەردىگارغا ئەيدى بىھەد ئارسلان .
ئۆلتۇرۇپ مىڭ قوينى كاشغەرگە تامام ئاش بەردىلەر ،
ئاتلىرىنى قويدىلەر «مەريەم خانىم» دەپ ئارسلان .

ئەلى ئارسلانخان قىزى تەلپۈنگەندە ، بىر توققۇز قوي ئۆلتۇـ
رۇپ ، ئەنئەنىۋى ئادەت بويىچە «ئەقىق تويى» قىپتۇ . قوي سۆـ
ڭەكلىرىنى تىغ تەگكۈزمەي يىغىپ «كېپەنلەپ» ، قىزىنىڭ ئۆمـ

---

[1] دىدىم — قاراخانىيلاردا توي كېچىسى كېلىنلەرگە تاج كىيدۈرىدىغانلىقى ، بۇنى «دىدىم» دەپ ئاتايدىغانلىقى «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا تىلغا ئېلىنغان .

رىنى تىلەپ ، «دۆلەتباغ» دىكى قاراخانىيلار خاندانى ئۇرۇق - ئەۋلادىنىڭ «خانلىق قەبرىستانلىقى» غا دەپنە قىلىنىپتۇ.①

ئەلى ئارسلانخان ئايالى زۇلەيخادىن مەريەم خېنىم ، ئەھمەد ، ناسىر ، مەنسۇر ، مۇھەممەد قاتارلىق بەش پەرزەنت كۆرگەن . ئۇ مىلادىيە 978 - يىلى قاراخانىيلارنىڭ نۆۋەتتىكى پادىشاھى بولۇپ ، تەختتە ئولتۇرغان ، 998 - يىلى يېڭىسارنىڭ شەرقىدىكى سەسقۇم جاڭگىلىدا خوتەن خانى باشچىلىقىدىكى گەنجۇ ، ئىدىقۇت ۋە تىبەتلىكلەرنىڭ بىرلەشمە بۇدداچى قوشۇنى بىلەن بولغان جەڭدە 37 يېشىدا شېھىت بولغان .

يۈسۈپ قادىرخان باشچىلىقىدىكى قاراخانىيلار قوشۇنى خوتەن بىرلەشمە قوشۇنىنى يوقاتقاندىن كېيىن ، ئەلى ئارسلانخان قاتارلىق قۇربان بولغان سەركەردىلەرگە قەشقەردە كاتتا تەزىيە مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلگەن . سەسقۇم جاڭگىلى «قۇم شەھىدان» ، ئەلى ئارسلانخاننىڭ جەسىتى كۆمۈلگەن دۆلەتباغدىكى جاي «ئارسلانخان مازىرى» دەپ ئاتالغان . ھەر يىلى ئاشۇرا ئېيىنىڭ 8 — 10 - كۈنلىرى مۇبارەك جايلارنى زىيارەت قىلىش ئادەتكە ئايلىنىپ ، بارا - بارا «ئوردام» ، «ئوردا - خېنىم» ، «ئوردىخان پادىشاھىم» دەپ ئاتالغان .

2

ئاشۇرا ئېيىدىكى «ئوردا خېنىم مازىرى» زىيارىتىدىن ئارقىمۇئارقا يانغان زىيارەتچىلەرنىڭ بىر قىسمى قەشقەر شەھىرىدىكى «ئارسلانخان» مازىرىنى يوقلاپ ، بەشكېرەمگە قاراپ ماڭدى . بەشكېرەمدە نۇرغۇن ئەزىزلەرنىڭ مەقبەرىلىرى بار ئىدى .

① قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسىغا بارىدىغان يولنىڭ تۇمەن دەريا كۆۋرۈكىدىن ئۆتكەندىن كېيىن ، شەھەرلىك سۇلياۋ (يالتىراق) زاۋۇتىنىڭ شەرق تەرىپىدە قەبرىستانلىق بار . «بارگاھ» دەپ ئاتالغان بۇ جايدا ، 11 - ئەسىردە «ھامىدىيە» مەدرىسەسى ۋە «سائادەت» كۇتۇپخانىسى بولغان . قەدىمكى يەر - نام تەزكىرىسى ۋە ۋەسىقىلەردە قەيت قىلىنىشىچە ، «سائادەت كۇتۇپخانىسى» غا جەملەنگەن نۇرغۇن ئەسەرلەر خىزىر خوجا دەۋرىدىكى توپىلاڭدا نابۇت بولغان .

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

«ئوسمان بۇغراخان» — سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ ئوغلى بولۇپ، ئالتىن ئاتۇشنىڭ قايراق كەنتىدىكى يېڭى مەدرىسەگە ئوقۇغىلى بېرىپ كەچتە قايتىشىدا كەلكۈن سۇ ئېقىتىپ كەتكەن. ئۇنىڭ جەسىتى بەشكېرەم چومبۇس كەنتىنىڭ ئېرىقىدىكى لايلاتمىدىن تېپىلغان ۋە شۇ جايغا دەپنە قىلىنغان. «بۇۋى مەريەمخېنىم» — ئەلى ئارسلانخاننىڭ قىزى. ئۇ يېڭىسارنىڭ سەسقۇم جاڭگىلىدىكى ئۇرۇشتا قۇربان بولغان. «تەزكىرەئى بۇغراخان» دا مۇنداق دېيىلگەن:

كەلدى ھاتىبدىن مۇبارەك سەمئىغە تۇرلۇك نەدا،
بۇ كارامەت، بۇ ماقامەت، بۇ ئىنايەت ئارسلان.
قىلدىلەر مەريەم خانىمغا ھەركۈنى يۈزمىڭ دۇئا،
كۆپ سانالار ھەمدى ئەيتىپ بىرۇبارغە ئارسلان.
ئارسلان مەريەم خانىم ئەۋساپىنىڭ ھېچ سانى يوق،
قىلسا ئون سەككىز مىڭ ئالەم تەئرىپىنى ئارسلان.
قىلسەلەر مىڭ تىل بىلەن جىملە جاھان ئەۋساپىنى،
مىڭ بىرىنىڭ بىرى ھەم بولماس بايان ئارسلان.

«شام پادىشاھىم» بولسا، شام (سۇرىيە) پادىشاھىنىڭ ئوغلى بولۇپ، ئىسمى ئابدۇرەھمان. ئېيتىلىشىچە، ئۇ ھەربىي ئالىم بولۇپ، ھىجرىيىنىڭ 510 ـ يىلى، يەنى مىلادىيە 1116 ـ 1117 ـ يىللىرى «يىپەك يولى» نى بويلاپ شەرققە سەپەر قىلىپ، قەشقەر ۋە قۇمۇلغىچە بارغان. ئۇ شام (دەمەشق) غا قايتىش سەپىرىدە تاسادىپىي ھالدا ئاتتىن يىقىلىپ چۈشۈپ ئۆلۈپ كەتكەن ھەم مۇشۇ جايغا دەپنە قىلىنغان.[1] شاھزادە بىلەن كەلگەن

① جۇڭگو ھۆكۈمەت ۋەكىللەر ئۆمىكى 1950 ـ يىللىرى سۇرىيىگە دۆلەت زىيارىتىگە بارغاندا، مۇخبىرلار: «يۇرتۇڭلاردا شام پادىشاھىنىڭ ۋاپات قىلغان ئوغلىنىڭ قەبرىسى ھازىر بارمۇ؟» دەپ سورىغان. جۇئېنلەي زۇڭلىنىڭ ئىزاھلىشى بىلەن ۋەكىللەر ئۆمىكىمىز «قەشقەر بەشكېرەمدىكى ‹شام پاشاھ› دېگەن جايدا مەقبەرىسى بار» دەپ جاۋاب بەرگەن.

يەتتە نەپەر ھەمراھى قەشقەردە تۇرۇپ قېلىپ ، مۇشۇ جايدا ۋاپات بولغان . شاھزادىنىڭ پاتىمە ۋە زۆھرە ئىسىملىك ئىككى سىڭلىسى «ئاكىمىزنى كۆرۈپ كېلىمىز» دەپ كېلىپ قەشقەردە قازا قىلىپ ، مۇشۇ جايغا دەپنە قىلىنغان . شاھزادىنىڭ ئۆز ۋەتىنىدىكى ئۆيىدە قالغان قۇتبى تاھۇر (تاھۇر — پاك ، تازا دېگەنلىك) ، قۇتبى زاھۇر (زاھۇر — ئاشكارا ، ئوچۇق - يورۇق دېگەنلىك) ئىسىملىك ئىككى بالىسى چوڭ بولغاندا ، ئانىسىنىڭ رۇخسىتى بىلەن «دادىمىزنىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلىمىز» دەپ قەشقەرگە كېلىپ ، ئۆز يۇرتىغا كېتەلمەي ، ئالتىن ئاتۇشنىڭ قۇمسېغىر كەنتىدە ۋاپات بولۇپ ، ئاشۇ جايغا دەپنە قىلىنغان .

شاۋاز قارىي ھەر يىلى ئاشۇرا ئېيىنىڭ ئايەم مەزگىلىدە ئالتىن ئاتۇشتىكى «ھەزرەت سۇلتان» مازىرىغا بېرىپ ، بىر نەچچە كۈن زىيارەتتە بولۇپ خەتمىقۇرئان قىلاتتى . بۇ يىلقى ئايەم مەزگىلىدىن ئىلگىرى ئۇ ئۆيىنىڭ ۋە ئېتىز - ئېرىقنىڭ جىددىي ئېغىر - يېنىك ئىشلىرىنى تۈگىتىپ ، سالىھ قارىيئاخۇنۇم تاغىسى بىلەن مېھرىبان ئەپروزىخان ئانىسىدىن بىرنەچچە كۈنلۈك رۇخسەت - رازىلىق ئېلىپ ، مەھەللىسىدىكى تەڭ دېمەتلىك بىرمۇنچە ياشلار بىلەن بەشكېرەملىك زىيارەتچىلەرنىڭ توپىغا قوشۇلدى . ئۇلار ئالتىن ئاتۇشقا بېرىپ «ھەزرەت سۇلتان» ، «بۇۋى ئانام»[1]مازارلىرىنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن بەشكېرەم ئىتلەدىن كۈنچىقىشقا قاراپ مېڭىپ ، ئالتىن ئاتۇش بىلەن بەشكېرەمنى ئايرىپ تۇرىدىغان قۇمال تاغىدىكى «ئىت يولى» نى بويلاپ ، بەش - ئالتە سائەت يول يۈردى .

---

① بۇۋى ئانام قەبرىگاھى مەشھەدتىكى بۇرۇنقى بازارنىڭ «ئەسكى جۇۋۇ» (كونا ئاشلىق بازىرى) نىڭ شەرقىي جەنۇب تەرىپىگە جايلاشقان . رىۋايەت قىلىنىشىچە ، ئۇ سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ ئىنىكئانىسى ، يېقىن تۇغقىنى ، يەنە ئىشەنچلىك ئاشپىزى بولغان . بۇۋى ئانام ياخشى تەربىيە كۆرگەن ، ئوقۇمۇشلۇق ئايال بولۇپ ، مەكتەپ ئېچىپ ، نۇرغۇن قىز - ئاياللارنى تەربىيىلىگەن . قۇربان ھېيت ، روزى ھېيت ۋە ھەر پەيشەنبە كۈنلىرى ئاياللار بۇ يەردە قۇرئان تىلاۋەت قىلىپ كەلگەن . «بۇۋى ئانام» گۈمبىزى يىقىلىپ ، قەبرىمۇ توپا دۆۋىگە ئايلىنىپ قالغانلىقتىن ، 2000 - يىلى مەشھەدنىڭ يۇرت ئاقساقاللىرى ۋە مەرىپەتپەرۋەر بايلىرى بۇ قەبرىنى ئادەتتىكىچە ياساپ قويغان .

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

«تەزكىرەئى بۇغراخان» نامىلىق ئەسەردە «بۇۋى ئانام»، «بەشكېرەم»، «سۇلتان مىچى ئاتام» ھەققىدە مۇنداق دېيىلگەن:

قارا چاچ بۇۋىنى سۇلتان قويچى ئاتامغا بەردىلەر،
قىلدى تەكلىپ تويلىرىغا، باردى تويغا ئارسلان.
باغبانلار ئەرز قىلدى تويغا بارساق دەپ تامام،
باغبانلار بارسۇن تامام دەپ قىلدى يارلىق ئارسلان.
باغبانلار باردىلەر يۈز تۈمەن خۇش بولدىلەر،
ھەر بىرىگە بەشكېرەم ھەر كۈندە قىلدى ئارسلان.
باغبانلارغا ھەر كۈنى قىلغان كەرەملەر سانى يوق،
«بەشكېرەملىك» ئات قويۇلدى تا قىيامەت ئارسلان.
ئارسلاننى بۇۋى جايجاققا تەكلىپ قىلىپ،
بىناھايەت خۇش بولۇپ قىلدى دۇئالار ئارسلان.
بۇۋىلەر باغبان بىلەن باشتا ئىدى بىر تۈمەن،
جۇغلىشىپ تويغا ئېلىپ باردى ئول كۈن ئارسلان.
مۇندىن ئۆزگە ئەگىشىپ بارغان كىشىنىڭ سانى يوق،
ھەربىرىگە قىلدىلەر نەچچە تون كېرەملەر ئارسلان.
ئۆلتۈرۈپ مىڭ قوينى ھەركۈن ئارسلانغا تۈتتى ئاش،
ھەر قويى مىڭ بولسۇن دەپ قىلدى دۇئالار ئارسلان.
ھەر قوتاندا ھەر كېچە مىڭ قوزىلار تۇغدى قوي،
قويدى «سۇلتان قويچى ئاتام»[1] دەپ ئاتلىرىنى ئارسلان.
قارا چاچ بۇۋىگە بىر كەنت خاس سۇ بەردىلەر،
بەش ئېرىقنىڭ خەلقىنى ئوتاقچى بەردى ئارسلان.

قۇمالتاغ ۋە ئىت يولى توغرىسىدىكى رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، بۇرۇنقى زاماندا ئۆتكەن ئادىل، ئىرادىلىك بىر خاننىڭ

[1] قۇمالتاغ ۋە ئىت يولى تەۋەسىدىكى «سۇلتان مىچى ئاتام» مازىرىنىڭ ئەسلىي نامى «سۇلتان قويچى ئاتام» بولسا كېرەك.

ئوردىسى تۆركۆلنىڭ ئايغىدىكى بالاساغۇن دېگەن شەھەردە بو-لۇپ، دەريا بويى هاۋالىق، ئوردا ھەشەمەتلىك ئىكەن. ئاقغاش، ئاۋات دېگەن يۇرتلارغىمۇ هۆكمى ئۆتۈدىغان بۇ خاننىڭ يالغۇز ئوغلى بولغان شاھزادە تۇمۇر ئوردىدا ئوقۇپ پاراسەتلىك يىگىت بولۇپ يېتىلىپتۇ. شاھزادە 18 ياشقا كىرگەن يىلى دادىسىغا «شاھ ئاتا، مېنى ئوردىدا تەربىيىلەپ چوڭ قىلدىڭىز. ئەمدى سىزنىڭ ئۈمىدىڭىزگە لايىق يىگىت بولدۇممۇ ـ يوق، دەپ ئۆزۈمنى دەڭسەپ كۆرسەم، بەزى يېتەرسىزلىكىمنى ھېس قىل-دىم. ئىجازەت بەرگەن بولسىڭىز، جاھان ئايلىنىپ كەلسەم» دەپتۇ.

پادىشاھ: «قېنى، ئېيتقىنا ئوغلۇم، سەندە قايسى ھۈنەر، قايسى پەزىلەت كەملىك قىلدى؟» دەپ سوراپتۇ. «مەن تېخى جاھان كۆرمەپتىمەن، ئوردا ئەھلىدىن باشقىلارنى چۈشىنىپ باق-ماپتىمەن» دەپتۇ شاھزادە. ئەمما، پادىشاھ يالغۇز ئوغلىغا بەك ئامراق بولغاچقا، ئۇنى سىرتلارغا چىقىرىشقا زادىلا كۆزى قىيماي-دىكەن، ئوغلىنىڭ تەلىپىنى قايتۇرۇۋېتىشكىمۇ كۆڭلى ئۇنىماي-دىكەن، شۇڭا، تەڭلىكتە قېلىپ ۋەزىرلىرىدىن مەسلىھەت سو-راپتۇ. «شاھزادىنىڭ ئېيتقانلىرى ئورۇنلۇق،— دەپتۇ ئوڭ قول ۋەزىر، — شاھزادە تەخت ۋارىسى بولغانىكەن، پۇقرالارنىڭ ئارىسىغا بېرىپ، ئۇلارنىڭ ھال ـ ئەھۋالىنى بىلىپ باققىنى تۈزۈك. بىلىمگەنلىرىنى تولۇقلاپ بىلىمدە كامالەتكە يېتىش ئۈ-چۈن، جاھان كېزىپ باققىنى ئەلۋەتتە دۇرۇس ئىشتۇر».

شۇنىڭ بىلەن شاھ ئوغلىغا ئىجازەت بېرىپ، 40 تۆگىگە مال جابدۇپ، 40 نەپەر يىگىتنى قوشۇپ، ئۇنى يولغا ساپتۇ. شاھزادىگە ئەگىشىپ ماڭغان يىگىتلەرنىڭ ئارىسىدا قۇۋۇز ئى-سىملىك بىر يىگىت بار ئىكەن. پادىشاھ ئۇنىڭغا «سەن ئوغلۇم-نىڭ ئامانلىقىغا ئىگە بولۇپ، ئامان ـ ئېسەن ئېلىپ كەلگىن. ئەگەر بىرەر كېلىشمەسلىك يۈز بەرسە كاللاڭنى ئالىمەن» دەپ جېكىلەپتۇ. شاھزادە كۆپ مەملىكەتلەرنى ئايلىنىپتۇ، ماللىرىنى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

سېتىپتۇ . ئۇ ئاخىر ئاقفاشقا كېلىپ ، بىرنەچچە كۈن تۇرۇپ
قاپتۇ . بىركۈنى شاھزادە ئاقفاشنىڭ شەھەر ئىچىنى ئايلىنىپ
يۈرۈپ ، يولدا ئاتلىق كېلىۋاتقان چىرايلىق بىر قىزنى كۆرۈپتۇ .
دۇنيادا تەڭدىشى يوق بۇ قىزنىڭ كەينىدە 40 كېنىزەك كېلىۋات-
قان ، نۇرغۇن كەپتەرلەر يېنىدا ، بېشى ئۈستىدە ئۇچۇپ ئايلى-
نىپ ، دولىلىرىغا قونۇپ يۈرگەنىكەن . شاھزادە ئېسىنى يوقى-
تىپ ، قىزنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ ، ئاخىرىدا كېتىۋاتقان كېنى-
زەكتىن : «بۇ پەرى سۈپەت قىز كىمنىڭ قىزى ؟» دەپ سوراپ-
تۇ . ئەسلىدە بۇ قىز مۇشۇ يەردىكى خاننىڭ قىزى بولۇپ ، ئىسمى
ئايگۈل مەلىكە ئىكەن . ئۇ ھەر ھەپتىنىڭ ئۈچىنچى كۈنى كېنى-
زەكلىرى بىلەن شەھەر سىرتىدىكى باغقا ئوينىغىلى ئات مىنىپ
چىقىدىكەن . ئۇنىڭ بېشىدا ئۇچۇۋاتقان كەپتەرلەرنى مەلىكە گەپ
ئۇقىدىغان ، خەت توشۇيالايدىغان قىلىپ ئالاھىدە تەربىيىلىگەنى-
كەن .

مەلىكە شەھەر سىرتىغا چىققاندا ، تۇيۇقسىزلا بىر ھادىسىگە
يولۇقۇپتۇ . ئاخىرقى مەھەللىدىن ئۆتۈۋاتقاندا ، يول بويىدىكى تام
قىزنىڭ ئالدىغا تۇيۇقسىزلا ئۆرۈلۈپ چۈشۈپتۇ . ئۈركۈگەن شاش
ئات ئۆزىنى يانغا ئاتقانىكەن ، كەپتەرلەر بىلەن ئوينىشىپ خاتىر-
جەم كېتىۋاتقان مەلىكە ئاتتىن يىقىلىپتۇ ، لېكىن بىر پۇتى
ئۈزەڭگىدىن چىقماي ئاتقا سۆرۈلۈپ قاپتۇ . تاسادىپىي يۈز بەرگەن
ھادىسىدىن كېنىزەكلەر چۇرقىرىشىپ كېتىپتۇ . ئات مەلىكىنى
سۆرەپ قاچقانىكەن ، ئەھۋالنى كۆرگەن شاھزادە ئېتىلىپ بېرىپ
ئۈركۈگەن ئاتنىڭ ئېغىزدۇرۇقىدىن تۇتۇۋاپتۇ . شۇنىڭ بىلەن
قىز ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قاپتۇ . قىز ھوشىغا كېلىپ كۆزىنى
ئاچسا ، بىر يىگىت ئۇنىڭ بېشىنى قۇچىقىغا ئېلىپ يۆلەپ ئول-
تۇرغۇدەك . ئۇ شۇنداق قابىل ، چىرايلىق ئىكەنكى ، ئۇنداق
كېلىشكەن يىگىتنى تېخى كۆرۈپ باقمىغانىكەن . قىز يىگىتكە
تەشەككۇر ئېيتىپتۇ ، كۆڭلىدە يىگىتكە كۆيۈپ قاپتۇ . شۇنىڭ
بىلەن مەلىكە شاھزادىنى باغقا تەكلىپ قىلىپ مېھمان قىپتۇ .

شۇ كۈنى ئۇلار باغدا تۈنەپ قاپتۇ .
شاھزادىنىڭ سارايغا قايتمىغىنىنى بىلگەن قۇۋۇز 40 يىگىت بىلەن پۈتكۈل شەھەرنى ئاختۇرۇپ ، شاھزادىنى ئىزدەپ تەرەپ ـ تەرەپكە چېپىپتۇ ، ئەمما تاپالماپتۇ . تاڭ ئاتقاندا شاھزادىنىڭ 40 كېنىزىكى بار بىر مەلىكە بىلەن كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن يىگىتلەر قۇۋۇزغا خەۋەر قىلىپتۇ . قۇۋۇز خۇشال بولۇپ ، شاھزادىنىڭ ئالدىغا بېرىپ ھال ـ ئەھۋالىنى سوراپتۇ . ئۇ نېمە ئىش يۈز بەرگىنىنى سورىسا ، شاھزادە ئېيتىپ بەرمەپتۇ . شۇنداقتىمۇ ئۇ شاھزادىنىڭ سىرىنى بىلىۋاپتۇ .
خان مەلىكىنى قۇنقۇزغان يىگىتنى ئوردىغا چاقىرتىپتۇ ـ دە ، نۇرغۇن مال ـ دۇنيا سوۋغا قىپتۇ . لېكىن شاھزادە ئۇ سوۋغىلارنى ئالماي : «يىگىت دېگەن قىزنىڭ جېنىنى مال ئۈچۈن قۇتقۇزمايدۇ» دەپتۇ . خان بۇ گەپنى ئاڭلاپ خۇرسەن بولۇپتۇ . شاھزادىنىڭ ئۇ يەردە كۆپرەك تۇرغۇسى بار ئىكەن . لېكىن ، قۇۋۇز بىرەر كېلىشمەسلىكنىڭ يۈز بېرىشىدىن ئەنسىرەپ ، شاھزادىنى قايتىشقا زورلاپتۇ . شاھزادە نائىلاج قايتىپتۇ . ئۇ قايتار چاغدا مەلىكە بىر جۈپ كەپتەر بېرىپ : «سىزنىڭ قانداق گەپ ـ سۆزىڭىز بولسا ، خەتكە يېزىپ بۇ كەپتەرلەرنىڭ پۇتىغا چىگىپ قويسىڭىز ماڭا يەتكۈزىدۇ» دەپتۇ .
شۇنداق قىلىپ ، شاھزادە ئۆز يۇرتىغا قايتىپتۇ . ئۇ مەلىكىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن ، ئىشق ـ پىراق دەستىدىن ئۆزىنى قويغىلى يەر تاپالماي قاپتۇ ، چىرايىمۇ سارغىيىپ كېتىپتۇ . ئۇ كۈندە بىر پارچە خەت يېزىپ كەپتەرنىڭ پۇتىغا باغلاپ ئۇچۇرىدىكەن ، كەپتەر خەتنىڭ جاۋابىنى ئېلىپ قايتىپ كېلىدىكەن . شاھزادە مەلىكىنىڭ خېتىنى ئوقۇپ سەل ئارام تاپىدىكەن . پادىشاھ قۇۋۇزنى چاقىرىپ : «ئېيتقىنا ، شاھزادىگە قانداق كېسەل يېپىشتى ؟» دەپ سوراپتۇ . «ئەي كەرەملىك شاھىم ،— دەپ جاۋاب بېرىپتۇ قۇۋۇز ،— شاھزادە بالاغەتكە يەتتى . سىز ئاتلىق قەرزىنى ئادا قىلسىڭىز ، شاھزادە ساقىيىدۇ» . ئىشنىڭ تېگىنى

بىلگەن پادىشاھ ئوغلىنى ئۆيلىمەكچى بولۇپ، باشقا بىر پادىشاھ-نىڭ مەلىكىسىگە ئەلچى ماڭدۇرۇپتۇ. لېكىن، بۇ ئىشنى شاھزادە ئاڭلاپ، ئۇ مەلىكىگە ئۆيلىنىشكە ئۇنىماپتۇ. پادىشاھنىڭ ئاچچىقى كېلىپ قۇۋۇزنى چاقىرتىپ ئۇنىڭدىن: «سەن راستىنى ئېيت، شاھزادە بىرەر قىزغا ئاشىقمۇ؟» دەپ سوراپتۇ. قۇۋۇز بولغان ئىشنى ئېيتىپ بېرىپتۇ. پادىشاھ ئويلىنىپ قاپتۇ. ئۇنىڭ ئاقلاشلىق مەلىكىنى شاھزادىگە ئېلىپ بېرىشكە رازىلىقى يوق ئىكەن. ئەسلىدە پادىشاھ ئاقاش خانىنى ئۆزىگە بويسۇنۇشقا ئۇن-دەپ بىر پارچە خەت كىرگۈزسە ئاقاش خانى رەت قىلغان، پادىشاھنىڭ غەزىپى كېلىپ، ئۇنىڭ تەۋەسىگە قوشۇن تارتماقچى بولۇپ تەييارلىنىۋاتقانىكەن. شۇڭا، پادىشاھ ئوغلىنىڭ تەلىپىنى رەت قىپتۇ، ئۇنىڭ ئاقاشقا بېرىپ قالماسلىقى ئۈچۈن ئادەم بەلگىلەپ قويۇپتۇ.

شاھزادە بەزىدە كېچىلەپ يۈرۈپ، مەلىكە بىلەن ئۇچرىشىپ قايتىپ كېلىدىكەن. پايلاقچىلار شاھزادىنىڭ كېچىلەپ ئاقاشقا بېرىپ كېلىۋاتقانلىقىنى شاھقا مەلۇم قىلغانىكەن، شاھ شاھزادى-نى ئوردىدىن سىرتقا چىقارماسلىققا پەرمان چۈشۈرۈپتۇ. شۇنىڭ بىلەن شاھزادە ئوردا دەرۋازىسىدىن زادىلا چىقالماپتۇ. شاھزادە مەلىكە بىلەن ئۇچرىشالمىغاندىن كېيىن، يەنە كەپتەر ئۇچۇرۇش ئارقىلىق مەلىكىگە خەت يېزىپ، ئۇنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ تۇرۇپ-تۇ. پايلاقچىلار شاھزادىنىڭ كەپتەرلىرىنىڭ سىرىنىمۇ شاھقا مەلۇم قىلىشقانىكەن، شاھ بۇيرۇق بىلەن كەپتەرلەرنىڭ كاللى-سىنى يۇلۇپ تاشلانغۇزۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن شاھزادىنىڭ چىرايى بارغانسېرى زەپىران بولۇپ، زەئىپلىشىپ، بىر تېرە — بىر سۆڭەك بولۇپ قاپتۇ. ئۇ ھەر كۈنى ئەتىگەندە ئوردىنىڭ راۋىقىغا چىقىپ جەنۇبقا، يەنى ئوڭرۇقنىڭ[1] ئايىغىدىكى تاغ توسۇپ تۇر-

---

[1] ئوڭرۇق — «تاغ ئاخىرلاشقان يەر» دېگەنلىك بولۇپ، ئۇ «ئوغرۇق» ئاتالغۇسىنىڭ ئىستېمالدا يۇرگۈزۈلۈشى.

www.uyghurkitap.com

غان ئاقتاش تەرەپكە قاراپ ئولتۇرىدىكەن.

بىر كۈنى شاھ پايلاقچىلاردىن: «شاھزادە نىمە ئىش قىلىۋاتىدۇ؟» دەپ سوراپتۇ. «شاھزادە ھەركۈنى ئەتىگەندىن كەچكىچە ئاياغ تەرەپتىكى قۇمال تاغقا قاراپ ئولتۇرىدۇ» دەپتۇ پايلاقچىلار. پادىشاھ «دەرھال بۇنىڭ سىرىنى بىلىپ كېلىڭلار» دەپتۇ. پايلاقچىلار شاھزادىدىن: «ئەي شاھزادە، كۈندە ئاشۇ تاغقا قاراپ ئولتۇرىسىز. بۇنىڭ نىمە مەنىسى بار؟» دەپ سوراپتۇ. شاھزادە: «ئۇ تاغنىڭ كەينىدە يارنىڭ يۇرتى ۋە ئۆزى بار» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. پايلاقچىلار يەنە: «يارنىڭ يۇرتى بىلەن ئۇنىڭ دىدارىنى تاغ توسۇپ تۇرسا، تاغقا قاراشنىڭ نىمە پايدىسى؟» دەپ سوراپتۇ. «ئاشۇ تاغقا قارىسام يارغا بولغان ئىشق خۇمارىم قانىدۇ، قارىمىسام يۈرەك ـ باغرىم ئوت بولۇپ يانىدۇ،— دەپتۇ شاھزادە، — بۇ ئوتنى ئاشۇ قۇمالتاغ باسىدۇ».

شاھزادىنىڭ دېگەنلىرىنى پايلاقچىلار شاھقا يەتكۈزۈپتۇ. شاھ ئويلىنىپ قاپتۇ، ئوغلىنى كۆرمەكچى بولۇپ، راۋاققا چىقىپ قارىسا، شاھزادە تاغ تەرەپكە قاراپ ئولتۇرغان، چىرايى سارغىيىپ، ئورۇقلاپ كەتكەن. پادىشاھ ئۇزاق ئويلىنىپ، ئۆز گېپىدە تۇرۇۋەرسە شاھزادىدىن ئايرىلىپ قالىدىغانلىقىنى چۈشىنىپ: «دۇنيادا ئىشق ـ مۇھەببەتنىڭ كۈچىدىن ئارتۇق قۇدرەتلىك ۋە سېھىرلىك كۈچ يوق ئىكەن. ئوغلۇم، مەن ساڭا قايىل بولدۇم، سېنى مۇشۇنچە دەردكە مۇپتىلا قىلغان مەلىكىنى ئېلىپ بېرىپ، سېنى مۇرادىڭغا يەتكۈزەي» دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئاقتاش خانىنىڭ ئۈستىگە لەشكەر تارتىش نىيىتىدىن يېنىپ، ئاقتاش خانغا ئەلچى كىرگۈزۈپ، مەلىكىنى شاھزادىگە ئېلىپ بېرىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئوغرۇقنىڭ جەنۇبىدىكى بۇ تاغ زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن كىشىلەر ئارىسىدا «قۇمالتاغ» دەپ ئاتىلىپتۇ.

يەنە بىر رىۋايەتتە ئېيتىلىشىچە، بۇرۇنىسىدا، زامانىنىڭ زامانىسىدا، ئالتىن ئاتۇشتا ئۆتكەن بىر پادىشاھنىڭ دۇنيالىقتا ئالپاغوت ئىسىملىك يالغۇز بىر ئوغلى بولغانىكەن.

www.uyghurkitap.com

پادىشاھ بۇ ئوغلىغا ناھايىتى ئامراق ئىكەن ، ئۇنى بىر كۈن كۆرمىسە چىدىمايدىكەن . ئالپاغوتمۇ تۇغۇلۇشىدىن زېرەك ، پاراسەتلىك ، ئەقىللىق ئىكەن . ئۇ ئەقىلگە كېلىپلا ، دادىسى تەيىنلىگەن ئوردىدىكى دانىشمەنىنىڭ تەربىيىسىدە ئوقۇشقا باشلاپتۇ . ئالپاغوت ناھايىتى ئىرادىلىك ، چىدامىلىق ، مىجەزى قەتئىي ئىكەن ، ئۆگەنمەكچى بولغان نەرسىنى تاكى ئۆز دەستىگە ئالمىغۇچە كېچىدىمۇ ئۇخلىمايدىكەن . ئۇنىڭ مىجەز - خۇسۇسىيىتى دانىشمەن ئۇستازىنى ھەيران قالدۇرىدىكەن . ئالپاغوت 10 ياشتىن ئاشقاندا جەڭ مەشىقى ، چەۋەندازلىق ھېكمەتلىرىنى ئىگىلەپتۇ . ئاز ۋاقىتتىن كېيىن ، ئۇ ئات ئۇستىدە ئات چاپتۇرۇپ كېتىۋېتىپ 40 خىل ماھارەت كۆرسىتەلەيدىغان بولۇپتۇ . ئالپاغوتنىڭ ھۈنەر ئىگىلەش ئىشتىياقى كۈچلۈك بولغاچقا ، كۆپ خىل ھۈنەر ، ھېكمەت ئىگىلەپمۇ تەشنالىقى قانماپتۇ . ئۇ بىناكارلارنىڭ يېنىغا بېرىپ بىناكارلىق ھۈنىرىنى ئىگىلەپتۇ ، ھەتتا تاشچىلىق كەسپىنى ئىگىلەشتىنمۇ ئىرىنمەپتۇ .

ئالپاغوت كىچىك چاغلىرىدا دادىسىغا ئەگىشىپ شىكارغا بىللە چىققان بولسا ، ئەمدى 40 نەپەر يىگىت بىلەن ئۇۋغا چىقىدىغان بوپتۇ . ئۇ تۇلپارغا مىنىپ ئارتۇچ دەرىخى بىلەن قاپلانغان يايپېشىل تاغلاردا ئوۋ ئوۋلاپ قايتىدىكەن . ئالپاغوت 15 ياشتىن ئاشقاندا ئۇستازى ۋە باشقىلارنىڭ توسقىنىغا قارىماي ، ئۆزى يالغۇز ئوۋغا چىقىدىغان بولۇپتۇ . پادىشاھ ئوغلىدىن بەك تەشۋىشلىنىدىكەن ، لېكىن ئۇنىڭ كۆڭلىنى رەنجىتىپ قويۇشتىن ئەنسىرەيدىكەن . شۇنداق قىلىپ ئالپاغوت ساغلام يېتىلىپ ، بالاغەتكە يېتىپ ، كېلىشكەن يىگىت بوپتۇ . ئۇنىڭ كۆزى چوڭ ھەم نۇرلۇق ئىكەن . ئالپاغوت دانىشمەن ئۇستازىنىڭ ئۈچ كېچە - كۈندۈز گۈلخاننى ئايلىنىپ دۇرۇت ئوقۇپ پۈتۈپ بەرگەن كۆز تۇمارىنى يېنىدىن ئايرىمايدىكەن . بىر كۈنى ئالپاغوت ئوقياسىنى ئېلىپ ، مىسران قىلىچىنى ئېسىپ ، تۇلپارغا مىنىپ ، يالغۇز ئوۋغا چىقىپتۇ . ئۇ باققۇنىڭ تاغقا تۇتاشقان قويۇق ئورمانلىق

تەرەپلىرىگە بېرىپ ئوۋ ئىزدەپتۇ. قېرىشقاندەك كەچ كىرگىچە
ئۇنىڭ ئالدىغا ئوۋ ئۇچرىماپتۇ. كۈتۈلمىگەندە بىرئىپار كېيىك
پەيدا بوپتۇ. بۇ كېيىك شۇنداق چىرايلىق بولۇپ، بېشىدا ئىككى
تال ئالتۇن مۈڭگۈزى بار ئىكەن. ئىپار كېيىك ئالپاغوتنى كۆ-
رۈپمۇ قاچماي، چوڭ قارا كۆزلىرىنى مىت قىلىپ يۇمۇپمۇ
قويماي قاراپ تۇرۇپتۇ. ئەتىگەندىن بېرى ئوۋ ئۇچرىتالماي تېرد-
كىپ قالغان ئالپاغوت ئوقياسىنى بەتلەپ كېيىكنى قارىغا ئاپتۇ.
كېيىك ئۇنىڭغا قاراپ تۇرغۇدەكمىش. ئالپاغوت ئەمدىلا ئوقياسى-
نىڭ كىرىچىنى قويۇۋېتەي دېگەندە كېيىك خۇددى نازلانغاندەك
بىر قىلىق بىلەن سەكرەپلا يېنىدىكى بىر تۈپ چوڭ ئارچىنىڭ
دالدىسىغا ئۆتۈپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭ كەينىدىن يۈگۈرۈپ ئارچا
دەرىخىنىڭ كەينىگە ئۆتكەن ئالپاغوت ئەتراپىغا قارىسا، كېيىك
تاغنىڭ ئۈستىگە چىقىپ كېتىۋاتقۇدەك. ئالپاغوت ئۇنى قوغلاپ
تاغنىڭ بېلىگە چىققاندا، كېيىك ئۇنى كۈتۈۋاتقاندەك قاراپ تۇ-
رۇپتۇ. ئالپاغوت ئۇنى يەنە قارىغا ئېلىپ ئاتاي دېگەندە، كېيىك
خۇددى بايىقىدەك قىلىق قىلىپ تاغ ئۈستىگە قېچىپتۇ. ئالپاغوت
ئۈچىنچى قېتىم قارىغا ئېلىپ ئۈزگەن ئوق كېيىكنىڭ ساغرىسىغا
سانجىلىپتۇ. لېكىن، كېيىك ئوق تەگمىگەندەك يەنىلا تاغنىڭ
ئۈستىگە چىقىپ كېتىپتۇ.

ئالپاغوت ئۇنى قوغلاپتۇ، لېكىن ئات بىلەن تاغنىڭ ئۈستىگە
چىققىلى بولماپتۇ. ئۇ ئېتىنى تاشلاپ، كېيىكنى پىيادە قوغلاپ
تاغقا يامىشىپتۇ. ئۇ ئىپار كېيىكنىڭ ئۆزىنى مەسخىرە قىلغاندەك
قىلىقلىرىدىن بەكمۇ تېرىككەن ھەم كېيىكنىڭ چىرايلىقلىقى
ئۇنىڭ قىزغىنلىقىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرغانىكەن. ئوق تەگكەن
ئوۋنى تۇتالماي تاشلاپ كېتىشنى ئۆزىگە نومۇس بىلگەن ئالپاغوت
ئاشۇ كېيىكنى تىرىك تۇتمىغۇچە ئۆيگە قايتمايمەن دەپ قەسەم
ئىچىپتۇ. كېيىكنى ئىزدەپ تاغدىن ئېشىپ، تاغنىڭ ئۇ تەرىپىدى-
كى ئورمانلىق ئارىسىغا كىرگەندە زېمىننى قاراڭغۇلۇق بېسىپ-
تۇ. ئالپاغوت كېچىچە كېيىكنى ئىزدەپ تاپالماي ئاۋارە بولۇپتۇ،

كۆزنگە ئۇيقۇمۇ ئىلىنماپتۇ .

تاڭ ئېتىپتۇ ، ئالپاغوت تاغدىن ئېشىپ تاغ باغرىغا چۈشۈپ قاپتۇ ، بۇ يەر بەشكىرەم خانلىقىغا تەۋە ئىكەن . بىردىنلا كېيىك ئۇنىڭ ئالدىدىلا پەيدا بوپتۇ ، قارىسا كېيىك يەردە ياتقۇدەك ، ھېلىقى ئوقيا يەنىلا ساغرىسىدا سانجىقلىق تۇرغۇدەك . ئوقيا ئىزىدىن ئاققان قان يەرگە سىرغىپ چۈشۈپ ، دوپپا ئىزىچىلىك يەرگە يېيىلغانىكەن . قان سىڭگەن يەردىن بىر دانە قىزىلگۈل ئۈنۈپ چىقىپ پورەكلەپ ئېچىلىپ ، خۇشپۇراق چېچىپ تۇرۇپتۇ . ھەيران قالغان ئالپاغوت ئاۋايلاپ كېلىپ كېيىكنى تۇتۇۋاپتۇ . شۇ چاغدا كېيىك ئالپاغوتنىڭ قولىدىن سەكرەپ چىقىپ بىر قىزغا ئايلىنىپ قاپتۇ . يىگىت قارىغۇدەك بولسا ، ساھىبجامال بىر قىز تۇرغۇدەك ، كۈن دېسە كۆزى ، ئاي دېسە ئاغزى بار ، بەدىنى بىللوردەك سۈزۈك ۋە ئاق ، سۇ ئىچسە گېلىدىن كۆرۈنگۇدەك گۈزەل ئىمىش .

ئالپاغوت نېمە ئىش بولۇپ كېتىۋاتقانلىقىنى بىلەلمەي تۇرغاندا ، قىز نازۇ كەرەشمە بىلەن يىگىتكە سالام بېرىپ : «ئەي قەيسەر ، ئىرادىلىك ، باتۇر يىگىت . مەن سىزنىڭ قولىڭىزغا چۈشتۈم ، بۇمۇ تەقدىرنىڭ ئىرادىسى ، قېچىپ كېتەرمەن ، دەپ كېتەلمىدىم ، قانسىراپ ماغدۇرۇم يەتمىدى ، كەتسەممۇ كېتەر ئىدىم . لېكىن ، سىزنىڭ ئىرادىڭىز ، قەيسەرلىكىڭىز مېنى قايىل قىلدى . ئەمدى نېمە قىلسىڭىز قىلىڭ» دەپتۇ . بۇ مۆجىزىدىن گاڭگىراپ قالغان ئالپاغوت نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي قاپتۇ . بىر ھازادىن كېيىن ئۇ : «ھەي ھۆسن ـ كامالەتتە تەڭداشسىز پەرىزات ، مېنى ھەيرانلىق دېڭىزىدا نىشانسىز قالدۇردىڭىز . ئالدىمدا ھېكمەت كۆرسەتكەن زادى نېمە سىر ؟» دەپ سوراپتۇ .

قىز سىرنى ئېيتمىسا بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ : «ھەي دانىشمەن قىياپەت ، ئىرادىلىك ، قەيسەر يىگىت . سىزدىن يوشۇرىدىغان ھېچقانداق سىرىم يوق ، ئاڭلاشنى خالىسىڭىز قۇلاق سېلىڭ ، مەن ئەسلى ‹مېنى بويسۇندۇرغان يىگىتنى ياخشى كۆ-

رىمەن ، بولمىسا تۇل ئۆتۈپ كېتىمەن ، دەپ ئەھدى قىلغانىدىم ،
سىز مېنى بويسۇندۇردىڭىز . سىزنىڭ ھۆسن ـ جامالىڭىز مېنى
مەپتۇن قىلىپلا قالماي ، تەڭداشسىز پەزىلىتىڭىز بىلەنمۇ مېنى
قايىل قىلدىڭىز . ئەسلىدە مەن چۈشۈمدە كۆرگەن ، شۇنىڭدىن
بېرى مېنى سەكپارە قىلغان يىگىت سىز ئىكەنسىز . مەن بەشكې-
رەم خانلىقىنىڭ يالغۇز قىزى ، كىچىكىمدىنلا سېھرىي ھېكمەتنى
ئۆگەنگەنىدىم . بىر نەچچە خىل قىياپەتكە كىرىۋالالايدىغان ھېك-
مىتىم بار . دادام مېنى سىرتقا يالغۇز چىقارمايتتى ، 40 كېنى-
زەكنى ئەگەشتۈرۈپ قوياتتى . ئاخىر ئۇلاردىن زېرىكىپ يالغۇز
سىرتقا چىقىشنى ئارزۇ قىلىدىغان بولدۇم . بۇنداق قىلىشنىڭ
بىر سەۋەبى بار ئىدى . بىر كۈنى بىر چۈش كۆرۈپتىمەن ، چۈ-
شۈمدە راۋاقتا ياتقۇدەكمەن ، قارىسام سىزنىڭ مەملىكىتىڭىز تە-
رەپتىن كۆتۈرۈلۈپ چىققان تولۇن ئاي ئۇدۇلۇمغا كېلىپ ماڭا
قاراپ تۇرارمىش ، جەمئىي يۇلتۇزلار ئايغا سەجدە قىلىۋاتقان-
مىش . بىردىنلا مېنىڭ راۋىقىم ئاسمانغا ئۇچۇپ كۆتۈرۈلۈۋاتقۇ-
دەك ، ئايغا يېقىنلىشىپ بارغۇدەكمەن . بىر پەستىن كېيىن ئاي
مېنىڭ قوينۇمغا كىرىۋاتقۇدەكمىش . مەن بۇ چۈشۈمنى بىر ئەۋ-
لىياغا ئېيتسام ، ئۇ : «ئەي مەلىكەم ، سېنىڭ بولغۇسى ئېرىڭ
بىر مەملىكەتنىڭ شاھزادىسى ئىكەن . ئۇ ئىككىڭلار توي قىلساڭ-
لار پۈتكۈل يەر يۈزى خۇشال بولۇپ ئەمىنلىككە ئېرىشىدىكەن ،
دېدى . شۇنىڭدىن بېرى كەلگەن ئەلچىلەرنى قايتۇرۇۋېتىپ ، ئۆ-
زۈمچە تاغدا ، ئورماندا سەيلە قىلىدىغان ، مېنى ئالىدىغان يىگىتنى
ئىزدەيدىغان بولدۇم . بەلكىم مەن چۈشۈمدە كۆرگەن يىگىت سىز
بولسىڭىز كېرەك» دەپتۇ .
ئالپاغوت قىزنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ ئىشنىڭ تەكتىگە يې-
تىپتۇ ۋە ئۆزىنى تونۇشتۇرۇپتۇ . ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلىغان قىز
يەرگە ئېڭىشىپ ھېلىقى قاندىن پەيدا بولغان گۈلنى ئۈ-
زۈپ ئاپتۇ ـ دە ، يىگىتكە سۇنۇپ : «مېنىڭ قېنىمدىن ئېچىلغان
بۇ سۆيگۈ گۈلىنى سىزگە تۇتىمەن . بۇ گۈل مەڭگۈ قۇرۇمايدۇ ،

قوبۇل قىلىڭ» دەپتۇ. قىزغا ئاشىق بولغان ئالپاغوت گۈلنى ئىككى قوللاپ ئېلىپ پۇرىغانىكەن، شۇ هامان هوشىدىن كېتىپتۇ. ئۇ هوشىغا كېلىپ قارىسا، قىز ئۇنىڭ بېشىنى قۇچىقىغا ئېلىپ يىغلاپ ئولتۇرغۇدەك ۋە ئەتراپىنى لەشكەرلەر قورشاپ تۇرغانمىش. ئالپاغوت «بۇ نېمە ئىش؟» دېگەندەك قىزغا قاراپتۇ. قىز: «ئۇلار ئاتامنىڭ لەشكەرلىرى، ئۇلار مېنى ئىزدەپ چىقىپ تاغنى ئارىلاپ كېلىۋاتقانىكەن، بۇ يەردە بىزنى كۆرۈپ قالدى» دەپتۇ. يىگىت ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇلار بىلەن ئېلىشماقچى بولغانىكەن، قىز ئۇنىماي: «سەۋر قىلسىڭىز، بىز مەقسىتىمىزگە يېتىمىز» دەپتۇ.

ئالپاغوت ئېتىنى گەپ ئۇقىدىغان قىلىپ تەربىيىلىگەنىكەن. ئات ئۇنى ساقلاپ تاغدا كېچىچە تۇرۇپتۇ. لېكىن، ئۇ كەلمىگەندىن كېيىن ئۇدۇل ئوردىغا قايتىپتۇ. ئاتنىڭ يالغۇز قايتىپ كەلگىنىنى كۆرگەنلەر بىرەر ئەنسىزچىلىك يۈز بەرگەن بولسا كېرەك، دەپ شاھقا خەۋەر قىپتۇ. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان شاھ بىلەن خانىش هوشىدىن كېتىپتۇ. شاھ هوشىغا كېلىپ شاھزادىنى تېپىپ كېلىش توغرىسىدا پەرمان چۈشۈرۈپتۇ، پۈتكۈل ئوردا لەرزىگە كەپتۇ. دانىشمەن ئۇستاز: «ئەي شاھىئالەم، بىز بۇ هالدا پۈتكۈل مەملىكەتنى ئاختۇرساقمۇ ئالپاغوتنى تاپالمايمىز. ئەڭ ياخشىسى، شاھزادىنىڭ گەپ ئۇقىدىغان ئوۋ تايغىنىنى قويۇپ بېرەيلى. شاھزادىنى تايغان تاپالىسا ئەجەب ئەمەس» دەپتۇ.

شاھنىڭ پەرمانى بىلەن شاھزادىنىڭ ئوۋغا ئېلىپ چىقماي باغلاپ قويغان تايغىنى قويۇپ بېرىلىپ، كەينىدىن ئاتلىق لەشكەرلەر يۈرۈپتۇ. تايغان يىگىتنىڭ ئىزىدىن مېڭىپ تاغدىن ئېشىپ، ئالپاغوت بىلەن قىزنى لەشكەرلەر قورشىۋالغان يەرگە كەپتۇ. ئەسلىدە ئۇلار خانىنىڭ «يىگىت بىلەن قىزنى ئەكېلىڭلار» دېگەن پەرمانى كەلگۈچە كۈتۈپ تۇرغانىكەن. ئىككى تەرەپنىڭ لەشكەرلىرى جەڭ قىلىش خەۋپىگە دۇچ كەلگەندە، بەشكېرەم خانىدىن «يىگىتنى تاشلاپ، قىزنى ئەكېلىڭلار» دېگەن پەرمان

كەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىككى تەرەپ لەشكەرلىرى ئۇرۇشتىن ساقلىنىپ، ئۆز تەۋەسىگە قايتىپتۇ. شاھزادە ئالپاغوت قىزنىڭ دەردىدە كۆيۈپ، بىر قانچە قېتىم ھېلىقى يەرگە بارسىمۇ قىزنى ئۇچرىتالماپتۇ. ئۇنىڭ چىرايى زەپىران بولۇپ ئۇھ تارتىپ يۈرۈپتۇ. شاھ ئاتىسى باشقا ئەللەرنىڭ مەلىكىلىرىنى ئېلىپ بەرمەكچى بولغاندا، ئالپاغوت ئاتىسىنىڭ تەكلىپىنى رەت قىپتۇ، شۇ قىزدىن بۆلەك ھېچقانداق قىز بىلەن توي قىلماي ئالەمدىن ئۆتىدىغانلىقىنى ئېيتىپ تۇرۇۋاپتۇ.

لەشكەرلەر قىزنى ئوردىغا ئېلىپ بارغاندا، شاھ ئۇنىڭغا غەزەپلىنىپتۇ، بۇنىڭدىن كېيىن قىزنى سىرتقا چىقارماسلىق توغرىسىدا پەرمان چۈشۈرۈپتۇ. ئوردىدىكىلەر قىزنىڭ نازارىتىنى كۈچەيتىپتۇ، ئۇ نەگە بارسا كېنىزەكلەر بىللە چىقىدىكەن، ئۇخلىسا بېشىدا قاراپ تۇرىدىكەن، يېنىدىن ئادەم ئايرىلمايدىكەن. شۇڭا، قىز سېھرىي ھېكمىتى تۇرۇپمۇ ھېچ ئىش قىلالماپتۇ، لېكىن ئىشق ـ پىراق دەردىدە ئۆرتىنىپ، ئايدەك چىرايى كۈندىن ـ كۈنگە سولۇپ سارغىيىپ كېتىپتۇ. مەلىكىنىڭ ئەھۋالى پادىشاھنى ئويغا سېلىپ قويۇپتۇ. ئۇ «قىزىمنى ياتلىق قىلىۋەتسەم ھەممە ئىش ئۆتۈپ كېتەر» دەپ ئويلاپتۇ. مەلىكە ھەرقايسى مەملىكەت شاھزادىلىرى ۋە بەگزادىلەر كىرگۈزگەن ئەلچىلەرنى رەت قىلىپتۇ، پادىشاھ ئىلاجسىز قاپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە كېنىزەكلەر ھېرىپ، كۆزى ئۇيقۇغا كەتكەن چاغدا قىز سىرتقا چىقىپتۇ ـ دە، كەپتەرگە ئايلىنىپ تاغقا كەپتۇ. ئۇ يەردە بىر ئادەم ئولتۇرغۇدەك. قىز سەپسېلىپ قارىسا، شاھزادە ئالپاغوت ئۆزگىرىپ، سولاشقان گۈلدەكلا بولۇپ قاپتۇ. قىز ئۆزىنى يىگىتكە ئېتىپتۇ. يىگىتمۇ ئىشق ـ پىراق دەردىدە سولغان گۈلدەك بولۇپ قالغان قىزنى دەسلەپ تونۇيالماپتۇ، كېيىن دىدارلىشىپ مۇڭدىشىپتۇ، دەرد ـ ئەلەمنى ئۇنتۇپتۇ. ۋاقىتنىڭ ئۆتكىنىنى بىلمەي، كۈن تاغ كەينىگە پېتىپتۇ. قىز: «ئىككىمىز مۇراد ـ مەقسىتىمىزگە يېتىمىز، يېتەلمىسەك

بىرگە ئۆلىمىز» دەپتۇ. ئالپاغوت: «سىز قوشۇلسىڭىز، ئىككىلەن باشقا يۇرتلارغا كەتسەك مۇراد - مەقسىتىمىزگە يېتەتتۇق» دەپتۇ. قىز: «مېنىڭغۇ سىزدىن بىر مىنۇتمۇ ئايرىلغۇم يوق، لېكىن بىز باشقا يۇرتقا كەتسەك، ئاتىلىرىمىز بىر - بىرىگە ئۇرۇش ئېلان قىلىدۇ، بىگۇناھ ئادەملەر ئۆلۈپ قان تۆكۈلىدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە تاقەت قىلايلى. ‹سەۋرىنىڭ تېگى ئالتۇن›، يەنە پۇرسەت چىقسىلا كېلىمەن» دەپ خوشلىشىپتۇ.

قىز كەپتەرگە ئايلىنىپ ئۇچۇپ كەتكەندە، يىگىت پەرياد چېكىپ تاغدا قاپتۇ. ئالتۇن ئاتۇش شاھى ئوغلىنىڭ ھالىنى كۆرۈپ تاقەت قىلالماپتۇ، ئوردىدىكى ۋەزىر، دانىشمەنلەرنى چاقىرىپ مەسلىھەت سوراپتۇ. ھەركىم بىلگىنىنى مەسلىھەت بېرىپتۇ. دانىشمەن ئۇستاز: «ئەي قۇدرەتلىك شاھىم، شاھزادە جاھىللىق قىلىۋاتىدۇ. سىلى بۇنىڭغا ئۇنچىۋالا خاپا بولۇپ كەتمىسىلە. شاھزادىنى ھايات قالسۇن دېسىلە، ئۇنىڭ رايىغا باققانلىرى خوپ كېلۇر» دەپتۇ. شاھ دانىشمەن ئۇستازنىڭ گېپىگە كىرىپ، بەشكېرەم خانلىقىغا ئەلچى كىرگۈزۈپتۇ. بەشكېرەم خانى: «مېنىڭ ئالتۇن ئاتۇش خانىنىڭ شاھزادىسىگە بېرىدىغان قىزىم يوق، خان مەن بىلەن قۇدا بولۇشنى خىيالىغا كەلتۈرمىسۇن» دەپ، ئەلچىلەرنى قوغلاپ تاغدىن ئۆتكۈزۈپتۇ. پادىشاھ بۇ قاتتىق جاۋابنى ئاڭلاپ غەزەپتىن يېرىلغۇدەك بوپتۇ - دە، بەشكېرەمگە قاراپ لەشكەر تارتماقچى بوپتۇ. بۇ خەۋەر بەشكېرەم خانىغا ئاڭلىنىپتۇ. خان ئوردا كېڭىشىنى چاقىرىپ، ۋەزىرلەر ۋە ئوردا ئەھلىدىن قانداق ئىش تۇتۇش توغرىسىدا مەسلىھەت ئاپتۇ. بەزىلەر «ئۇرۇشايلى» دەپ مەسلىھەت بېرىپتۇ. ھەر كىم ھەر نېمە دەپتۇ. 130 ياشلىق بىر دانىشمەن خانغا مەسلىھەت بېرىپ: «ھەي شاھىئالەم، دۇنيادا ئۇرۇشماق ئاسان، ياراشماق تەس. ئالتۇن ئاتۇش خانى بىلەن تىنچ ئۆتسەك، بىزگە كۆپ پايدىسى بار. ئۇرۇشساق زىيىنى كۆپ. ئالتۇن ئاتۇش خانى قۇدرەتلىك، خانلىقىمىزنى بويسۇندۇرمىغۇچە يانمايدۇ، ھەتتا ئى-

چىدىغان سۈيىمىز نىمۇ قۇرۇتۇۋېتىدۇ . بۇنداق مەملىكەتنى ئۆزد-ىمىزگە دۈشمەن قىلىۋېلىش ئاقىلانىلىك ئەمەس . بۇنىڭدىن كۆرە باشقا بىر يول تۇتسىلا ، يەنى قىزنى ئالتىن ئاتۇش شاھزادىسىگە بېرىدىغان بولغانلىقلىرىنى بىلدۈرۈپ ئەلچى ئەۋەتسىلە ، لېكىن تويلۇقىغا ئېغىر شەرت قويسىلا ئورۇندىيالمايدۇ . شۇنىڭ بىلەن ئىش پۈتمەمدۇ ؟ » دەپتۇ . شاھ : «قانداق شەرت قويسام بولار ؟ » دەپ سوراپتۇ . «شەرت قويماق ئاسان ،— دەپتۇ دانىشمەن ،— مۇشۇ شىمالىي چېگرىمىزدىكى قۇمال تاغنى يېرىپ بىر يول ياسىسا مەلىكىنى بېرىمىز دېسىلە . بۇ تاغنى يېرىپ يول ياسىماق تەس ، يول پۈتكۈچە شاھمۇ ، شاھزادىمۇ ئۆلۈپ تۈگەيدۇ» .

بۇ مەسلىھەت شاھقا ماقۇل كەپتۇ ۋە ئەلچى تەيىنلەپ ئالتىن ئاتۇشقا يولغا سېپتۇ . ئەلچى ئالتىن ئاتۇش چېگرىسىغا كىرگەندە تۇغ ئويىنىتىپ ، لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتقان شاھقا دۇچ كەپتۇ ۋە شاھانە سالامدىن كېيىن ئەكەلگەن خەۋەرنى يەتكۈزۈپتۇ . ئالتىن ئاتۇش شاھىنىڭ سەپەردىن يانغۇسى يوق ئىكەن . لېكىن ، ئوڭ قول ۋەزىر ئەلچىنىڭ گېپىنى ئويلىنىپ بېقىشقا مەسلىھەت بېرىپتۇ . شۇنىڭ بىلەن شاھ لەشكەرلىرىنى قايتۇرۇپتۇ . ئەلچى ئەكەلگەن خەۋەرنى شاھزادە ئالپاغوتمۇ ئاڭلاپ بەك خۇشال بوپتۇ . ئەسلىدە ئاتىسىنىڭ قوشۇن تارتقىنىدىن بەك ئازابلىنىپ تۇرغانىكەن . شاھ تاغنى كېسىپ يول ياساشقا پەرمان چۈشۈرۈپتۇ . نۇرغۇن ئادەم ئاتلىنىپ سىپىل تاغنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ يول ياساپ بىر يىل ئىشلىسىمۇ تاغ شۇ پېتى تۇرۇپتۇ . بىر يىلدىن كېيىن ئالپاغوتنىڭ شاھ ئاتىسى ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ . شۇنىڭ بىلەن يول ياساۋاتقانلار قايتىپ كەپتۇ .

ئوردىدا ئالپاغوت بولمىغاچقا ، ئوڭ قول ۋەزىر شاھلىقنى ئېلىۋېلىپ ، ئالپاغوتنى يەكلەپتۇ . ئالپاغوت دادىسىنىڭ مىيىتىنى دەپنە قىلغاندىن كېيىن ، ئىت بىلەن ئېتىنى ئېلىپ يول ياسىغىلى تاغ باغرىغا كەپتۇ . ئۇ مېتىن ئۇرۇپ بەش پاتمان توپىنى قومۇرۇپ چىقىرىدىكەن ، دۆۋىلەنگەن تاشنى سالما بىلەن

ئاتسا تاغنىڭ ئۈستىگە چۈشىدىكەن. ئالپاغوت ھارغاندا ئىتى شىغىلنى تاتلاپ يول ئاچىدىكەن، ئىت تاتلاپ چىقارغان شىغىلىنى ئالپاغوت ئاتقا ئارتىپ سىرتقا توشۇيدىكەن. ئۇنىڭ قەيسەر ئىرادىسىدىن، قىلىۋاتقان ئىشىدىن تەسىرلەنگەن خەلق ئۇزۇق - تۈلۈك ئەكىلىپ ئۇنى يوقلاپ تۇرۇپتۇ. بەشكىرەم مەلىكىسى بەزىدە كېلىپ ئالپاغوتتىن خەۋەر ئېلىپ دىدارلىشىپ كېتىدىغان بوپتۇ. ھەر قېتىم مەلىكىنى كۆرگەندە ئالپاغوتقا قايتىدىن كۈچ كىرىپ، ئىرادىسى باشقىچە چىڭىيدىكەن. ۋاقىت 10 - يىلغا بارغاندا كېچە - كۈندۈز يول ئېچىپ ئىشلىگەن ئالپاغوتقا ھاردۇق يېتىپ كېسەل بولۇپ قاپتۇ. شۇنداقتىمۇ يولنى ئاچمىسام بولمايدۇ، دەپ ئويلايدىكەن.

ئالپاغوتنىڭ ۋاپادار تايغان ئىتى ئۇنىڭ كۆڭلىنى چۈشىنىدىكەن. بۇ جانىۋار ئالپاغوتنىڭ پېشىدىن چىشلەپ، بىر يەردە ئولتۇرغۇزۇپ، ئۆزى شىغىلنى تاتلاپ يول ئېچىپتۇ. ئاخىرقى بىر گەز يول قالغاندا ئىت ھالسىراپ شىغىل ئۈستىدىلا جان ئۈزۈپتۇ. ئالپاغوت ۋاپادار ئىتىدىن ئايرىلغىنىغا قايغۇرۇپ، ئىتىنىڭ جەسىتىنى يول بويىغا كۆمۈپتۇ، ئاخىرقى بىر گەز يولنى ئېچىپتۇ. ئىككى خانلىقنىڭ قاتناش ئالاقىسى ئاسانلىشىپتۇ. يىراق - يېقىندىكى ۋە ئىككى خانلىقتىكى كىشىلەر يولنى ۋە ئىرادىلىك يىگىت ئالپاغوتنى تەبرىكلەپتۇ. يولنىڭ ياسىلىشى بىلەن ئىككى تەرەپتە كۆپ ئۆزگىرىش يۈز بېرىپتۇ. ئالپاغوتنىڭ ئىرادىسىدىن تەسىرلەنگەن ئوڭ قول ۋەزىر تارتىۋالغان خانلىقنى ئالپاغوتقا ئۆتۈنۈپ بېرىپتۇ. ئالتىن ئاتۇش خەلقى ئۇنى تەبرىكلەپتۇ. «ئالپاغوت يول ئاچالماي ئۆلۈپ تۈگەيدۇ» دەپ ئويلىغان بەشكىرەم خانى ئۇنىڭ توي شەرتىنى ئادا قىلغىنىنى كۆرۈپ ۋەدىسىدىن يانالماي، ئالپاغوت كىرگۈزگەن ئەلچىلەرگە رازىلىق بىلدۈرۈپتۇ، ئاندىن 40 كېچە - كۈندۈز شاھانە توي قىلىپ قىزىنى ئالپاغوتقا ياتلىق قىپتۇ. ئالپاغوتمۇ ئۆز ئوردىسىدا 40 كېچە - كۈندۈز توي قىلىپ، مەلىكە بىلەن مۇراد - مەقسىتىگە

يېتىپتۇ .

بەشكىرەم خانى ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن ، ئالپاغوت ئالتىن ئاتۇش بىلەن بەشكىرەم خانلىقىنى بىرلەشتۈرۈپ سوراپتۇ . ئالپاغوت بىلەن مەلىكە ۋاپادار ئىتىنى مەڭگۈ ياد ئېتىش ئۈچۈن ، ئالتىن ئاتۇش بىلەن بەشكىرەمنىڭ ئارىلىقىدىكى بۇ يولغا «ئىت يولى» دەپ نام بېرىپ ، يولنىڭ ئىككى بېشىغا تاختا ئورنىتىپتۇ . شۇنىڭدىن بۇيان «ئىت يولى» دېگەن نام ساقلىنىپ كەپتۇ .

3

شاۋاز قارىي ھەمراھلىرى بىلەن زىيارەتچىلەرنىڭ توپىغا قوشۇلۇپ بەشكىرەم بىلەن ئالتىن ئاتۇشنىڭ ئارىلىقىغا جايلاشقان قۇمالتاغدىكى «ئىت يولى» دىن ئۆتۈپ ، «ھەزرەت سۇلتان» مازىرىغا كەلدى . بۇ ۋاقىت دەل «مىزان» (سېنتەبىر) ئايلىرى بولۇپ ، ئالتىن ئاتۇشنىڭ تولىمۇ مەمۇرچىلىق ۋاقىتلىرى ئىدى .

مەشھەد[①]تىكى «ھەزرەت سۇلتان» مازىرىغا قارايدىغان ئەۋلادى شەيخنىڭ ئېيتىشىچە ، بۇ مازارنىڭ گۈمبىزىدىكى مۇنارلار ئۆز ۋاقتىدا ئالتۇندىن قىلىنغان . شاۋاز قارىي زىيارەتچىلەر بىلەن بىللە يېڭىدىن بىنا قىلىنغان قەبرىگاھنىڭ شەرقىدە باراقسان ئۆسكەن بىر تۈپ قېرى ئاچا توغراقنىڭ يېنىدا يەنە توققۇز كىشىنىڭ قەبرىسىنى كۆردى . ئېھتىمال ئۇلار سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ دادىسى ، ئانىسى ۋە يېقىن دۆلەت ئەربابلىرى بولسا كېرەك . قەبرىگاھنىڭ ئالدىدىكى مەيدانغا ئېسىلغان داش قازاندا ، زىيارەتكە كەلگەن خەلققە «بۇغرا ئاش» ئېتىلىدىكەن . بۇ داش قازانغا بىر قېتىمدا 50 چارەكتىن كۆپرەك [②] گۈرۈچ سىغىدۇ.

① ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، مەشھەد — 10 ـ ئەسىردىن بۇرۇن «تۇنجى كەنت» ، «مۇقەددەس كەنت» ، «ئۇلۇغ كەنت» دەپ ئاتالغان . سۇتۇق بۇغراخان ھاكىمىيەتكە چىققاندىن كېيىن مەشھەد كاتتا كېڭەش ئورنى بولغان . شۇڭا ، «ھەممە يىغىلىدىغان ئورۇن» مەنىسىگىمۇ ئىگە . بەزىلەر مەشھەدكە «توقچىلىق ، مەئىشەتلىك ماكان» دەپ تەبىر بەرگەن . تارىخچىلارنىڭ مەشھەدكە «شېھىتلەر ماكانى» دەپ تەبىر بېرىشىنىڭ ئاساسى بار . ھازىر ئىراندىمۇ مەشھەد نامىدا بىر جاي بار .

② كونا ئۆلچەمدە بىر چارەك 16 جىڭ ھېسابلىنىدۇ .

كەن .

ئېيتىلىشىچە ، ئالتۇن ئاتۇشتىكى مەشهەد ، باغئېرىق ، شورۇق ، ئۈنساق ، تۆركۆل ، سۇنتاغ ، كاتتا يايلاق ۋە قەشقەر رايونىدىكى پەيزاۋات ، قىزىل بويى ، چۇجە باش ، سۇزاق ، يېڭىسارنىڭ قىزىل ··· قاتارلىق جايلىرىدىكى بىر بۆلۈك كىشىلەر باغ ـ هويلا ، تۈگمەن ، يەر ··· قاتارلىق مال ـ مۈلكىنى سۇتۇق بۇغراخان مازىرىغا ۋەخپە قىلغان بولۇپ ، تۈرلۈك دەۋرلەرگە ئائىت ۋەخپىنامە توختىتىلغان . ۋەخپىنامىدە هەر پەيشەنبە ، جۈمە ، ئىككى ئايەم ، ئىككى هېيت كۈنلىرىدە داش قازاننى قاينىتىپ ، ۋەخپە يەرنىڭ ئاشلىقىدىن خەلققە «بۇغرا ئېشى» نەزىر بېرىپ ، ساۋابىنى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان باشلىق ۋاپات بولغان كىشىلەرگە ئاتاش بەلگىلەنگەن . شۇ كۈنكى نەزىردىن كېيىن ، شاۋاز قارىي بۇ داش قازاننى يۇيۇشقا مەسئۇل كىشىنىڭ ئۇنىڭ ئىچىگە چۈشۈپ يۇيۇۋاتقانلىقىنى كۆردى .

«هەزرەت سۇلتان» قەبرىگاهىغا قارايدىغان ئۇزۇن ساقال شەيخ زىيارەتچىلەرنى ئالدى بىلەن قەبرىگاه هويلىسىدىكى ئەبۇ نەسىر سامانىينىڭ مەقبەرىسىگە باشلاپ كىردى . ئۇنىڭ چۈشەندۈرۈشىدىن قارىغاندا ، ئەبۇ نەسىرسامانىي قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ پايتەختى قەشقەرگە دىن تارقىتىش ئۈچۈن كەلگەن بولۇپ ، بۇ زات سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ ئۇستازى ئىكەن . شاهزادە سۇتۇق ملادىيە 921 — 931 ـ يىللىرى هاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن ، ئەبۇ نەسىر سامانىي ۋە ئۇنىڭ ئوغلى ئوبۇل پەتتاھ قاتارلىقلاردىن تەشكىل تاپقان دۆلەت هاكىمىيەت ئورۇنلىرىنىڭ ئەمەلدارلىرىنى تەيىنلىگەن ۋە شۇ ئارقىلىق ئىسلام دىنىنى ئاشكارا تارقىتىپ ، قاراخانىيلار هاكىمىيىتىنى باشقۇرغان . ئەبۇ نەسىر سامانىي قازا قىلغاندا ، مەشهەدتىكى مۇشۇ ئورۇنغا دەپنە قىلىنغان . سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان ملادىيە 956 ـ يىلى قازا قىلغاندا ، ۋەسىيىتى بويىچە ئۇ هۆرمەتلىك ئۇستازى ئەبۇ

نەسىر سامانىينىڭ يېنىغا دەپنە قىلىنغان . ئۇزۇن ساقال شەيخ-
نىڭ «ھەزرەت سۇلتان» مازىرىغا بولغان ئېتىقاد ۋە ھۆرمىتى
زىيادە كۆرۈنەتتى . ئۇ ھەربىر سۆزىدە «جانابىي بۇغراخان ھەز-
رەتلىرى» ، «ئۇلۇغ بۇغراخان» ، «بۇزرۇكۋار» ، «ئەلەيھى رە-
ھىمە» دەپ تەكىتلەيتتى . بۇ مازارغا قارىغۇچى ئەۋلادى شەيخلەر-
نىڭ قولىدا مۆھۈر بېسىلغان سىجىللات بولۇپ ، ئۇنىڭغا ئاتا -
بوۋىلىرىنىڭ ئىسمى يېزىلغانىكەن . شۇڭا ، ھاكىمىيەت دائىرىلى-
رى بۇ خوجىلاردىن باج - سېلىق ، ئالۋان - ياساق ئالمايدىكەن .

سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ قەبرىگاھى رەۋزى مەرىكىم
(مەقبەرە) ، ئايۋان ، تىلاۋەتخانا ، تۈنەكخانا ، كىتابخانا ، تۆت
مۇنار ۋە دەرۋازىدىن ئىبارەت ئىكەن . رەۋزى مەرىكىمنىڭ ئۈچ
تەرىپىدىكى پېشايۋان شەكلىدە بۆلۈنگەن ھەرقايسى ئارىلار پەنجىرە
بىلەن دائىرىلەنگەن بولۇپ ، ئايۋاندىن كىرىش ئىشىكى قويۇل-
غان . ئىككى پەلەمپەيلىك قەبرە سۇپىسى ئۈستىگە قەبرە بۆشۈكى
ئورۇنلاشتۇرۇلغان . مەقبەرىگە رەڭدار يوپۇق يېپىلغان ، قەبرى-
گاھ تەكچىسىگە ئالتۇن چىراغ بىلەن ئالتۇن كەمەر[1]
قويۇلغانىدى .

قەبرىگاھقا قارايدىغان ھېلىقى ئەۋلادى شەيخنىڭ سۆزلەپ
بېرىشىچە ، سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ مىنىدىغان ئېتى قارا
قاشقا ئارغىماق بولۇپ ، بېشىغا ئادەتتە قالپاق كىيىدىكەن . ئۇ
جەڭگە ساۋۇت - دۇبۇلغا ، قىلىچ - ئوقيا بىلەن كىرىدىكەن .
مەشھەد — سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ كاتتا كېڭەش ئورنى
بولغان . سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان تاج كىيىپ ، ئالتۇن كەمەرنى
باغلاپ ، سەلتەنەتلىك ئوردىسىغا كىرىپ ، دۆلەتنىڭ چوڭ ئىشلى-
رى ھەققىدە سۆزلەيدىكەن ، ئەمر - پەرمان چىقىرىدىكەن . ماۋارە
ئۈننەھىردىن تاكى خوتەنگىچە دائىرىدىكى ئىلىكخانلار ۋە ھاكىملار

① ئالتىن ئاتۇشتىكى خوجا ئەۋلادلىرىدا ساقلىنىۋاتقان «ئالتۇن كەمەر» سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان باغلىغان كەمەرمۇ - ئەمەسمۇ ، تېخى دەلىللەنمىدى .

پات ـ پات بۇ ئوردىغا يىغىلىپ ، سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ ئەمر ـ پەرمانلىرىنى ئاڭلايدىكەن ، ئاخشىمى مەشھەدتىكى كاتتا سارايلاردا قونىدىكەن . ئادەتتە ھەر كېچىسى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ ھۇجرىسىغا ئالتۇن چىراغ يېقىلىدىكەن . بۇ تەۋەررۇك ئالتۇن چىراغنى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان ياساتقان ۋە ئىشلەتكەن . ئۇنىڭغا ياغ كەتمەيدىكەن ، قانداقلا سۇ قۇيۇپ قويسا يېنىۋېرىدىكەن .①

قەبرىگاھنىڭ ھەيۋىتىدىن تەسىرلەنگەن زىيارەتچىلەر بۇ بۇزرۇكۋارنىڭ قەبرىسى ئالدىدا ئەدەپ بىلەن يۈكۈنۈپ سۈكۈتتە ئولتۇرۇشتى . شاۋاز قارىي ئۆزىنى تۇختىتىۋېلىپ «ئىننا پەتەھنا» سۈرىسىنى فەسىھ ئاۋاز بىلەن باشلىدى . ھەزرىتى نەۋائى «مەھبۇبۇلقۇلۇب» ناملىق مەشھۇر ئەسىرىدە مۇنداق دېگەن : «قارىي كىشى «قۇرئان كەرىم» نى تەجۋىت② قائىدىلىرى بويىچە ئوقۇسا ، بۇنىڭدىن ئاڭلىغۇچىلارنىڭ روھى راھەتلىنىپ ، جېنى ھۇزۇرلىنىدۇ . ئەگەر قارىينىڭ ئاۋازى ياخشى بولمىسا ، ئاڭلىغۇچى ھال ئىگىسى بولسا ، ③ قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالىدۇ» .

دۇئادىن پارىغ بولغان كىشىلەر مەقبەرىنى بىر ـ بىرلەپ ئايلىنىپ سىرتقا چىقىشتى . زىيارەتچىلەرنىڭ ئارىسىدا كامالىغا يەتكەن قىز گۈلخۇمارمۇ بار ئىدى . ئۇ پېشانىسى ئوچۇق ، قامىتى كېلىشكەن شاۋاز قارىينى كۆرۈش بىلەنلا بەدىنى نېمە ئۈچۈندۇر تىترەپ كەتتى . تۇنجى ئۇچراشقان چاغدا ، شاۋاز قارىي ئۇ قىزنىڭ ناتىۋان سىياقى بىلەن كۆز چەشمىسىدىن ئەقىل ـ پاراسەت نۇرى يېغىپ تۇرىدىغانلىقىنى بايقىۋالدى .

---

① ئېيتىلىشىچە ، شەيخلەر پىلىكنى ياغقا چىلاپ ، سۇ ئۆتكۈزمەيدىغان نەرسە بىلەن ئوراپ «ئالتۇن چىراغ» قا سېلىپ ، ئۈستىگە سۇ قۇيىدىكەن . كىشىلەر ئۇنى «بۇغراخاننىڭ كارامىتى» دەپ ئويلايدىكەن . كېيىنكى چاغلاردا ، بىر نەپەر ئەۋلادى شەيخ مەزكۇر «ئالتۇن چىراغ» نى قىرغىزلار ئارىسىغا ئېلىپ بارغان ۋە «بۇغراخاننىڭ كارامىتى» نى كۆرسىتىپ خېلى جىق پۇل تاپقان . بۇ «ئالتۇن چىراغ» نىڭ يوقىلىشىغا ئاشۇ شەيخ سەۋەب بولغان .

② تەجۋىت — «قۇرئان كەرىم» دىكى سۈرە ، ئايەتلەرنى قىرائەت قىلىپ ئوقۇش قائىدىسى .

③ ھال ئىگىسى — زەۋق ، شەۋق ، شادلىق ۋە قىسىلىش بىلەن دىلىدا قاتتىق قوزغىلىش بولىدىغان خاس كىشى .

مەشھەدنىڭ شەرقىدىكى ئوچا دېگەن[1] يەردە ھەر ھەپتىنىڭ دۈشەنبە كۈنى بازار بولاتتى. قەشقەر شەھىرى، بەشكېرەم، ئاۋات، پەيزاۋات، كاتتا يايلاق، تۈگۈرمىتى، كۆكتام قاتارلىق جايلاردىن مىڭلىغان، ئونمىڭلىغان كىشىلەر ئوچا بازىرىغا كېلىپ، سودا ـ سېتىق بىلەن شۇغۇللىناتتى. كەچتە يېقىن ئەتراپتىكى كىشىلەر ئۆيلىرىگە قايتىپ، يىراقتىن كەلگەن كىشىلەر بازاردىكى دەڭ ـ سارايلاردا قونۇپ قېلىشاتتى. بىر قېتىم تۇيۇقسىز كەلگەن كەلكۈندە ئوچا بازىرىدا قونۇپ قالغان كىشىلەرنىڭ كۆپ قىسمىنى سۇ ئېقىتىپ كەلكۈندە قازا بولغان، بىر قىسمى دەرەخ شاخلىرىغا، ئۆگزىلەرگە چىقىۋالغان. ئوچا بازىرى ئاساسەن ئېغىر ۋەيران بولغان. كېيىنچە، بۇ بازار مەشھەد كەنتىگە يۆتكەلگەن بولۇپ، مەشھەدتىكى تۆت كوچىنىڭ «ھەزرەت سۇلتان» قەبرىگاھىغا تۇتىشىدىغان تۆت دوقمۇشىغا تۆت مەسچىت سېلىنغان. شىمال تەرەپتىكىسى «ئوي كوچا مەسچىت»، شەرق تەرەپتىكىسى «ئوچا مەسچىت»، جەنۇبىي تەرەپتىكىسى «كۆلبېشى مەسچىت»، غەرب تەرەپتىكىسى «چىلان مەسچىت» دەپ ئاتالغان. كىشىلەرنىڭ ئېيتىشىچە، «چىلان مەسچىت» تە ئەمەلدارلار كۆپرەك ناماز ئوقۇيدىغان بولغاچقا، «ئەمەلدارلار مەسچىتى» دەپمۇ ئاتىلىدىكەن. «ھەزرەت سۇلتان» قەبرىگاھىنىڭ شەرقىي شىمالىي تەرىپىدە «لەڭگەر»، «كونا لەڭگەر»، «ھاسا باغ» (ھېسار باغ)، «چىنىباغ» قاتارلىق ئورۇنلار بولۇپ، ھىندىستان، ئافغانىستان، پاكىستان، كەشمىر، ئىران، سۈرىيە، ئىراق، تۈركىيە قاتارلىق ھەر تاماندىن ئالتۇن ئاتۇشقا كېلىپ ـ كېتىپ تۇرىدىغان سودىگەرلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيدىكەن. چەت ئەللەردىن كەلگەن كارۋانلار بۇ لەڭگەرلەرگە چۈشۈپ

① «ئوچا» سۆزىنىڭ ئېتىمولوگىيىسى «بازار» دېگەنلىك. جانلىق سۆزىمىزدە «بازار ـ ئوچا» دېگەن سۆز بولۇپ، ئۇستۇن ئاتۇش ۋە كۇچا ناھىيىسىدە ئوچا كەنتى، يېڭىسار ناھىيىسىدە ئوچا يېزىسى بار.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

قوناق قىلىپ، ئەكەلگەن ماللىرىنى ساتىدىكەن.

ئالتىن ئاتۇشنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادا خېلى نامى بار ئىدى. ئەينى چاغدا چاڭئەن (شىئەن) دىن باشلانغان «يىپەك يولى» نىڭ ئوتتۇرا لىنىيىسى تورپان، قاراشەھەر، كۇچا بىلەن قەشقەرگە كېلىپ، كۆك ئارت (پامىر) ئارقىلىق پەرغانە، باغداد، دەمەشق (سۈرىيە) ۋە شەرقىي رىم، خوراسان (ئىران) دىن ئۆتۈپ، غەربىي دېڭىزغىچە باراتتى. «يىپەك يولى» نىڭ شىمالىي لىنىيىسى بالاساغۇن ۋە بارسغاننى تۈگۈن قىلغانىدى. بۇ يوللار شەرقتە لياۋ (قىتان) سۇلالىسىنىڭ پايتەختى شياڭجىڭ، شىمالىي سۇڭ سۇلالىسىنىڭ پايتەختى كەيفېڭغىچە باراتتى. قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ شەرقتە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك، غەربتە ھىندىستان، خوراسان، ئەرەبىستان، شەرقىي رىم بىلەن ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت ئالاقىلىرى قويۇق بولۇپ، كېلىپ ـ كېتىدىغان سودا كارۋانلىرى، سەيلە ـ ساياھەتچىلەر ۋە ھەرقايسى ئەللەردىن كەلگەن كاتتا ئەرباپلار مەشھەدنى قونالغۇ قىلىدىكەن. بۇ كاتتا، قايناق بازار توغرۇلۇق مۇنداق قوشاقلار تارقالغان:

ئاتۇش دېگەن ئوبدان يۇرت،
دۈشەنبە بازارى بار.
يېتىمچىنى قوللايدۇ،
ھەزرسۇلتان مازارى بار.

سېنىڭمەنۇ سېنىڭمەن،
سېنىڭ بولماي كىمنىڭمەن.
ئاتۇشنىڭ بازارىدىن،
تاللىۋالغان گۈلۈڭمەن.

ئاتۇشنىڭ بازارىدىن ،
سىزگە سامسا ئەپبىرەي .
ئىچىمدىكى دەردىمنى ،
بىللە ماڭغاچ دەپ بېرەي .

بازار تەرەپتە زىيارەتچىلەرنىڭ ناغرا - سۇناي چېلىشىپ ، كەڭ سورۇن تۈزگەنلىكىنى كۆرۈپ ، شاۋاز قارىي ۋە ئۇنىڭ ئاغىنىلىرى قىزىقىپ بازار ئىچىگە قاراپ مېڭىشتى . كوچىنىڭ بىر تەرىپىدە سامسىپەزلەر : «قويدا ئەتتىم ، ياغ يەپ كەت ، ياغدا ئەتتىم ياغ يەپ كەت ، ياغ يەپ كەت !» دەپ توۋلىسا ، يەنە بىر تەرەپتە مانتىپەزلەر : «بىر مانتا ، بەش مانتا ، ئون مانتا ، ئون بەش مانتا» دەپ ، بەس - بەستە توۋلىشاتتى .

ئاشخانىغا يانداش كەتكەن زاسۇيپەزلەر ، كاللا - پاچاقچىلار ئۆز ماللىرىنى توۋلاپ ساتاتتى . بازاردا ھەر خىل ھۆپىگەرلەرنىڭ ۋارقىراشلىرى قۇلاق - مېڭىنى يەيتتى . ناۋايلار قىزىرىپ پىشقان نانلىرىنى تەۋەككۈلەرگە تىزىپ ئاغزى بېسىلماي توۋلىشاتتى . يول بويىدىكى دۆۋە - دۆۋە قوغۇن - تاۋۇزلار ، يەل - يېمىشلەر ناھايىتى كۆپ ، مىلىچ مال بازارلىرىمۇ قىزىپ كەتكەنىدى . زىيا-رەتچىلەر يادنامە ئۈچۈن ئالتىن ئاتۇش دوپپىسى ، قىزىلىق ئاموت قاتارلىقلارنى تەۋەررۇك دەپ ئېلىشاتتى . بازارنىڭ دوقمۇشىدىكى سەيناغا كىشىلەر توپلىشىۋالغان بولۇپ ، ۋائىزنىڭ جاراڭلىق ئا-ۋازى ياڭراۋاتاتتى . شاۋاز قارىينىڭ ئاغىنىلىرى قىزىقىپ ، توپ-لىشىۋالغان كىشىلەرنىڭ كەينىدە ئۆرە تۇرۇپ ، ۋائىزنىڭ گەپ - سۆزلىرىگە دىققەت قىلىشتى . شاۋاز قارىي دوستلىرىنىڭ كۆڭلىنى ئىزدەپ ، بۇ يەردە بىردەم تۇردى . بېشىدىكى سەرپۇش تۇماقتا مەللەرەڭ سەللە يۆگىگەن ، ئۇچىسىغا يېلىڭ قارا تون كىيىپ بېلىنى باغلىۋالغان 60 ياشلاردىكى ئۇزۇنتۇرا ، كەكە ساقال ۋائىز سورۇننىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۆرە تۇرغان ھالدا ، «تەز-

كىرەئى بۇغراخان» دىكى سۇتۇق بۇغراخاننىڭ خانلىق تەختىنى قولغا كەلتۈرۈش جەريانى توغرىسىدىكى قىسسەنى سۆزلەۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئالدىدا بىرەيلەن پات ـ پات «دوست» تارتىپ ئولتۇراتتى.

ۋائىزنىڭ تاقىا ـ تۇقىا سۆزلىرىدىن زېرىكىپ تۇرغان شاۋاز قارىي يېنىدىكى كىشىلەردىن بازارنىڭ ئۇ چېتىدا چېلىشىش بولۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپلا، ھەمراھلىرىنى بىر ـ بىرلەپ چاقىرىپ، ئاشۇ مەيدانغا بېرىپ چېلىشچىلارنىڭ ماھارىتىنى كۆردى. مەيدان‌دا مەشھەدلىكلەر ئۇچۇن چېلىشىپ بېرىشكە ئۇستۇن ئاتۇشتىن كەلگەن بىر چېلىشچى بار ئىكەن. چېلىشىش مۇسابىقىسىگە مەشھەد بازىرىنىڭ دورغا ـ يايلىرى مەسئۇل بولۇپ، مەيدانىنى ئايلىنىپ يۈرۈپ مۇسابىقىگە قاتنىششنى ئىختىيار قىلغۇچىلارنى ئۆزئارا چېلىششقا ئۈيۈشتۇراتتى، ئۇتۇپ چىققانلارنى ئىككى مېتىر رەخت بىلەن مۇكاپاتلايتتى. ئاممىدىن ئىختىيارىي سايلان‌غان سورۇن باشقۇرغۇچىلار مەيداننى تىنچلاندۇراتتى، پاراڭ سالغۇچىلارغا نەسىھەت قىلىپ تۇراتتى.

چېلىشىش سورۇنىدا قەشقەر «خانلىق مەدرىسە» دە شاۋاز قارىي بىلەن ھەمساۋاق ئوقۇغان ئالتىن ئاتۇشلۇق دوستى نورۇز ئۇچرىشىپ، شاۋاز قارىي ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى بىلەن قىزغىن سالاملىشىپ مۇڭداشتى. ئۇ شاۋاز قارىينىڭ چېلىشىش مەيدانىغا چۈشكۈسى بارلىقىنى ئاڭلاپلا، ئۇنى توستى. چۈنكى، ئۇ زاماندا يۇرتۋازلىق، تەرەپبازلىق ئېغىر بولۇپ، چېلىشىش سورۇنىدا ئاسانلا جېدەل چىقاتتى. شۇڭا، نورۇز ئۇلارنى سورۇننىڭ بىر چېتىگە ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

ئۈچىنچى باب

ساداقەت دوستلار

1

نورۇزنىڭ دادىسى ئىلىم تەھسىل قىلىش ۋە سودا ـ سايا- ھەت ئۈچۈن ، ئوتتۇرا شەرق ۋە يىراق مەغرىبىي ئەقسا (شىمالىي ئافرىقىدىكى ماراكەش ، جازائىر ۋە ئەندەلۇس[1]) غا قەدەر بار- غان . ئۇنىڭ ئانىسىمۇ تەقۋادار ئايال بولۇپ ، ئۆز ئۆيىدە مەكتەپ ئېچىپ ، مەھەللە ـ كويدىكى قىز بالىلارنى ئوقۇتقان . شۇڭا ، بۇ ئوغلى تۇغۇلغاندا نورۇز پەسلى يېتىپ كەلگەچكە ، ئىسمىنى «نورۇز» قويغان . ئوقۇش يېشىغا يەتكەن نورۇزنى دادىسى قارىي- خانىغا ئاپىرىپ خەلپىتىمگە تاپشۇرۇپ : «پەرزەنتىمىز ئۈچۈن ، بىز ئاتىلاردا بولغان ئىككىنچى ھەققى ، يەنى ئىلىم تەلىم بېرىش- نى بۈگۈن سىلىگە تاپشۇرۇپ ئادا قىلىشقا كەلدۇق . ئۈمىدىمىز زايە بولمىغاي» دېگەن .

ھەر ئوغۇل ـ قىزغا كېرەكتۇر روھىي ئەفزا تەربىيەت ،
ئەيلىگەي ئارزۇ ـ ئۈمىدلەرنى مۇھەييا تەربىيەت .

---

[1] ئەندەلۇس — ئىسپانىيىنىڭ 15 ـ ئەسىردىن بۇرۇنقى ئىسمى .

www.uyghurkitap.com

نورۇزنىڭ ئاتا ـ ئانىسى ئۇنى داۋاملىق ئوقۇتۇش ئۈچۈن ، قولايلىق پۇرسەت ۋە ئىمكانىيەت يارىتىپ بەرگەن . ئاتا ـ ئانىسىنىڭ كۆڭۈل قويۇپ تەربىيىلىشىگە مۇيەسسەر بولغان نورۇز ئۆسمۈرلۈك دەۋرىدىن باشلاپلا ئىلىمگە ئىشتىياق باغلاپ ، «ئۇيالما مەرىپەتنى ئۆرگەنۈردىن ، بولۇر ھالىڭ تونۇر قالساڭ تونۇردىن» دېگەننى دائىم ئېسىدە تۇتۇپ ، «ھەزرەت سۇلتان مەدرىسە» سىگە ئوقۇشقا كىرگەن . ئۇنىڭ «قۇرئان كەرىم» خەتمىسىدىن ئۆتكەنلىكىگە ناھايىتى خۇشال بولغان ئاتا ـ ئانىسى مەسلىھەتلىشىپ ، قەشقەر «خانلىق مەدرىسە» سىدە ئوقۇشقا ئاپارغان . دادىسى مۇدەررىسنى بىر ئات ، دەستار ، ئىراقتىن تىكىلگەن تون ، كىمسەندىن تىكىلگەن مەيسە بىلەن تارتۇقلاپ ، ئوغلىنى ئۆز قولى بىلەن ئۇنىڭغا تاپشۇرغان . نورۇز «خانلىق مەدرىسە» دە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدا ، تۇرمۇش جەھەتتە بارغا قانائەت قىلىپ ، ئىجتىھات بىلەن ئۆگىنىشكە كىرىشكەن . بەزىدە مۇدەررىسنىڭ زۆرۈر ئىشى چىقىپ قالسا ، نورۇزنى تالىپلارغا ئۆز ئورنىدا ساۋاق بېرىشكە بۇيرۇيتتى . شۇڭا ئۇ تالىپلارنىڭ «كىچىك خەلپىتى» بولۇپ قالغان . نورۇز تولىمۇ چاققان بولۇپ ، ئېگىزگە سەكرەش ، يىراقتا سەكرەشتە ئاجايىپ ماھارەت كۆرسىتىپ ، كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان نەتىجە يارىتىپ ، مۇكاپاتلىناتتى . ئۇ يەنە ساز چېلىشقا ماھىر ئىدى ، دائىم دەرستىن چۈشكەندە راۋاب ، دۇتار ، نەي چېلىپ بېرەتتى . نورۇز بىلەن شاۋاز قارىي قەشقەر «خانلىق مەدرىسە» دە «سەرىپ نەھۋى» ، «جالالى» ، «مۇشكات» ، «تەپسىر ھۇسەينى» قاتارلىق نوپۇزلۇق كىتابلارنى ھەمساۋاق ئوقۇپ ، ئوقۇشتا تېز ئىلگىرىلىگەن . بولۇپمۇ نورۇز تارىخ بىلىملىرىگە چوڭقۇر مۇھەببەت باغلاپ ، ئۆز دەۋرىدىكى نوپۇزلۇق تارىخىي كىتابلارنى ئىرىشىپ ئۆگەنگەن .

ئۆز ئىرىشچانلىقى بىلەن «خانلىق مەدرىسە» دىكى تۆت يىللىق ئوقۇشنى ئەلا دەرىجىدە تاماملىغان نورۇزنىڭ «كامالەتكە يەتكۈچە ئوقۇسام» دەيدىغان ئارزۇسى بار ئىدى . چۈنكى ، «خان-

لىق مەدرىسە» نى تاماملىغان بەزى ئىلىم ئەھلىلىرى تېخىمۇ
چوڭقۇر ئىلىم تەھسىل قىلىش ئۈچۈن بۇخارا، ھىندىستاندىكى
دېۋبەن، مىسىرنىڭ قاھىرە شەھىرىدىكى ئەزھەر قاتارلىق كاتتا
ئىلىم ئوچاقلىرىغا بېرىپ ئوقۇيتتى. بىراق، ئاشۇ چاغدا نورۇز-
نىڭ ئوقۇمۇشلۇق دادىسى قازا قىلىپ، ئۇ ياشلىق دەۋرىدىكى
ئىنتىلىشلىرىگە يارىشا تېخىمۇ ئۆرلەپ ئوقۇش شارائىتى تاپال-
ماي، ئائىلىگە قايتىپ دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ، تىرىك-
چىلىك قىلىشقا مەجبۇر بولغان. ئۇ يۇرتىغا قايتقاندا، ئۇستازى
مۇھەممەد سادىق قارىيھاجىم شىرىنچى: «ئاللا ساڭا ئاتا قىلغان
بىلىمنى باشقىلارغا ئۆگەتكىن. شاگىرتلىرىڭمۇ ئىلىم ۋارىسلى-
رىدىن بولۇپ، باشقىلارغا ئۆگەتسۇن. بۇنىڭ ساۋابى تاكى قىيا-
مەتكىچە بولىدۇ» دېگەن.

شاۋاز قارىي چېلىشىش سورۇنىدىن چىقىپ، دوستى نورۇز-
نىڭ تەكلىپىگە بىنائەن ھەمراھلىرى بىلەن بىرلىكتە ئۇنىڭ تەخ-
تىيۇن① دىكى ئۆيىگە بارغۇچە ئىككىيلەن مۇڭدىشىپ، مەدرىسە-
دىن ئايرىلغاندىن كېيىنكى بىر نەچچە يىللىق ئەھۋالىنى بىر -
بىرىگە بايان قىلىشتى. بۇ يەرلىك كىشىلەرنىڭ ھەپتىدە بىر كۈن
دەۋرىي قىلىپ قىش - ياز ئۆتكۈزىدىغان مەشرەپ ئولتۇرۇشى
بولۇپ، مەشرەپتىكى سۆھبەتلەردە كىشىلەر ئۆتمۇشنىڭ، زامانى-
سىنىڭ مەدەنىيەت، مائارىپ ئىشلىرى، شۇ مەزگىلدە جەمئىيەت-
تە ۋە ئائىلىلىرىدە يۈز بەرگەن، يۈز بېرىۋاتقان ئەھۋاللارغىچە
كەڭ - كۇشادە سۆزلىشىپ پىكىر يۇرگۈزۈشىدىكەن. سۆھبەتتە
بولغۇچىلار بىر - بىرىنى «بۇرادەر» دەپ يېقىملىق چاقىرىشات-
تى. ئۇلاردىن پېشقەدەمرەكى نورۇزنىڭ مەرھۇم دادىسىنىڭ ھەق-

① ھازىرقى ئاتۇش شەھىرى تۇرۇشلۇق دائىرىنى يەرلىك كىشىلەر «تەختىيۇن» دەپ ئاتاي-
دۇ. ئاتۇش شەھىرىنىڭ شىمالىي تەرىپىدە غەربتىن شەرققە قاراپ سوزۇلغان تەختىيۇن تاغلىرى
بولۇپ، تاغنىڭ شەرقىي يان باغرىنى ئۇرۇمچى - قەشقەر تاشيولى كېسىپ ئۆتىدۇ. ئىلىم
ساھەسىنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن «ئاتۇش تاش ئادىمى» تېپىلغان ئۇرۇننىڭ تەختىيۇن تاغلىرىنىڭ
غەربىي شىمالىي يان باغرىدىكى ئاغۇ يېزا ئاچچىق كەنتىنىڭ بوغاز دەرياسى قىرغىقىدىكى دۆڭلۈك
ئىكەنلىكى كىشىگە ئەجدادلارنىڭ بۇ رايوندا ياشاپ، كۆپىيىپ كەلگەنلىكىنى ئەسلىتىدۇ. يەرلىك
پېشقەدەملەر «تەختىيۇن ئاتالغۇسى تەختى ھون سۆزىدىن كەلگەن» دەپ رىۋايەت قىلىشىدۇ.

گۆي بۇرادىرى بولۇپ ، ھەر قېتىملىق مەشرەپ سورۇنىدا قەدىمكى پەيلاسوپ ۋە ھۆكۈمالارنىڭ ھېكمەت ـ ھېكايەتلىرىنى سۆزلەپ ، سۆھبەتكە باشلامچىلىق قىلىدىكەن .

نورۇز يۇرتىغا قايتقاندىن كېيىن ، مەشرەپ ئولتۇرۇشىغا قاتنىشىدىغان بوپتۇ . بۇ سورۇنلاردا راۋاب ، دۇتار چېلىپ ، ناخشا توۋلاپتۇ . مۇنداق سورۇنلاردا ئەپسانە ھەزىل ـ چاقچاقلارمۇ بولۇپ تۇرىدىغان بولۇپ ، بۇنداق ھەزىل ـ چاقچاق ۋە خۇراپىي ھەرىكەتلەر ئۇنىڭ قۇلىقىغا ياقماي ، كۆزىگە سىغماي ، پۇرسەت تېپىپ ، يۇرتتا خۇراپاتلىق تولىمۇ يامراپ كەتكەنلىكىنى ، خۇراپاتلىقنىڭ زىيانلىق ئىكەنلىكىنى ، ئۇنىڭ مەنبەسى ئىلىمسىزلىك ئىكەنلىكىنى تەرغىب قىلغان . نورۇز ئۆز قاراشلىرىنى تولۇق ئۇقتۇرۇپ بولغۇچە ، مۇتەئەسسىپلەر تەرىپىدىن «دەھرىي ، زىندىدىق ...» دېگەندەك ناملار بىلەن ھاقارەتلەنگەن . بەزى ھەسەتخور ، پىتنىخورلار ئۇنىڭ ئۈستىدىن غوۋغا كۆتۈرگەن . دەل شۇ چاغدا مەرھۇم دادىسىنىڭ ھەقگۆي بۇرادىرى ئۆز قىزىنى نورۇزغا بېرىپ ، كۈيئوغۇل قىلغان . بۇنىڭ بىلەن ھېلىقى غوۋغاگەرلەر ئوچۇق ـ ئاشكارا پىتنە ـ پاسات تېرىشقا جۈرئەت قىلىشالمىغان . دەرۋەقە ، ئاتىلارنىڭ پەرزەنتنى ئۆز سۈرىتىدىن كۆچۈرۈلگەن نۇسخا دەيدىغان تەسەۋۋۇرى توغرا ئوخشايدۇ . پەرزەنت ئاتىنىڭ بىر جۈزئىي سۈرىتىدە ، خۇلق ، مىجەزى ئۇنىڭغا ئوخشايدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئاتا پەرزەنتىنىڭ تەربىيىسىگە كۆڭۈل بۆلىدۇ ، ئۆزى ئارزۇ قىلغان پەزلۇكامالەتنى پەرزەنتلەرگە بېرىشكە ، ئۇلارنى قابىل قىلىپ يېتىلدۈرۈشكە غەيرەت قىلىدۇ . شۇ مەقسەت ئۈچۈن ھەرقانداق جاپا ـ مۇشەققەتكە چىدايدۇ . پەرزەنتلىرى توغرۇلۇق خەلقتىن «تەربىيىلىگەن ئاتىسىغا رەھمەت» دېگەن سۆزنى ئاڭلىسا سۆيۈنىدۇ ، پەرزەنت ئارقىلىق كۆزلىگەن مەقسىتىگە يېتىشنى ئويلايدۇ ، نەۋرە ـ چەۋرە كۆرۈپ ، نەسىل ـ ئەۋلادىنىڭ داۋاملىشىشىنى ئويلايدۇ . نورۇز ئاتىسىنىڭ ئىزىنى باسقان مانا شۇنداق يىگىت بولۇپ يېتىلگەن .

شاۋاز قارىي ئاق كۆڭۈل دوستى نورۇزنىڭ كەچمىشلىرىگە
قىزىقىپ، ئۇنىڭ ئۆيىگە كېلىپ قالغانلىقىنىمۇ تۇيماي قالدى.
نورۇز باغقا قاراپ سېلىنغان توققۇز جەگىلىك ۋاسادەمىيان مېھ-
مانخانىنىڭ دېرىزىسى ئالدىغا ھەمزەك[1] تىن تىكىلگەن يېكەنداز-
نى سېلىپ، شاۋاز قارىي ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنى ئولتۇرۇشقا
تەكلىپ قىلدى، ئاندىن كۆك سىرلانغان ساپال ئۆرىق بىلەن
ساپال چىلاپچىنى تەڭلەپ، ئۇلارنىڭ قولىغا سۇ بەردى، چۆچا
تۇتۇلغان چوتا لۆڭگىنى قول سۈرتۈشكە سۇندى. ئۇنىڭدىن كېي-
يىن نورۇز چىرايلىق گۈل بېسىلغان سەرگەز داستىخاننى كەڭ
ئېچىپ سېلىپ، بىر توققۇز چوڭ ناننى ئاپئاق قەلەيلەنگەن مىس
لېگەن ئۈستىگە قويۇپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە قايماقتا ئەتكەن قاتلىمى-
لارنى تىزىپ ئاچىقتى. ئارقىدىن كىچىك لېگەندە ساقۇت، يەنە
بىر لېگەندە قۇيماق، چوڭراق ئىككى مىس لېگەننىڭ بىرىدە
قاراقاش، يەنە بىرىدە تۇرنا قوغۇن كاسىلىرىنى ئەكىرىپ قويدى.
ئۇ چوڭراق ئاياقتا قورۇلغان بۇغداي ۋە كەندىر قومىچى، ئۈستى-
دە يېڭى ئۆرۈك گۈلىسى ۋە بىر توققۇز پىشۇرۇلغان تۇخۇم،
پىلىچەكتە ئۇجمە شىرنىسى ئەكىرىپ داستىخاننى ھۆل - قۇرۇق
مېۋىلەر بىلەن تولدۇرۇۋەتتى. ئەڭ كېيىندە بىر ھېجىر سۇزمە،
كىچىك لېگەندە ئەينۇلىنىڭ تازا پىشقىنىدىن ئەكىرىپ، داستى-
خاندىكى نېمەتلەرنى يۇرۇشتۇرۇپ سىغدۇردى.
تاماقتىن كېيىن، نورۇز مېھمانلارنى ئۆيىنىڭ كەينىدىكى
باغقا باشلىدى. باغنىڭ ھاۋاسى سالقىن، كۆلنىڭ سۈيى كۆپ،
خىلۋەت ئىكەن. باغ ئىچى كۈندىن - كۈنگە قىزىتىۋاتقان قۇياش
نۇرى بىلەن ياشىرىپ، كۆل بويىدىكى پىچانلار كۆكىرىپ يېشىل
مەخمەل تۈس ئالغان، ئەتراپتىكى رەڭمۇرەڭ ئېچىلغان گۈللەر-
نىڭ كۆزنى چاقنىتىدىغان گۈزەللىكى ئۆز ھۆسنىنى كۆز - كۆز

[1] ھەمزەك — تېگى كۆك، موملاپ بويالغان پاختا رەخت كونىچە تىلدا ھەمزەك دېيىلىدۇ،
كەڭلىكى بىر گەز كېلىدۇ.

قىلىپ تۇراتتى . سۇزۇك ئاسماندا كەپتەرلەر موللاق ئېتىپ ئۇسسۇل ئويناشماقتا ئىدى . ئۇلار كۆلنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ ، مېۋىلەرنى ئارىلىدى . ئەنجۈرلۈككە بارغاندا ، ھەممەيلەن تارقىلىپ شاخلارنىڭ ئارىسىدىن سارغىيىپ پىشقان ئەنجۈرلەرنى ئىزدەپ تېپىپ ، كۆلكە ـ چاقچاقلار بىلەن ھۇزۇرلىنىپ يېيىشتى ، ئاندىن كۆل بويىدىكى ناماتمان كىگىز سېلىنغان سۇپىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ قىزغىن پاراڭغا چۈشتى .

كەچقۇرۇنلۇقى شاۋاز قاريي ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى بۇ ئۆيدە مەززىلىك ئاتۇش چۆپى بىلەن غىزالاندى . ئۇلار مەسچىتكە چىقىپ ناماز خۇپتەندىن كىرگۈچە نورۇزنىڭ ئايالى ئايرىم ئۆيگە بىر نەچچە كىشىلىك ئورۇن سېلىپ قويغانىكەن . ئۇلار بىر ـ بىرلەپ ئۆز ئورۇنلىرىنى تېپىپ ئۇيان ـ بۇياننىڭ گېپىنى قىلىشىپ ياتتى . شاۋاز قارىينىڭ يادىغا بۈگۈن ۋائىز سۆزلىگەن قىسسە كەپقالدى . راست ، ئۇ قىسسىنىڭ مەلۇم ئاساسى بار ئىدى . سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ ئالتىن ئاتۇشتىكى بەزى پائالىيەتلىرىدىن ئانچە خەۋىرى يوق شاۋاز قاريي «جاي پەچچىم» نىڭ ئەھۋالىنى سورىۋىدى ، نورۇز ئۆزى كۆرگەن ـ بىلگەننى سۆزلەپ بەردى .

تەختىيۇن كەنتىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان كۆكتام[①] نىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى تاغ ئېغىزىدىن ئاققان سۇزۇك سۇ پەستىكى دەريا سۈيىگە قېتىلىپ كېتىدۇ . ئاشۇ سۇ چىقىۋاتقان تاغ ئېغىزى بىلەن ئېچكىرىلەپ كىرىپ ، سول قولنى بېسىپ غەربكە بۇرۇلۇپ سۇ ئېقىۋاتقان تارراق ساي بىلەن رەڭدار تاغ ، ئېدىرلىقلارنى ئارىلاپ ماڭغاندا ، سۇ يوق ساي ئايان بولىدۇ . بۇ ساي بىلەن مېڭىۋەرسە ، يەنە سۇ ئېقىۋاتقان ساي ئۇچرايدۇ . ئېقىۋاتقان سۇزۇك سۇ 5 ـ 6 مېتىر يەرگە بېرىپلا سايدىكى شېغىللىقا سىڭىپ ، غايىب بولۇپ كېتىدۇ . تاغ باغرىدا باراقسان ھەم يېيىلغان شاخ-

① كۆكتام — ئالتىن ئاتۇشتىكى بىر كەنتنىڭ نامى .

لىرى يەرگە تېگىپ يىلتىز تارتىپ ، يەنە كۆكلەپ يىلتىز تارتىپ
تۆگە لوكىسىدەك شەكىل ھاسىل قىلغان چوڭ بىر تۈپ سۆگەت-
نىڭ ئاستى سەيلىگاھ بولۇپ ، ئۇنىڭ جەنۇبىدا ، يەنى سۆگەت
سايىسى ئاستىدا كىچىك مەسچىت بار .
ئاشۇ مەسچىتنىڭ شىمالىي تەرىپىدە ئىككى تاغ ئارىسىدىكى
تار جىلغىدىن يېيىلىپ ئېقىپ چىقىۋاتقان سۈزۈك سۇ ئاستىدىكى
شېغىل تاشلار ئېنىق كۆرۈنىدۇ . سۇنى كېچىپ ئىچكىرىلەپ
كىرگەندە ، ئىككى تاغ ئارىسى تېخىمۇ تارلىشىپ ، چوڭ ـ چوڭ
گرانت تاشلارنىڭ ئارىسىدىن چىقىۋاتقان سۇ ئۇچرايدۇ . ئىچكى-
رىلەپ ماڭغاندا سول تەرەپ پەستىكى تاشنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئۈچ
مېتىر ئېگىزلىكتە ئېتىلىپ چىقىپ قىسقا دائىرە ھاسىل قى-
لىپ ، ئاندىن كوكۇلا قىلىپ ئۆرۈلگەن چاچلاردەك چېچىلىپ ـ
يېيىلىپ تارام ـ تارام ئېقىن بولۇپ چۈشۈۋاتقان تاغ بۇلىقىنىڭ
زىلال سۈيى كۆرۈنىدۇ . تاغنىڭ غەرب تەرىپىدىكى ئۆڭكۈرسىمان
چوڭ ئويۇقنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئۇيۇل تاشتىن توختىماي چىقى-
ۋاتقان سۇ گويا ھاماممىنىڭ جۈمىكىدىن چۈشۈۋاتقاندەك پەستىكى
يىغىلىپ تۇرغان سۇ ئۈستىگە تۆكۈلىدۇ .
بۇ يەردىكى گرانت تاشلاردىن ئاۋايلاپ ئاتلاپ شىمالغا قاراپ
ماڭغاندا ، تاشلارنىڭ ئۈستىدە ئاجايىپ ئىزلار كۆرۈنىدۇ . بۇ
ئىزلار بەئەينى ئويۇپ قويغان ئات تۇيىقىغا ئوخشايدۇ . ئىككى
ياندىكى تاغنىڭ تۈۋىدە سۇ يالاپ ئاقىرىپ كەتكەن چوڭ تاشلار
بولۇپ ، ئۇلارنىڭ بېتىدە بىر غېرىچ ئەتراپىدا ئويۇلغان ئېرىقچى-
لار كۆرۈنىدۇ . تاغنىڭ شىمالىغا قاراپ ماڭغاندا سۇ تۈگەپ ،
كەلكۈن ئاققان جىلغىنىڭ شەرق تەرىپىدە ئۈستى تۈزلەڭ دۆڭ-
لۈك بار . ئۈستىدە 40 پومزەك تاش بىلەن توغراق بار . بۇ
دۆڭلۈكنى كىشىلەر «40 مەسچىت» دەپ ئاتايدۇ . زىيارەتكە
كەلگەنلەر بۇ يەردە تۈنەيدۇ . بۇ يەردىكى شەيخنىڭ ئېيتىشىچە ،
تۈنىگەنلەرنىڭ قۇلىقىغا قورال ـ ياراغنىڭ جاراڭ ـ جۇرۇڭ
تېگىشكىنى ، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى ، چېپىپ كېلىۋاتقان ھەي-

ۋەتلىك تۇياق ئاۋازلىرى ئاڭلىنىدىكەن . گاھىدا تالاي گۆلخانىلار ئەتراپىدا قورال ئاسقان ، تاماق پىشۇرۇۋاتقان ئادەملەر كۆرۈنۈپ غايىب بولىدىكەن . بۇ تار جىلغىنى كىشىلەر «جاي پەچچەم» ، «جاي ئانام» ، «جاي ئاتام» ، «ئۇلۇغ يەر» دەپ ئاتاپ ئەزىزلەپ كەلمەكتە . بۇ يەرگە مۇناسىۋەتلىك ئەۋلادمۇ ئەۋلاد ئېيتىلىپ كېلىۋاتقان رىۋايەتلەر بار ...

كۆپتىن خەۋەردار ، ئوچۇق پىكىرلىك كىشىلەر بىلەن سۆھ-بەتلىشىش تولىمۇ راھەت ۋە قىزىق تۇيۇلىدۇ . شاۋاز قارىي يېرىم كېچىگە قەدەر سۆھبەتلەشتى . لېكىن ، ئۇنىڭ كۆڭلى نېمىشقى-دۇر تىت - تىت بولۇپ ، كېچىچە تۈزۈك ئۇخلىيالماي ، تاڭ سەھەردىلا ئورنىدىن تۇرۇپ تەرەت ئېلىپ ، ئاغىنىلىرىنى ئويغى-تىپ قويۇپ ، مەھەللىدىكى مەسچىتكە چىقتى . ئەزان ئاۋازىنى ئاڭلىغان جامائەت بىردەمدىن كېيىن مەسچىتكە يىغىلدى . مەس-چىت ئىمامىنىڭ يېتەكچىلىكىدە بامدات نامىزى ئوقۇلغاندىن كې-يىن ، شاۋاز قارىي فەسىھ ئاۋازى بىلەن قىرائەت قىلدى . ئەھلى جامائەت ئۇنىڭ پاساھەتلىك قىرائىتىدىن خۇشنۇد بولۇشتى .

ئەتىگەنلىك تاماقتىن كېيىن ، شاۋاز قارىي ئۆزىنىڭ نېمە بولغانلىقىنى زادىلا بىلەلمەي قالدى . نورۇز ئۇلارنى باغقا باشلاپ ئاپىرىپ ، چۈشلۈك تاماققا شۇنچە چىڭ تۇتسىمۇ ، شاۋاز قا-رىي ئۆزرە ئېيتىپ خوشلىشىپ ، ھەمراھلىرى بىلەن بىرلىكتە «ھەزرەت سۇلتان» مازىرىغا قايتىپ كەلدى .

2

ئىككى ئاغىنىنىڭ ئارىسىغا قىسىلىپ جايلاشقان ئالتىن ئاتۇش دەرەخلىك ۋە ياپيېشىل ئېتىزلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تولىمۇ گۈزەل يۇرت . ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، ئاتۇش دىگەن سۆز «ئار-تۇچ» دەرىخىنىڭ نامىدىن ئېلىنغان بولۇپ ، بۇ يۇمىلاق ئارچى-نىڭ ئاتالمىسى ئىكەن .

ئارتۇچ دەرىخى ئارچا دەرەخ ئائىلىسىگە كىرىدىغان بىر تۈرلۈك دەرەخ بولۇپ، ئادەتتە ئۇ قارا ئارچا ھەم يۇمىلاق ئارچا دەرىخى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇ دەرەخنىڭ كۆرۈنۈشى چىرايلىق، دەرەخ تاجىسى كونۇس شەكلىدە، يوپۇرماقلىرى يىڭنىسىمان بولۇپ، ئانچە تۇپراق تاللىمايدۇ، تىكىلگەن جىرىملىرى زايە بولماي تېز كۆكلەيدۇ ۋە تۇتىدۇ، بىر قانچە يۈز يىل ياشايدۇ، ياغىچى مەزمۇت، مۇستەھكەم بولىدۇ. ئۆز دەۋرىدە «تاغ سەبرىسى» دەپ ئاتالغان ئارتۇچ دەرىخىنى چىرايلىق قىزلارغا ئوخشىتىپ شېئىر ـ داستانلار يېزىلغان. ئارتۇچ دەرىخى ئالتىن ئاتۇشتىكى تەڭگىتاغدىن ئاغۇ (ئىككى تاغ ئارىسى) ئارقىلىق كېلىدىغان قىران دەرياسى بويىدىن باشلاپ، بارچۇق، ئازاق، تېجەن سايلىرىدىن تارتىپ، ھەتتا ئۈستۈن ئاتۇشنىڭ ھەممە يېرىدە باراقسان ۋە كۆپ بولغاچقا، ئەل تولىمۇ ياخشى كۆرىدىغان ئۇ دەرەخكە «ئارتۇچ» دەپ نام بەرگەن دېيىلىدۇ.

ئالتىن ئاتۇشتا تارقالغان «ئۆلمەيدىغاندەك تىجارەت قىل، ئەتە ئۆلىدىغاندەك ئىبادەت قىل» دېگەن سۆز ئالتىن ئاتۇش خەلقىنىڭ ھايات پىسخىكىسىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. ئالتىن ئاتۇشتا مۇنبەت يەر ئاز، ئادەم كۆپ بولغانلىقتىن، ئەسىرلەردىن بېرى ئالتىن ئاتۇش خەلقى يەرگىلا تايىنىۋالماي، تىجارەت قىلىشتەك چىقىش يولىنى تاللىۋالغان. ئۇلار ئالتىن ئاتۇشتىن باشقا رايونلارغا، ئوتتۇرا ئاسىيا، ئوتتۇرا شەرق ... قاتارلىق دۇنيانىڭ ھەرقايسى رايونلىرىغا چىقىپ تىجارەت قىلىش بىلەن بىرگە، ئۇ جايلاردىكى ئىجتىمائىي تەرەققىياتلارنى سەزگۈرلۈك بىلەن كۆرۈپ يەتكەن.

ئالتىن ئاتۇش خەلقىنىڭ ئاساسىي كەسپى دېھقانچىلىق ۋە بۆز توقۇش بولۇپ، چارۋا ماللار ئاز بېقىلىدۇ. يەرلىك سانائەتتە قول، پۇت بىلەن ھەرىكەتلەندۈرۈلىدىغان ئاددىي توقۇش ئۈسكۈنىلىرىگە تايىنىپ، چەكمەن، ماتا، سەرگەز، شاتىۋا، كېتەكچە ۋە ئاق ماتاغا گۈل بېسىپ قىلىنىدىغان تۈرلۈك رەڭدىكى يىپ

www.uyghurkitap.com

ماللار توقۇلىدۇ . ئۇلارنىڭ باھاسى ھەر خىل بولغاچقا ، ئوتتۇرا-ھال كىشىلەر ۋە يۇرت بەگلىرى چەكمەن رەختنى سېتىۋېلىپ كىيىشىدۇ . كەمبەغەللەر ئەرزانراق خام رەختلەرنى ، ئاياللار شاتۋانى سېتىۋېلىپ كىيىم - كېچەك تىكىپ كىيىدۇ . قەشقەر ۋە ئالتىن ئاتۇشتا سېتىلىدىغان ماللار ئىچىدىكى چەت ئەل گەزماللىرىنى بايلار ، ئەمەلدارلارنىڭ ئائىلە تەۋەلىرى سېتىۋېلىپ كىيەتتى ، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ئۇلارنى سېتىۋېلىپ كىيىشكە قۇربىتى يەتمەيتتى . بۇ ھەقتە ئالتىن ئاتۇشتىكى توقۇش ئۇستىلىرى ئارىسىدا «بەگكە چەكمەن ، پۇقراغا خام توقۇيمىز» دېگەن تەمسىل تارقالغان . بۇ خىل رەختلەر يىپتىن توقۇلغاچقا ، ئالتىن ئاتۇش رايونىدا ئاياللار چاق ئېگىرىپ ، يىپنى بازارغا ئاپىرىپ ھۈنەرۋەنلەرگە سېتىپ كۈن ئۆتكۈزىدىغان بولغان .

ئالتىن ئاتۇشنىڭ ھەرقايسى يېزىلىرىدىكى ئاياللارنىڭ يازدا بىرەر كەڭرەك ھويلىغا ياكى ئۆستەڭ بويىغا ، ئۇجمە ياكى ئۆرۈك دەرىخىنىڭ سايىسىغا كىگىز سېلىپ سالقىندىغاچ ئولتۇرۇپ ، قىش كۈنلىرى چوڭ ئايۋانغا يىغىلىپ ياكى ئۆگزىگە كىگىز سېلىپ ئاپتاپسىنغاچ چاق ئېگىرىدىغان ئادىتى بار ئىدى . ئادەتتە 10 ـــ 20 چاقچى جۇۋانلار چاقلىرىنى كۆتۈرۈپ ، ئېگىرىدىغان پاختا - يۇڭلىرىنى ئېلىپ كېلىشەتتى . بەزىلەر پاختا ئۇشلاپ (پىلتىلەپ) بېرىدىغان بالىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ كېلەتتى . ئۇلار كۈندۈزى «پاتىمەم» ، «سارىخان» ، «سەلىمەم» ، «شازادىخان» ، «مىراجىخان» ، «لەيلىگۇل» قاتارلىق خەلق ناخشىلىرى بىلەن «چاچ قوشىقى» نى ، ئاخشىمى «يۇسۇپ - ئەھمەد» قاتارلىق خەلق داستانلىرى بىلەن ھېكايە - چۆچەكلەرنى ، بەزىدە «مەۋلۇت ناخشىلىرى» نى ئېيتىش ۋە ئاڭلاش بىلەن كۈن بويى يىپ ئېگىرەتتى . بەزى داستانلارنىڭ تەسىرلىك ، ئېچىنىشلىق يېرىگە كەلگەندە ، يىغا - زار قىلىشىپ كېتەتتى . ئۇلار تاكى يېرىم كېچىگىچە ئۆيلىرىگە قايتمايتتى . كېلىن - قىزلىرىنى ئىزدەپ كىرگەن بوۋايلارمۇ ھويلىغا بىردىن - ئىككىدىن يىغى-

لىپ ئولتۇرۇپ ناخشا ئاڭلىشاتتى . چاق ئېگىرىدىغان ئايال ۋە چوكانلار قولى ھارغاندا ئىشنى توختىتىپ ئارام ئالغۇچە ، ئۆزئارا چاقچاقلىشىپ ، مۇنداق بېيىت ـ قوشاقلارنى قېتىپ كۆڭلىنى خۇش قىلىشاتتى :

ئىلىغا چىقىپ كەتتى ،
يول بىلمەيدىغان باللار .
سودىسىنى قىلالارمۇ ،
چالا سودىگەر باللار .

ئاي بىلەن كۈننى ئەۋەتتىم ،
مېھرىبان يارىم ساڭا .
ئايمۇ ياندى ، كۈنمۇ ياندى ،
ھېچ خەۋەر يوقتۇر ماڭا .

كاتتايلاق يولى ① چۆللۈك ،
ئىچسەم سۇلىرى سۆللۈك .
ئەجەبمۇ ئۆز ياراشىپتۇ ،
قايتارما سېرىغ كۆڭلەك .

ئالما بەردىم يارىم ئامراق بولارمىكىن دەپ ،
بېھى بەردىم يارىم بېرى كېلەرمىكىن دەپ .
ئالما سوغۇق ، بېھى ئىسسىق مۆتىدىل بولار ،
يۈرىكىم جىغىلدايدۇ ئىلىغا كېتەرمىكىن دەپ .

ئۆلۈغ ـ ئۆلۈغ سۆلار كەلدى كۆۋرۈك سېلىڭلار ،
قىزىل ـ قىزىل ئالما كەلدى تۇتۇۋېلىڭلار .

① كاتتايلاق — ئالتىن ئاتۇشتىكى يېزا نامى .

www.uyghurkitap.com

تىكەندەك بىر جانىمنى پاتقۇزمىدىڭلار ،
ئوتتۇراڭلىدىن چىقىپ كېتەي ، قاراپ قېلىڭلار .

ئالتىن ئاتۇشتا بىرەر كىشى ئەر ئۆي ئىگىسىنى ئىزدەپ بارسا ، ئۇ ئائىلىدىكىلەر : «تاغ ئارقىسىغا كەتتى» دەپ جاۋاب بېرىدۇ . بۇ «ئىلىغا كەتتى» ياكى «باشقا يۇرتلارغا كەتتى» دېگەنلىك . ئالتىن ئاتۇشتا مۇنبەت ، ھوسۇلدار يەر ئاز بولغاچقا ، ئەر خەقنىڭ كۆپىنچىسى سىرتتا تىرىكچىلىك قىلىدۇ . خوتۇن ، بالا ـ چاقىسىنى يۇرتقا تاشلاپ كېتىپ ئۆيگە قايتالمايدىغانلىرىمۇ كۆپ . يۇرتتا ئىشقا يارىمايدىغان قېرىساللار ھەم خوتۇن ـ قىزلار قالىدۇ . ئادەتتە ئۆينىڭ ئىچى ـ سىرتىدىكى ئىشلارنىڭ كۆپىن- چىسىنى خوتۇن ـ قىزلار قىلىدۇ . ئۇلار كىيىم تىكىدۇ ، يىپ ئېگىرىپ بۆز توقۇيدۇ ، بازارغا بېرىپ سودا قىلىپ پۇل تاپىدۇ ، باللىرىنى باقىدۇ ، تويغۇزىدۇ ، كىيىندۇرىدۇ ، دېھقانچىلىق ۋە باغۋەنچىلىك قىلىدۇ ، تۇغمەن باقىدۇ . بۇنداق يېزا ئاياللىرى ئادەتتە ئەرلىرىدىن كۆپ ئىشلەيدۇ ، ۋىجدانلىق ، ئاق كۆڭۈل ، توغرا سۆزلۈك كېلىدۇ ، ھىيلە ـ مىكىر ، خىيانەت قىلمىشى كەم كۆرۈلىدۇ ، يولدىن چىققانلىرى ئاز ئۇچرايدۇ .

ئالتىن ئاتۇش رايونىدا 11 ـ ئەسىردە دەھشەتلىك كەلك- ۈن كەلگەن . «تارىخى ھىجرىيىنىڭ 670 ـ يىلى (مىلادىيە 1270 ـ 1271 ـ يىللىرى) چاغاتاي خانىنىڭ قەشقەردىكى ھۆ- كۇمدارى قوراخان دەۋرىدە ئالتىن ئاتۇشقا شىمالدىكى ئاغۇ تاغ ئېغىزىدىن دەھشەتلىك سەل سۇ كېلىپ ، 35 كۈن داۋام قىلغان ... بۇ رايوندىكى بارلىق ئۆي ـ ئىمارەت ، شەھەر سېپىللىرى سۇ ئاستىدا غەرق بولۇپ ، دەل ـ دەرەخلەردىن ئەسەر قالماي سايغا ئايلىنىپ كەتكەن»[1] . تۇيۇقسىز كەلگەن بۇ كەلكۈن نۇر-

[1] قەشقەرلىك ئىمىرھۇسەيىن قارىيھاجىم : «تارىخي ئەسەر ۋاقىئەئى كاشغەر» 1954 ـ يىلى قولىيازما نۇسخىسى .

غۇن كىشىلەرنى ئېقىتىپ كەتكەن . تاغدىكى پادىلارنىڭ گەندىلى-رىنى ئېقىتىپ كەلگەن كەلكۈن سۈيىنىڭ ناھايىتى قاڭسىق بەد-بۇيى ، ئېقىپ كېلىۋاتقان قوي ـ كالا ، مال ـ مۈلۈك ، ياغاچ ـ تاش ، كىشىلەرنىڭ سۇدىن چىقالماي ۋارقىرىغان ئاۋازى ، بۆشۈكتىكى بوۋاقلارنىڭ سۇدا ئېقىپ كېلىۋاتانلىقىدەك پاجىئە-لىك مەنزىرىلەر شەكىللەنگەن . بىر قىسىم كىشىلەر دەرەخكە ، ئۆگزىلەرگە چىقىۋالغان ، كۆپ قىسمى ئۆلگۈرەلمەي كەلكۈن سۇدا ھالاك بولغان .

كەلكۈندىن ئامان قالغانلار ئۆز قېرىنداشلىرىنى نەدىن ئىز-دەپ تېپىشنى بىلمەي يىغا ـ زار قىلىشقان ، ھەممە ئادەم بىلگە ماتەم بەلۋېغى باغلىغان . بەزىلەر دەريا لېۋىدىكى سۇ بېسىپ كەتكەن ئورۇنلاردا لاي ـ لاتقىلارنى ، بەزىلەر ئالتىن ئاتۇشنىڭ جەنۇبىدىكى دەل ـ دەرەخلەر ئارىسىنى ئاختۇرۇپ ، قازا بولغان قېرىنداشلىرىنى تاپقان . ھايات قالغان كىشىلەر كەلكۈندە ئېقىپ كەتكەنلەرنى ئىزدەپ تېپىپ ۋە بىر يەرگە جەملەپ نامىزىنى چۈشۈرۈپ ، يەرلىكىدە قويۇشقان . ئاشۇ قېتىملىق دەھشەتلىك كەلكۈندە ، بوغاز دەرياسىنىڭ ئەسلي ئېقىنى بولغان «باچاق ساي» دىن دەريا ئېقىنى يۆتكىلىپ ، تېجەن بىلەن بويامەت كەنت-لىرى ئارىسىدا ئېقىن سايلار شەكىللەنگەن . بۇ ئاپەت تۈپەيلىدىن ئالتىن ئاتۇشتىكى ئېكىنزارلىقلار لاي ئاستىدا قالغان . ئېغىر مۇسىبەت ، ئاچارچىلىق ئالتىن ئاتۇشنى قاپلاپ كەتكەن . بۇ دەھ-شەتلىك كەلكۈن ئالتىن ئاتۇشتىكى نەچچە مىڭلىغان ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن بولۇشتىن باشقا ، ئۇلارنىڭ ئۆي ـ ۋاقا ، چارۋا ماللىرىنى ۋەيران قىلغان .

ھىجرىيە 842 ـ يىلى (مىلادىيە 1438 ـ 1439 ـ يىللى-رى) قاتتىق يەر تەۋرەپ ، ئالتىن ئاتۇش رايونى پۈتۈنلەي ۋەيران بولۇپ ، نۇرغۇن كىشى ھالاك بولغان . شۇ قېتىمقى يەر تەۋرەش-تە ، قاتتىق زىلزىلە تۈپەيلىدىن تېرەكنىڭ ئۇچى يەرگە تەگكەن ، يەرلەر چاك كېتىپ ، يېرىلىپ كەتكەن . نۇرغۇن كىشىلەر ، ھەتتا

توگمەنگە بارغانلار ئىشەك بىلەنلا يېرىلغان يەر ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەن . يەر تەۋرەش توختىغاندا ، كىشىلەر يەر يېرىقلىرىغا كىرىپ كەتكەن كىشىلەرگە ئارغامچا تاشلاپ قۇتقۇزۇۋالغان .

كەلكۈن ۋە يەر تەۋرەش ئاپىتىنىڭ دەھشەتلىك بۇزغۇنچىلىقى تۈپەيلىدىن ئالتىن ئاتۇش رايونى پۈتۈنلەي ۋەيران بولغان ، سۇلتانلارنىڭ گۈمبەزلىرىمۇ يىقىلىپ ، شۇ پېتى 60 يىل تۇرغان . مۇشۇ ۋاقىت ئىچىدە ، ئالتىن ئاتۇشتىكى مەشھەد چىلبۆرىلەرنىڭ ئۇۋىسى ، بۈركۈتلەرنىڭ شىكارگاھى بولۇپ ، ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ ئىسكىلىتلىرى بىلەن تولغان خارابىزارلىققا ئايلانغان . ئاشۇنداق ئېكولوگىيىلىك مۇھىت ئۆزگىرىشى بىلەن ئارتۇچ دەرىخىمۇ ئاتۇش دىيارىدىن مەڭگۈ غايىب بولغان . ھالبۇكى ، بۇ دەرەخ شىنجاڭ رايونىدا ئۆز مەۋجۇدىيىتىنى ساقلاپ ، قاغىلىقنىڭ شىخشۇ ، ئۈشتاق باش ، كۆكيار ، گۇما ناھىيىسىنىڭ كىليانىڭ قاتارلىق تاغلىق يېزىلىرىدا ھېلىھەم بۈك ـ باراقسان بولۇپ ئۆسمەكتە .

دەھشەتلىك تەبىئىي ئاپەتنى ئۆز بېشىدىن ئۆتكۈزگەن ئوقۇمۇشلۇق كىشىلەر 12 ـ ئەسىردە ياسالغان سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان قەبرىگاھىنىڭ ئورنىنى ئىزدەپ تېپىش ئۈستىدە مەسلىھەتلەشكەن . ئۇلار تاقۇت تەرەپتىن چارۋامال پادىلىرىنى ھەيدەپ ، مەشھەد تامانىغا ماڭدۇرغان . مال پادىلىرى مەشھەدتىكى بۇ قەبرىگاھنىڭ ئەسلىي ئورنىغا كەلگەندە ، بىر يەرگە يىغىلىپ ، ئاندىن ئىككىگە بۆلۈنۈپ قەبرىگاھنىڭ ئەسلىي ئورنىنى يانداپ ماڭغان . جامائەت «بۇ ئورۇن سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ قەبرىگاھىكەن» دېيىشكەن يەرگە ئاددىي قەبرە قاتۇرۇلغان .

سۇلتان ئابدۇرەشىدخان قەشقەردە ۋالىيلىق قىلىۋاتقان ئوغلى سوپى سۇلتانغا يازغان نامىسىدە : «پەرزەندى چۈمەن دارىم ، بۇزرۇكۋار سۇتۇق بۇغراخان غازى پادىشاھىم ، پەزىلەتلىك ئالىم يۇسۇپ خاس ھاجىپلارنىڭ مەقبەرە گۆرىستانىنى تەمىر ئەيلەپ ، كىتابلار يازدۇرۇپ ، ۋەخپە قىلىپ ، نامە ئەزىزىمدىن سەلتەنىتىدـ

مىزنىڭ ئىقبالىنى فۇزۇن ئەيلىگەيسىز » دەپ تەۋسىيە قىلغاندىكەن . شۇنىڭ بىلەن «ھەزرەت سۇلتان» قەبرىگاھى چوڭ رېمونت قىلىنىپ ، قەبرىگاھنىڭ يېنىغا خانىقا مەسچىت ياسالغان .[1]

3

بۇ كۈنى ئاخشىمى شاۋاز قارىي جامەنىڭ ھۇجرىسىدا ئۇخلاپ ، تاڭ سەھەردىلا ئورنىدىن تۇرۇپ تەرەت ئېلىپ ، ئاغىنىلىرىنى باشلاپ مەسچىتكە چىقتى . ئىلگىرى ـ كېيىن يىغىلغان جامائەت بامدات نامىزىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن ، شاۋاز قارىينىڭ «سۈرە ياسىن» نى فەسىھ ئاۋاز بىلەن باشلاپ تاماملىغان تەجۋىتكە مۇۋاپىق قىرائىتىدىن خۇشنۇد بولۇشتى . ئەمما ، مېھرابتا ئولتۇرغان ئابدۇرەھمان خاتىپ : «مۇنچىۋالا ئۇزاق ئوقۇغانمۇ بارمۇ ؟ » دەپ غودۇڭشىپ قويدى ، ئېھتىمال ئۇنىڭ يۈرىكىگە ھەسەت ئوتى تۇتاشقاندۇر .

بامدات نامىزىدىن يانغان جامائەت «ھەزرەت سۇلتان» قەبرىگاھى بىلەن «شاھ قەبرىستانلىقى» تەرەپكە يۈزلىنىپ ، پىچىرلىشىپ ئۇزاق دۇئا قىلىپ تارقاشتى . «ھەزرەت سۇلتان» جامەسىنىڭ يېنىدىكى ئۈچ مو دائىرىدە «شاھ قەبرىستانلىقى» بولۇپ ، ئۆزىنى «مازار خەلقى» (غوجىلار) ياكى «سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ ئەۋلادى بىز » دەپ ئاتىۋالغان بىر شەيخنىڭ ئېيتىشىچە ، بۇ قەبرىستانلىقتا قاراخانىيلارنىڭ مۇھىم دۆلەت ئەربابلىرىدىن شېھىت بولغان ۋە سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ ئائىلە ئەزالىرىنى ئاساس قىلغان خان جەمەتىدىن ئۆز ئەجىلى بىلەن ۋاپات بولغان

[1] سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان قەبرىگاھى ھىجرىيە 1246 ـ يىلى (مىلادىيە 1830 — 1831 ـ يىللىرى) يەنە ئىسلاھ قىلىنىپ ياسالغان ، لېكىن 1902 ـ يىلىدىكى يەر تەۋرەشتە بۇزۇلۇپ ، 1957 ـ يىلى مەرھۇم سەلەي داموللاھاجىم يېتەكچىلىكىدە قايتا ياسالغان . 1000 يىلدىن بېرى ئىككى قېتىم چوڭ يەر تەۋرەش ، ئۈچ قېتىم زور كەلكۈننىڭ بۇزغۇنچىلىقى تۇپەيلى قايتا ـ قايتا ياسالغان بۇ قەبرىگاھ ئەسلىي ئورنىدىن ئازراق يۆتكەلگەن . ھازىرقى قەبرىگاھ 1875 ـ يىلى ئەنگلىيىلىك مەلۇم ئالىم تەرىپىدىن تارتىلغان سۇتۇق بۇغراخان گۈمبىزىنىڭ فوتو سۈرىتى بىلەن سىزما رەسىمنىڭ كۆپەيتىلگەن نۇسخىسىغا ئاساسەن 1999 ـ يىلى ياسالغان . ئۇ ھازىر شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان ئاسارئەتىقە ئورنى .

كىشىلەر قويۇلغانىكەن .

شاۋاز قارىي ئۆزى يالغۇز بىر بېسىپ ـ ئىككى بېسىپ «ھەزرەت سۇلتان» قەبرىگاھى ئالدىدىكى چوڭ كۆلنىڭ بويىغا كەلگەندە ، ئالدىنقى قېتىم كۆرگەن ھېلىقى قىزنىڭ كۆلدىن كوزىغا سۇ ئۇسۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدى . ئۇنىڭ ئەزايى بەدىنى سىمابتەك ئېرىپ ، پۇتكۇل ۋۇجۇدىنى ئىللىق بىر ئېقىم ئەسىر قىلىپ ، يۈزىگە لاپ قىلىپ ئوت ئېلىپ كەتكۈدەك بولۇپ كەتتى . ئاڭغۇچە ھېلىقى قىز بولدۇقلاپ تولغان كوزىنى سۇدىن ئېلىپ كۆلنىڭ لېۋىگە قويۇپ بېلىنى رۇسلىشى بىلەن تەڭلا جەزبىلىك شەھلا كۆزى شاۋاز قارىينىڭ تەلمۈرۈپ تۇرغان قامىتىگە چۈشتى . ئۇ «ئۇھ» دەپ تىنىپ ، ئۇيالغىنىدىن نەزەرىنى يۆتكەپ كۆل بويىدىكى مەجنۇنتال تەرەپكە قارىۋالدى . شاۋاز قارىي ئەدەپ بىلەن سورىدى :

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ئاتۇش قىزى ، ئىسمىلىرى نېمە ؟

— ئېتىمما ؟ مېنىڭ ئېتىم گۈلخۇمار . سىلى زىيارەتچىلەر كەلگەن كۈنى «ھەزرەت مازار» دا قۇرئان تىلاۋەت قىلغان ھېلىقى قارىي يىگىت بولامدىلا ؟

— ھەئە ، مەن شۇ .

— بىزنىڭ ھويلىمىز «شاھلار كوچىسى» دىكى[①] ئاشۇ كۆرۈنگەن باغ ئىچىدە ، مەن··· — گۈلخۇمار يىراقتىن دادىسىنىڭ قارىسىنى كۆردى ـ دە ، گەپنى ئۈزۈپ ، كىچىككىنە ئاغزىنى چىلەك يۇمغىنىچە قىزىرىپ ، پارقىراپ تۇرغان كوزىنى مۈرىسىگە ئارتىپ ئۆيى تەرەپكە مېڭىپ كەتتى .

گۈلخۇمار ئەتراپقا قارىماي ، كوزىنى كۆتۈرگەنچە تېز ـ تېز ماڭاتتى . مەڭزى قىزىل ، قاراچاچ ، قوي كۆزلۈك گۈلخۇمار ئىشىك ئالدىغا بارغاندا كەينىگە لەپپىدە قاراپ ، شاۋاز قارىينىڭ

---

① مەشھەدتىكى «شاھلار كوچىسى» دەپ ئاتالغان مەھەللىدە سۇتۇق بۇغراخاننىڭ ئائىلە تەۋەسى ئولتۇراقلاشقان . بۇ كوچا ھەتتا ئۇنىڭدىن بۇرۇنقى بازىرخان ، خاقان ئوغۇلچاق بىلەنمۇ مۇناسىۋەتلىك .

تبخىچە كۆل بويىدا تەلمۈرۈپ قاراپ تۇرغانلىقىنى كۆردى . قىز-
مۇ ، كوزىسىمۇ چىرايلىق كۆرۈنگەن شاۋاز قارىي بىرھازا ھاڭۋې-
قىپ قاراپ تۇردى . ئاخىر گۇلخۇمار كۆزدىن غايىب بولغاندا ،
ئۇنىڭ بىر جۈپ قارا كۆزى ، بۇدرۇق قولى ، ئاپئاق چىرايى كۆز
ئالدىغا كەلگەن شاۋاز قارىينىڭ ئىچى تاتلىق بولدى . قىزنىڭ
بايىقى سۆزلىرى قۇلىقىغا يېقىملىق ئاڭلانغان شاۋاز قا-
رىي ئەس - ھوشىنى يوقاتقان ھالەتتە بىرھازا تۇرۇپ ، ھۇجرىغا
قايتىپ كەلدى . لېكىن ، بۇ كۈنى زىيارەتچىلەرنىڭ زىيارەت
رەسىم - رۇسۇللىرى ، قىزىقارلىق ئويۇن - چاقچاقلىرى ئۇنىڭغا
ياقمىدى . شاۋاز قارىي ئۆز - ئۆزىگە : «مەن نېمە بولدۇم ،
ئۆزۈمنى ھىجرى پىراقىغا ئالدۇرۇپ قويدۇممۇ نېمە ؟ »
دەپ ، ئىچ - ئىچىدىن چىققان يىغىنى باسالماي بۇقۇلداپ كەتتى .
يىراقتىن چېلىنغان نەينىڭ مۇڭلۇق ئاۋازى ئۇنىڭ يىغىسىغا جور
بولدى .

شاۋاز قارىي شۇ كۈنى كېچىسى چۈشىدە گۇلخۇمارنى كۆر-
دى . ئۇ قىز كۆل بويىدا كوزىغا سۇ ئۇسۇۋاتقان ھالدا كۈلۈپ
باقتى . شاۋاز قارىي قىزنىڭ يېنىغا كېلىپ : «بىردەم تۇرسىڭىز
بولامدۇ ؟ ئانىڭىز ئۇرۇپ كەتمەس» دېۋىدى ، گۇلخۇمار كوزىنى
يەرگە قويۇپ ، ئەتراپىغا قارىۋېتىپ : «ئانام مېنى پەقەت ئۇرۇپ
باقمىغان» دەپ كۆزلىرىنى تال - تال كىرپىكى ئاستىغا يوشۇر-
دى ، ئۇنىڭ ئاشۇ تۇرقىمۇ بەك ئوماق ئىدى . بىرەر كىشىنىڭ
قارىسى كۆرۈنگەندە ، گۇلخۇمار ئالدىراپ كوزىنى مۇرىسىگە ئارت-
قىنىچە ۋىلىقلاپ كۈلۈپ قاچاتتى . شاۋاز قارىي تەلپۈنۈپ قولىنى
سوزۇۋىدى ، گۇلخۇمار لىككىدە كۆتۈرۈلۈپ ھاۋادا مۇئەللەق تۇ-
رۇپ كوزىنى كۆتۈرۈپ ، كۈمۈش قوڭغۇراقتەك جاراڭلىق ئاۋازدا
«قېنى يامان بولسىڭىز مېنى تۇتۇۋېلىڭ» دېدى . شاۋاز قارىي
ئازراق كۆتۈرۈلۈپ قولىنى سۇنۇۋېدى ،قولى يەتمىدى ، سېكىلە-
كىدىن تۇتۇۋالماقچى بولۇۋىدى ، گۇلخۇمار بىرلا چىرقىراپ كۆل-
گە چۈشۈپ كەتتى ، شاۋاز قارىي «ئاپلا» دەپ تاشلىدى . ئۇنىڭ

ئوڭ يېنىدا ياتقان ھەمراھى «نېمە بولدۇڭ؟» دەپ نوقۇدى ، سول تەرىپىدىكىسى «ئادەمنى ئۇخلاتماي . . .» دەپ غۇدۇرىدى .

ئەتىسى ناماز بامداتتىن يېنىپ ، شاۋاز قارىي يەنە چوڭ كۆل بويىغا چىقتى . چۈنكى ، ئۇ گۈلخۇمارنى كۆل بويىدىلا كۆرەلەيتتى . شاۋاز قارىي چوڭ كۆل بويىدىكى بىر تۈپ سۆگەتكە يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ ، كۆلگە چالما ئاتتى . سۇدىن چىققان «چولتۇك» ئاۋازدىن ھۇزۇرلاندى . ئۇ گۈلخۇمارنىڭ ئۆيى تەرەپكە پات - پات قاراپ قويۇپ ، چوڭ كۆلگە قاراپ ئولتۇرۇۋەردى . مەجنۇنتال ، سۆگەت ، تېرەكلەرنىڭ ئەكسى سۇدا جۇلالىنىپ تۇراتتى . ئەتىگەنلىك سەلكىن شامال كۆلدىكى سۇ يۈزىنى سۆيۈپ ئۆتتى ، يېڭى چىققان قۇياش سۇدا ئەكسلەندى ، ئەمما گۈلخۇمار سۇغا چىقمىدى . شاۋاز قارىي ئاخىر ئورنىدىن تۇرۇپ ، يوڭ بەلۋېغىنى چىڭىتىپ قويۇپ ، ئۆز ھۇجرىسىغا مېڭىپ كېتىۋېتىپ ، يەنە گۈلخۇمارنىڭ ئۆيى تەرەپكە قايرىلىپ قارىدى .

شاۋاز قارىينىڭ كۆزىگە گۈلخۇمار ئۇزۇن چېچىنى ئۇششاق ئۆرۈپ ، قىزىل تاۋار كۆڭلىكىنىڭ ئۈستىگە يېشىل جىلىتكە كىيىپ ، چىرايلىق كوزىنى مۈرىسىگە ئارتىپ يولدا يېنىك دەسسەپ كېلىۋاتقاندەك كۆرۈندى . قىزنىڭ ئەۋرىشىم بويى ، پېشانىسىدىكى تەكشى سېكىلەك چېچىغا قاراپ شاۋاز قارىينىڭ ئىچى كۆيدى . ئۇنىڭ كۆزى گۈلخۇمارنىڭ قەدىمى بىلەن تەڭ ماڭدى ، قەدەم رىتىمىگە ئەگىشىپ ئۇنىڭ يۈرىكى سوقتى . گۈلخۇمارنىڭ كۈلۈشى شۇنداق تاتلىق ، كۆڭلى شۇنداق ساپ ئىدى ، كېيىكنىڭكىدەك قاپقارا كۆزلىرى چۆچۈپ تۇراتتى . چوڭ كۆلنىڭ بويىغا كېلىپ ، ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئېگىشىپ كوزىنى سۇغا سالغاندا ، چېچى مۈرىسىدىن سىيرىلىپ ئالدىغا چۈشكەن قىز بۇدرۇق قولى بىلەن چېچىنى ئارقىسىغا تاشلىدى . شاۋاز قارىي ئۇنىڭ چېچىنى تۇتۇپ تۇرغۇسى كەلدى ، بىراق ئۇ كۆزلىرىنى بىر يۇمۇپ ، قايتا ئاچقىنىدا گۈلخۇمار كۆرۈنمىدى . شاۋاز قارىي ئاشۇ كېچىدە كۆرگەن چۈشىنى رېئاللىقتا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن ، نۇرغۇن كۈن-

لەرنى باش - ئۇچى يوق خىياللار دۇنياسىدا ئۆتكۇزدى .

*　　　*　　　*

بۇگۇن گۇلخۇمار هاممىسى سارىخان بۇۋى بىلەن بىللە كەڭ باغنىڭ ئىچىگە كىرىپ پىشقان «شاخ مانتىسى» ئەنجۇرلەرنى ئۇزۇپ چىغدا توقۇلغان سېۋەتلەرگە قاچىلاۋاتاتتى . ئۇلار سېۋەت- لەرنى لىقمۇلىق تولدۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ، گۇلخۇمار كىچىك چىغ سېۋەتكە ئەنجۇرنىڭ كۇنگەيدە پىشقان ۋە شىرنىسى يۇرنىدىن ئاققانلىرىنى تاللاپ قاچىلاپ :

— هامما ، بۇنى كۆل بويىدىكى گۇللۇك ئارىسىغا تىقىپ قويىسىلا ، مۇزدەك تۇرسۇن ، مەن سىلىگە لازىمنى كېيىن دەي- مەن ،— دېدى .

مېھرىبان هاممىسى ئۇنىڭغا ئېگىلىپ تەزىم قىلىش بىلەن رازىلىقىنى بىلدۇردى . گۇلخۇمار تولدۇرۇلغان سېۋەتلەردىكى ئەنجۇرلەرنى ئىككى قولى بىلەن بېشىدا كۆتۇرۇپ ، تاۋۇسنىڭ يۇرۇشىدەك رەپتار بىلەن يۇرۇپ ، هويلىغا ئېلىپ كەتتى . خىز- مەتنى جايىغا يەتكۇزگەن سارىخان بۇۋى بىر سېۋەتتىكى ئەنجۇرنى كۆتۇرۇپ ئۇنىڭ كەينىدىن هويلىغا كىرىپ ، كۆز ئىشارىسى بى- لەن ئەنجۇرنى گۇللۇككە قويغانلىقىنى بىلدۇردى . گۇلخۇمار قا- راپ تەبەسسۇم قىلدى . ئۆيدىكىلەرنىڭ ھەممىسى «ھەزرەت سۇل- تان» غا زىيارەت ئۇچۇن كەلگەن خالىس مېھمانلارنى كۇتۇۋېلىش ئۇچۇن داستىخان تەييارلىقىنى قىلىشماقتا ئىدى .

ئابدۇرەھمان خاتىپنىڭ توققۇز ياغاچلىق ۋاسادەمىيان (يەك- كە ۋاسلىق) قىلىپ سېلىنغان چوڭ مېھمانخانىسىنىڭ ئىچى قىپقىزىل چوغدەك ياسالغانىدى . خاتىپ ھەرقايسى يۇرتلاردىن «ھەزرەت سۇلتان» مازىرىغا زىيارەتكە كەلگەن يۇز - ئابرۇيلۇق مېھمانلارنى تاللاپ چىللاپ ، ئۆيىگە تەكلىپ قىلدى . سالام - سەھەتتىن كېيىن قولغا سۇ بېرىلىپ ، تام ياقىلىتىپ سېلىنغان

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

كۆرپىگە باشلاندى . ئوتتۇرىغا ھەمزەك داستىخان كەڭ يېيىپ سېلىندى . ئاياقلارغا سېلىنغان بىر توققۇزدىن ھەمەك ، كاكچا ، قاتلىما ، توقاچلار تىزىلغان مەزەلەر ، ھېجىر - پىلچەكلەرگە ئۇسۇلغان بىر توققۇزدىن ئۇجمە شىرنىسى ، بۇغداي ۋە كەندىر قومىچى ھەم ئۇستىگە بىر توققۇزدىن پىشۇرۇلغان تۇخۇم گېزەك-لىرى ، ھېجىرلاردا ئەتكەن چاي ، ئاندىن ساپال تەخسىلەردە مۇز-دەك ئەنجۈر ، ھۈسەيىن ئۈزۈم ، ئاتۇش كۆكچىسى ، بېشەكشې-رىن ، قوزىۋاي تاۋۇزلار تىزىلىپ ، شۇنچە كەڭ داستىخاننىڭ يۈزى كۆرۈنمەي قالدى . ساھىبخان مەغرۇر سالاپەت بىلەن :

— قېنى مېھمانلار ، بەھۇزۇر باقىلى ،— دەپ تەكلىپ قىلدى .

— خوش تەقسىر ، ھەممەيلىرىگە رەھمەت ،— دېدى ھەممەي-لەن ئابدۇرەھمان خاتىپقا قارىشىپ ، ئاندىن داستىخانغا بەھۇزۇر قول ئۇزىتىپ تاماققا ئېغىز تېگىشتى .

ئابدۇرەھمان خاتىپ ئۆز كۆڭلىدە مېھمانلارنى كۆڭۈللۈك كۈتۈۋېلىشقا تەمشىلەتتى . ناشتىلىك سىنچايدىن كېيىن داستى-خانغا قايماق پوشكىلى ، ئۇنىڭدىن كېيىن پېتىرمانتا كەلتۈرۈ-لۈپ ، مېھمانلار ئىشتىھا بىلەن تاناۋۇل قىلدى . ئەڭ ئاخىرىدا ئىككىيلەن قولىقىدىن تۇتقانچە ھويلىدىن كۆتۈرۈپ ئەكىرگەن يوغان تەڭنىدىكى پىشقان قوي گۆشىنىڭ دىرىلدەپ تۇرغان قۇي-رۇق يېغى بىلەن گۆشىنىڭ مەززىلىك ھىدى مېھمانخانا ئۆيىنى بىر ئالدى . تىغى قىرودەك پارقىراپ تۇرغان چوڭ نېرىن پىچىقى قويۇلغان تەڭنىنى ساۋۇت چەبدەسلىك بىلەن ئېلىپ يالغۇز كۆ-تۈرگەنچە ئەكىلىپ غاپپار بوكەل① نىڭ ئالدىغا قويدى . غاپپار بوكەل ھەش - پەش دېگۈچە تەڭنىدىكى گۆشنىڭ بويۇن ، تۆشلى-رىنى ئاجرىتىپ ، ئۇستىخاننى مېھمانلارغا تارتۇقلىدى . يەنە ئىك-كى كىشى ئاتۇش نېرىنى ئۈچۈن گۆش توغرىدى . ھېجىرلاردىكى

---

① بوكەل — قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا «يىگىتۋېشى» دېگەنلىك .

شورپا ، توغرالغان پىياز ، قىتىق سىلىنغان چۆپ ، نېرىن گۆش ئارىلاشتۇرۇلۇپ ، ئاتۇش نېرىن چۆپى داستىخانغا قويۇلدى . مېھمانلار ئارقا - ئارقىدىن كەلتۈرۈلگەن نېمەتلەردىن تويغۇچە ئېغىز تېگىپ ، ساھىبخانىنىڭ مېھماندوستلۇقىدىن تولىمۇ رازى بولۇشتى .

شۇ كۈنى «ھەزرەت سۇلتان» غا كەلگەن زىيارەتچىلەر ئۆز يۇرتلىرىغا قايتىشقا تەرەددۇت قىلىشتى . شاۋاز قارىي : «يەنە ئازراق ئىشىم بار» دەپ ، يۇرتتىن بىللە كەلگەن ھەمراھلىرىنى ئۇزىتىپ قويدى . جامە ھۇجرىسىدا يېتىپ - قوپىدىغان ئادەم ئاز قالغانلىقى ئۈچۈن ، ئۇ خاس ھۇجرىدىن بىرنى ئىگىلىدى .

* * *

باغدىن چىققان گۈلخۇمار خۇشخۇيلۇق بىلەن ئۆي ئىچىدىكى ھامىنىسىنىڭ قېشىغا كىرىپ ، قولىدىكى ئەنجۈر يوپۇرمىقى ئۈستىگە قويۇلغان بىر جۈپ ئەنجۈردىن بىرىنى ئېلىپ :

— سارە ئانا ، بۈگۈن سىلى مېھمانلارغا قارايمەن دەپ نانۇشتىمۇ قىلمىدىلا ، قېنى چىشلىسىلە ،— دەپ ئۇنىڭ ئاغزىغا نوقۇدى ۋە بىرىنى ئۆزى كىچىك - كىچىكتىن چىشلەپ يېدى . سارە ئانا يوق چىشلىرى بىلەن بىرتال ئەنجۈرنى يالماپ تۇرۇپ :

— بالام ، نېمە ئانچىۋالا ئەركىلەيسەن ؟— دېيىشىگە گۈلخۇمار ئىما بىلەن ئۇنى كات تۈۋىگە تارتىپ :

— مەن سىلىدىن تولىمۇ ھايا قىلىمەن . ئەمما ، بىر گېپىم بار دەيمۇ - دېمەيمۇ ؟— دېدى .

— سەن ھەرقانداق گېپىڭنى ماڭا دېمىسەڭ كىمگە دەيسەن ؟ رەھمەتلىك ئاناڭدىن قالغاندىن بۇيان سېنى مەن ئېمىتىپ باققان تۇرسام .

— ئۇنداق بولسا ، ھېلىقى گۈللۈكتىكى ئەنجۈرنى . . . — دەپلا ، گۈلخۇمار تېنەپ - تەمتىرەپ توساتتىن يىغلاپ سالدى .

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

— جېنىم قىزىم نېمىشقا يىغلايسەن . سەن مۇنداق يىغلى-ساڭ ، مېنىڭ كۆڭلۈممۇ پاراكەندە بولىدىكەن . مېنى تولا ئەنسى-رەتمەي ئۆزۈڭنى بېسىۋېلىپ تۇرۇپ مۇددىئايىڭنى دې-گىن ، — دەپ ، سارە ئانا ئۇنىڭ بېشىنى كۆكرىكىگە يېقىپ ، سىيلاپ كۆز يېشى قىلدى ۋە 21 بۇغداي دەپ ،[①] ئۆزى ئۆرۈگەن سۇمبۇل چاچلىرىنى مېھرىبانلىق بىلەن سىيلىدى .

— جېنىم هاما ، مەن بىتەلەي بىچارىنىڭ سىر - ئەسرارى-نى سىلىدىن باشقا كىشى بىلمەيدۇ . بۇنى دىللىرىدا پىنھان تۇتسىلا ، كىشىلەرنىڭ سۆز - چۆچەكىدىن قورقىمەن .

— ساراڭ بولما قىزىم ، مەن تەلۋە ، گۆدەك ، توسۇن تاي ئەمەسمەن .

ئۇنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، قىزدا ئۈمىد ۋە ئىشەنچ قوزغىلىپ ، سىرىنى ئىزهار قىلدى :

— ئەنجۈرنى ياغلىقا ئوراپ قويغان ئىككى قاتلىما بىلەن ئاستاندىكى قايسى كۈنى بىز قۇرئان تىلاۋىتىنى ئاڭلىغان قارىي يىگىتكە يەتكۈزۈپ بەرسىلىكەن . ئۇ مۇساپىر كىشى ئىكەن ، ساۋاب بولارمىكىن دەيمەن .

— يا ئاللا سەنمۇ شۇنچىلىك مۆرەيدىكەنسەن ، ئۆز بالام ، بەجاندىل قىلىمەن ، — دەپ سارە ئانا دىككۈسلاپ چىقىپ كەتتى .

سارە ئانا «ھەزرەت سۇلتان» مەسچىتىنىڭ كۆل بويىدىكى ئايۋىنىغا كىرىپ هۇجرىلارنى بىرمۇبىر ئاختۇرۇپ زىيارەتچىلەر ئارىسىدىن شاۋاز قارىينى ئىزدىدى . ئۇ چەتتىكى هۇجرىدا بىر يىگىتنىڭ خىشنى بېشىغا قويۇپ ، گۈللىرى ئۆچكەن يىرتىق كىگىز ئۈستىدە ئۈزۈن چاپاننىڭ بىر پېشىنى كۆرپە ، بىر پېشى-نى يوتقان قىلىپ يېپىنغانچە يەرگە چاپلىشىپ ياتقىنىنى كۆردى .

---

① ئۇيغۇرلارنىڭ قائىدىسىدە قىزلىق چاچ 21 تال ئۆرۈلىدۇ ، كۆز تەگمىسۇن ئۈچۈن ، چاچنى «بىر بۇغداي ، ئىككى بۇغداي . . .» دەپ ساناشتەك ئەنئەنۋى ئادەت بار . تويى بولغان كۈندىن كېيىن قىزلارنىڭ چېچى ئىككى تال قىلىپ ئۆرۈلىدۇ .

— بالام ، نېمە بولدىڭىز ؟

شاۋاز قارىي بېشىنى كۆتۈرۈپ ئورنىدىن دەس تۇرۇپ ، بەلۋېغىنى باغلايمەن دەپ دەلدەڭشىپ كەتتى ـ دە :

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ئانا ، تاۋۇم يوق ،— دېدى .

— قاچاندىن بېرى ؟— سورىدى سارە ئانا .

— ئۈچ ـ تۆت كۈن بولۇپ قالدى . ئاپتاپ ئۆتكىنىنىمۇ بىلمەيمەن ، ئىچىم كۆيۈپلا تۇرىدۇ ، ئۇيقۇمۇ يوق . سۇ ، دوغدىن باشقا ھېچ نەرسە گېلىمدىن ئۆتمەيدۇ .

— بالام ، ئىسمىڭىز نېمە ، سىز قەيەرلىك ؟

— ئىسمىم شاۋاز قارىي . ئۆزۈم بەشكېرەمنىڭ ئىتلە كەنتىدىن .

— بۇ يەرگە نېمە ئۈچۈن كەلدىڭىز ؟

— «ھەزرەت سۇلتان» نىڭ تاۋاپ زىيارىتى ئۈچۈن ،— شاۋاز قارىي قاتتىق ئاغرىپ تۇرغان بېشىنى چىڭ سىقىمداپ تۇتتۇۋالدى .

— ئولتۇرۇۋېلىڭ ئوغلۇم ،— دەپ ئىجازەت قىلدى رەھىمدىل سارە ئانا ، — بالام ، سىزگە بېغىمىزنىڭ ئازراق بولسىمۇ سەھەردە ئۈزگەن ئەنجۈرىدىن ناشتە قىلارمىكىن دەپ ئالغاچ كەلدىم . يەپ كۆرۈڭ ،— ئۇ سېۋەتتىكى ئەنجۈرنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ ، قولتۇقىدىكى ياغلىقتا ئورالغان يېڭى قاتلىما بىلەن بىرگە سېۋەتنى شاۋاز قارىينىڭ ئالدىغا ئىتتىرىپ قويدى .

— ھەشقالال ، ئانىكا ،— دەپ شاۋاز قارىي ئورنىدىن تۇردى .

— ئولتۇرۇڭ ، قارىي ئوغلۇم ،— دەپ سارە ئانا قولى بىلەن ئىشارەت قىلدى ، — ئوغلۇم ، ئەنجۈردىن ئېلىڭ ، مىزاندا پىشقان ، شەبنەمدە ئۈزگەن . ئەنجۈر دەردىڭىزگە داۋا ، رەنجىڭىزگە شىپا بولۇپ قالسا ئەجەب ئەمەس .

سارە ئانىنىڭ زورلىشى بىلەن شاۋاز قارىي ئەنجۈردىن بىرنى يېدى .

— ئەجەبمۇ سوغۇق ھەم شېرىن ئەنجۈر ئىكەن ، ئاغزىمغا

تېتىدى .

سارە ئانا «يەنە يەك» دەپ ئىلغاپ ، بىر ـ ئىككىنى يېگۈز-دى . شاۋاز قارىي «ئەستاغپۇرۇللا» دەپ تەسلىكتە ئۈچ دانە ئەنجۈرنى يەپ توختىدى .

— قارىي ئوغلۇم ، ئاتا ـ ئانىڭىز بارمۇ ؟

— دادام كىچىكىمدىلا ئۆلۈپ كەتكەنىكەن ، ئەمما مېھرىبان ئانام بار . ئىككىمىز قەدەمجاي كۆلبىمىزدە تىرىكچىلىك قىلىمىز .

— روزىغار قىلدىڭىزمۇ ؟

— يوقسۇ ، تېخى خۇدايىم نېسىپ قىلمىدى .

— يەر ـ سۈيۈڭلار بارمۇ ؟

— ئازراق يەر ـ زېمىن بىلەن باغچىقىمىز بار . ئۇنىڭغا ئەنجۈر ، ئانار ، ئۈزۈم قويۇپ يېتىشتۈرۈۋالغان . يەپ ـ ئىچىپ ئېشىنغىنىمىزنى سېتىپ خىراجەت قىلىمىز . كاج تەلىيىم تاۋاپقا ساۋاب قىلماي بىتاب قىلىپ قويدى . ئانا ، مېنى بۇ يەرگە قانداق بولۇپ ئىزدەپ كەپقالدىلا ؟

— ئۇزاقى كۈن «ھەزرەت سۇلتان» دا سىزنىڭ قۇرئان تىلاۋىتىڭىزنى قىزىم گۈلخۇمار بىلەن ئاڭلىغانىدۇق ، كېيىن گۈلخۇمار چوڭ كۆل بويىدا سىزنى ئۇچراتقانىكەن . بۈگۈن ئەتىگەن باغدىن ئەنجۈر ئۈزگۈچە گۈلخۇمار بۇ سېۋەتتىكى ئەنجۈرنى ئۆزى ئىخلاس بىلەن ئۈزۈپ ، سىزگە يەتكۈزۈپ بېرىشنى ئۆتۈنگەچكە ، ئىزدەپ — سوراپ كەلدىم .

— ئانا ، گۈلخۇمار كىمنىڭ قىزى ؟— شاۋاز قارىي چۆراپ ئورنىدىن تۇردى .

— گۈلخۇمار يۇرتنىڭ كاتتىسى ، «ھەزرەت سۇلتان» جامە-سىنىڭ خاتىپى ئابدۇرەھمان خاتىپ ئاخۇنۇمنىڭ قىزى . ئۇ تولىمۇ ئەقىللىق ، ئۆز بالا .

— ھە ، ئەمدى بىلدىم . ئۆزلىرى . . . ؟

— مەن گۈلخۇمارنىڭ ھامىسى . قانداق گەپ ـ سۆزىڭىز

بولسا ، ماڭا دېسىڭىز بولىدۇ .

ساره ئانىنىڭ بۇ مەنىلىك سۆزىدىن تەسىرلەنگەن شاۋاز قارىينىڭ يۈزى ئاناردەك قىزىرىپ كەتتى . لېكىن ، ئۇ گەپ قىلىشقا جۈرئەت قىلالماي ، زۇۋانى تۇتۇلغاندەك بولۇپ ، بىرھازا-دىن كېيىن :

— خۇمارگۈلگە مەندىن سالام دەپ قويالا . بىھۆرمەتلىك بولسىمۇ سوۋغا - سالامىلىرى ئۈچۈن «ھەشقاللا» دىن باشقا ھېچنېمەم يوق ،— دەپ مەيۈسقىنا يەرگە قاراپ تۇردى .

— خوش بالام ،— ساره ئانا كەينىگە يېنىپ ، — گېپىڭىز تۈگىدىمۇ ؟— دەپ سورىدى .

— گېپىمغۇ تۈگىمىدى ، ئەمما . . . دېيىشكە ئۈيلىمەن .

— ئۈيالغىنىڭىز نېمىسى ؟ دەۋېرىڭ ،— دەپ ، ساره ئانا قولىدىكى سېۋەتنى ياغلىقتا چىگىۋېتىپ ئۇنى نوقۇپ قويدى .

شاۋاز قارىي گېلىنى بوغۇۋالغاندەك تەسلىكتە دېدى :

— گۈلخۇمار بىلەن بىر كۆرۈشۈشكە مۇمكىن بولارمۇ ؟

— يا بولار - يا بولماس ، مەن بىر تەرەددۇتىنى قىلىپ باقاي . .

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

تۆتىنچى باب

ئاشىقلىق كېسىلى

1

چوڭ ئايۋان ئىچىدىكى ساراي ئۆينىڭ تۈڭلۈكىدىن چۈشكەن تولۇن ئاينىڭ يورۇقى بەقەسەمدىن تىكىلگەن ئورۇن ئىچىدە ياتقان گۈلخۇمارنىڭ يۈزىنى يورۇتۇپ، بۇ گۈزەل رۇخسارىدىن خىجىل بولغاندەك لاپ قىلىپلا بۇلۇت ئارىسىغا كىرىپ كەتتى ــ دە، دەم ئۆتمەي قايتا چىقىپ ئايۋاننىڭ دېرىزىسىدىن ماراپ، قىزنىڭ يۈزىنى يەنە بىر قېتىم كۆرمەكچى بولغاندەك، بارلىق نۇرىنى ئۇنىڭ گۈزەل چېھرىگە چېچىپ، بەئەينى زېمىندىكى يەنە بىر تولۇن ئاي قىلىۋەتكەندى.

ھەمزەك يوتقاندا قىزدىن ئايرىم ئورۇن سېلىپ ياتقان سارە ئانا شاۋاز قارىينىڭ پۈتكۈل ئەھۋالىنى، ئۇنىڭ تەنھا ھۇجرىدا خام خىشنى بېشىغا قويۇپ، يەرگە چاپلىشىپ يېتىپ كەتكەنلىكىنى، دەلدەڭشىپ تۇرۇپمۇ يەنە ئۆزىگە سالام بەرگەنلىكىنى، ئەنجۈر يەۋاتقاندا «ئەجەب شېرىن ئەنجۈر ئىكەن» دەپ تامشىپ كەتكەنلىكىنى، «سالام ئېيتىپ قويسىلا» دېگەن تەۋسىيە سۆزى ھەتتا «بىر كۆرۈشۈشكە مۇمكىنچىلىك بولارمۇ» دېگەن ئىلتىماسلىرىغا قەدەر يەتكۈزگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ كەيپىياتى ۋە

ئەھۋالىدىن خەۋەر بېرىپ ، «ئۇنىڭ دىلى تولىمۇ پەرىشان ، يۈرەك ـ باغرى قان ، كۆزلىرىدىن ئۇزۇلمەي ياش قەترىلىرى تۆكۈلۈپ تۇرىدۇ ، ھەر ئاھىدىن گويا يالقۇن چىققاندەك بولىدۇ ، چىرايى زەپىران ، يۈزلىرى تاتارغان ، لەۋلىرى گەز باغلىغان ، ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرىنىڭ پارقىراپ تۇرۇشىدىن ھاياتلىقى نامايان بولىدۇ» دەپ قوشۇمچە قىلدى . ئۇنىڭ كېيىنكى بايانلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، گۈلخۇمار بىردىنلا ئورنىدىن دەس تۇرۇپ ، ئۇھ تارتتى ، كېيىن تەكىيەگە ئۆزىنى ئېتىپ بۇقۇلداپ يىغلاشقا باشلىدى . سارە ئانا ئورنىدىن تۇرۇپ سۇ يېغى چىراغنى يېقىپ قارىسا ، گۈلخۇمارنىڭ كۆزىدىن ئاققان ياشنىڭ دېغى ۋە نىمى تەكىيەدە تۇرۇپتۇ .

— بالام ، نېمە ئانچىۋالا يىغلايسەن ، ھېلىتىن مۇنچىۋالا يىغلىغان بارمۇ ؟

— مېنىڭ يىغلىغۇم يوق ، كۆزلىرىم ئۇنىڭ يولىغا تەلمۈرۈپ قالدى . قەلبىم دەردتىن ئازابلانغانلىقتىن بۇ كېسەلگە مۇپتىلا بولدۇم . لېكىن ئىچ ـ ئىچىمدىن بۇقۇلداپ چىقىدىغۇ بۇ يىغا ، مەنمۇ بىلمىدىم . ماڭا بىر ئاز سوغۇق سۇ بەرسىلە ، ئىچىم قىزىپ كەتتى ،— دېدى گۈلخۇمار .

سارە ئانا كۆلچەكتىكى ئىگىر تۈۋىدىن مۇزدەك بىر تاۋاق سۇ ئېلىپ كىرىپ گۈلخۇمارغا سۇندى . گۈلخۇمار تىنمايلا ھەممىسىنى ئىچىۋەتتى ، لېكىن قانمىدى . ئۇ «تاۋىم يوق تۇرىدۇ» دەپ ئۆزىنى تەكىيەگە تاشلىدى .

— خۇدايىم ساقلىسۇن ، جېنىم بالام ، بۇ يولغا ئۆزۈڭ قەدەم تاشلاپ ، ئىشق بالاسىغا گىرىپتار بولۇپسەن . بۇ ئىنتايىن نازۇك يول . تۇرلۇك بالالار سېنى قەدەممۇ قەدەم كۈتۈپ تۇرىدۇ . سەل ـ پەل بىخەستەلىك قىلساڭ ھالىڭ خاراب ،— دېدى سارە ئانا ئاستا ئۇنىڭ پېشانىسىگە قولىنى قويۇپ .

— چىراغنى ئۆچۈرۈپ ، سىلىمۇ ياتسىلا . دادامنىڭ رەنجى چۇس ، سىلىگە كايىپ قالمىسۇن ،— دېدى گۈلخۇمار .

بۇ كىچە گۇلخۇمار پەقەت ئۇخلىيالمىدى ، كۆزىنىمۇ يۇمما-
دى ، لېكىن كۆزى غۇۋا ئۇيقۇغا بارغان هامان چۇش كۆردى .
چۇشىدە شاۋاز قارىينىڭ ئاپئاق چوتا كۆڭلەك كىيگەن گەۋدىسى ،
كېلىشكەن قامىتى ، ئەمدى خەت تارتىپ چىققان بۇرۇتى ، كەڭ
يەلكىسى . . . يەنە چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتى . «سارە ئانا !» دەپ
توۋلاپ قويدى .
— نېمە بولاۋاتىسەن قىزىم ؟— دەپ سورىدى ئۇيقۇسى كەم
سارە ئانا .
— ھېچنېمە بولمىدىم ،— دەپ ، گۇلخۇمار ئۆرۈلۈپ ياتتى .
ئۇ يەنە چۇش كۆردى . شاۋاز قارىي يەرگە چاپلىشىپ كۆكىرد-
كىنى مۇزدەك يەرگە تېگۈزۈۋالغانچە «سۇ» دەپ قۇرۇپ كەتكەن
لەۋلىرىنى يالاۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ، سۇ ئاپىرىپ بېرىمەن
دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ قوپقانچە قاتتىق يىقىلدى . سارە ئانا
«ۋاي… » دېگىنىچە ئۇنى يۆلەپ قارىسا ، قىزنىڭ قىزىتمىسى
ئۆرلەپ كەتكەن ، يۈرىكى قاتتىق سوقۇۋاتقان ھالەتتە ئۆزىنىمۇ
بىلمەيتتى . سارە ئانا قورقىنىدىن ئابدۇرەھمان خاتىپقا خەۋەر
قىلدى . ئابدۇرەھمان خاتىپ :
— جېنىم بالام ، نېمە بولدۇڭ ؟— دەپ پېشانىسىگە قولىنى
قويدى . بالىنىڭ ھاراراتى ئارتىپ كەتكەنلىكىنى بىلىپ ، ئۇ
گاڭگىرىغان ھالدا غودۇڭشىغىنىچە تالاغا چىقىپ كەتتى . شۇ
ئەسنادا «قى ، قى ، قىق» دەپ چىللىغان خورازنىڭ ئاۋازىدىن
كېيىن ، مەزىننىڭ «ئەسسالاتو خەيرون ، مىننەننەۋم» دېگەن
ئاۋازى ئاڭلاندى . . .
بامدات نامىزىدىن يانغان جامائەت بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ، ئاب-
دۇرەھمان خاتىپنىڭ ھويلىسىغا ھال سورىغىلى كىرىشتى . يۇرت
مۆتىۋەرلىرىدىن مۇھەممىدىن جەددار مەسلىھەت بېرىپ ، تۈنۈ
كەنتىدىكى قەمبەر باخشىنى چاقىرتىپ كەلمەكچى بولدى . ئابدۇ-
رەھمان خاتىپ شۇئان ئادەم ئەۋەتتى ، قەمبەر باخشى يەتتە
شاگىرتى بىلەن كېلىپ ، ئىنجىقلاپ ياتقان گۇلخۇمارنى كۆرۈپلا :

«ئاللا كارامەت ، خېنىم يىغىندا قاپتۇ» دەپ ، ئايۋانغا قوتاز ئارغامچىسىدىن قىلىنغان تۇغ (تۇغ ئالىيبشىل ، «يۈرۈك» دەپ ئاتىلىدىغان لاتا ، قوتاز قۇيرۇقى ، كىچىك ئەلەملەر بىلەن بېزەل-گەن) باغلاشنى ، 40 تال نۆكچە تەييارلاشنى ، ئوچاقتا سېرىق قومۇش بىلەن هولا سېلىشنى ، كۆجىدە دۈت ، توغراق يىلىمىدە ئىس سېلىشنى بۇيرۇدى .

قەمبەر باخشى قېرى ساتارچىغا كۆز قۇيرۇقىدا ئىما قىلدى . ئۇ ئايغىر ئات قۇيرۇقىدىن 40 تال تار سالغان ساتارنى تۈزەشكە ، شاگىرتلىرى چوڭ ، ئارا ، كىچىك ۋە زىل داپتىن ئىبارەت تۆت خىل داپلىرىنى قاقلاپ قۇرۇتۇشقا تەييارلاندى . قەمبەر باخشى يەڭلىرىنى تۈرۈپ تەييارلىنىپ : «قېنى ، خۇمار خېنىمنى تۇغ يېنىغا ئەكەلسەك» دەپ تەكلىپ بەردى . گۈلخۇمارنىڭ زۆھرەخان ۋە مايىسخان دېگەن تەڭتۇشلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن سارە بۇۋى ياتقان گۈلخۇمارنى تۇغ يېنىغا يۆلەپ ئەكەلدى . ئەمما ، گۈلخۇ-مارنىڭ سۆلى يوق ، ئۆزىمۇ ئۆرە تۇرالمايتتى . قەمبەر باخشى كاركىراپ سەت ۋە خۇنۇك ئاۋاز بىلەن داپ ئىچىگە بېشىنى تىقىپ : «ئاللا ، ئاللايەي ، ئاللا . . .» دەپ بىرنېمىلەرنى ئوقۇ-دى . شاگىرت ۋە ساتارچى سەنەمگە كەلتۈرۈپ داپ ، ساتارنى چالدى . گۈلخۇمارنى ئىككى نەپەر قىز تۇغقا ئېسىلدۇرسىمۇ سىيرىلىپ چۈشۈپ ئۆزىنى تاشلىۋەتتى . ئايۋان ئىچى يېقىلغان 40 تال نۆكچە ، كۆجە ۋە توغراق يىلىمىنىڭ دۈت ـ ئىسى بىلەن لىقمۇلىق تولۇپ ، تىنغۇسىز بولۇپ كەتتى . قەمبەر باخشى :

— خېنىم پېرە ئوينىيالمىدى . مەن سۇمبۇل مەررە چاق ، قورقىيا ـ بەرقىيا جىنلارغا ئاتاپ قەسىدە چىلكاپ[①] ئوقۇي-مەن ،— دەپ گۈلخۇمارنى ياتقۇزۇپ ، 41 تال سۆگەت چىۋىقىدىن تەييارلانغان تاياق بىلەن قېقىندى قىلىپ ، ئاغزىغا كەلگەن چۈشى-نىكسىز بىرنېمىلەرنى ئوقۇشقا باشلىدى .

---

① چىلكاپ — 40 «ك»ھەرپى بىلەن تۈزۈلگەن ئەپسۇن .

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

كارا كەپەن كەلىمەن ، كەلكالىمەت كەرىمى ،
كەشتاپىكى كەمىكەن ، كەيكانىيەت رەھىمى .
كەرشۇەرىكى كارامەت ، كەيسانىيەت نەزىمى ،
كەۋسەرىكى نازاكەت ، كەۋكاسىيەت قەزىمى .
. . . كاپاكە ، رەببۇكە ، كەم ، يەكنى ، كاۋا ، كىفتەن ، كەل پاراشى كامىرەن...

سۆزلەۋاتقان قەمبەر باخشىنىڭ ئاۋازى تۇتۇلۇپ ، تەرلەپ ـ پىشىپ كەتتى .

ئابدۇرەھمان خاتىپ كىرىپ ـ چىقىپ ئۇنىڭ ماھارىتىدىن مەمنۇن بولۇپ ، «ئەجەب ئۇستا ئىكەن» دەپ قايىل بولدى . قەمبەر باخشى خاتىپنىڭ ئالدىدا ئىككى يانغا ئىرغاڭلاپ بارلىق ماھارىتىنى كۆرسىتىشكە تەمشەلدى . خاتىپ «قىزىم ساقايسا ، باخشىغا چوڭ ئىنئام بەرمىسەم بولماس» دەپ مۆلچەر سوقتى . قەمبەر باخشى قىزغا «چۆپپەك ـ چۆپ» دەپ ، ھەربىر تىن ئالغاندا سۈپكۈچ قىلىپ ئاخىردا دۇئاغا قول كۆتۈردى . خاتىپ ھۆڭگىرەپ يىغلاپ «يا قازىيالھاجەت» نى ئۈنلۈك ئېيتتى . باخشى يۈزىگە قولىنى سىيپاپ دۇئانى تۈگەتكەندىن كېيىن : «خۇدا بۇيى- رۇسا بۇگۈن چارشەنبە سائەتلىك كۈن» دېيىشىگە ، گۈلخۇمار «سۇ . . .» دەپ لېۋىنى يالىدى . سارە ئانا ساپال چەينەكتىكى كاشكاپنى گۈلخۇمارنىڭ لېۋىگە تەڭلەپ ئىچكۈزگەندە ، گۈلخۇ- مارنىڭ كۆزىدىن ئاققان ياش يۈزىگە يېيىدىن ئۈزۈلگەن كۆز مۇنچاقتەك تامچىلاپ چۈشتى .

— دۇئا پايدا قىلدى . ئەمما ، بىر ئۇغلاق نەزىر قىلىپ ، 41 قېتىم ئوقۇمىساق بولمايدۇ ،— دېدى قەمبەر باخشى .

ئابدۇرەھمان خاتىپ قەمبەر باخشىنىڭ ئالدىغا بىر ئۆچكە ، بىر توققۇز مەللە خام ، چوڭ تەڭنىدە جىگدە قويۇپ ئۇزاتتى . كەچقۇرۇنلۇقى گۈلخۇمارنىڭ قىزىتمىسى ئازراق پەسلىدى . ئۇ كۆزىنى ئېچىپ :

— سارە ئانا ، مەن نېمە بولدۇم ، ئەجەب قاغجىراپ كەتتىم . كۆڭلۇم سۇغىلا تارتىپ تۇرىدۇ ،— دېدى .

— خۇدايا شۈكۈر جېنىم بالام ، سەنمۇ بار ئىكەنسەن . مەن ئەجەبمۇ قورقتۇم ، كۆڭلۈڭ سۇ تارتقان بولسا ئىچكىن ،— دەپ سارە ئانا ھېجىردا سۇ ئەكەلدى .

— ئىچىدىغان سۇ ئەمەس ، ئاقىدىغان ، كۆرىدىغان سۇ ،— دېدى گۈلخۇمار بېشىنى چايقاپ .

— ئۇنداق بولسا . . .

سارە ئانا بىلەن زۆھرە تالاغا چىقىپ كەتتى . مايسىخان ئۇنىڭ باش - كۆزىنى سىيلاپ ، گەز باغلاپ كەتكەن لېۋىنى يېڭىنىڭ ئۇچى بىلەن ئېرتتى ، ئاندىن بىر يېقىم تارىشا گۈگۈتنى يېرىپ ،گۈلخۇمارنىڭ تىلىدىكى گەزنى قىردى . سارە ئانا بىلەن زۆھرە باغدىكى چوڭ مەجنۇنتالنىڭ لېۋىدىكى كۆل بويىغا كارىۋات قويۇپ ، ئۇنىڭغا ئاۋۋال شىرداق ، ئۈستىگە قارا كىگىز ، ئۇنىڭدىن كېيىن ھەمزەك ، بەقەسەم ۋە ئەتلەستىن تىكىلگەن يوتقان - كۆرپىلەرنى سېلىپ جاي تەييارلاپ ، گۈلخۇمارنى ئەچىقىپ ياتقۇزدى . گۈللۈكتىكى قىزىلگۈل ، لالە ، رەيھان ، خېنە ، سەبدە ، نەغەز ، ئالتۇن ، رەنا ، نامازشام گۈلى ، ھەپىرەڭ ، ھەشقىپىچەك ، تاجى ، گۈلەسمەن ، ئالتۇن چېچەك ، ئوغلۇم چېچەك . . . قاتارلىق گۈللەر ئۇنى ئىستىقبال قىلغاندەك كۈلۈپ قاراشاتتى . كۆل لېۋىدىكى ئىگىز بىلەن نەغەز گۈلى ئۇنىڭ كۆزىگە بەكمۇ يېقىملىق كۆرۈندى . بۇنى سەزگەن زۆھرە چەبدەسلىك بىلەن بېرىپ نەغەز گۈلىدىن بىر تال ئۈزۈپ ، چىنە ۋە ئالتۇن گۈللەر بىلەن قوشۇپ ، ئۇنىڭ چېكىسىگە قىستۇرۇپ قويدى . ھۆسنىگە ياراشقانلىقىنى سەزگەن بولسا كېرەك ، گۈلخۇمار پەسىگىدە كۈلدى . سارە ئانا خۇشاللىقىدىن :

— جېنىم بالام ، سەنمۇ شۇنچىلىك كۈلىدىكەنسەن ،— دەپ ، چىشى يوق ئىچكىرىلىشىپ كەتكەن يۇمشاق لېۋى بىلەن ئۇنىڭ چېكىسىگە تۇتۇپ سۆيدى .

گۈلخۇمار بىر ئاز ئارام ئالغاندەك بولۇپ، تىنىق سۇغا كۆز تىكىپ قارىدى. كەچكى تاغ شامىلى ئۇنىڭ كوكۇلىلىرىنى تاراپ ئۆتتى، كۆلدىكى سۇ يېنىك دولقۇنلىدى. ئاڭغۇچە زۆھرە يۈگۈرۈپ ئۆيگە كىرىپ بىر قانچە كىچىك پىلىچەككە ئاررىقتىن پاختا سېلىپ، ئۈستىگە زىغىر يېغىدىن قويۇپ، كۆل لېۋىگە ئەكېلىپ پىلىكىگە ئوت يېقىپ كۆلگە قويۇپ بېرىشىدى، ئۇلار كۆلدىكى دولقۇندا بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى مېڭىپ، گويا سۇ ئىچىدە ئوت كۆيۈۋاتقاندەك، گوياكى كۆك ئاسماندىكى يۇلتۇزلار كۆلگە چۈشۈپ چۆشكەندەك كۆرۈندى. بۇنى كۆرگەن گۈلخۇمارنىڭ كۆڭلىدە روشەنلىك پەيدا بولدى. ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈشكە تەمشىلىۋىدى، سارە ئانا ئۇنى يۆلەۋېتىپ:

— ئادەمزاتمۇ بىلمەيدىغان ئۇيۇننى بىلىدىغان شەيتانكەن-سىز، — دېدى زۆھرەگە قاراپ. زۆھرە:

— ھەرنېمە قىلسام گۈلخۇمارنىڭ كۆڭلىنى ئاچسىممۇ، ئۇغۇل بالا نوچى دېگەن مەن، — دەپ، ئەركىلەپ ۋىلىقلاپ كۈلگىنىچە ئۇنىڭ قولىنىڭ پەنجىسىنى كۆكسىگە شۇنداقلا ئۇرۇۋىدى، ئۇنىڭ يېڭى كۆتۈرۈلگەن بېغىرى[1] دىرىلداپ كەتتى.

زۆھرە ئابدۇرەھمان خاتىپنىڭ ئىنىسى قابىلنىڭ قىزى بولۇپ، مەشھەدتىكى قارىيخانىنى تېخى يېقىندا پۈتتۈرگەن، گۈلخۇماردىن بىر ياش كىچىك، ئۇلار تام قوشنا ئىدى.

2

ئايرىم ھۇجرىدىن بىرنى ئىگىلەپ يېتىپ - قوپقان شاۋاز قارىينىڭ كۆندىن - كۈنگە ئىشتىھاسى تۇتۇلۇپ، ھېچ نەرسە يېمىدى، چىرايى سارغىيىپ، رەڭگى ئۆچۈپ، ئۇيقۇسى قېچىپ، بىئارام بولدى. چۈنكى، ئۇنى ئىشق سۇلتانلىقىنىڭ سىپاھلىرى

---

① بېغىر — قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا «كۆكسى، ئەمچەك» دېگەن مەنىدە

تامامەن ئەسىر قىلىۋالغانىدى. ئۇ جامەنىڭ خاس ھۇجرىسىدىكى بورا ئۈستىگە سېلىپ ياتقان قەلەمپۇر چەكمەن توننى ئېلىپ سىلكىپ دولىسىغا سېلىۋېتىپ، ئۆزىچە:

— مەن نېمە بولدۇم؟ بىرەر ئالىمادىسقا ئۇچرىدىممىكىن دېسەم، تايىنى يوق. ئاغرىقمەنمىكىن دېسەم، ئاغرىق يېرىمنى بىلمەيمەن، ساقمەنمىكىن دېسەم، ۋۇجۇدۇمنىڭ ھەممىسى كۆيىدۇ، ساق يېرىمنىڭ تايىنى يوق، مۇنداقمۇ بولامدۇ كىشى، — دەپ غودۇڭشۇپ بىرئاز ئويلىنىپ قالدى. ئۇ ھىجرانلىقنىڭ ئوت يىراقىدا پۇچۇلىنىپ، خۇددى ئوتقا چۈشكەن قىلدەك تولغىنىپ، قانچە ئازاب چەكسىمۇ، سىرىنى پىنھان تۇتۇشقا تىرىشاتتى. سۆيۈملۈك ئانىسى ئەپروزىخان ئۇنىڭ ئېسىگە چۈشۈپ، تەنھا ھۇجرىدا بىردىنلا، — جېنىم ئانا! — دەپ توۋلاپ تاشلىدى. ئۇ سىرىنى قانچە پىنھان تۇتقان بىلەنمۇ قەلبى پەرۋانىدەك ئىشتىياق ۋە ئارزۇ - ئارمان ئاتىشىدە كۆيۈپ ياناتتى. ئۇنىڭ ئىشق ئاتىشى سائەت - بىسائەت يالقۇنلىنىپ قەلبىنى ئۆرتەيتتى، سۆيۈملۈك مەھبۇبىنى بىر مىنۇتمۇ نەزەرىدىن يىراق قىلمايتتى، ئەگەر ئۇنى نەزەرىدىن يىراق قىلسا، سۆيگۈ ئازابى تېخىمۇ بىئارام قىلاتتى.

بىر كۈنى ئانىسى ئۆيدە ياتقان شاۋاز قارىينىڭ بېشىنى سىيلاپ، «جېنىم بالام، سەن ھاياتىمىزنىڭ مېۋىسى، ئۆيىمىزنىڭ نەشئەسى، ئۈمىدىمىزنىڭ غۇنچىسى. قوپ، تېڭىگە كۆرپە سېلىپ بېرەي» دېسە، ئۇ ئۇنىمىدى. ئانىسى «ئۇنداق قىلمىغىن» دەپ باش - كۆزلىرىگە سۆيۈپ يالۋۇرسىمۇ شاۋاز قارىي يەنە ئۇنىمىغاندىن كېيىن، ئانىسى: «چوڭ داداڭ رەھمىتى ‹ئوغۇل بالا دېگەننى دائىم يۇمشاق ئورۇن - كۆرپىدە ياتقۇزماي، داق يەرگىمۇ كۆندۈرگەن ياخشى. بالىنىڭ كىيىم - كېچەك، يېمەك - ئىچمىكى، ئورۇن - كۆرپىسى قاتتىق - قۇرۇق بولغىنى ئوبدان. شۇنىڭدا بالا قويۇچ بولۇپ يېتىشىدۇ. ئەركە قىلىپ قويۇلسا، ۋۇجۇدىغا ياغ باغلاپ سەمرىپ، كىبىرلىك، بېشىغا كۈن چۈشكەندە كارغا كەلمەيدىغان مەخسۇم مىجەز بولۇپ قالىد-

دۇ . نۆۋەتتە كەلگەندە داقسلالق يسەردە ئاسمساننى يوتقسان ، يسەرنسى كۆرپە ، خىشنى تەكىيە قىلىدىغان كۈنلەرمۇ كېلىدۇ ئەمەسمۇ ؟ ، دېگەن » دەپ ئەسلىگەن سۆزى ئۇنىڭ يادىغا كەلدى .

شاۋاز قارىي تەكىيە دەپ بېشىغا قويۇپ ياتقان خىشنى پۇتە. نىڭ ئۇچى بىلەن تېپىپ ، سەل نېرىغىراق ئىتتىرىپ قويدى ـ دە ، تاشقىرىغا چىقىپ ، چوڭ كۆل بويىغا كەلگەندە دوستى نورۇز ئۇچراپ سالام ـ سەھەت قىلىشتى . نورۇز ئۇنىڭ چىرايىغا قا. راپ :

— نېمە بولدۇڭ ، تاۋۇڭ يوقمۇ دوستۇم ؟ سېنى كەتتىمىكىن دەپتىمەن ،— دېدى .

— ھېچنېمە بولمىدىم ،— دېدى شاۋاز قارىي ئۆزىنى بەر. جەس تۇتۇپ ، — ئىسسىق ئۆتكەندەك بولۇپ ئىككى ـ ئۈچ كۈننىڭ بۇياقى يېتىپ قېلىپ ، سەن بىلەنمۇ كۆرۈشەلمىدىم .

— ھازىر كۈزگە تەۋە بۇ چاغدا ئىسسىق ئۆتتى دېسەڭمۇ تازا ئەپلەشمەيدۇ . ئالتىن ئاتۇشلۇقتىن بىرەر كىشىنىڭ «ئىسسىقى» ئۆتۈپ قالدىمۇ يا ؟— دەپ نورۇز ئۇنى كۈلدۈردى ، — مەنمۇ كۆز قاتىلاڭچىلىقىدا سېنى ئىزدىيەلمىدىم . بوۋىلىرىمىز «سۇمبۇلدا سۇ سال ، مىزاندا تېرى ، مىزاندا تېرىيالمىساڭ ئەمدى قوي نېرى» دەپتىكەن . مەن ئۆزۈم يالغۇز ، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇسا ئۆتۈپ كەتمىسۇن دەپ كېچىلەپ بولسىمۇ تېرىۋالىمەن دەپ ، سېنىڭ ھالىڭدىن بىخەۋەر بولۇپ قاپتىمەن . مۇنچىۋالا بولۇپ كېتىشىڭنى نېمە بىلەي ؟

— ھېچ ۋەقەسى يوق ، ھېلىمۇ كېچىكمەپسەن ، ھالىمغا ئىچىڭ ئېچىشىدىغان بولسا ، تۇز قۇيمىساڭلا مەيلى .

شاۋاز قارىي چوڭ كۆل بويىدىكى سۆگەتنىڭ بىر تال يوپۇر. مىقىنى ئۈزۈپ يىرتتى ، نورۇز بىرتال قۇرۇق سۆگەت چىۋىقىنى «گۈج ـ گۈج» قىلىپ سۇندۇرۇپ ئولتۇرۇپ پاراڭغا چۈشۈپ كېتىشتى . شاۋاز قارىي بىر «ئۇھ» تارتقاندىن كېيىن ، ئۆزىنىڭ بىرنەچچە كۈندىن بۇياقى كېسەللىك ئۆزگىرىشلىرىنى ئېيتىپ

بەردى :

— گاھى تاۋىم ئۆزگىرىپ بېشىم قايىدۇ ، گاھى كۆڭلۈم ئېلىشىپ ، ئىچىم تىت ـ تىت بولىدۇ ، ئارقىدىنلا يىغلىغۇم كېلىدۇ . يىغا كۆزۈمدىن ئەمەس ، بەلكى پۈتكۈل ئەزايىمدىن ئاقىدۇ .ئۇنى ئاز دەپ ، يۈرىكىم قوزغىلىپ قىنىمدىن چىقىپ ئاغزىمغا تىقىلىپ كۆيىدۇ . . .

سۆز بۇ يەرگە كەلگەندە ، نورۇز ئۇنىڭ تېخى توي قىلمىغان- لىقىنى بىلگەچكە ، چەبدەسلىك بىلەن شاۋاز قارىينى ئۆز سۆزى- دىن تۇتۇۋالدى :

— مەن دېمىدىممۇ ، شاۋازئاخۇن . سىلىنىڭ دەردلىرى باشقا دەرد ئەمەس ، پەقەت ئاتۇش قىزلىرىدىن بىرەرسىنىڭ كۆيۈك دەردى بولسا كېرەك ، دەپـــ ۋە ئۇنىڭ دولىسىغا كاچاتلاپ قويدى .

— ياقەي ، ئۇنداق ئەمەس ،— دەپ ، شاۋاز قارىي قىپقىزىل لالىدەك بولۇپ كەتتى .

— يۈرگىن دوستۇم ، مەن سېنىڭ كېسىلىڭگە داۋا تاپاي ۋە داۋا قىلاي .

نورۇز چوڭ كۆل بويىدىن ئۇنىڭ قولىنى تارتىپ تۇرغۇ- زۇپ ، ئۆزىنىڭ باغ ـ ھويلىسىغا ئېلىپ كەتتى . نورۇز تولىمۇ سەممىيلىك ۋە مېھرىبانلىق بىلدۈرۈپ شاۋاز قارىينى كۈتتى . يۈرەكتىكى سەكتەگە قـاراپ ، ئـۇ ئەينۇلـىنىڭ كۆكرەكلىرى- دىن ئۈچ ـ تۆتنى ئىلغاپ ئارقىمۇ ئارقا يېگۈزدى . تەشنالىققا ئانار شەربىتى تەييارلاپ بەردى . شاۋاز قارىي ئارقا ـ ئارقىدىن بىرنەچچە پىيالە شەربەتنى ئىچىپ ، ئاندىن كۆلدى ۋە بېشىنى كۆتۈردى .

— مەن بۇغدايىنى تېرىۋالدىم . قىلىدىغان ئىشلىرىممۇ تا قوناق پىشقۇچە بىر يەرگە بېرىپ قالدى . سەن بەھۇزۇر بىزنىڭ ئۆيدە ئارام ئالغىن ، خاتىرجەم بول ، «كەلمەك ئىرادەت ، كەتمەك ئىجازەت» دېگەن سۆزنىڭ ئىپادىسى مېنىڭ قولۇمدا ،— دېدى نورۇز ۋە داستىخاندىكى نېمەتلەرگە تەكلىپ قىلدى ، — قارىي

www.uyghurkitap.com

ئاخۇنۇم ، قانداق مەن بىلەمدىكەنمەن . سىنىڭ دورىلىرىڭنى تېپىپ ئەكىرىپتىمەنما ؟

نورۇزنىڭ سۆزى بىلەن تەڭ شاۋاز قارىي ئاناردەك قىزىرىپ كېتىپ يەرگە قاراپ تۇرۇۋالدى . نورۇز مېۋىلەردىن كېيىن ، سىنچاي قۇيۇپ ، ئۇنىڭدىن كېيىن شىرنە چاي ئەكىرىپ قاتلىما ئۇشتۇپ سېلىپ قويدى ، داستىخانغا قايماق پوشكىلىمۇ ئەكىردى . لېكىن ، شاۋاز قارىي مېۋىدىن باشقا ھېچنېمە يېمىدى . نورۇز سەۋەبىنى سۈرۈشتۈرۈۋىدى ، ئۇ :

— تاۋىم ياخشى ئەمەس ، ئۇستىخىنىم كۆيۈپلا تۇرىدۇ ،— دېدى .

شەيخ پەرىدىدىن ئەتتار مۇنداق دەيدۇ :

دوست بىلەن گەر بولسا تەدبىرىڭ سېنىڭ ،
يار بولغاي بەختۇ ئىقبالىڭ سېنىڭ .
سەن قاچان مەنمەنلىكىڭنى تاشلىدىڭ ،
شۇل زامان دۆلەت پېشىدىن ئۇچلىدىڭ .

— قارىم ، ئۇستىخانلىرى ئەمەس ، يۈرەكلىرى كۆيىدىغاندۇ .

— سىنى زە ،— دەپلا كۈلۈپ كەتتى شاۋاز قارىي.

— بۇرادەر ، بۇ يەردە سەن بىلەن مەندىن باشقا ھېچكىم يوق . مەنمۇ سىنى راست گېپىڭنى بەرمىگۇچە قويۇپ بەرمەيمەن ، ساقايتىپمۇ قويمايمەن . ئەمدى يەيدىغان غىزايىڭنى دېگىن ، ئۆيدىكىلەر تەييارلىسۇن . بىز باغقا چىقىپ ئۆز قولىمىز بىلەن ئۈزۈپ «شاخ مانتىسى» ئەنجۈرنىڭ شىرنىسى بۇرنىدىن تامغىندىن يەپ كىرەيلى ،— دەپ ئۇنىڭغا قاراپ تۇردى نورۇز .

— رەھمەت ، تاماق بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق بولمايدۇ . يەنە نېمە تاماقكەن ئۇ ؟— دەپ رەھمەت بايان قىلدى شاۋاز قارىي .

— دوستۇم ، جان بىر ، لەۋزى بىر ، سىنى مەن ساقايتىماي

قايتۇرمايمەن دېدىم قايتۇرمايمەن . ئەمما ، ھازىر يەيدىغان تامىـ
قىڭنى دەپ بەرگىن ،— دەپ چىلىڭ تۇرۇۋالدى نورۇز .
— بوپتۇ ، ئەمىسە ئىختىيار سەندە ، ئەمما ئۇستىخانلىرىم
كۆيۈپ ، گەجگەم قېتىپلا تۇردۇ . مېنىڭ ئەھۋالىم تازا ياخشى
ئەمەس ،— دېدى شاۋاز قارىي .
— بوپتۇ ،— دېدى نورۇز ؛— «قورۇما چۆپ پەن چۆپ ،
ئېرىن چۆپ نەق چۆپ» دەيدىغان گەپ بار . بىزنىڭ ئالتىن
ئاتۇشنىڭ ئەنئەنىسى بويىچە ئېرىن چۆپ ياكى پېتىرمانتا قىلدۇ-
رىدىغان نىيىتىم بار ئىدى . لېكىن ، ئاۋۋال ساڭا شوۋىگۇرۇچ
قىلدۇرۇپ بېرەي . لېكىن ، ئەنجۈر بىلەن بۇ ئىككىسى تازا
قاملاشمايدۇ ،— دېدى ـ دە ، قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى .
شاۋاز قارىيمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ كۈلۈۋىدى ، نورۇزكۈلكى-
دىن توختاپ ، بۈگۈن بازاردىن گۆش ئەكېلىشكە بارغانلىقىنى ،
لېكىن شاۋاز قارىينىڭ بىتاپلىق ئەھۋالىنى كۆرۈپلا بېشى پىرىر-
دە قېيىپ ، گۆش سېتىۋېلىشنى ئۇنتۇپ قالغانلىقىنى ، بايا ئۇ
ئىككىيلەن ئۆيگە كىرگەندە ، ئايالى «گۆش قېنى» دەپ سورىغاز-
لىقىنى ، شۇنىڭ بىلەن گۆشكە يەنە بالا ئەۋەتكەنلىكىنى سۆزلەپ
بەردى . ئىككىيلەن داستىخانغا پاتنىھە ئوقۇپ قوللىرىنى يۈزىگە
سۈرتكەندىن كېيىن ، ئۆيدىن چىقىپ باغقا كىرىپ كېتىشتى .
كۆل بويىدىكى ناماتمان كىگىز سېلىنغان سۇپىنىڭ يېنىدىن ئۆ-
تۈپ ، ئەنجۈرلۈككە بارغاندا ، نورۇز يوپيۇرماقتا ئۈزگەن بىرنەچچە
تال ئەنجۈرنى ئەكېلىپ :
— قېنى يە ،— دەپ تۇتتۇۋىدى ، شاۋاز قارىي بىرنى تەسلىك-
تە يېدى ،— يېمىسەم رەنجىسەڭ ، يېسەم ئۆتمىسە ، راستىنى
ئېيتقاندا ، بىزنىڭ بەشكېرەم ئەنجۈرىگە قارىغاندا ئالتىن ئاتۇش
ئەنجۈرى تاتلىقكەن . مەنمۇ ئەنجۈرچى تۇرۇپ ، بۇنداق تاتلىق
ئەنجۈرنى ئالتىن ئاتۇشقا كەلگەندىن كېيىن ئىككىنچى قېتىم
يېيىشىم .بۇنىڭ سەۋەبى نېمە ؟— دەپ سورىۋىدى ، شۇنىڭ بىلەن
گەپ تېشىلدى .

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

نورۇز ئۇنىڭ قولىدىن يېتىلىگىنىچە كۆل بويىدىكى سۇپىغا كېلىپ، بىللە ئولتۇرۇپ گەپ باشلىدى. ھەرقانداق بىر قوۋم ئۆزى ياشاۋاتقان ماكانىنىڭ ئەسلىي مەنىسىنى بىلىشى مەجبۇرىيەت بولغاچقا، شاۋاز قارىي ئالتىن ئاتۇشنىڭ «24 كەنت» دەپ ئاتىلىدىغانلىقىنى، ئۈستۈن ئاتۇشتا تاقۇت، ئېكىساق، بەيساق، قايىراق، ئوچا، يولچىلار، دېھقانلار قاتارلىق يەتتە كەنت، ئالتىن ئاتۇشتا 17 كەنت بارلىقىنى بىلەتتى. شۇڭا، ئۇنىڭ سۆزىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلىدى.

ئالتىن ئاتۇشنىڭ ھاۋاسىدەك ھاۋا زېمىن ئۈستىدە يوق. بىز تۇرغان بۇ يۇرت ئالتىن ئاتۇشنىڭ شىمالىي تەرىپىدە غەربتىن شەرققە قاراپ سوزۇلغان تاغ تۈۋىگە جايلاشقان بولۇپ، ھاۋاسى گۈزەل، زېمىنى مۇنبەت. شۇڭا، بۇ يەرنىڭ ئەنجۈرى ۋە باشقا مېۋىلىرى شېرىن ھەم لەززەتلىك.بۇ، ئالتىن ئاتۇشتىكى ئەڭ ئېگىز، ھاۋالىق رايون بولۇپ، يېنىدىن قىران دەرياسى ئېقىپ ئۆتىدۇ. شۇڭا يۇرتنىڭ نامى «تاغ تۈۋى» مەنىسىدە تەختىيۇن دەپ يورۇتۇلغان بولۇشى مۇمكىن. تەختىيۇندىن ئالتىن ئاتۇش تەرەپكە نەزەر سالغاندا، ئارغۇدىن كەلگەن سۇ تاغ ئېغىزىغا كەلگەندە ئالتىن ئاتۇشنىڭ ھەممە كەنتلىرىگە بۆلۈنگەنلىكى كۆرۈنىدۇ. ئوڭ تەرىپىمىزدىكى سۇ ئوڭئېرىق، سول تەرەپكە ئايرىلغان سۇ سولئېرىق (شورئېرىق) بولۇپ، كەنتلەرنى كۆكەرتىدۇ. ئارغۇ تەرەپتىن كەلگەن سۇنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك بۇلاق سۈيى بولۇپ، قاراسۇ ھېسابلىنىدۇ. بۇ تەرەپتە تاغ بويلاپ كەتكەن لەڭگەر، مەيىي، تېتىر دېگەن كەنتلەر ئۈستۈن ئاتۇشتىن كەلگەن ئاق سۇ بىلەن كۆكىرىدۇ.

ئالتىن ئاتۇشنىڭ يېرى تاشلىق بولغانلىقتىن، ئەنجۈر دەرىخى تېز ئۈنىدۇ.تاغ سۈيى پەس تەرەپتىكى كەنتلەرگە سىزىپ، ئەنجۈر، ئۈزۈم دەرەخنىنىڭ تاش ئاستىدىكى يىلتىزى ئارىسىدىن چايقاپ ئۆتكەچكە، ئەنجۈر، ئۈزۈملەرنىڭ شىرنىسى يۇقىرى بولىدۇ. دادام: «ئالتىن ئاتۇشنىڭ ئەنجۈر، ئۈزۈملىرى مەن كۆر-

گەن بۇخارا ، قوقەنت ، سەمەرقەندلەرنىڭ ئەنجۈر ، ئۈزۈملىرىدىن-مۇ تاتلىق» دېگەن . ئالتىن ئاتۇشنىڭ ئوغۇل - قىزلىرى ، بولۇپمۇ قىزلىرىنىڭ قولى تاتلىق . شۇڭا ، بوۋىلار «ئالتىن ئا-تۇشنىڭ قىزى ، بەشكېرەم ئۈنى ، ئاۋاتنىڭ تۇزى بولسا ، ئاندىن تامىقىڭغا جان كىرىدۇ» دېگەن . سەن بۇ قېتىم ئالتىن ئاتۇشقا كەلگەندىن بۇيان ئۆزۈڭنى يوقىتىپ ، دائىم بىخۇد يۈرىدىغان بوپقالدىڭ . راستىڭنى دېگىن ، زادى نېمە بولدى ؟— دەپ چىڭقىدى نورۇز .

ئاڭغۇچە شاۋاز قارىيغا ئاتاپ ئېتىلگەن شوۋىگۇرۇچ سۇپىغا كەلتۈرۈلدى . تېخىچە بېشى ئاغرىپ تۇرۇۋاتقان شاۋاز قارىي سىركە سورىدى . نورۇز چەبدەسلىك بىلەن ئۆيىگە كىرىپ ، سىركە ۋە قېتىق كۆتۈرۈپ چىقتى . شاۋاز قارىي بۇ ئىككىسىنى ئارىلاشتۇرۇپ ئىچىۋاتقاندا ، نورۇز :

— بۇنداق ئوت يەپ ئوغا كېكىرىپ ئىچىڭدىن تۇتەپ يۈرگىچە ، راست گېپىڭنى ماڭا ئېيتساڭ ، دەردىڭنىڭ داۋاسى ، رەنجىڭنىڭ شىپاسى مۇشۇ ئۆيدىن چىقىشى مۇمكىن . ئەمدىغۇ دەرسەن ؟— دېدى .

— «قارىغۇنى تار يەردە قىستا» دېگەندەك قىستاۋەردىڭ . ئۆز دەردىم ئۆزۈمگە يېتىپ ئاشىدۇ . سېنى بۇ دەردكە چېتىپ نېمە قىلىمەن ،— دېدى شاۋاز قارىي بىر تاتىرىپ - بىر قىزىرىپ .

— نېمە دەرد ئۇ ، مەن چېتىلمايدىغان ؟— شاۋاز قارىيدىن بۇ سادا چىققاندىن كېيىن ، نورۇز چۆچۈدى ، — بىز مەدرىسەدە بىللە ئوقۇۋاتقاندا ، سۇيئاپ[1]تىن كەلگەن قىپچاقنىڭ ماڭا قىلغان زورلۇق - زومبۇلۇقىغا سەن جېنىڭنى تىكىپ مېنى قوغدىغانلىقىڭنى قىيامەتكىچە ئۇنتۇمايمەن . قېنى دېگىنە ، ھەرقانداق دەردىڭ بولسا ، مانا مەن قولۇمدىن كېلىشىچە ياردەمگە تەييار ،—

[1] سۇيئاپ — توقماق يېنىدىكى ھازىرقى ئاق بېشىم خارابە شەھىرى .

www.uyghurkitap.com

دېگىنىچە ئوڭ قولىنى مەيدىسىگە ئۇردى .

شاۋاز قارىي ئىرىنقىنى تاتىلىغانچە ئولتۇرۇۋەردى ، نورۇز «قېنى دېمەمسەن» دەپ بىرنەچچە قېتىم ئۇنى نوقۇپ قويدى . ئەمما ، شاۋاز قارىي ھايا قىلىپ دېگىلى ئۇنىمىدى . ئىككىيلەن «ئەستاغپۇرۇللا» دېگەنچە تەڭلا ئورنىدىن تۇرۇپ باغدىن ئۆيگە قاراپ ماڭغاندا ، قاش قارايغان چاغ بولغانىدى . نورۇز ئۆيگە كىرگەندە ، شاۋاز قارىينى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ ، بۇلۇڭدىكى قوزۇققا ئىلىپ قويۇلغان دۇتارنى قولىغا ئېلىپ ، بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇردى . ئۇ دۇتارنى تىزىغا قويۇپ ، ئىككى تال تارنى تىرىڭشىتىپ ، قۇلاقلىرىنى تولغاپ تەڭشىگۈچە ئىككى يېنىغا قىمىرلاپ ئۆزىنى توختاتقاندەك قىلدى ــ دە ، گېلىنى يېنىك قىرىۋەتكەندىن كېيىن ، ھەزرەت ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «بىر كۆرۈپ ھەسرەتتە قالدىم» ناملىق پارچە غەزىلىنى چەبىيات مۇقامىنىڭ بىرىنچى مەشرەپ ئاھاڭىغا سېلىپ ، ئوتتۇرا ھال ئاۋاز بىلەن باشلىدى :

بىر كۆرۈپ ھەسرەتتە قالدىم ئول پەرى رۇخسارىنى ،
ئىككى كۆرسەم دەپ تىلەيمەن كۆزلىرى خۇمارىنى .
ئۈچ كۆرۈپ ئالدىدا جان بەرسەم شەھىدۇ ئىشقىمەن ،
تۆت كۆرۈشكەندە سالۇرمەن خەنجىرى تەييارىنى .
بەش كۆرۈشمەكلىك بىلە يۈزىگە خالۇ جانغا دۇر ،
ئالتە كۆرگەندە تىلەرمەن قابىزۇل ئەرۋاھىنى .
يەتتە ئىقلىمدا سېنىڭدەك كۆرمىدىم نازۇك بەدەن ،
سەككىز جەننەتكە بەدەل قىلغايمۇ سەندەك يارىنى .
توققۇز ئۆرگۈلىسەم بېشىڭدىن ، تاكى جانىم تەندە بار ،
ئون قولۇم بىرلە تاۋاپ قىلسام نىگارىم يايىنى .
ئون بىر ئاي بولدى نەۋائى ياردىن ئايرىلغىلى ،
ئون ئىككى ئاي — بىر يىل ئىچرە كۆرمىدىم غەمخارىنى .

نورۇزنىڭ دۇتار پەدىسىنى باسقان بارمىقى بىلەن تارنى چەكـكەن بارمىقى ئانچە مىدىرلىمىغاندەك ، گويا دۇتار ئۆزى زۇۋانغا كېلىپ سۆزلەۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەتتى . دۇتاردىن چىقىۋاتقان رىتىملىق ۋە يېقىملىق سادا شاۋاز قارىينىڭ كۆڭلىنى ئىختىيارسىز هالدا مەهلىيا قىلماقتا ئىدى . نورۇز مانا ئەمدى دۇتارنى ئاتۇش پەدىسىگە يۆتكىدى ، هەربىر يۇرتنىڭ ئەسىرلەردىن بېرى ئېيتىلىپ كېلىۋاتقان خاس ناخشا ـ كۈيلىرى بولىدۇ . يەرلىك ئاهىدىلىككە ئىگە ئاتۇش ناخشىلىرىنىڭ هەربىر مىسراسىدىن مۇڭ ـ هەسرەت تـۆكـۈلـۈپ ، كىشىـنىڭ دىلـىنى ئېـرىـتىپ ، پىكىر ـ خىيالىنى ئاللىقاياقـلارغا بـاشـلايدۇ . نـورۇز سۆيگۈ ـ مۇهەببەت قوشاقلىرىنى تاللاپ ئوقۇشقا باشلىدى :

ئاتامىزمۇ ئۆلۈپ كەتكەن ،
ئانامىزمۇ تاماس قالغان .
مېهرىبان ئاتامىزدىن ،
بىر پالاس مىراس قالغان .

دولاڭدىكى كەتمەنمۇ ،
ئۇچاڭدىكى چەكمەنمۇ .
ناخشا ئېيتسام قارايسەن ،
سەنمۇ مەندەك دەردمەنمۇ .

باغلاردىن چىقىپ كەلسەم ،
كۆرۈنەدۇر كېچىكىز .
ئوتىڭىزدا كۆيدۇم مەن ،
ئاغرىمامدۇ ئىچىڭىز .

چاكاندىنى سوقۇپ سالسا ،
قازاندا چايى بولمامدۇ .

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

يېتىمگە كۆڭۈل بەرسەڭ،
ئۇنىڭ ساۋابى بولمامدۇ.
...

شاۋاز قارىي بۇ ناخشىلارنى ئاڭلاپ خېلى روھلىنىپ قالغاندى، شۇ ئارىدا دەھلىزدىن «تاماق تەييار بولدى» دېگەن ئايال كىشىنىڭ زىل ئاۋازى ئاڭلاندى. شاۋاز قارىي نورۇزنىڭ ئانىسى بىلەن ئۆتكەن قېتىم كۆرۈشكەن، بۇگۇنمۇ يەنە سالام - سەھەت قىلىشقانىدى. بايىقى ئاۋاز ئۇ ياۋاش، مۇلايىم مەزلۇمنىڭ ئاۋازىغا ئوخشىمايتتى. بۇ، نورۇزنىڭ روپاش ئايالى بولسا كېرەك، ئۇلارنىڭ ئوغلى ئۈچ ياشتا، قىزى قۇچاقتا ئىدى.
نورۇز دۇتارنى توختاتتى، شۇ ئارىلىقتا ئۇنىڭ ئوغلى تەمتەلەپ ماڭغىنىچە بوسۇغىدا كۆرۈندى. نورۇز ئورنىدىن تۇرۇپ، ئوغلىنى كۆتۈرگەنچە ئەكىلىپ ئۆزىنىڭ يېنىدا ئولتۇرغۇزۇپ، داستىخاندىن بىر پارچە نان ئېلىپ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويدى، ئاندىن ياندىكى ئۆيدىن بىر لېگەن نېرىن چۆپنى كۆتۈرۈپ كىرىپ داستىخاندا قويدى. ئىككىيلەن بەھۇزۇر ئولتۇرۇپ، ئىككى تەرەپتىن قوشۇق سېلىپ، لېگەننى بىردەمدە قۇرۇقداپ بولدى. دۇئادىن كېيىن، نورۇز ئوغلىنى قۇچىقىغا ئېلىپ ئولتۇرۇپ ئالتىن ئاتۇش توغرىسىدىكى ھېكايىسىنى باشلىدى:
— ھازىرقى ئۇستۇن ئاتۇشنىڭ غەربىي شىمالىدا «داراتاغ ئۆڭكۈرى» دەپ ئاتىلىدىغان تاغ بار دەپ ئاڭلاپ، مەن بىر قېتىم كۆرگىلى باردىم. بۇ تاغ تىك ۋە ئېگىز بولۇپ، ئالدى تەرەپتىن چىقماق ناھايىتى مۇشكۇل، بىراق تاغنىڭ غەرب ۋە شەرق تەرىپىدىن ئايلىنىپ چىققىلى بولىدۇ. ئاشۇ تاغنىڭ ئۇستىدىكى ئۆڭكۈرنىڭ ئاغزى ئادەم پاتقۇدەك بولغىنى بىلەن ئىچىگە كىرىپ بىر ئاز ماڭغاندىن كېيىن قاراڭغۇ بوشلۇق باشلىنىدۇ. شام، چىراغ يېقىپ ئىلگىرىلەپ خېلى ئۇزاق ماڭغاندا بىر ئوچۇقچىلىققا چىققىلى بولىدۇ.

بۇ ئوچۇق يەر بەش ـ ئالتە چارەكلىك[1]تۈزلەڭلىك بولۇپ ، يەر ئۈستى ياپيېشىل ئوت ـ چۆپلۈك ، بۇ يەرنىڭ تۆت تەرىپىنى تىك تاغ ئوراپ تۇرىدىكەن . بۇ تاغنىڭ ئېگىزلىكى ئۆيىنىڭ تېمىدىن ئېگىزرەك بولۇپ ، ئۇ گويا كىشىگە بۇ چىمەنلىكنى تام بىلەن قاشالاپ قويغاندەك تۇيغۇ بېرىدۇ . چىمەنلىكنىڭ ئىچىدە ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدىغان نەرسىلەر بار . ئۆڭكۈرنىڭ چىمەنلىككە چىقىش ئاغزىنىڭ سول تەرىپىدە ئىككى مېتىر يىراقلىقتا تىك تاغ يېنىدىن يەرگە تامچىلاپ چۈشۈپ تۇرىدىغان بىر بۇلاق ، بۇلاقنىڭ ئوڭ تەرىپىدە بىر تۈپ چىنار دەرىخى بار . دائىم دەرەخنىڭ شېخىغا بىر ماتا لۆڭگە ئېسىقلىق تۇرىدۇ ، ھەيران قالارلىقى شۇكى ، لۆڭگىنى تۇتىسىڭىز بىر ئادەم تەرەت ئېلىپ ، يۈز ـ كۆزىنى سۈرتكەندەك نەمخۇش تۇيغۇ بېرىدۇ . دەرەخنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى تاش ئوقۇردىن ھېلىلا ئاتنى بىرى يېشىپ كەتكەندەك ئوقۇردا يەم ـ خەشەك ، ياندا بىر تورۋا ئېسىقلىق تۇرىدۇ . بۇ يەردە تۇرسىڭىز ، تاڭ سەھەر ، چاشكا ۋاقتى ، كۈن چۈش بولغاندا ، ئەسىر ۋاقتى بولغاندا ، سوزۇپ قىچقىرىۋاتقان خوراز ئاۋازى ، قوي ـ ئۆچكىلەرنىڭ مەرىگەن ئاۋازى ، ئاتنىڭ كىشنىشى ، ئىتنىڭ قاۋىشى ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ .

بۇ چىمەنلىككە چۈش ۋاقتى بولغۇچە ئاپتاپ تازا چۈشمەيدۇ ، چۈشتىن ئەسىر ۋاقتىغىچە قۇياش نۇرى تولۇق چۈشىدۇ . ئوقۇرنىڭ ئەتراپىدا نەم تېزەك ۋە قوينىڭ ماياقلىرى چېچىلىپ تۇرىدۇ . ئاشۇ ئۆڭكۈردىكى چىمەنلىك توغرىسىدا خىلمۇخىل رىۋايەتلەر تارقالغان . رىۋايەت قىلىنىشىچە ، قەدىمكى زاماننىڭ قەدىمىدە ، دارا تاغ ئانچە ئېگىز ئەمەس ئىكەن ، تاغنىڭ ئۈستىگە قىيىنالمايلا چىققىلى بولىدىكەن . شۇ زاماندا ئىلىم تەھسىل قىلىشتا كامالەتكە يەتكەن بىر ئەۋلىيا ياشىغانىكەن . ئۇ كەلگۈسىدە بولىدىغان ئىشلارنىمۇ ئالدىن ئېيتىپ بېرەلەيدىكەن ، ھەرقانداق ئاغ-

[1] بىر چارەكلىك يەر — بىر موغا باراۋەر .

رىق ـ سىللاقتا دەم سېلىپ سىيلاپ قويسا ساقىيىپ كېتىدىكەن . ئەۋلىيانىڭ بىر ياغاچ چۆچىكى بولۇپ ، ئۇنىڭغا ئوقۇپ دەم سالسا ، چۆچەكتە لىق تاماق تەييار بولىدىكەن . ئۇ بىر چۆچەك تاماق يېۋالسا ، ئىككى ـ ئۈچ كۈن قانائەت قىلالايدىكەن . ئۇنىڭ كۈن بويى قىلىدىغىنى ئىبادەت ، قولىدىن كېلىدىغىنى ئەلگە شىپائەت ئىكەن . ئەۋلىيانىڭ خوتۇن ، بالا ـ چاقىسى يوق ، قىش كۈنلىرى يېلىڭ ۋە يالاڭ ئاياغ يۈرسىمۇ توڭلىمايدىكەن ، كېچىسى بېشىنى بىر خىشقا قويۇپ ياتىدىكەن ، تاڭ ئاتقاندا ئورنىدىن تۇرۇپ ئىبادەت قىلىدىكەن .

ئۇ زامانلاردا ئەجدادلىرىمىز قۇياشقا ئېتىقاد قىلىدىغان خەلق بولۇپ ، ئۆز نامىنى «كۈن قوۋمى» دەپ ئاتايدىكەن . ئەۋلىيا 100 ياشقا تولغان كۈنى ئۇ ياشاۋاتقان تۇپراقتا بىر ئىش سادىر بوپتۇ ، مۇشۇ زېمىندا قىلىچ ئىسىملىك بىر يىگىت بىلەن ئايناز ئىسىملىك بىر قىز ئاشىق ـ مەشۇق بولۇپ قالغانىكەن . يىگىت ئاشۇ ئەۋلىيانىڭ يۈزلىگەن شاگىرتلىرىنىڭ بىرى ئىكەن ، قىز بولسا ھۆسن ـ جامالدا تەڭدىشى يوق گۈزەل پەرى سۈپەت ئىكەن . بىر كۈنى پادىشاھ ئەۋلىيانى زىيارەت قىلىپ كەپتۇ ، زىيارەتتىن قايتىۋاتقاندا ئاشىق يىگىت بىلەن ئۇنىڭ مەشۇقى يول بويىدا بىر تۈپ چىنار دەرىخى سايىسىدە مۇڭدىشىۋاتقانىكەن . پادىشاھ يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ ، قىزنىڭ ھۆسن ـ جامالىنى كۆرۈپ قاپتۇ ـ دە ، قىزغا ئاشىق بولۇپ قاپتۇ . پادىشاھ ئوردىغا قايتىپ يىگىت بىلەن قىزنى سۈرۈشتۈرۈپ ، يىگىت ئەۋلىيانىڭ شاگىرتى ئىكەنلىكىنى بىلىپتۇ . پادىشاھ مەقسەتكە ئەۋلىيا ئارقىلىق يەتمەسە بولمايدىغانلىقىنى پەملەپ ، ئۇنىڭ ئالدىغا ۋەزىرىنى ئەۋەتىپتۇ . ۋەزىر ئەۋلىيانىڭ ئالدىغا كەپتۇ ۋە سالام بېرىپ : «مەن سىلىگە پادىشاھنىڭ ئەمرىنى ئېلىپ كەلدىم . پادىشاھ ئايناز دېگەن قىزغا ئۆيلىنىشنى ئىختىيار قىلدى ، بۇ تويغا سىلىنى ئەلچى بولۇپ بەرسۇن دەپ پەرمان قىلدى . مەن شۇ پەرماننى ئېلىپ ئالدىلىرىغا كەلدىم» دەپتۇ .

قىلىچ بىلەن ئايىنازنىڭ ئاشىق ـ مەشۇقلۇقىنى ئەۋلىيا بىلدىكەن. شۇڭا قىلىچنى ئالدىغا چاقىرىپ:

— ۋەزىر ئالىيلىرى، دۇنيادا ھەرقانداق يېتىلگەن نەرسىنىڭ ئىگىسى بولىدۇ، پەرى قىز ئايىنازنىڭ ئاشىقى يىگىت مانا ئالدىمىزدا تۇرۇپتۇ. بۇ يىگىت ئۆز مەشۇقىنى پادىشاھقا ئۆتۈنۈپ بېرەمدۇ ـ يوق؟ سوراپ باقايلى، — دەپتۇ. ئاندىن يىگىتتىن سوراپتۇ:

— ئەي يىگىت، سەن مەشۇقۇڭنى پادىشاھقا ئۆتۈنۈپ بېرەمسەن؟ پادىشاھ مەشۇقۇڭنى ياقتۇرۇپ قاپتۇ، ئويلىنىپ جاۋاب بەر.

قىلىچ: «دۇنيادا ئۆز مەشۇقىنى باشقىلارغا ئۆتۈنۈپ بېرىدىغان يىگىت بولمايدۇ» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. ئەۋلىيا:

— ئۇ دېگەن پادىشاھ، سەن پۇقرا. ئۇ سەندىن زورلۇق بىلەن تارتىۋالسا قانداق قىلىسەن؟ — دەپ سوراپتۇ. يىگىت:

— جېنىم تېنىمدە بولسىلا پادىشاھقا مەشۇقۇمنى بەرمەيمەن، ئۆلۈپ كەتسەم ئىلاجىم يوق، — دەپتۇ. يىگىتتىن بۇ جاۋابنى ئاڭلىغان ئەۋلىيا ۋەزىرگە قاراپ:

— پادىشاھقا ئېيتىپ قويۇڭ، بىر ھەقىقەتنى چەيلەپ پادىشاھنىڭ نەپسىنى قاندۇرۇشقا مېنىڭ ۋىجدانىم ئۇنىمايدۇ، مانا بۇ مېنىڭ جاۋابىم، — دەپتۇ.

ۋەزىر ئوردىغا قايتىپتۇ، پادىشاھ ئەۋلىيانىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ دەرغەزەپ بوپتۇ ۋە ئۆز كۈچىنى كۆرسىتىپ قويماقچى بولۇپ:

— لەشكەر باشلاپ، قىزنى ھازىرلا ئوردىغا ئېلىپ كېلىڭلار، قارشىلىق قىلغانلارنى دارغا ئېسىڭلار، — دەپ پەرمان چۈشۈرۈپتۇ. ۋەزىر لەشكەر باشلاپ قىزنىڭ ئۆيىگە بارسا، دەرۋازىنىڭ ئالدىدا قېچىشقا جابدۇنغان قىز بىلەن يىگىتنى ئۇچرىتىپتۇ، يىگىت قولىغا قىلىچ ئېلىپ لەشكەرلەر بىلەن ئېلىشىپتۇ. ئۇ بىرنەچچە لەشكەرنىڭ كاللىسىنى ئاپتۇ، ۋەزىر قىزنى تۇتۇشقا

ئەمىر قىپتۇ ، بىر قىسىم لەشكەرلەر قىزنى تۇتۇپ ھارۋىغا سې-
لىپ ئېلىپ مېڭىپتۇ . لەشكەرلەر يىگىتنى چېپىپ تاشلاپتۇ ،
ئۇنى كۆرگەن ئايناز پەرياد بىلەن ۋارقىراپ ھوشىدىن كېتىپتۇ ،
بىر چاغدا ھوشىغا كېلىپ قارىسا ھارۋىدا ئولتۇرغۇدەك . ئۇ
ۋەزىرگە :

— مەن قىلىچىنىڭ جەستى بىلەن خوشلىشىۋالسام ، رۇخ-
سەت بەرسىڭىز ، ئاندىن كېيىن ئوردىغا باراي ،— دەپتۇ . ۋەزىر
ھارۋىنى ئارقىسىغا قايتۇرۇپتۇ ، قىز ھارۋىدىن چۈشۈپ ، قىلىچ-
نىڭ بېشى ئۈزۈلۈپ قانغا بويىلىپ ياتقان گەۋدىسىنىڭ ئالدىدا
تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ ، ئۇنىڭ يېنىدىكى خەنجەرنى غىلاپتىن سۇ-
غۇرۇپ ئۆزىنىڭ كۆكسىگە ئۇرۇپ :

— ھەقىقىي مەشۇق ئۆز ئاشىقىدىن ئايرىلمايدۇ ،— دەپ
يىگىتنىڭ جەستىنىڭ ئۈستىگە يىقىلىپتۇ .

قىزدىن ئايرىلغان ۋەزىر قۇرۇق قول ئوردىغا قايتىپ ئەھ-
ۋالنى پادىشاھقا ئېيتىپتۇ ، پادىشاھ غەزەپلىنىپ يىرىلغۇدەك بوپ-
تۇ ـ دە :

— ئۇلارنى قاچۇرۇشنى پىلانلىغان ھېلىقى ئەۋلىيادىن مەن
دەردىمنى ئالىمەن ، ھازىر بېرىپ ئۇ ئەۋلىيانى ئوردىغا ئېلىپ
كېلىڭلار ،— دەپ پەرمان قىپتۇ . لەشكەرلەر ئەۋلىيانىڭ پۇت ـ
قولىنى باغلاپ ئوردىغا كەلتۈرۈپتۇ ، پادىشاھ سوئال ـ سوراق
سورىمايلا «ئەۋلىيا دارغا ئېسىلسۇن !» دەپ ۋارقىراپتۇ . جاللات-
لار ئەۋلىيانى دارنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېرىپتۇ ـ دە ، پۇت ـ
قولىنى يېشىپ ، قۇياشقا ئىبادەت قىلىشقا بۇيرۇپتۇ . ئەۋلىيا
ئىبادەتكە ئولتۇرۇپتۇ ، شۇ ۋاقىتتا بوران چىقىپ دار ياغىچى
قاراسلاپ كېتىپتۇ . ئەتراپتا تۇرغان ھەممە ئادەم نېمە ئىش بول-
غانلىقىنى بىلەلمەي چەكچىيىپلا قاپتۇ ، شۇ ئەسنادا بىر سۇمۇرغ
ئەۋلىيانىڭ ئالدىغا كېلىپ :

— ئۈستۈمگە مىنىڭ ،— دەپتۇ . ئەۋلىيا سۇمۇرغنىڭ ئۈس-
تىگە مىنىشىگە ، قۇش قانىتىنى يېيىپ ، ھاۋاغا كۆتۈرۈلۈپتۇ ـ

ده ، كۆن پېتىش تەرەپكە ئۇچۇپ كېتىپتۇ .
دارنىڭ ئەتراپىدا تۇرغانلار ئېسىنى يىغىپ قارىسا ئەۋلىيا يوق ، ئەۋلىيا سۇمۇرغنىڭ ئۈستىگە ئولتۇرۇپ ئۇچۇپ يىراقلاپ كەتكەنىكەن . ئەۋلىيانى دارنىڭ ئالدىغا ھەيدەپ كەلگەن لەشكەر- لەرنىڭ قولى تۇتماس بولۇپ قاپتۇ . ئۈچ كۈندىن كېيىن پادىشاھ تەختتىن پەسكە چۈشۈۋېتىپ ، پۈتى مىتكوت بولغاندەك بولۇپ يەرگە يىقىلىپ چۈشۈپتۇ . شۇ يىقىلىش بىلەن ئۇنىڭ زۇۋانى تۇتۇلۇپ قاپتۇ ۋە بىر ئايدىن كېيىن ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ . سۇمۇرغقا مىنىپ ئۇچۇپ كەتكەن ئەۋلىيا دارا تاغنىڭ ئۈستىگە كەپتۇ . قارىغۇدەك بولسا تاغنىڭ ئۈستىدە يېشىل مەرۋايىتتەك بىر پارچە يەر تۇرغۇدەك . سۇمۇرغ ئاستا شۇڭغۇپ ئاشۇ چىمەنلىككە قونغاندا ، ئەۋلىيا ئۇنىڭ ئۈستىدىن چۈشۈپتۇ . چىمەنلىكتە ئوغلىقى بىلەن ئىككى ئۆچكە تۇرغۇدەك ، مېكىيانلارنى باشلاپ بىر قىزىل خوراز دانلاپ يۈرگۈدەك . ئۇنىڭدىن باشقا ، ئوقۇرغا بىر ئات باغلاقلىق بولۇپ ، ئاتنىڭ يېنىدا بىر ئىت ، يەنە بىر تەرەپتە ئاپئاق ساقاللىق بىر ئادەم ياتقۇدەك . ئۇ ئادەمنىڭ چىراي ئەسرا- رىدىن قازانىڭ ۋاقتى يېتىپ ، بۇ دۇنيادىن خوشلىشىۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇرىدىكەن . ئەۋلىيا ئۇ مويسىپىتكە سالام قىلىپ يېنىدا ئولتۇرۇپتۇ ، بوۋاي ئەۋلىيانىڭ سالىمىنى ئىلىك ئاپتۇ ، ئەۋلىيا ئۇنى يۆلىمەكچى بوپتۇ ، لېكىن بوۋاي رەت قىپتۇ .
ئەسلىدە بۇ بوۋايمۇ ئەۋلىيا ئىكەن ، ئۇ شۇنداق دەپتۇ :
— مەن بۇ دۇنيانىڭ رىيازىتىنى 200 يىل چەكتىم ، ئىبادى- تىنىمۇ 200 يىل ئادا قىلدىم . مەن بۇ خىلۋەتتە ياشىغىلى 100 يىل بولدى ، سىزنىڭ بۇ يەرگە كېلىشىڭىزنى تەقدىر پۈتكەن ، ئەمدى بۇ يەرنى سىزگە تاپشۇرىمەن ، ئاۋۇ ئويۇقتىكى كىتاب مەندىن سىزگە مىراس بولۇپ قالسۇن . شۇ كىتابتىن نۇرغۇن سىرلارنى بىلىسىز ، مەن كۆز يۇمغاندىن كېيىن ، مېنى كېپەنـ- لەپ قويۇڭ ، ئاۋۇ سۇمۇرغ مەن ياتىدىغان يەرگە ئېلىپ كېتىدۇ . سىز بۇ يەردە ئىستىقامەت قىلىڭ ، بۇ ھايۋانلار سىزنىڭ ھاجىتىد-

www.uyghurkitap.com

ڭىزنى راۋا قىلىدۇ ، ئۆچكىلەر سىزنى سۈت بىلەن ، توخۇلار تۇخۇم بىلەن باقىدۇ . ماۋۇ ئاتقا مىنىپ يايلىنى سىيلىسىڭىز ، ئۇچۇپ سىزنى كۆزلىگەن يەرگە ئېلىپ بارىدۇ . ماۋۇ ئىت ۋاپادار جانىۋار ، سىزنى قوغدايدۇ ، ئۆڭكۈرگە چىققانلارنى تالاپ قوغلاي- دۇ . مەن كۆپتىن بېرى سىزنى كۈتكەن ، قۇياش تەڭرى سىزنى ماڭا يەتكۈزدى . ئەۋلىيالارنىڭ ئەھدىسى مەزلۇملارنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈلپەتنى توسۇش ، يۇرتنىڭ ئامانلىقى ۋە بەخت - تەلىيى ئۈچۈن ، زالىملارنىڭ زۇلۇمىنى زېمىندىن كۆتۈرۈۋېتىش ئۈچۈن ئىبادەت - تىلاۋەت قىلىشتۇر .

بوۋاي شۇنداق دەپتۇ - دە ، پانىي دۇنيا بىلەن خوشلىشىپ ، باقىي ئالەمگە سەپەر قىلىپتۇ .

ئەۋلىيا ئۇ مەرھۇمنىڭ ئاخىرەتلىكىنى تەييارلاپتۇ ، ھېلىقى سۇمۇرغ كۆزىدىن ياش تۆكۈپتۇ ، ھايۋانلارمۇ كۆزىدىن مۆل - مۆل ياش تۆكۈپ تۇرۇپتۇ . سۇمۇرغ قانات قاققانىكەن ، بىر شامال چىقىپتۇ - دە ، شۇئان سۇمۇرغ بوۋاينىڭ جەسىتىنى كۆتۈرۈپ ئۇچۇپ كۆزدىن غايىب بوپتۇ . ئەۋلىيا شۇ يەردە ئىستى- قامەت قىلىپ قاپتۇ ، ھازىرغا قەدەر بۇ يېشىل ھويلىدا ئاتلارنىڭ كىشنىشى ، ئىتلارنىڭ قاۋىشى ، توخۇلارنىڭ چىللىشى ، قوي - ئۆچكىلەرنىڭ مەرىشىنىڭ ئاڭلىنىپ تۇرۇشى شۇ زاماندىن قال- غان ، ئەۋلىيا ئاشۇ يەردە ياشاپ ئالەمدىن ئۆتكەنىكەن .

3

گىرەلەشكەن قوللىرىنى بېشىنىڭ ئاستىغا قويۇپ ياتقان گۈلخۇمارنىڭ چىرايىدىن ھەسرەت ئالامەتلىرى بىلىنىپ تۇراتتى ، روھى چۈشكۈن ئىدى . ئۇ شاۋاز قارىينىڭ ئاق كۆڭۈل ، بىلىم- لىك ۋە زېرەكلىكىنى ياقتۇرۇپ قالغاچقا ، قەلبى يالقۇنلاپ تۇر- غان مۇھەببەت ئىشقى بىلەن تېپىچەكلەيتتى . شاۋاز قارىينىڭ ھازىر مۈشكۈل شارائىتتا تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئويلاپ ، ئۇنىڭغا ئاز-

راق بولسىمۇ كۆڭلىنى ئىزهار قىلىشنى ئويلايتتى ، لېكىن ئىسلاجىسىز ئىدى . گۈلخۇمارنىڭ قەلبىنى چۈشەنمىگەن خاتىپ قىزنى كېسەل دەپ ئويلاپ ، پات ـ پات ئۇھ تارتىپ قوياتتى .

ئابدۇرەھمان خاتىپ ئەتىگەندە كەڭ ئېڭىكىنى قويۇق ساقال باسقان تېۋىپنى باشلاپ ئايۋانغا كىرگەندە ، گۈلخۇمار تۆشەكتە قاتتىق جۆيلۈپ ياتاتتى . تېۋىپ ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ :

— بىز كەلدۇق ، بالا كەلمىسۇن ، خىزىر بەرىكەت ، دۆلەت ، تەن سەھەت ، خاتىرجەملىك ئاتا قىلغاي ، ئامىن ئاللاھۇ ئەكبەر ،— دەپ دۇئا قىلغاندىن كېيىن ، گۈلخۇمارنىڭ ئوڭ قولى ئۈستىگە رومالنى يېپىپ تۇرۇپ تومۇرىنى تۇتۇپ ، — خېنىم قارا كېزىك بولۇپ قالغىلى تاس قاپتۇ . قارا ئوغلاق تېرىسىگە ئېلىپ گىل بىلەن سۇخلايلى . يېيىشىگە ئارپا نېنى ، خېمىرتۇرۇچ سۇيىدە ئەتكەن ئۇگرە ، كاشكاپ دورىلىرىنى بېرەيلى ،— دېدى .

ئابدۇرەھمان خاتىپ «خۇدايا شۈكۈر» دەپ قەسەمچاق تېۋىپ بىلەن هويلىغا چىققاندا ، نامازدىن يېنىپ هويلىغا هال سوراپ كىرگەن جامائەت ئۇلارغا سالام بەجا كەلتۈردى . تېۋىپ گۈلخۇمارنىڭ تومۇرىنى تۇتقىنىنى ئاڭلاپ ، جامائەت ئىچىدىكى روزى دوكا :

— قەسەمچاق تېۋىپ هەرقانداق كېسەلنىڭ تومۇرىدىن ئەمەس ، چىرايىدىن قاراپلا بىلىدۇ . ئۇنىڭدەك تېبىبى هازىر زېمىن ئۈستىدە يوق . ئۇ ئىمادىددىن قەشقەرىدەكلا تېۋىپ ،[1]— دېيىشىدى ، جامائەت ئۇنىڭ سۆزىنى بىردەك تەستىقلىشىپ باش لىڭشىتىشتى .

---

① مەشهۇر تېۋىپ ۋە جەرراھ ئىمادىددىن قەشقەرى «شەرهى ئەلقانۇن» ناملىق ئەسەر يېزىپ ، سۇلتان سۇتۇق بۇغراخانغا تەقدىم قىلغان . ئۇ مىلادىيىنىڭ 1083 ـ يىلى قەشقەردە ۋاپات بولغان . ئەللامە مۇھەممەد بىننى رەشىد بىننى ئەلى قەشقەرى ئالىم مۇھەممەد ئىبن زىكرىياغا ئىمادىددىن قەشقەرىنى تونۇشتۇرغان . ئۇنىڭ داۋالاشقا ئەهمىيەت بېرىدىغانلىقى ، ھەتتا سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننى داۋالىغانلىقى تارىخقا يېزىلغان .

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

— خىنىمنىڭ ئىسسىتمىسى بەك ئېغىر ، مەن نىلۇپەر بىلەن كاشكاپ تەييارلاي ،— دېدى تېۋىپ ،— خېنىمنى تېرىگە ئالايلى ، گىل بىلەن سۇخلايلى . قارا سۆگەت چوجىسى ، ھەمشىۋا ، ئاق لەيلىقازاق كۆتىكى ، بۇغداي ئۇنىنىڭ كېپىكىدىن پاشۇ قايناتىپ ، خېنىمنىڭ بويىنى يۇيايلى .

بىر نەچچەيلەن ئابدۇرەھمان خاتىپنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە قوتاندىن ئېلىپ چىققان چوڭ قوچقارنى گۇلخۇمارنىڭ بېشىدىن ئۆرۈپ ، ئۆلتۇرۇپ سويۇپ خامتالاش قىلىشتى . داشقازان ئېسىلىپ ، پىچاقلار بىلىنىپ ، نەزىر ئۇچۇن تەييارلىقتا تۇتۇش قىلىندى . شۇ كۈنى تېۋىپ گۇلخۇمارنى تېرىگە ئالدۇردى ، گىل بىلەنمۇ سۇخلاتتى ، خاتىپ جامائەتكە نەزىر بەردى .

* * *

كەچكە تەييارلانغان شادى پولۇ[①]دىن شاۋاز قارىي زورىغا بىرنەچچە لوقما يېدى ، ئانىسىنىڭ ئۇستىلىق كۆرسىتىپ ئەتكەن بۇ لەزىز تامىقىنىڭ قەدرىنى بىلگەن نورۇز بېلىنى يېشىۋېتىپ تەرلەپ - پىشىپ ئولتۇرۇپ بەھوزۇر تاناۋۇل قىلدى .

— خۇدايىم ئىشتىھا بەرسۇن ، دوستۇم ،— دەپ شاۋاز قارىي ئۇنى زوقلاندۇردى . نورۇز :

— يادىڭدىمۇ ، دوستۇم قارىي ، مەدرىسەدە پولۇنى دەملەپ قويۇپ ، «ئەلەم نەشرە» نى تىلاۋەت قىلىپ بولغۇچە «دەم يېدى» قىلىپ ئات بوغۇز يېگەندەك يەپ كەتكىنىمىز . ئانام سېنى تولىمۇ ھۆرمەتلىگەنلىكتىن ، پولۇنىڭ بۇ كەمياپ تۈرىنى ئەتكەن ، ئەمما سەن قەدرىنى بىلمىدىڭ - دە !— دەپ تەنە بىلەن ئىما قىلىپ قېشىنى ئېتىپ قويدى .

---

① شادى پولۇ — بۆرەك ، تال ، جىگەر ۋە گۆشلەرنى گۇرۇچ بىلەن تەڭ توغراپ ، زىرە ، قارىمۇچ ، نوقۇت ، زىرىخ ، بېھى ، ئاپتاۋى ئۈزۈم سېلىپ ئالاھىدە ئېتىلىدۇ .

داستىخان يىغىلىپ قولغا سۇ بېرىلگەندىن كېيىن ، ئارپىبە-دىيان ، رومبىبەدىيان ، جۇۋانى ، چىڭسەي ئۇرۇقى بىلەن چۆگۈن-دە دەملەپ ئەكىرىلگەن چاينى ھۇزۇر بىلەن ئىچىشىپ ئولتۇ-رۇپ ، نورۇز يەنە شاۋاز قارىينى سوراق - سوئال قىلدى . بۇ قېتىم ئۇ بوش كەلمىدى .

— سادىق دوستلۇق دېگەن مۇھەببەت قەسرىنى بىنا قىد-لىپ ، ئاشىنالىق ۋاپاسى بىلەن ئۇنىڭ سەيناسىدا دوستلۇق گۈل-لىرىنى رەڭگارەڭ ئېچىلدۇرماق ، دوستلار چارىسىز قالغان پەيت-لەردە دوستلۇق مەشئىلىنى يېقىپ ، ئۇنىڭ ئىستىقبالىنى مۇنەۋ-ۋەر قىلماقتۇر ،— دېدى نورۇز سۆزىنىڭ ئاخىرىدا .

شاۋاز قارىيمۇ ئەمدى ئۇنىڭغا دېمەسلىككە پېتىنالمىدى :

— ۋاپادار دوستۇم ، رەھمەت ساڭا . بۈگۈن سەن «ھەر نېمە قىلساڭ بىر نېمە قىل» دېگەندەك مېنىڭ كېسىلىمنى بىلدىڭ ۋە داۋا قىلماقچى بولۇۋاتىسەن . راستىنى دېگەندە ، مېنىڭ كېسەد-لىم ئىشق كېسىلى . مەن مەشھەدكە كېلىپ ئىككى كۈندىن كېيىن مەسچىت ئالدىدىكى چوڭ كۆل بويىدا بىر رەنانى ئۇچرات-تىم ، ھەتتا مۇبارەك ئىسمىنىمۇ سوراپ بىلدىم . ئۇنىڭ گۈزەل رۇخسارىنى بىر كۆرۈش ھەم ئۇ گۈزەل جانان تارقاتقان مەست قىلغۇچى پۇراقنى بىر قېتىم ھىدلاش بىلەن مەن ئۆزۈمنى يوقد-تىپ مەستۇ مۇستەغرەق بولدۇم . ئۆزۈمدىن ئىختىيار ، كۆزۈم-دىن ئۇيقۇ قاچتى . ئۇنىڭ ۋىسالى مېنىڭ كېچە - كۈندۈزلۈك ئارزۇيۇم بولدى ، شۇنىڭدىن كېيىن مەن مۇشۇ دىشۋارچىلىقتا يۈرمەكتىمەن .

— ئۇنىڭ ئىسمى كىمكىنە ؟

— گۈلخۇمار ،— دەپ قىزىرىپ جاۋاب بەردى شاۋاز قارىي .

— ئۇنىڭ قايسى ھويلىدىن چىققىنىنى بىلدىڭمۇ ؟

— بىلدىم ،— دېدى شاۋاز قارىي ،— ئۇ قىز چوڭ كۆلدىن سۇ ئېلىپ يانغاندا ، دەرۋازىسى شىمالغا قاراپ ئېچىلغان چوڭ ھويلىغا كىرىپ كەتتى . ئاڭغىچە يولدا داپ ساقال ، ياغلىشاڭغۇ

يۈزلۈك ، دوغىلاق قورساقلىق بىر كىشى ئۇلۇڭ ـ سول تەرىپىدە غاز قانىتى بولۇپ كېلىۋاتقان كىشىلەر بىلەن بىللە شۇ ھويلىغا كىرىپ كەتتى . كېيىن ئۇقسام ئۇ ئابدۇرەھمان خاتىپنىڭ قىزى ئىكەن .

— ھە بولدى ، بولدى ، بىلدىم ،— دېدى نورۇز قاقاقلاپ كۈلۈپ ، — ئۇ كىشى سىرتقا چىقسا سەنجازىدا ، ھەر ئۆيگە كىرسە تۆردە ئولتۇرىدىغان ئەبدۇرەھمان خاتىپ ئاخۇنۇم . ئۇ يۇتكۇل ئالتىن ئاتۇشتا نامى بار ئادەم ، ئۆيدە تۇرۇۋپ ۋارقىرىسا يۇتكۇل يۇرت «خوش» دەيدۇ . كىشىلەر ئۇنىڭغا تىكىلىپ قاراشـ قا ، ئالدىدا تىك تۇرۇشقا جۈرئەت قىلالمايدۇ . سەن دېگەن قىز ئاشۇ خاتىپ ئاخۇنۇمنىڭ ساھىب رەناسى خۇمارگۈلكەندە ، راستىـ نى دېگەندە ، ئىپپەت ـ نومۇسگۈيلۇقتا يۇرتتا بۇ قىزدەك يەنە بىرىنى تاپقىلى بولمايدۇ . بىر سورۇندا بىرەيلەندىن «ياقۇت غۇنـ چە ، زۇمرەت گۈللەرنىمۇ ئۇنىڭ گۈزەللىكىگە تەڭلەشتۇرگىلى بولمايدۇ» دەپ ئاڭلىغانىدىم .

— رەھمەت ساڭا دوستۇم ،— دەپ شاۋاز قارىي دەس ئورنىـ دىن تۇرۇۋپ نورۇزنىڭ باغرىغا ئۆزىنى ئېتىپ ئۇنى قۇچاقلىدى .

— ئەر ـ ئاياللار ئۇچۇن تىرىكلىك يولدىشى ۋە ئۆمۈرلۈك ھەمراھ تېپىش كىشىلىك ھاياتتا ھەربىر ئىنسان دۇچ كېلىدىغان مۇھىم تاللاشلارنىڭ بىرى ،— دېدى نورۇز سۆزىنى داۋاملاشتۇـ رۇپ ، — جورا تاللاشتىن مەقسەت ئۆيلۈك ـ ئوچاقلىق بولۇپ ، ئائىلە قۇرۇشتۇر . جورا تاللاشنىڭ قانداق بولۇشى تاللىغۇچى تەرەپنىڭ كەلگۈسى تۇرمۇشى ، ئىستىقبالى ، كەسىپ ، خىزمەت ، باشقا ئىشلىرى ۋە ھاياتىنىڭ كۆڭۈللۈك ئۆتۈش ـ ئۆتمەسلىكىگە ناھايىتى زور تەسىر كۆرسىتىدۇ . جورا تاللاشتا ، تاشقى گۈزەلـ لىك ۋە ماددىي شارائىتىغا قاراش — ھازىرقى ۋاقىتتا ھەرقانداق ئادەمنىڭ دىققەت نەزەرىدىكى مۇھىم تەرەپ ، بۇ ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس . چىرايىغا قاراش ، تاشقى گۈزەللىككە ئەھمىيەت بېرىش ئەيىب ئەمەس . بۇ ، ئىنسان تەبىئىتىدىكى گۈزەللىككە بولغان

مايىللىق ، ئىنتىلىشىنىڭ ئىپادىسى . كۆزگە دەسلەپ چېلىقىدىغىد-
نى تاشقى قىياپەت ۋە چىراي بولغانلىقى ئۈچۈن ، ئۇنىڭغا زوقى
كېلىش ۋە ئەسىر بولۇش تەبىئىي . ئەمما ، ئىنساننى ھەقىقىي
قىممەتكە ، ھۆرمەتكە سازاۋەر قىلىدىغىنى ئىچكى گۈزەللىك ،
يەنى قەلب گۈزەللىكى ۋە ئەخلاقىي كامىللىقتۇر . تاشقى قىياپەت
ۋە چىراي ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ ئۆزگىرىدۇ ، قىممىتىنى
يوقىتىدۇ . بايلىق تېخىمۇ ئۆزگىرىشچان ، ئىشەنچىسىز . ئۇنىڭ
ئۆزگىرىشى ھەتتا چىراي ئۆزگىرىشىدىنمۇ تېزرەك بولىدۇ .
قەلب گۈزەللىكى ۋە ئەخلاقىي كامىللىق ئۆزگەرمەس قىممەت ،
باھاسى چۈشمەيدىغان بايلىق بولۇپ ، ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن
ئۇلارنىڭ قىممىتىدە ئۆزگىرىش ، تۆۋەنلەش بولمايدۇ . ئىنساد-
نىڭ ھەقىقىي قىممىتى مانا شۇ ئۆزگەرمەس ھەقىقەت تەرىپىدىن
بەلگىلىنىدۇ .

— پاھ ، سەن ئەمدى ماڭا تەنبىھ بەرگىلى تۇردۇڭمۇ ؟—
دېدى شاۋاز قارىي ئاغرىنغاندەك بولۇپ .

— مەندىن ئاغرىنساڭ بولمايدۇ ،— دېدى نورۇز ، — مەن
ساڭا تەنبىھ ئەمەس ، بەلكى تۇرمۇشتىن مەسلىھەت بېرىۋاتىمەن .

— راستىنى دېگەندە ، مەن تېخى ھېچ نەرسە كۆرمىگەن بوز
يىگىتمەن . بۇنىڭدىن ئىلگىرى ئىشق بالاسىغا گىرىپتار بولمىغاد-
مەن . سۆيگۈ ئوتىنىڭ ھارارىتى يۈرىكىمنى مۇنداق قىزىتمىغان ،
سۆيگۈ ئۇچقۇنلىرىدا ھېچبىر پۇچۇلانمىغانىدىم . بۇ تۈگىمەس
سەۋدايى ئەزىم دەرياسىغا قانداق يولۇقتىمكىنتاڭ . كۆڭۈل قۇ-
شۇم گۈل شېخىغا قونغانىدى ، ئۇ گۈل كۆڭۈل قۇشۇمنى ئەسىر
قىلىۋالدى . شۇنىڭدىن بۇيان ، كۆڭۈل ئارامىم يوقىلىپ ، بېشىم
خۇددى پەلەكنىڭ چەرخىدەك ئايلىنىشقا باشلىدى .

— بۇرادىرىم ، قوي بۇ گەپلەرنى ،— دېدى نورۇز ، — ئۇ
قىز ساڭا گەپ - سۆز ياكى بىرەر بەلگە قىلدىمۇ ؟

— مېنىڭ ئىسمىمنى ، قىلغان تىلاۋىتىمنى سورىدى . ئاڭ-
غۇچە كىشىلەر توپىنى كۆرۈپ قېلىپ ، ئۆيىگە كىرىپ كەتتى .

— ئۇنىڭدىن كېيىنچۇ؟
— ئىككى كۈندىن كېيىن ياشانغان بىر مەزلۇم مەن ياتقان ھۇجرىغا بىر سېۋەتچەكتە ئەنجۇر، بىر ياغلىقتا ئىككى قاتلىما ئەكېلىپ، مەندىن ھال سوراپ، تەسەللى بېرىپ كەتتى.
— قولياغلىقنى ھۆل - قۇرۇق بولسىمۇ كەلدىمۇ؟
— كەلدى. قۇرۇق ئەمەس، قاتلىما بىلەن.
— ئۇنداق بولسا، — دېدى نورۇز، — قولياغلىق دېگەن ئاشىقنىڭ مەشۇقىغا، شۇنداقلا مەشۇقنىڭمۇ ئاشىقىغا ئۆزىنىڭ ياخشى كۆرۈپ قالغان قەلبىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن ئەۋەتكەن تىل ئەلچىسى ۋە يۈرەك سالىمىنىڭ بەلگىسى. قولياغلىقنى سەن ئەۋەتمەي تۇرۇپ، ئۇنىڭ ساڭا ئاۋۋال قولياغلىق بىلەن قاتلىما ئەۋەتىشى «بۇنىڭدىكى قاتلىما، بېشىمىزغا كەلگەن ئىشق ئوتىنى باشقىلارغا دادلىما» دېگىنى. يەنە بىر تەرەپتىن ئويلىغاندا ساڭا بولغان مېھىر - مۇھەببىتىنىڭ زىيادىلىكىنى كۆرسىتىدۇ.
— ئەمدى مەن قانداق قىلىمەن؟ — دەپ نورۇزغا يېلىنغاندەك تىكىلدى شاۋاز قارىي.
— مەن بىر ئويغا كەلدىم، — دەپ مەسلىھەت بەردى نورۇز، — نېمە بولسا بولسۇن، ئۇ قىزغا بىر سالام خەت يېزىپ، ئۆيىگە كىرگۈزىلى. ئۇنىڭدا سېنىڭ بارلىق ئەرز - ھالىڭ بايان قىلىنغان بولسۇن، قىزنىڭ قولىغا يەتكۈزۈشنى بىر ئامال قىلارمىز.
بۇ مەسلىھەت شاۋاز قارىيغا ھالۋىدەك ياقتى. نورۇز شۇئان ئورنىدىن تۇرغىنىچە مېھمانخانىدىن يۈگۈرۈپ چىقىپ، باشقا بىر ئۆيدىن قەلەمدانغا سېلىنغان قومۇش قەلەم ۋە مەشۇتقا ملەنگەن سىياھ بىلەن خوتەننىڭ بىرنەچچە ۋاراق سۇرۇلگەن شىرقىرىما قەغىزىنى ئەكىرىپ ئۇنىڭ ئالدىغا قويدى. شاۋاز قارىي قەلەمنى قولىغا ئېلىپ، قەغەز ئۈستىدە يۈگۈرتتى ۋە ئويلىنىپ ئولتۇرۇپ سالام خەت يېزىشقا باشلىدى...
ھويلىدىكى سۆگەت دەرىخىنى قونداق قىلغان ئاق خورازنىڭ

قۇببەيلى سەھەردە شەرققە قاراپ «قى ـ قى ـ قىق» دەپ تۇنجى قېتىم چىللىغان سۇزۇك ئاۋازى تەختىيۇندىكى يۇزلىگەن ئائىلە-لەرنىڭ دەرۋازىسىنى ئاچتى . تاڭدىن خەۋەر بېرىدىغان ، كىشى-لەرنىڭ كۆڭلىگە ياقىدىغان سىلىق بۇ ئاۋاز تىپتىنچ تاڭ سەھەر-دە ، بەك يىراقلاردىن ئۆزىگە يانداش بوم ۋە زىل ئاۋازلارنى تاپقاندى . نورۇز قويۇپ قارىسا ، شاۋاز قارىي ئاخشام مەيدىسىگە قويۇپ خەت يېزىشقا باشلىغان تەكىيەگە بېشىنى قويغىنىچە ئۇخ-لاپ قېتىپلا قاپتۇ . ئۇ ئاستا پۇتىنىڭ ئۇچى بىلەن سىرتقا چى-قىپ ، باغدىكى بىر ـ بىرىنى قوغلىشىپ ئېقىۋاتقان بۇلاق سۇيىدە تەرەت ئېلىپ نامىزىنى ئوقۇپ ئۆيگە كىردى .

شاۋاز قارىي يازغان سالام خېتىنى نورۇزغا خىجىللىق بىلەن تەڭلىگەندىن كېيىن ، ئىشۋىقتىكى سۇنى كۆتۈرۈپ ، باغ تەرەپكە چىقىپ كەتتى . نورۇز سالام خەتنى قولىغا ئېلىپ : «ئەنى جانا-بىي ئىززەتلىك ، ئالتىن ئاتۇش ئىچرە ھۆرمەتلىك...» دەپ ، باشتىن ـ ئاياغ ھەر قۇرىنى قانماي ئىككى ، بەلكى ئۈچ قېتىمدىن ئوقۇپ تۈگىتىشىگە شاۋاز قارىي كىرىپ كەلدى . نورۇز ئۇنىڭغا قاراپ :

— «موللام كۆلمەيدۇ ، كۆلسە تېلىقىپ قانمايدۇ» دېگەن مانا شۇدە ، نېمە بولدۇڭ دېسەم دېگىلى ئۇنىمايسەن ، ئەمما دې-گىن ، يازغىن دەپ دالالەت قىلسام تاڭ سەھەرگىچە ياتمايسەن . يازغان خېتىڭنى ئابدۇرەھمان خاتىپتەك 100 موللىمۇ كەلتۈرەل-مەيدۇ . گۆلخۇمار تاشگۈل بولسىمۇ ئېرىپ كەتكۈدەك خەت بوپ-تۇ . مەن خېتىڭنى كۆرۈپ ئىشق ـ مۇھەببىتىڭگە قايىل بول-دۇم . بۇ يولدا ھەرقانداق رەنج ـ ئەلەم كەلسە ، مانا مەن تەييار . تاغ قانچە چوڭ بولسىمۇ ، تاغ بىلەن كۆرۈشەلمەيدۇ . ئەمما ، ئادەم ھەرقانچە يىراقتا بولسىمۇ ، ئاخىر كۆرۈشۈپ ۋىسال ئارزۇسىغا يېتىدۇ . ئىشق يولى ئىنتايىن خېيىمخەتەرلىك ھەم مۇشكۈل يول . بۇ يولغا قەدەم قويغان ئىكەنسەن ، ھېچبىر بالادىن قورقما ، ھەرقانداق دەرد ـ ئەلەمگە بەرداشلىق بول . تەۋەككۇلنىڭ تۇلپا-

رىغا مىنىپ ، ھەرقانداق توسالغۇلارنى يېڭىپ ، ۋىسالىسىرى ئىلـ
گىرىلە . سەن ئىشەنچىڭنى جەزم قىل ،— دەپ ئۇنىڭ كۆڭلىنى
تىندۇردى .

ھەر ئىككىسى ياغ سامسا ۋە شىرنە چاي ، ھالۋا بىلەن
ئەتىگەنلىك چاينى ئىچكۈچە مەسلىھەتلەشتى . «ھەزرەت سۇلتان»
جامەسىگە بېرىپ ، يەنە شۇ ھۇجرىدا ئىستىقامەت قىلغاچ ، سالام
خەتنى يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئىزدەنمەكچى بولۇشتى .

بەشىنچى باب

سالام خەت

1

— سارە ئانا، — دەپ قىچقاردى گۈلخۇمار.

ئايۋاندا مەشغۇلات قىلىۋاتقان ئاغزى ۋە دىلى يۇمشاق سارە ئانا دىڭگۇسلاپ ماڭغىنىچە:

— لەببەي قىزىم، — دەپ، ئۇنىڭ قېشىغا كىردى.

— ماڭا بىرەر قوشۇق شوۋىگۈرۈچ قىلىپ بەرسىلىكەن.

— ماقۇل بالام، هازىرلا قىلاي.

ئاڭغىچە گۈلخۇمارنىڭ قېشىغا زۆھرە كىرىپ:

— ئەسسالام، بۈگۈن مىجەزىڭىز قانداقراق؟ — دەپ سورىدى.

— خۇداغا شۈكۈركىم، بۈگۈن پۈتۈمغا، يۈرىكىمگە جان كىرىپ قالغاندەك تۇرىدۇ. باياراق ئورنىمدىن تۇرۇپ مېڭىپ باقتىم.

— ھەر نېمە بولسا، خۇدايىم شىپايى كامىل ئاتا قىلسۇن، — دېدى زۆھرە.

زۆھرە ئاپتۇۋا - چىلاپچا ئەكېلىپ، گۈلخۇمارنى تەرەت ئېلىشقا دالالەت قىلدى ۋە ئۆينىڭ ئەۋرىزىگە چىلاپچىنى قويدى.

گۈلخۇمار پەگادا تەرەت ئېلىپ يۈز ـ كۆزىنى سۈرتتى . زۆھرە ئۇنىڭ چاچلىرىنى تۈزەشتۈرۈپ ، بېشىغا قەمىرىت رومالنى سال۔دى . گۈلخۇمار قىبلىگە قارىتىپ سېلىنغان جايىنامازدا ئولتۇرۇپ بامدات نامىزىنى ئادا قىلدى . ئاشخۇچە داستىخان سېلىندى . ئۇلار ئارپىبەدىيان سېلىپ دەملەنگەن چايدا نانۇشتە قىلغاندىن كېيىن ، سارە ئانا بىلەن مايسىخان ئەينۇلا ، يۇمغاقسۇت ، چۈجە گۆشى ، چامغۇر سېلىپ ئېتىلگەن شوۋىگۈرۈچنى قېتىق ۋە سىركە بىلەن كۆتۈرۈپ كىردى . زۆھرە ئاشنى ئېلىپ ، ئاۋۋال گۈلخۇمارنىڭ ، ئاندىن ئۆزىنىڭ ئالدىغا قويدى . گۈلخۇمار شوۋىگۈرۈچنى قوشۇق بىلەن قوچۇپ بېقىپ :

— گۆش تۇرىدۇ ، ئىچمەيمەن ، — دېدى .

— سارە ئانا ، نېمىنىڭ گۆشى ؟ — دەپ سورىدى زۆھرە .

— قىزىم ، چۈجە گۆشى زىيان قىلمايدۇ ، — دېدى سارە ئانا .

زۆھرە بىر پىلىچەككە بۆلۈپ ، ئازراق قېتىق ۋە سىركە ئارىلاشتۇرۇپ ، ئۇنى گۈلخۇمارغا زورلاشتۇرۇپ ئىچۈردى .

— ئەجەب ئاغزىمغا تېتىدى ، — دېدى گۈلخۇمار ، ئاندىن سارە ئانىنى قىچقىرىپ ، ئۇنىڭ قۇلىقىغا بىر نېمىلەرنى پىچىرلى۔دى .

سارە ئانا رىزالىق بىلدۈرگەندەك بېشىنى لىڭشىتىپ چىقىپ كەتتى . خېلى ۋاقىتتىن كېيىن ئۇ كىرىپ گۈلخۇمارنىڭ قۇلىقى۔غا بىر نېمىلەرنى دەپ پىچىرلىدى .

— نەگە كېتىپتۇ ؟ — دېدى گۈلخۇمار چۆچۈپ .

— كىم ئۇ ؟ — دەپ سورىدى زۆھرە كۈلۈپ .

— كېيىنچە ئۇقۇپ قالارسەن ، — دەپ سارە ئانا ئۇنىڭ پېشانىسىگە نوقۇپ قويدى .

— ھە ، ئىككىڭلار ئارىسىدا مەن بىلمەيدىغان سىر بار ئىكەن ـ دە .

— سەن بىلمەيدىغان ئىش بولمايدۇ ، ئەمما ۋاقتى كەلگەندە

بىلگەن ياخشى ، — دېدى گۈلخۇمار .

گۈلخۇمار تېۋىپنىڭ كاشكاپ دورىلىرىنى يەپ - ئىچىپ ، بىر ئاز ياخشىلاندى . قىزىنىڭ تاۋى ياخشى بولۇپ قالغىنىنى ئاڭلىغان ئابدۇرەھمان خاتىپ ئەتىسى قەسەمچاق تېۋىپنى قىچقارتىپ كەلدى ۋە ئالدىغا چىرايلىق داستىخان سالدۇردى . ئۇ :

— بىزنىڭ ئالتىن ئاتۇشلۇقلار «ئوڭئېرىق مەرىپەت ئوچىقى» دېسە ، مەن «ئۇنچىۋالا ئەمەستۇ ، مەشھەدكە يەتمەس» دەيتتىم . لېكىن ، سىلىنىڭ داۋالىرى بىزنىڭ نۇرەدىدەمىزنىڭ دەردىگە داۋا ، رەنجىگە شىپا بولدى . ئوڭئېرىقتىنمۇ كارغا كېلىدىغان تېببىي ھازىق چىقىدىغانلىقىغا ئىشەندىم ، — دېدى .

دەل مۇشۇ گەپنى كۈتۈپ تۇرغاندەك ، قەسەمچاق تېۋىپنىڭ چىرايى ئېچىلىپ ، سۆڭەكسىز تىلىنى ئىشقا سېلىپ ، ئۆزىنى تازا ماختىدى . ئۇ ئەبۇ ئەلى ئىبنى سىنا ① نىڭ بىمارنىڭ رەڭگىرويىغا قاراش بىلەن تومۇر تۇتۇشنى بىرلەشتۈرۈپ ، ھەرقانداق ئىچكى كېسەللىكنىڭ مەنبەسىگە توغرا دىئاگنوز قويۇپ داۋالايدىغان تەجرىبىسىنى پۇختا ئۆگەنگەنلىكى ، شۇڭا كىشىلەر «ئىمادىدىن قەشقەرىدەك تېببىي ھازىق» دەپ ئاتايدىغانلىقىنى ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي تونۇشتۇردى . ئۇنىڭ ئېيتىشىچە ، ئەبۇ ئەلى ئىبنى سىنا تىرىشچانلىق بىلەن قېتىرقىنىپ ئۆگىنىپ ، ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا تەتقىقات ئېلىپ بارغان . مەلۇم بىر كۈنى ئالىم ئۆز ئۇستازى ئەبۇ بەكرى مۇھەممەد رازى (860 — 920) نىڭ «كىتابۇش شاھىت» (گۇۋاھلىق كىتابى) ناملىق ئەسىرىنى تەتقىق قىلىشقا ئولتۇرغاندا ، رەپىقىسى سەتتارە خېنىم ئۇنىڭغا

① ئەبۇ ئەلى ئىبنى سىنا ھىجرىيە 170 - يىلى سۈنبۇل ئېيىدا (مىلادىيە 980 - يىلى ئاۋغۇستتا) ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ خىرمىشىن شەھرىدە دۇنياغا كېلىپ ، 1037 - يىلى بۇخارادا 57 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن . ئۇ ھاياتىدا جەمئىي 223 پارچە ئەسەر يازغان ، بۇنىڭ 119 پارچىسى ئىبرانى تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان . بۈيۈك ئالىمنىڭ پۈتكۈل دۇنياغا تارقالغان مەشھۇر ئەسىرى 74 پارچە دەپ قىياس قىلىنماقتا . ئۇ بالىسىغا «ئەلى» دەپ ئىسىم قويۇپ ، ئۆز نامىنى «ئەبۇ ئەلى ئىبنى سىنا» (ئەلىنىڭ ئاتىسى ، سىنانىڭ ئوغلى) دەپ ئاتىغان . ئەبۇ ئەلى ئىبنى سىنانىڭ نامى ، تەۋەررۇك ئۇلۇغ ئەمگىكى ۋە تەلىماتى پۈتكۈل دۇنيانىڭ نادىر ئالىملىرى قاتارىدا 1000 يىلدىن بېرى ياشاپ كەلمەكتە . ئەرەبلەر ئۇنى ھۆرمەتلەپ «ئەبۇل تەبىب شەيخۇلرەئىس» (تېۋىپلارنىڭ ئاتىسى ، پېشقەدەملەر رەئىسى) دەپ ئاتىدى . ھەرقايسى ئەللەردىكى مەرىپەتپەرۋەر زاتلار تېببىي ئىلمنى ئۇنىڭ نامىغا باغلاپ «مېدىتسىنا» دەپ يورۇتۇشتى .

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

«ھالۋايى بۇخارى» دېيىلگەن تائامنى تەييارلاپ ئەكىرىپ بېرىپ چىقىپ كەتكەنىكەن. ئىككى كېچە، بىر كۈندۈز ئۆتكەندىن كېيىن سەتتارە خېنىم كىرىپ ھېلىقى تائامنىڭ يېيىلمەي شۇ پېتىچە تۇرغانلىقىنى كۆرگەن ۋە ئوغلى ئەلىگە ھاياجان بىلەن سۆزلەپ بەرگەن. قەسەمچاق تېۋىپ يەنە ئىمادىددىن قەشقەرىنى غايىۋى ئۇستاز تۇتۇپ، ئۇنىڭ تەۋرىرۈك تەجرىبىلىرىنى توپلىغانلىقىنى ئېيتىپ بەردى. تېۋىپنىڭ بۇ گەپلىرىدىن خاتىپ بىر ئاز زېرىكتى بولغاي، ئىككى يېنىغا تولا قىمىرلاپ، تاشقىرىغا پات - پات قاراپ ئولتۇردى. سەزگۈر تېۋىپ گەپنى تېخىمۇ قىزىقارلىق قىلىش ئۈچۈن، ئەمدى ئىمادىددىن قەشقەرى بىلەن سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ بىر قېتىملىق سۆھبىتىنى قول، ئاۋاز ۋە چىراي ھەرىكىتى بىلەن دوراپ سۆزلىدى:

سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان (ئىمادىددىنغا قاراپ): سىز مۇنچە سالاھىيەتنى قەيەردە ئوقۇپ ھاسىل قىلغان؟

ئىمادىددىن: (جاۋاب ئىشارىتى بىلەن) «مەدرىسەئى ساچىيە» دە ئوقۇپ ھاسىل قىلغان.

بۇغراخان: ھۈنەرلىرىڭىزدىن مۇھىملىرى نېمە؟

ئىمادىددىن: ئەمچى، ئوتاچى (تېۋىپلىك).

بۇغراخان: شۆھرەتپەرەس، باشپاشتاق، ئىتتىپاق ئۆتمەيدىغان قىسمەن قەشقەرىلەر ئەمچىلەرگە ئۆزىنى داۋالىتىپ نېمە قىلىدۇ؟

ئىمادىددىن: ھەي بۈيۈك خاقانىم، ئەنە شۇنداق ئادەملەر باشقىلاردىن ئارتۇقراق ئەمچىگە موھتاج بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ئاۋۋال ئەقلىگە، ئاندىن كۆزىگە، ئۇنىڭدىن كېيىن بەدىنىگە ئەمچى، ئوتاچى لازىم بولىدۇ.

بۇغراخان: ئۇلارغا داۋانىڭ لازىملىقىنى قانداق ئۇقتۇرالايسىز؟

ئىمادىددىن: تەڭرىم بەندىلەرنىڭ ھەرقايسىسىغا لايىق رىزىق تەقسىم قىلىپ بەرگەنگە ئوخشاش، ئەقىلنىمۇ تەقسىم قىلىپ

بەرگەن . شۇ تەقسىمدىن ھەربىرىگە تېگىشلىك ھەسسە بۆلگەن . باشقا تۈرك ئايماقلىرىدا بولغىنىغا ئوخشاش قەشقەرىلەرنىڭمۇ ئا-لىم ھەم جاھىللىرى ، تەدبىرلىك - تەدبىرسىزلىرى ، ئىشچان ۋە ھۇرۇنلىرى بار . بۇ تەڭرىنىڭ ئىلتىپاتىدۇر .

بۇغراخان : قەشقەرىلەرنىڭ يەنە قانداق ئەتىۋارلىق خۇلق - ئەتىۋارى بار ؟

ئىمادىددىن : قەشقەرىلەر سېخىي ، يۈرەكلىك ، باھادىر ، كاتتىلارنى ھۆرمەت قىلىدىغان ، كىچىكلەرنى ھىمايە قىلىدىغان ، سۆزى توغرا ، مۇلايىم ، ئوچۇق يۈزلۈك ، نەسەب - ھەسەپلىرى پاك ، ئىززىتى نەپسلىك ، ئەمەلىيەتنى كۆرمىسە ئىقرار قىلماي-دىغان جامائەدۇر .

سۇتۇق بۇغراخان ئالىم ئىمادىددىننىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان-دىن كېيىن تەبەسسۇم بىلەن ئەتراپتىكىلەرگە قاراپ كۈلدى ، ۋەزىرلەردىن ئوبۇل پەتتاھ ھەم نەجمىدىن ھەتتار قاتارلىقلارغا قاراپ : «بۇ كىشى ئەھلى قەشقەرىلەرنى تارتىنماي ماختىدى ، راست سۆزلۈك ، سالاپەتلىك ، ئەقىللىق كىشى بولۇشى جەزمەن-دۇر» دېدى ۋە ئىمادىد دىننى يېنىدا ئولتۇرۇشقا ئىما قىلدى ، ئۇنىڭ ئىلمىي تېب مەشغۇلاتىنى ، مەلۇماتىنى سىناپ كۆرمەكچى بولدى .

بۇغراخان : تېبىنىڭ ئەسلىي مەقسىتى نېمە ؟

ئىمادىددىن : تويغاندا ئارتۇق يېمەسلىك ، تاقىتىدىن ئارتۇق ئىشلىمەسلىكتۇر .

بۇغراخان : ھاياتتا ئەڭ زىيانلىق نەرسە نېمە ؟

ئىمادىددىن : بىر قېتىم يېگەن تاماق سىڭمەي بولغۇچە ، ئىككىنچى قېتىم تاماق يېمەسلىك . تەجرىبىلەردىن پەرەز قىلىپ كۆرگەندە ، دۇنيادا ئاچلىقتىن ئۆلگەنلەرگە قارىغاندا كۆپ يەپ ئۆلگۈچىلەر كۆپرەكتۇر .

بۇغراخان : ھاممامغا كىرىپ يۇيۇنۇش ھەققىدە نېمە دەي-سىز ؟

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئىمادىددىن : ئۈيقۇدىن قوپقان پېتى هامماغا كىرمەسلىك ، يالىڭاچ ئۇخلىماسلىق ، ئاچچىقى كەلگەن ۋاقىتتا تاماق يېيىشكە ئالدىرىماسلىق كېرەك دەپ قارايمەن . ھەر ۋاقىتتا نورمال ھالەتتە تۇرۇپ تاماق يېيىلسە ، ئۈيقۇ تىنچ ھەم لەززەتلىك بولىدۇ .

بۇغراخان : دورا ئىستېمال قىلىشتىكى مۇلاھىزىڭىزنى ئاڭلاپ كۆرسەم .

ئىمادىددىن : سالامەت تۇرغاندا ئىمكان بار دورا يېيىشتىن ساقلىنىش كېرەك . ئەگەر ئازراق كېسەللىك سېزىلىشكە باشلىسا ، تېز داۋالاپ ، دورا ئىستېمال قىلىپ ، سالامەتلىكنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش زۆرۈر .

بۇغراخان : ئەڭ ياخشى گۆش قايسى ؟

ئىمادىددىن : سېمىز بولغان ياش قوي گۆشى ياخشى . پۇراپ قالغان ، تۇزلانغان گۆشنى يېيىشتىن ساقلىنىش لازىم . ئۆچكە ، كالا ، تۆگە گۆشلىرىنىڭ ھەزىم قىلىنىشى ئېغىر ۋە خاسىيىتى دېگەندەك ئەمەس .

بۇغراخان : مېۋە يېيىش ھەققىدە مەسلىھەتىڭىز قانداق ؟

ئىمادىددىن : مېۋىلەرنىڭ پىشقىنى ياخشى ، شاخ ۋە پىلىكىدىن ئۈزۈپلا يېگى ۋاقتىدا يېيىش مەنپەئەتلىكتۇر . ۋاقتى ئۆتكەن مېۋىنى يېيىشتىن ساقلىنىش لازىم .

بۇغراخان : سۇ ئىچىش ھەققىدە مەسلىھەتىڭىز قانداق ؟

ئىمادىددىن : سۇ پاكىز ھەم سوغۇق بولسا ، نورمىدىن ئارتۇق ئىچىلمىسە ئەڭ پايدىلىق ، بەدەننىڭ قۇۋۋىتى ۋە ھاياتنى ياخشى ساقلاش ئۈچۈن غايەت پايدىلىقتۇر . پەقەت ئۇخلاپ ئورنىدىن تۇرۇپلا سۇ ئىچىش زىيانلىق .

بۇغراخان : سۇنىڭ تەمى قانداق بولىدۇ ؟

ئىمادىددىن : ئىنساندا بولغان ھايات ۋە جانغا ئوخشاش ، بۇنى سۆز بىلەن ئاڭلىتىپ ، تەرىپ بىلەن ئۇقتۇرۇپ بولمايدۇ .

بۇغراخان : ئۇنداق بولسا ، سۇنىڭ رەڭگى قانداق بولىدۇ ؟

ئىمادىددىن : سۇنىڭ ئىچىدە نېمە بار بولسا ، رەڭگى شۇنداق

بولىدۇ .

بۇغراخان : ئىنساننىڭ ئەسلى (ئاساسى) نەدە ؟

ئىمادىددىن : بېشىدا .

بۇغراخان : بەدەندە نەچچە تۈرلۈك تەبىئەت بار ؟

ئىمادىددىن : تۆت تۈرلۈك تەبىئەت بولۇر . بىرىنچى ، سەۋدا — شامالغا مايىل بولۇر . ئىككىنچى ، سەپرا — قىزىققا مايىل بولۇر . ئۈچىنچى بەلغەم — ھۆللۈككە مايىل بولۇر . تۆتىنچى ، خاك[1] — قۇرغاق بولۇر .

بۇغراخان : ئىنسانلار نېمىشقا بىر خىل تەبىئەتتە بولمىغان ؟

ئىمادىددىن : ئۇنداق بولسا ئادەملەر يېمەيدىغان ، ئىچمەيدىغان ، ئاغرىمايدىغان ، ئۆلمەيدىغان بولۇپ ، ھەمىشە تۇرۇشى لازىم .

بۇغراخان : نېمىدىن ساقلىنىش لازىم ؟

ئىمادىددىن : ئىنسان ھەممە نەرسىدە ئوتتۇرا ھال بولۇشقا تىرىشماق لازىم . تويغاندىن كېيىن ئارتۇقچە زورلاپ يېمەسلىك ، ئەگەر ئۇنداق بولمىغاندا كۆڭۈلنىڭ تارىيىشىغا ، ئۆمۈرنىڭ قىسقا بولۇشىغا سەۋەب بولىدۇ . زەرەرى مەلۇم بولغان نەرسىلەرنى ئىستېمال قىلماسلىق ، نەپسىنىڭ راھىتىنى بەدەن راھىتىدىن ، سالامەتلىكتىن ئىلگىرى قويۇش ئەقىللىق ئادەمنىڭ ئىشى ئەمەس-تۇر خاقانىم ، — دەپ تەزىم قىلدى .

سۆھبەت ئاياغلاشقاندا ، سۇتۇق بۇغراخان ئىمادىددىن قەشقەرىنىڭ جاۋاب ۋە سۆھبىتىدىن خۇرسەن بولۇپ ، خەزىنىچىگە بۇيرۇپ ، «سۇتۇق ئابدۇكېرىم» دەپ ئۆز نامى نەقىش قىلىنغان 1000 دىنار كۇمۇش پۇل ، بىر قارا ئارغىماق ، سەللە ۋە قىلىچ قاتارلىقلارنى ئىنئام قىلغان . سۇتۇق بۇغراخان يەنە سەرمۇنشى (باش كاتىپ) گە ھېكىم ئىمادىددىننىڭ سۆزلىرىنى پۈتۈۋېلىپ ،

---

① ئۇيغۇر تىبابىتىدە تۆت تادۇ ، يەنى تۆت ئامىل — ئاب (سۇ) ، ئاتەش (ئوت) ، بادى (شامال) ، خاك (تۇپراق) دەپ قارىلىدۇ .

www.uyghurkitap.com

كىتابلارغا قەيت قىلىشنى ئەمر قىلغان ...

قەسەمچاق تېۋىپنىڭ بۇ ھېكايىسىنى ئابدۇرەھمان خاتىپ ئاغزىنى چاكىلدىتىپ ئولتۇرۇپ ، زەن سېلىپ ئاڭلىدى ، ئۇنىڭدىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئالدىن تەييارلاپ تەكچىدە قويۇلغان پەتنۇستىكى سوۋغىنى ئەكېلىپ قەسەمچاق تېۋىپنىڭ ئالدىغا قويدى . پەتنۇستا مەشرۇدىن تىكىلگەن يان چاكلىق ، ئالدى - ئارقا پەش ۋە يەڭ ئۇچلىرىغا ئىراقى تۇتۇلغان تون بار ئىدى . خاتىپ تونىنىڭ ئىچ يانچۇقىدىن بەش سەرلىك بىر يامبۇنى ئالدى - دە ، پەتنۇس ئۇستىگە ئاۋايلاپ قويۇپ :

— قېنى تەقسىر ، لايىقلىرىدا بولمىسىمۇ بۇ سوۋغىمىزنى ئاز كۆرمەي قوبۇل قىلغايلا ، — دېدى .

— ئۆز ئىشىمىز ئىدى ، جانابلىرىدىن بۇنى ئېلىشقا قانداق يۈزۈم چىدايدۇ ، — دېدى تېۋىپ ئورنىدىن تۇرۇپ قول باغلاپ ، كېيىن يەرگىچە ئېگىلىپ تەزىم قىلىپ ، «ھەشقاللا - رەھمەت» بىلەن داستىخاندىكى سوۋغا - سالامنى ئالدى - دە ، ساقىلىنى لىكىلدىتىپ تۇرۇپ ، ئۇزاق پىچىرلاپ دۇئايى خەير قىلدى .

2

سارە ئانا خېمىرىنى ئاق لەيلى سۈيى ۋە تۇخۇم ئېقى بىلەن يۇغۇرۇپ ئەتكەن ئاجايىپ سىپتە ئۇگرىنى گۈلخۇمارنىڭ ئالدىغا قويۇپ كۆزىگە قارىدى . گۈلخۇمار كۆز ئۇچى بىلەن جامە تەرەپكە ئىما قىلدى . سارە ئانا ماقۇللۇق بىلدۈرۈپ ، دەرھال خۇمرىغا ئاشنى ئۇسۇپ ، سوغا ئىچىگە سېلىپ ھويلىغا چىقتى . ئۇ دەرۋازىدىن چىقىپلا ئۇدۇل «ھەزرەت سۇلتان» جامەسىگە بېرىپ ، تەنها ھۇجرىدا «سۈرە قەسەس[1] » نى تىلاۋەت قىلىۋاتقان شاۋاز قارىينى ئۇچراتتى . سارە ئانا ئاشنى قويۇپ ، ئۇنىڭ ئىككى كۆز-

[1] سۈرە قەسەس — «قۇرئان كەرىم» دىكى 28 - سۈرە .

دىن بېرى نەگە كەتكەنلىكىنى سورىدى. شاۋاز قارىي ئۆزىنىڭ تاۋى يوق بولۇپ قالغاچقا، تەختىيۇندىكى دوستىنىڭ ئۆيىدە داۋالىنىپ بىر ئاز ياخشى بولۇپ كەلگەنلىكىنى ئېيتتى.

— قارىي ئوغلۇم، — دېدى سارە ئانا، — ئاجايىپ ئىش، ئاغرىساڭلىمۇ تەڭ، ساقايساڭلىمۇ تەڭ بولىدىغان ئىش بوپتۇ.

— قانداق، كىم بىلەن تەڭ؟ — كۆزلىرى چانىقىدىن چاچراپ چىققۇدەك ئىنتىزارلىق بىلەن سورىدى شاۋاز قارىي.

— خۇمارگۈل بىلەنچۇ؟

— خۇمارگۈلمۇ ئاغرىغانمۇ؟

— ئارى ئاغرىغان، ئاغرىغاندىمۇ گۆر ئاغزىدىن قايتىپ كەلدى، دەڭا ئوغلۇم.

— هازىرچۇ؟

— قەدىر ئەھۋال، خۇداغا شۈكۈر. يارانقان ئىگەم ئۆزى چالمىغا جان بەرگۈچى ئىكەن. ئۇ ئەمدى ماڭغۇدەك بولدى.

— ھەر نېمە بولسا، خۇدا ئۇنىڭ دەردىگە داۋا بەرسۇن.

— سىزنىڭمۇ دەردىڭىزگە خۇدايىم ئۆزى داۋا بەرگەي. مەن يەنە كېلىمەن ئوغلۇم، ئاش سوۋۇپ قالمىسۇن، سىزنى يادلاپ ئەتكەنتۇق. ئىچىۋېلىڭ.

— ئانا، ئۆزلىرىگە بىھۆرمەتلىك بولمىسا، مۇشۇ يەردە بىر ئېرسالنامىمىز بار ئىدى ··· — دەپلا شاۋاز قارىي ئورنىدىن تۇرۇپ تامدىكى شامدەك قېتىپلا تۇرۇپ قالدى.

— ئۇنى مەن نېمە قىلىمەن؟ — دەپ سورىدى سارە ئانا.

ئىشق دەردى شاۋاز قارىيغا ئاجايىپ بىر شىجائەت ئاتا قىلغاندەك، باتۇرلۇق بىلەن بەلۋېغىغا تۇمارچە يۆگەپ باغلىۋالغان ئېرسالنامىنى ئېلىپ:

— بۇنى خۇدا ھەققى ئۇچۇن خۇمارگۈلنىڭ قولىغا تەگكۈزۈپ، مېنىڭ ھالىمنى ئۇنىڭغا يەتكۈزگەن بولسىلا، — دېدى.

— ماقۇل ئوغلۇم، ئىككىڭلارنىڭ ھۆرمىتى ئۇچۇن، — دەپ سارە ئانا تۇمارچە خەتنى ئېلىپ، يېڭىنىڭ ئۇچىغا

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

يۈگىدى ـ دە ، ھۆجرىدىن يېنىپ چىققىنىچە ئۇدۇل ئۆيگە قايتىپ كەلدى .

ئايۋاندا سۈت سۈزۈۋاتقان گۈلخۇمار ئاخىرقى سۈتنى قاچىغا قۇيۇپ ، ئىككى تۇۋرۇك ئارىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان سۈت قويىـدىغان شوتىنىڭ 11 ـ تۆشۈكىگە قويۇۋەتكەندىن كېيىن ، قىزىلچە ئۆيگە كىرىپ ، سارە ئانا بەرگەن تۇمارچە خەتنى ئاچتى . لېكىن ئۇنى ئېچىش بىلەنلا تۇمارچە ئىچىدىن چىققان ئوت گۈلخۇمارنىڭ يۈرىكىگە مۇھەببەت ئاتەشىنى تۇتاشتۇردى . گۈلخۇمار تۇمارچە خەتنى دەم سۆيدى ، دەم يۈزىگە سۈرتتى ، دەم يۈرىكىگە تاڭدى ، باغرىغا باسقانچە ئۆينى يۇمىلىنىپ ئايلىنىپ ، يەنە قوپۇپ تۆكـلۈككە ئەكېلىپ يورۇقتا خەتكە سىنچىلاپ قاراپ چىقتى . قەغەزـنىڭ بىرىنچى ۋە ئۈچىنچى بېتىدىكى ياش داغلىرىنىڭ ئىزىنى كۆرۈپ «ئاھ» دەپ يىقىلدى . ئاڭغۇچە سارە ئانا كىرىپ ئۇنى يۆلەپ ، يۈرىكىگە سۇ چاچتى.

گۈلخۇمار ھوشىغا كەلگەندىن كېيىن ، شاۋاز قارى بۇ ئېرـسالنامىنى يازغۇچە كۆزىدىن ئاققان ياش داغلىرى تېخى قەغەز يۈزىدە چەل بولۇپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ : «يار مەن ئۈچۈن شۇنچە ئازاب تارتىپ يىغلاۋاتسا ، مەن بۇ يەردە بەخىرامان يۈرـسەم ، مەشھەدتە قانداق يۈزۈمنى كۆتۈرۈپ يۈرىمەن» دەپ ئويلاپ ، ئۇنىڭ مۇھەببەت ئىشتىياقى ۋە سۆيگۈ شەۋقى تېخىمۇ زىيادە بولدى ـ دە ، ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى .

— قىزىم ، خەتتە نېمە دەپتۇ ، بىلدىڭىزمۇ ؟

— ياق ، مەن خەت ئوقۇيالمايمەن ئەمەسمۇ .

— ئۇنداقتا ، قانداق قىلىمىز ؟

سارە ئانا بىلەن گۈلخۇمار ئىككىيلەن مەسلىھەتلىشىپ ، «زۆھرە موللا قىز ھەم ئاغزى چىڭ» دەپ ، ئۇنى قىچقىرىپ بۇ سىرنى دېمەكچى بولدى . بىردەمدىن كېيىن زۆھرەمۇ بىر تەخىسـدە ئۈزۈم كۆتۈرۈپ ، گۈلخۇمارنىڭ ھالىنى سوراپ كىرىپ كەلـدى . گۈلخۇمار تىنچلىق سوراشقاندىن كېيىن ، ئۇنىڭغا ھاجىتى

چۈشۈپ قالغانلىقىنى ، لېكىن سىرنى ياتلارغا دېمەسلىكىنى جېكىلىدى ، ئۆتۈندى . زۆھرەمۇ سۇباتنى بىلدۈرۈپ ، «نان ئۇرسۇن» دەپ ئالتىن ئاتۇشچە قەسەمنى قوشۇپ قويدى . گۈلخۇمار بەرگەن خەتنى زۆھرە ياندۇرمىلاپ ئوقۇدى . ئۇچەيلەن دېۋەيلەپ تۇرۇپ ، خەتنىڭ مەزمۇنىدىن ۋاقىپ بولۇشتى :

«ئەي جانابىي ئىززەتلىك ، مېھىر - شەپقەتلىك ، ئاپتاپ تەلئەتلىك ، ئاشنائى قىيامەتلىك . ئالتىن ئاتۇش ئىچرە ھۆرمەتلىك ، قەدىر قىممەتلىك . مۇشتەرى سائادەتلىك ، ئەدلى ئادالەتلىك . كۆرۈشكىلى ئارزۇلۇق بولغان ، مۇڭداشقىلى مۇڭلۇق بولغان . قىزىلگۈلدىن بوي ئالغان ، كاككۇكتىن خوي ئالغان . كۆڭلۈمنىڭ پىكرى ، تىلىمنىڭ زىكرى ، چىشلىرى ئۈنچە ، قاشلىرى قەلەم ، چاچلىرى سۇمبۇل ، ئارامى باغىمنىڭ گۈلى ، چىمەنلەرنىڭ بۇلبۇلى ، دەردىمنىڭ داۋاسى ، رەنجىمنىڭ شىپاسى ، گۈزەللەرنىڭ رەناسى ، ئاقىللارنىڭ داناسى . كۆڭۈل رىشتى باغلانغان ، ھىجرانلىقتا داغلانغان ، كۆرۈشكىلى ئىشتىياق بولغان ، كېچە - كۈندۈز تەلەپكار بولغان مەشۇقۇم ۋاپادارغا ئاشىق بىۋاپادىن سالام !

ھەپتىلەردىن بۇيان كۆزۈمدىن ئۇيقۇ قاچتى ،
تامامۇ ئۇستىخانغا ئوت تۇتاشتى .
تۇتاشقان ئوت ئىچىدە كۆيدى بۇ جان ،
قوۋۇشماق نىيىتىدە دىل پەرىشان .
ساڭا كۆيمەكلىكىم ھەقتىن ئىرادە ،
مېنى كۆيدۈرمىگىل مۇندىن زىيادە .
خەت يېزىپ نامە ئەۋەتتىم مېھرىبان يارىم ساڭا ،
ئوقۇتۇپ ئىلكىڭگە ئال مەلۇم بولۇر ھالىم ساڭا .
كېچە - كۈندۈز يىغلىماقتىن ئۆزگە ئىش يوقتۇر ماڭا ،
بۇ مېنىڭ يىغلىغىنىمنى كىم بېرىپ ئېيتۇر ساڭا ،
ئاي بىلەن كۈننى قوشۇپ ، ئەلچى ئەۋەتتىم مەن ساڭا .

ئايمۇ ياندى، كۈنمۇ ياندى، ھېچ خەۋەر يوقتۇر ماڭا،
يا كېلىپ جېنىمنى ئال ۋە يا كۆڭۈل بەرگىن ماڭا.
دىلىمدىن چىقمىدىڭ ھەر كۈن ئېسىمدە،
كېچە ياتسام كۆرەرمەن سېنى چۈشۈمدە.
ئاي ئالدىمدا، كۈن كەينىمدە، ھەسرەت ئىچىمدە،
چىقماس ئوتنى ماڭا سالدىڭ، دەردىم ئىچىمدە.
سېنى مەن ياد ئېتىپ جېنىم قەلەمقاش،
كېچە - كۈندۈز كۆزۈمدىن ئاقتى قان - ياش.
كېچە ھەم سەھەردە ياد ئېتەرمەن،
كى ئول خالىق ئەزىمگە داد ئېتەرمەن.

يۇسۇپ زىلەيخادىن، لەيلى مەجنۇندىن، ۋامۇق ئۇزرادىن، پەرھاد شېرىندىن، تاھىر زۆھرەدىن، ھورلىقا ھەمرادىن، غېرىب سەنەمدىن، تۆگە بوتىلىقىدىن، قوي قوزىسىدىن، كېيىك ئايىغىدىن، ئۇچار قۇش قانىتىدىن، بۇلبۇل چىمەندىن ئايرىلغاندەك ئايرىلىپ، سۇندى قاناتىم قايرىلىپ، كۆرۈشەيلى يېرىم دىدار خەت بىلەن، ئۆلۈپ كەتمەي پىغان بىلەن، دەرد بىلەن:
خەير، ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم
پېقىرلىرى موللا شاۋاز قارىي».

گۈلخۇمار خەتنى چىلىڭ مۇجىغانچە يۈرىكىگە تېڭىپلا كۆڭلى ئاينىدى. زۆھرە ئۇنى يۆلەپ دەس كۆتۈرۈپ تۆشەكتە ياتقۇزدى. گۈلخۇمار بىر ئاز ھوشىغا كەلگەندىن كېيىن، مەسلىھەتلىشىپ جاۋابنامە يازماقچى بولۇشتى، زۆھرە چىقىپ قەلەم - قەغەز ئەكىردى. گۈلخۇمار تۆشەكتە بىئارام يېتىپ تۇرۇپ، يىغا ئارىلاش كۆڭلىدىكىنى دەپ بەردى. زۆھرە ئەمدىلەتىن يازماقچى بولغاندا، خاتىپنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالغاچقا، خەتنى توختىتىشتى.
شۇ كۈنى ئاخشىمى غۇۋا چىراغ يورۇقىدا گۈلخۇمار بىلەن

زۆھرە تەكىيە ئالدىدا يېتىپ جاۋابنامە سالام خەت يېزىشتى . ئۆيدە قەغەزنىڭ پىرىسلىغان ئاۋازىدىن باشقا سادا يوق .

«مۇھەببەتلىك يۇرەكتىن سىغىنغاندا يازغان خەت . چىراي-لىقىم ، ئاشىقىم ، دىلدارىمغا سالام خەت . مېنى قارىم يارىم دەيدۇ ، جاندىن ئەتىۋار كۆرگەن ، ئۇلپەت بولۇپ ئۆمۈرلۈك ئىش-قى بىرلە كۆيدۈرگەن .

مۇھەببەتنامە يازدىم ئاڭلىسۇن دەپ ،
مېنىڭ كۆيگەنلىرىمنى چاغلىسۇن دەپ .
قىزىلگۈل ئاچىلىپ نىشانە قىلدى ،
سېنىڭ ئوتۇڭ مېنى دىۋانە قىلدى .
قىزىلگۈل سايىسى سايىنىڭ بۇلاقى ،
ئەجەب دىشۋار ئىكەن يارنىڭ پىراقى .
قىزىلگۈل زىننىتى بۇلبۇل ئەمەسمۇ ؟
ساڭا مەندەك بىر گۈل لازىم ئەمەسمۇ ؟
سېنى كۆردۈم نىگارىم ئاشۇ ھەپتە ،
شۇندىن بېرى يۇرىكىم لەختە - لەختە .
سېنىڭ ئوبدانلىقىڭ ئالتۇن - كۈمۈشتەك ،
پىراقىڭدا كۆيۈپ بولدۇم قومۇشتەك .
ئىچىمگە ئوت تۇتاشتى ، قالمىدى جان ،
شۇڭا تارتماس بۇ كۆڭلۈم ئاش بىلەن نان .
بېيىت بىلەن جاۋاب قىلدىم خېتىڭنى ،
سېلىپ قويدۇم بىر قانچە يەرگە ئېتىڭنى .
سېنى مەن بىر كۆرۈپ قالدىم بالاغا ،
تەرەھھۇم ئەيلىگىن مەن بىناۋاغا .
ئېتىمنى يازمىدىم ئۆزى بىلىۇر دەپ ،
خالايىق بولمىغۇر گەپ - سۆز قىلىۇر دەپ .
ئىبەردىم مەن بۇ خەتنى قاشلىرىغا ،
تىلەپ دۆلەت ، سائادەت ياشلىرىغا .

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

جۇدالىقتا يۈرۈپ بىزنى ئۆلتۈرمەك ،
خۇدا سالغان سۆيگۈ ئوتىنى سوۋۇتماك .
سىغىندىم بىناھايەت كۆزلىرىنى ،
كۆڭۈلگە خۇش مۇبارەك سۆزلىرىنى ،
نە سائەتتە كۆرەرمەن كۆزلىرىنى ،
چىناردەك قەددى ـ قامەت يۈزلىرىنى .
ئەگەر بارالىسام مەن قاشلىرىغا ،
قىزىلگۈل بوپ قوناتتىم ، باشلىرىغا .

كۆرۈشۈشكە ئىشتىياقدار بولغان ، سۈبھى شامدا تەلەپكار ئاشىقىم ۋاپادارغا مەشۇقى بىۋاپادىن يوللىغان جاۋابنامە سالام خەت . نالايىق خەستە دىللىرى گۈلخۇمار بىۋە ـ بىچارە» .

خەتنى يېزىپ پۈتكۈزگەندە ، ئابدۇرەھمان خاتىپنىڭ ئۆگزىسىدىكى «ئاق تاپان» ئىت يولدىن ئۆتكەن يولۇچى ، بازارچىلارنىڭ شەپىسىنى ئېلىپ ، بايلارنىڭ ئىتىغا لايىق يوغان ۋە سەت ئۈنى بىلەن قاۋىدى .

زۆھرە خەتنى ئاستا ئاۋاز بىلەن ئوقۇپ بەردى . گۈلخۇمار ئېسەدەپ ئۆكسۈپ يىغلاپ ، كۆزىدىن تاراملاپ چۈشۈۋاتقان ياشنى داكشال كۆڭلىكىنىڭ يەڭ ئۇچى بىلەن سۈرتۈپ ئېرتماقتا ئىدى . خاتىپنىڭ قوپۇپ تەرەتكە ماڭغانلىقى بىلىندى . ئۇلار دەرھال چىراغنى ئۆچۈرۈپ ، تۇڭلۇككە قاراپ مارجاندەك كۆزلىرىنى يۇمىاي ، تاڭ قىزى چولپان بىلەن سۆزلىشىپ لەپپىدە ئۇيقۇغا كەتتى . ئەتىسى گۈلخۇمارنىڭ تەدبىرىگە ئاساسەن خەت ئىچىگە كىچىك بىر تال سامان ، كۆمۈر پارچىسى ۋە بىر تال توخۇ پېيى سېلىپ قويۇلدى . خەت بىلەن بىللە ياغلىقتا چىلان دەرىخىدىن ياسالغان كىچىك تاغاق ، كۆرىدىغان يۈزى سىياھ بىلەن بويالغان كىچىك ئەينەكمۇ سېلىندى . خەتنى چىرايلىق قاتلاپ يۆگىگۈچە گۈلخۇمارنىڭ قوللىرى تىترەپ ، ئەزايى بەدىنى چىلىق ـ چىلىق تەرگە چۆمۈلدى ۋە سارە ئانىنى ئىشارە بىلەن قىچقىرىپ ، خەتنى

شاۋاز قارىغا تاپشۇرۇشنى جېكىلىدى .

*　　　*　　　*

سارە ئانا مەنچۇزە ئاش ① ئېتىپ ، شاۋاز قارىينىڭ ھۇجرىسىغا كىچىك خۇمرا بىلەن يەتكۈزدى . بۇ يەردە نورۇزمۇ بار ئىدى . گۈلخۇمار يازغان جاۋابنامە ۋە تۇگۈنچەكنى ئالغان شاۋاز قارىينىڭ قول - پۇتلىرى تەڭلا تىترەپ كەتتى . ئۇلار خەتنى ئوقۇپ ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئالامەتلەرنى كۆرگەندە شاۋاز قارىي يىغلىغىلى تۇردى . نورۇز ئىككى چېكىسىنى تۇتۇپ ئۇزاق ئويلانغاندىن كېيىن چۇراپ ئورنىدىن تۇردى .

— خەت ئىچىدىكى ھەممە نەرسىنىڭ مەنىسى بار ئىكەن . مەن چۈشەندىم . ئەمدى يىغلىما دوستۇم ، — دېدى نورۇز ۋە ئۇلارنىڭ مەنىسىنى يېشىپ بەردى :— بۇ «سېنىڭ ئوت پىراقىڭدا چىرايىم ساماندەك سارغايدى ، پەيدەك قۇرۇپ كەتتىم ، كۆيۈپ كۆمۈردەك بولدۇم» دېگەنلىك . ئەمما ، كىچىك تاغاق بىلەن ئەينەك ۋە ئەينەك يۈزىنىڭ بويىلىشىدا ئايرىم غەرەز - مەقسەت بولسا كېرەك .

— سېنىڭچە گۈلخۇمارنىڭ مەقسىتى نېمىدۇ ؟

— مېنىڭچە ، — دەپ بىر ئاز ئويلىنىۋېلىپ چۈشەندۈردى نورۇز ، — ئەينەك يورۇقلۇق ، يەنى كۆندۈزنىڭ بەلگىسى ، ئۇنىڭ كۆرىدىغان تەرىپىنىڭ بويالغانلىقى قاراڭغۇ ، يەنى كېچە دېگەنلىك . تاغاق سۆڭگۆچكە ئوخشايدۇ . ياغلىق يېپىلىدىغان كەڭ نەرسە ، ئۇ باغ دېگەن مەنىدە . بۇ ئۈچىنىڭ مەنىسى «كېچىدە سۆڭگۆچتىن باغقا كىر» دېگەنلىك بولىدۇ . قايسى كۈنى ئىكەنلىكىنى بىلىش ئۈچۈن نەرسىلەرنى سانىساق بىلىنىدۇ . خەت ،

① مەنچۇزە ئاش — قۇشقاچ تىلى ئاش ، يەنى سۈيۈقئاشنىڭ بىر تۈرى . بۇ ئاشنىڭ خېمىرى توقۇت چوڭلۇقىدا كېسىلىدۇ . بۇ ، كېسەلمەن ۋە زەيپى مەيدە كىشىلەرگە بېرىلىدىغان قەدىمكى تاماقلاردىن بىر خىلى .

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

سامان ، پەي ، كۆمۈر ، ئەينەك ، تاغاق بولۇپ ھەممىسى ئالتە ئىكەن . دېمەك ، «ئالتىنچى كۈنى كېچىدە سۆڭگۈچ بىلەن باغقا كىر» دېگەن ئىشارە بولىدۇ .

— سېنىڭ مەدرىسەدە ئوقۇۋاتقان چاغدىكى تۇغما بىلىمدانلىقىڭغا قايىل ئىدىم . لېكىن ، مۇنداق ئەقىللىق ، ھەكىملىكىڭنى ئويلىماپتىكەنمەن . خۇداۋەندە كېرىم بەندىسىنىمۇ مۇنداق زېرەك يارىتىدىكەن ، — دەپ ئاپىرىن ئوقۇدى شاۋاز قارىي ۋە ھۇجرا ئىچىدە كىچىك بالىدەك سەكرەپ كەتتى .

— قارىيئاخۇنۇم ، ئالدىرىمايراق خۇش بولۇپ سەكرىسىلە . ئۇ نەرسىلەرنى بىلەلىشىم زېرەكلىكتىن ئەمەس ، بەلكى ئوقۇغانلىرىمنى ئىشلىتەلىگەن ۋە ئورنىنى توغرا تەھلىل قىلالىغانلىقىمدىن دېيىشكە بولىدۇ . ئالتىنچى كۈنى دېگەندە ، بۈگۈن شەنبىدىن باشلاپ ھېسابلىساق ، يەكشەنبە ، دۈشەنبە ، سەيشەنبە ، چارشەنبە ، پەيشەنبە ئاخشام كېچىسى بولىدىكەن . بىز شۇ كۈنگە جىددىي تەييارلىنىشىمىز لازىم ، — دېدى نورۇز .

— ئۇ كۈنگە نېمە تەييارلىق قىلاتتۇق . ئىككىمىز بارىمىز ، باغنى ئايلىنىپ ، سۆڭگۈچنى تاپىمىز . مەن كىرىپ ۋىسالغا ئېرىشىپ ، ئەرز - ھالىمنى بايان قىلىپ خۇمارگۈلنىڭ دىدارىغا مۇشەررەپ بولىمەن ، — دېدى شاۋاز قارىي .

— بەللى ، سېنىڭ تەنتەك ھېسسىياتىڭ بىلەن قويۇلغان مۇھەببىتىڭنىڭ ، يارغا ئىزھار قىلغان مېھىر - شەپقىتىڭنىڭ ئاسانلا قولغا كېلىشىنىڭ قانچىلىك لەززىتى بولار ؟ مۇھەببەت يولىغا كىرىش ئاسان ، ئەمما ئۇنىڭ ئەھدىسىدىن چىقىش ، ۋىسالغا ئېرىشىش ، مۇراد - مەقسەتكە يېتىش بەكمۇ تەس . ئىشلارنى بېجىرىش قىيىن ئەمەس . مۇھىمى بۇ ئىشقا دىققەت قىلىش زۆرۈر . «باللا سالدى ئاللانى ، موللا ئالدى كاللانى» دېگەندەك ، بىرلا «ئاللا» دېگەن بىلەن ھەممە ئوڭ كېلىپ قاملىشىۋەرمەيدۇ ، جېنىم دوستۇم ، — دېدى نورۇز . بۇ گەپنى ئاڭلىغان شاۋاز قارىينىڭ بېشى پىرىرىدە قېيىپ ، ئۇندىمەي تۇرۇپ قالغانلىقىنى

كۆرگەن نورۇز ، — يۇر ! — دەپ ، ئۇنىڭ قولىدىن يېتىلەپ
بازارغا باشلاپ چىقىپ ساتىراشقا چاچ ـ ساقىلىنى ئالدۇردى .
دۇشەنبە كۈنى ئالتىن ئاتۇشنىڭ بازار كۈنى ئىدى . ئۇ
ئىككىيلەن كەچكىچە بازار ئايلىنىپ ، قورساق ئاچقاندا تاماق
يېيىشتى . كەچتە ئۆيىنىڭ ئۇششاق ـ چۈششەك سودىلىقىنى تۈ-
گەتكەن نورۇز شاۋاز قارىيىنى تەختىيۇندىكى ئۆيىگە باشلاپ بار-
دى . ئەتىسى چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن ، نورۇز ئۆزى سۇ ئىس-
سىتىپ ، شاۋاز قارىيىنى غۇسلى ـ تەرەت ئېلىۋېلىشقا دەۋەت
قىلدى ، ئاندىن شاۋاز قارىيىنىڭ ئۇچىسىدىكى تون ۋە كۆڭلەك
ـ تامباللىرىنى ئۆيىدىكىلەرگە تاپىلاپ پاكىز يۇيدۇرۇپ قۇرۇتقاذ-
دىن كېيىن ، دەزمال سالدۇردى . نورۇز نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان
ئۆيىدە يىغىپ ساقلىغان تەبىئىي ماتېرىياللارنى نىسبەت بويىچە
تەڭشەپ تەييارلىغان گۈل سۈيى[1] نى چاچتى . ئەتىسى كەچلىك
غىزادىن كېيىن ئۇلار مەسلىھەتلەشتى .
— بۈگۈن سەيشەنبە ، تاڭ ئاتسا چارشەنبە بىرلا كۈن قالدى ،
— دېدى نورۇز ، — خۇدا خالىسا ، ئەتە ئىككىمىز ئەتىگەندە
ئاۋۋال «ھەزرەت سۇلتان» مازىرىغا بېرىپ دۇئاتەۋەججۇتتا بولى-
مىز . ئۇنىڭدىن كېيىن گەپلەشكەن بولۇپ ، ئابدۇرەھمان خاتىپ-
نىڭ باغ چۆرىسىنى ئاستا ئايلىنىپ ، دائىم سۇ كىرىپ تۇرىدىغان
سۇڭگۈچنى ، باغ تېمىنىڭ شورا يەرلىرىنى ، قاچىدىغان ـ تۇرىدى-
غان دالدىلىرىنى ، خىلۋەت جايلىرىنى تازا كۆرۈۋېلىپ كۆزىمىز-
نى پىشۇرىمىز . مۇبادا بىرەر ھادىسىگە ئۇچراپ قالساڭ ، سېنى
ئەلۋەتتە جان تىكىپ قۇتۇلدۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ . بۇنىڭ ئۈچۈن
— ... دەپ ، شاپگىرلىق سەنئىتىنى[2] كۆرسىتىپ ئىشلىگەن ،
تىغى قىررودەك پارقىراپ تۇرغان بىر خەنجەرنى يېنىدىكى كۈمۈش

---

① گۈل سۈيى — قەدىمكى ئۇيغۇرلار كىر ـ قات يۇيۇپ قاتلايدىغان چاغدا ، باغدىكى قىزىلگۈللەرنىڭ توزۇپ كېتىدىغانلىرىنى يىغىپ قاينىتىپ ، سۈيىنى كىيىمگە چاچاتتى ، بۇنىڭدا كىيىمدە قىزىلگۈلدەك پۇراق پەيدا بولىدۇ .

② شاپگىرلىق سەنئىتى — قىلىچ ۋە خەنجەرنىڭ يۈزىنى سۈرتۈپ ، ھەسەن ـ ھۈسەن كۆرۈنۈشىنى ھاسىل قىلىدىغان تۆمۈرچىلىك ماھارىتى . بۇ ئۇيغۇرلارغا خاس ھۈنەر ـ سەنئەت .

www.uyghurkitap.com

قاپلىق غىلاپتىن سۇغىرىپ ئېلىپ ، شاۋاز قارىيغا كۆرسەتتى .

— شۇنداقمۇ بولارمۇ تېخى ؟ — دەپ سورىدى شاۋاز قارىي .

— بولىدۇ يا بولمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ . كىشى ھەرقانداق ئىشتا غالىب بولسا ئۆزىگە تەمەننا قويۇپ ، مەغلۇپ بولغاندا سۇنغان ساپالدەك بولماسلىقى لازىم ، — دەپ نورۇز كۆزىنىڭ قىرىدا شاۋاز قارىيغا قاراپ قويدى ، — گۈلخۇمار بىلەن تۇنجى قېتىم ئۇچراشقىنىڭدا ئاۋۋال ئۇنىڭغا قائىدە بىلەن «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دەپ سالام بەرگىن . ئۇنىڭدىن كېيىن ئەرز - ھالىڭنى يەتكۈز . ھەرگىز بەتقىلىق بولمىغىن ، نەپسىڭنى ساقلىغىن . قىز كىشى دېگەن مەھرەملىكتىن چەتنىسە ، ئۆزىگىلا داغ چۈشۈپ قالماي ، باشقىلارنىمۇ بۇلغايدۇ . بۇنىڭدىن ھەزەر قىلغىن .

— ئەلۋەتتە دېگىنىڭدەك بولىدۇ . مەن ئۆمۈرلۈك جۈپتى روزىغار بولۇش نىيىتىدىمەن . ھەرگىز چىرا لەززەتنى دەپ شاللاقلىق قىلغۇچىلاردىن بولمايمەن ، — دېدى شاۋاز قارىي .

— قەدىمدىن تارتىپ قىز - يىگىتلىرىمىز نەسلى - نەسەبى ، ئۆرپ - ئادىتى ، تىلى ۋە ئىپپەت - نومۇسىنى ساقلاشنىڭ لازىملىقىنى بىلىپ يەتكەن ، — دەپ گەپ باشلىدى نورۇز ، — مۇھەببەتلەشكۈچى يىگىت - قىزنىڭ ئارىسىدا ھايا ، ئىپپەت - نومۇستىن ئىبارەت ئىززەت نەپسىنىڭ پەردىسى بولۇشى لازىم . چۈنكى ، ئۇلار قان - قېرىنداش ياكى تېخى ئەر - خوتۇن ئەمەس ، ھەتتا ئەر - خوتۇن ، قان - قېرىنداشلار ئوتتۇرىسىدىمۇ ھايا ، ئىپپەت - نومۇسنىڭ پەردىسى بولۇشى لازىم . ۋەدە قىلغۇچى يىگىت ياكى قىزنىڭ قايسىبىرى ئىززەت نەپسىنىڭ گۆھىرىنى بۇزسا ، ئۇ ھالدا ئۆمۈرلۈك تۇرمۇشداش بولغۇسى جۈپتى روزىغارى ، ئائىلىسى ، پەرزەنتلىرى ئالدىدا كەچۈرگۈسىز خىيانەت ۋە جىنايەت ھېسابلىنىدۇ . شۇڭا ، قەدىمدە ئەركەكلىرىمىز ئۆز جۈپتى روزىغارى ، يەنى ئايالىنى «قاتىن» دەپ ئاتىغان . «قاتىن» سۆزى «دىلى (يۈرىكى) دىلىغا ، ئېتى ئېتىگە ، جېنى جېنىغا قېتىلغان ، ئارىلاشقان ، ئۇيۇشقان» دېگەنلىك بولۇپ ، كېيىنچە

«ق» ھەرپى ئورنىغا «خ» ھەرپى ئالمىشىپ ، «خاتىن» ، «خا-تۇن» ، «خوتۇن» بولۇپ ئىشلىتىلمەكتە . كونىلاردا «ياخشى خوتۇن كۇندۇزى راھەت ، كېچىسى توي ؛ يامان خوتۇن كۇندۇزى قايغۇ ، كېچىسى ئوي» دېگەن گەپ بار .

ئەجدادلىرىمىز قەدىمدە ئۆزىدىن ئىلگىرى ئۆتكەن ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ ئائىلە مۇناسىۋىتىدىكى ئەدەپ - قائىدىلىرىگە ھۆر-مەت قىلىپ ۋە ئۇنىڭغا سادىقلىق بىلەن ئەمەل قىلىپ ، يايلاق ۋە چېدىر ئالدىدىكى بۇلاق - كۆللەردە ياشايدىغان ، ۋاپادارلىقنىڭ سىمۋولى بولغان ئاق قۇ قۇشى ئۇچۈن ئورۇن ھازىرلاپ بېرىش-كەن . رىۋايەت قىلىنىشىچە ، ئوۋ ئوۋلىغۇچى مەرگەنلەرنىڭ ئوقى ئەگەر ئەركەك ئاق قۇغا تەگسە ، ئۇ يەرگە چۈشۈپ بولغۇچە ، چىشى ئاق قۇ تېخىمۇ ئېگىزگە كۆتۈرۈلۈپ ، ئاندىن قانىتىنى جۈپلەپ تۆۋەنگە شۇڭغۇپ ، كۆكسىنى زېمىنغا قاتتىق ئۇرۇپ ، ئۆزىنى ھالاك قىلىدىكەن . ئەگەر چىشى ئاق قۇغا ئوق تەگكەن بولسا ، ئەركەك ئاق قۇمۇ خۇددى ئاشۇ تەرىقىدە ئۆزىنى ھالاك قىلىدىكەن . بىزدە ۋاپادارلىقنىڭ سىمۋولى بولغان «ئاق قۇنى ئوۋلىغانلارنىڭ ئائىلىسى قۇتاتمايدۇ ، بەخت يولى ئېتىلىدۇ» دەيدىغان ئىشەنچ ، قاراش بار . ئەجدادلىرىمىز ئۆز جۈپتى روزىغا-رىغا خۇددى ئاق قۇغا ئوخشاش سادىق ، ۋاپادار ۋە سەمىمىي بولغان . ئائىلە مۇناسىۋىتىدىكى بۇ ئەنئەنىۋى ئادەتلەر ئەۋلادمۇ-ئەۋلاد ساقلىنىپ كەلگەن ...

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ، شاۋاز قارىينىڭ ئىشەنچى تېخىمۇ كۈچەيدى . ئۇ ئىككىيلەننىڭ كېيىنكى سۆھبەتلىرى پەيشەنبە ئاخشىمى گۈلخۇمار بىلەن ئۇچرىشىشتا دېيىلىدىغان گەپ - سۆز ، ئەۋەتىلىدىغان ئەلچى ، توي كۈنىدىكى ھالاۋەت ، كېيىنكى شېرىن كۈنلەر ، ئۆي سازاۋەرچىلىكى ، تۇغۇت تويى ، بۆشۈك تويى ، ئىسىم تويى ... قاتارلىق شېرىن خىيال - ئارزۇلار ھەققى-دە بولۇپ ، شۇنىڭ تاتلىقى بىلەن ئاغزىنى تاتلىق قىلىشىپ ئۇخ-لاشمىدى . شاۋاز قارىي ئۇخلىماي تۇرۇپلا چۈشەكەپ : «شاھى-

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

مەردان... » دەپ تۇۋلاپ تاشلىدى .

3

نورۇز بىلەن شاۋاز قارى پەيشەنبە كۈنى پېشىن نامىزىدىن ئىلگىرى مەشھەدكە كېلىپ «ھەزرەت سۇلتان» جامەسىنىڭ يېنىدىكى ساتىراشخانىغا كىردى . نورۇز بۇ ساتىراشخانىنىڭ دائىملىق خېرىدارى بولغاچقا ، ساتىراش ئۇستام ئۇلارنىڭ چاچ - ساقاللىرىنى شاگىرتلىرىغا يۇمشاتتۇرغاندىن كېيىن ، ئۆزى بىر قوللۇق پاكىز قىرىپ ياساپ قويدى .

بۈگۈن نورۇزنىڭ كاللىسىغا بىر خىيال كىرىۋالغانىدى . ئۇ «گۈلخامار تۈنجى ئۇچرىشىش كۈنىگە نېمە ئۈچۈن پەيشەنبىنى تاللىدى ؟ » دەپ ئۆزىچە كۆپ باش قاتۇردى . «گۇمان ئىماننى قاچۇرۇپتۇ» دېگەندەك ، نورۇزنىڭ ئەتىگەندىن بۇيان بېشىنى ساڭگىلىتىپ جىمغۇر يۇرگەنلىكىنى كۆرگەن شاۋاز قارىينىڭ كۆڭلىگە ھەر خىل خىياللار كىرىۋالدى . ئۇ دوستىنىڭ ئاغزىنى ئېچىش ئۈچۈن خېلى ئۇرۇنۇپ باقتى ، لېكىن نورۇزغا ھېچبىر گەپ خۇشياقمىدى . شاۋاز قارىينىڭ ئىچى تازا سىقىلىپ ، نېمە قىلىشنى بىلەلمەي تۇرغاندا ، بىردىنلا نورۇز بېشىنى كۆتۈرۈپ ، ئۇنىڭغا چىرايىنى ئېچىپ قارىدى - دە ، «خاسىيەتلىك پەيشەنبىنىڭ سىرىنى تاپتىم» دەپ ، گەپنى تۆۋەندىكى تارىخىي ۋەقەدىن باشلىدى :

11 - ئەسىردىكى كامالەتكە يەتكەن قەشقەر ئالىملىرىنىڭ پېشۋاسى ، ئاتاقلىق ھەدىسشۇناس ۋە تىلشۇناس ھۇسەيىن ئىبنى ئەلى ئىبنى خەلەپ «مەدرىسەئى ھامىدىيە» دە ئۇزاق يىل مۇدەررىسلىك قىلىپ ، ئۆمرىدە كۆپ رەنجۇمۇشەققەتلەرنى چېكىپ ، كۆپ ساۋابلىق ئىشلارنى قىلىپ ھاردۇق يېتىپتۇ . شۇڭا ، ئۇ ياشانغان ۋاقتىدا ھاردۇق چىقىرىش ۋە غەم - قايغۇدىن خالاس بولۇش ئۈچۈن سەپەر قىلىشنى ئىختىيار قىلىپتۇ . قاراخانىيلار

خانلىقىنىڭ پادىشاھى ئەبۇل ھەسەن تاۋغاچ بۇغراخان[1] ئوردا ئالىملىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئىززەت - ھۆرمەت يۈزىسىدىن ھۈسەيىن ئىبىن ئەلى ئىبىن خەلەپنى 80 نەپەر شاگىرتى بىلەن ھەجگە ئۇزىتىپتۇ.

ھۈسەيىن ئىبىن ئەلى ئىبىن خەلەپنىڭ ئىلمىي ھېكمەت جەھەتتىكى پازىل، زاھىتلىقى پۈتكۈل مەشرىق ۋە مەغرىبكە خېلى بۇرۇندىنلا مەلۇم ئىكەن. شۇڭا، مىسىر ئالىملىرى ھۈسەيىن ئىبىن ئەلى ئىبىن خەلەپنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ ئالدىغا چىقىپتۇ. ئۇ ناھايىتى كۆپ ئىززەت - ئىكرام بىلەن شەھەر ئىچىدىكى بىر كاتتا تەكىيەخانا (مېھمانخانا) غا چۈشۈپتۇ، بىرنەچچە ۋاقىت ھەمسۆھبەت ۋە ئىلمىي مۇنازىرىدە بوپتۇ.

ھۈسەيىن ئىبىن ئەلى ئىبىن خەلەپنىڭ كىچىك پېئىل، ئاددىي - ساددىلىقىنى كۆرگەن مىسىر ئالىملىرى ئۇنىڭ «ئەللامە» لىكىگە دەرگۇمان بولۇپتۇ. سىناپ كۆرمەكچى بولۇشۇپ ئۇنىڭدىن: «ئىمانىنىڭ ئەسلى نېمىدۇر؟» دەپ سوئال سوراپتۇ. بۇ سوئالنىڭ نېمە غەرەزدە سورىلىۋاتقانلىقىنى دەرھال پەملەپ يەتكەن ھۈسەيىن ئىبىن ئەلى ئىبىن خەلەپ: «ئەي سائىللار، ئىمانىنىڭ ئەسلىسى خامىپىدىكى بىر سەر ئۇندۇر» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. مىسىر دانىشمەنلىرى ئۇنى تۈزلۈكتە (بىلمىسىزلىكتە) ئەيىبلەپ مەسخىرە قىلىشىپتۇ. ھۈسەيىن ئىبىن ئەلى ئىبىن خەلەپ بولسا: «بۇ سۆزنىڭ راست - يالغانلىقىنى تاڭلا مەن بۇ شەھەردىن چىققاندىن كېيىن بىلەرسىلەر» دەپ ئەتىسى مەككىگە قاراپ راۋان بوپتۇ. راست دېگەندەك، بىرنەچچە ۋاقىتتىن كېيىن بۇ شەھەردە قاتتىق قەھەتچىلىك يۈز بېرىپتۇ. ئاچارچىلىق ۋە ئۇسسۇزلۇق دەردىدىن كىشىلەر بىر - بىرىنىڭ گۆشىگە، قېنىغا زار ھەم تەشنا، ئىمانى خاراموش بولۇشۇپتۇ. شۇ چاغدىلا ئۇلار

---

[1] ئەبۇل ھەسەن تاۋغاچ بۇغراخان مىلادىيە 1075 — 1102 - يىللىرىغىچە تەختتە ئولتۇرغان.

ھۇسەيىن ئىبن ئەلى ئىبن خەلەپنىڭ سۆزىنىڭ ھەق ۋە راستلىقىدىغا ئىشىنىپ، قىلغانلىرىغا پۇشايمان قىلىشىپتۇ، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن مەككىگە بېرىپ خاتا قىلغانلىرىغا ئىقرار قىلىشىپ، ئەپۇ سوراپتۇ ھەمدە مىسىرغا تەكلىپ قىلىپ ئەكېلىپتۇ. چوڭ - كىچىك ھەممە ھۇسەيىن ئىبن ئەلى ئىبن خەلەپنىڭ ئىستىقبالىغا چىقىپ، قىزغىن قارشى ئاپتۇ. ئۇ بىر مەزگىل دەرسگۇيلۇق قىلىپ، كېيىن قەشقەرگە قايتماقچى بوپتۇ.

مىسىر ئۆلىمالىرىنىڭ ئالاھىدە ئۆزىتىپ قويۇشىغا مۇيەسسەر بولغان ھۇسەيىن ئىبن ئەلى ئىبن خەلەپ قەشقەرگە قايتىپ كەلگەندە، يېشى 80 دىن ھالقىغان ۋە كۈچ - قۇدرەت، ئەقىل - ئىقتىدار جەھەتتە ئاجىزلىغان. شۇڭا، ئۇ مۇدەررىسلىكنى توختىتىپ، ئىبادەت بىلەن شۇغۇللانغان. ھۇسەيىن ئىبن ئەلى ئىبن خەلەپ: «مەن قېرىپ قالدىم، ھالىم - كۈچۈم بۇرۇنقىدەك ئەمەس، ھەپتىدە بىر كۈنلا دەرس بېرەي. دەرس ئالغۇچىلار ھەر ھەپتىنىڭ پەيشەنبە كۈنى ھۇزۇرۇمغا كىرسۇن» دېگەن. سۆھبەت سورۇنىدىكى بىرەيلەن دەرس بېرىشكە نېمە ئۈچۈن پەيشەنبە كۈننى تاللىغانلىقىنى سورىغاندا، ئۇ: «مېنىڭ ۋاپاتىمدىن كېيىن، كىمدە كىم 48 پەيشەنبە قەبرەمگە كېلىپ ‹سۈرە ياسىن› نى ئوقۇپ، مېنىڭ روھىمغا دۇئا قىلسا، ئاللاتائالا ئۇ كىشىگە ئىلىم ئاتا قىلغاي. شۇڭا، بۇ كۈننى دەرس ئۆتىدىغان كۈن قىلدىم» دېگەن.

مانا بۇ، ئۇلۇغلارنىڭ نەزەرىدىكى پەيشەنبە كۈنىنىڭ بىر خاسىيىتى، — دېدى نورۇز گېپىنى توختىتىپ، — بۇ كۈننىڭ سىرى ۋە خاسىيىتى توغرىسىدا يەنە بەزى مىساللار بار، — ئۇ بايىقى گېپىگە مۇناسىۋەتلىك بىر ھېكايىنى سۆزلەپ بەردى.

رىۋايەت قىلىنىشىچە، مۇدەررىس ھۇسەيىن ئىبن ئەلى ئىبن خەلەپنىڭ ئىككى ئوغلى بار ئىكەن. ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى خوجا مەئىما (ئەركىلەتمە ئىسمى ئەبۇلپەتتاھ)، كىچىك ئوغلى ئوبۇل پۇتۇھ ئابدۇغاپپار ئىكەن. خوجا مەئىما ئاتا قارىنىدىن چۈشۈپ

دۇنياغا ئەمدىلا كۆز ئېچىپ يۇيۇپ زاكىلانغاندا ، ئىككى مۇرىسىدە قىلدەك ئىككى قىزىل خالنىڭ بارلىقى بىلىنىپتۇ . ئاقىل ۋە مۇنەججىملىكتە ئالدىنقى قاتاردا سانالغان ھۇسەيىن ئىبن ئەلى ئىبن خەلەپنىڭ كۆڭلى ھەم خۇش بوپتۇ ، ھەم غەش بوپتۇ . ئۇنىڭ تەبىرىچە ، چوڭ ئوغلىنىڭ ئوڭ مـۇرىـسىدىـكى قىزىل خالى ئوقۇپ ئالىم بولـۇشـىنىڭ ، سول تەرىپىدىكى قىزىل خالى مۇراد ـ مەقسىتىگە يەتمەي تۇرۇپ ئالەمدىن بالدۇر كېتىشىنىڭ بەلگىسى ئىكەن .

خوجا مەئىما بالاغەتكە يەتكەندە ، بىر پەيشەنبە كۈنى دەرستىن پارىغ بولۇپ ، باشقا تالىپلار بىلەن سەيلە قىلىش ئۈچۈن تۇمەن دەرياسىنى بويلاپ مېڭىپ ، قەشقەر شەھىرىدىكى بۇگۈنكى كۈندە «كونا ئوردا» دەپ ئاتالغان ئوردا يېنىغا كېلىپ ، ئوردا دەرۋازىـسى ئىچىدىكى گۈللۈكتە سەيلە قىلىۋاتقان ساھىبجامالنى كۆرۈپـتۇ . ئۇ قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ قەشقەردىكى سەلتەنەت تەختىدە ئولتۇرغان توغرۇل قاراخان يۇسۇپ ① نىڭ قىزى ئىكەن . خوجا مەئىمانىڭ ئۇ قىزغا كۆڭلى چۈشۈپ قاپتۇ . كۈنلەر ئۆتكەنسېرى ، ئۇ مەلىكىنىڭ ئوبرازى كۆز ئالدىغا كېلىۋېلىپ ، ئاخىر بۇ سىرنى يېقىن ساۋاقداشلىرىغا ئېيتىپ ، مەسلىھەت سوراپتۇ . ساۋاقداشـلىرىنىڭ بەزىسى : «بۇ قىز پادىشاھنىڭ قىزىكەن ، سىلىگە نېـسىپ بولماسمىكىن» دەپتۇ . ئارىدىن بىرسى : «بۇرادەرلەر ، ماڭا بىر ئوي كېلىۋاتىدۇ . توغرۇل قاراخان يۇسۇپ سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ پۇشتى . شۇڭا ، سىلى ‹ھەزرەت سۇلتان › قەبرىگاھىنى زىيارەت قىلىپ تۈنەپ ، بۇ مەقسەت يۈزىسىدىن ئاللاغا ئىلتىجا قىلىپ باقسىلا ، ئاللا دۇئالىرىنى ئىجابەت قىلسا ئەجەب ئەمەس» دەپتۇ . خوجا مەئىماغا بۇ پىكىر مۇۋاپىق كېلىپ ، «نائۈمىد بولمىغىنىم تۈزۈك» دەپ ئۆز ـ ئۆزىگە تەسەللى بېرىپـ

---

① توغرۇل قاراخان يۇسۇپ مىلادىيە 1059 ـ 1075 ـ يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان . ئۇ يۇسۇپ قادىرخاننىڭ چوڭ ئوغلى ئىدى .

تۇ ، ئاندىن ئاتىسىدىن رۇخسەت ئېلىپ ، ئالتىن ئاتۇشتىكى «ھەزرەت سۇلتان» مازىرىغا بېرىپ ئۈچ كۈن تۈنەپ ، ئىستىقا-مەتتە بولۇپ ، ئاللاغا تىلەك - مۇددىئاسىنى ئېيتىپتۇ . ئاخىرقى پەيشەنبە كۈنى كېچىدە كۆرگەن چۈشىدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ساھابەلىرى بىلەن كېلىپ توغرۇل قاراخان يۈسۈپنىڭ قىزىنى خوجا مەئىماغا نىكاھلاپ قويۇپ غايىب بوپتۇ ، ئويغىنىپ قارىسا چۈشى ئىكەن .

ئاشۇ كېچىسى مەلىكىمۇ چۈشىدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام-نىڭ نۇرغۇن ساھابەلەر بىلەن كېلىپ ، ئۆزىنى خوجا مەئىماغا نىكاھ قىلىپ ، بېشىدىن بىر چاڭگال خورمىنى چېچىپ غايىب بولغانلىقىنى كۆرۈپتۇ . قىز شاھ ئاتىسىغا كىشى ئەۋەتىپ چاقى-رىتىپ كەپتۇ ۋە بۇ چۈشىنى ئېيتىپتۇ . بۇنىڭدىن ھەيرانلىق ھېس قىلغان توغرۇل قاراخان يۈسۈپ ئەتىسى قەشقەردىكى ئاتاق-لىق دىنىي ئالىم ، چۈش ئۆرۈگۈچىلەرنى ئوردىغا چاقىرتىپ كېلىپ ، قىزىنىڭ كۆرگەن چۈشىنى ئېيتىپ ئۇلاردىن مەسلىھەت سوراپتۇ . بۇ چۈشكە مۇنەججىملەر : «قىزلىرى خوجا مەئىماغا نېسىپ بوپتۇ» دەپ تەبىر بېرىپتۇ . ئەمما ، بەزىلەر «بۇ نىكاھ ھېساب» دېسە ، بەزىلەر «ھېساب ئەمەس» دېيىشىپتۇ . ئوردىدا قىزغىن مۇنازىرە بولۇپ ، ئاخىر قايتا نىكاھ قىلىش پىكرىگە كەپتۇ ۋە شاھ مەلىكىسىنى خوجا مەئىماغا ياتلىق قىلىپتۇ . 40 كېچە - كۈندۈز شاھانە توي مەرىكىسى ئۆتكۈزۈلۈپ ، تامامى قەشقەر خەلقىگە «بۇغرا ئاش» تارتىلىپتۇ ، ئويۇن - تاماشالار قىزىپ كېتىپتۇ . ئارىدىن ئۈچ يىل ئۆتۈپتۇ .

خوجا مەئىما ئۇزاق ئۆمۈر كۆرەلمەپتۇ ، بۇنىڭغا مۇنداق بىر ھادىسە سەۋەب بولۇپتۇ : كۈنلەردىن بىر كۈنى خوجا مەئىما ئاتى-سىدىن دەرس ئېلىۋاتقاندا ، شاھ توغرۇل قاراخان يۈسۈپتىن خەۋەرچى كەپتۇ . خەۋەرچى ھۈسەيىن ئىبن ئەلى ئىبن خەلەپكە سالام بەرگەندىن كېيىن ، «شاھ بۈگۈن خوجا مەئىما بىلەن بىر-لىكتە ئوۋغا چىقىدىكەن . شۇڭا ، ئوغلىڭىزنى چاقىرغىلى كەل-

ىدىم» دەپتۇ . ھۈسەيىن ئىبىن ئەلى ئىبىن خەلەپ : «بالامنىڭ ئوقۇيدىغان دەرسى تۈگىمىدى ، شاھقا ئېيتىڭ ، بارالمايدۇ» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ . خەۋەرچى كەتكەندىن كېيىن ، يەنە ئارقىمۇئارقا ئىككى خەۋەرچى كېلىپ ، يۇقىرىقى گەپنى تەكرارلاپتىكەن ، خوجا مەئىما كۆڭلىدە : «مەن شاھنىڭ كۈيئوغلى تۇرسام ، شاھ چاقىرسا بارمىسام بولمىغۇدەك» دەپ ، كىتابنى يىپىپتۇ . ئاتىسى : «ئوغلۇم ، شاھ ئۈچ قېتىم چاقىردى ، ئەمدى سىز بېرىڭ» دەپتۇ . خوجا مەئىما شاھنىڭ ھۇزۇرىغا كېلىپ سالام بېرىپ ، شاھ بىلەن بىرلىكتە ئوۋغا چىقىپتۇ . ئوۋ ئوۋلاۋېتىپ خوجا مەئىما ئاتتىن يىقىلىپ چۈشۈپ جان ئۈزۈپتۇ . بۇمۇ دەل پەيشەنبە كۈنى ئىكەن . قەشقەر خەلقى بۇ زاتنىڭ پىراقىدا ماتەم تۇتۇپتۇ ، ئەمما ھۈسەيىن ئىبىن ئەلى ئىبىن خەلەپنىڭ كۆزىدىن بىر قەترىمۇ ياش ئاقماپتۇ ، بەلكى ھېيتلىق كىيىملىرىنى كىيىپ ، جايىدىن قوپماي ئولتۇرۇپتۇ . كىشىلەر : «بىزنىڭ يۈرىكىمىز كاۋاپ بولۇپ ، كۆز ياشلىرىمىز سەلدەك ئېقىۋاتسا ، ئاتا بولغۇچىنىڭ بىر قەترە ياشمۇ ئاقتۇرماي ، ھېيت كىيىملىرىنى كىيىپ ئولتۇرغىنى نېمىسى ، مۇنداقمۇ باغرى تاش ئاتا بولامدۇ ؟» دەپ مالامەت قىلىپتۇ .

ھۈسەيىن ئىبىن ئەلى ئىبىن خەلەپ يارەنلىرىدىن بىرىنى تەشتەك كەلتۈرۈشكە بۇيرۇپتۇ ، ئاندىن قولىنى ئاغزىغا سالغانىكەن ، ئاغزىدىن ئوقتەك ئېتىلىپ چىققان قانغا تەشتەك ئۈچ مەرتىۋە تولۇپتۇ . ھۈسەيىن ئىبىن ئەلى ئىبىن خەلەپ : «ئى يارەنلەر ، مەن پەرزەنتىمگە نېمە ئۈچۈن ئازار قىلماي ھازا قىلدىم ؟ ئەمما سىلەرگە ئاشكارا قىلمىدىم . ئاشكارا يىغلاپ ياش تۆكۈش ئۆلگۈچىگە ئاچچىقلىق ۋە ئازابتىن باشقا ھېچ نەرسە ئېلىپ بېرەلمەيدۇ . ئىشەنمىسەڭلار قاچىغا كېلىپ ياشنى ئىچىپ بېقىڭلار ، زەھەردىن باشقا نېمە تېتىمايدۇ . ئۆلگۈچى ئۈچۈن تۆكۈلگەن ياشنىڭ ھەر قەترىسى ئاللاتائالانىڭ قۇدرىتى بىلەن دەريا بولۇپ ، ئۆلگۈچىنى غەرق قىلىپ ئازابقا سالىدۇ . شۇنداق تۇرۇقلۇق ،

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

مۇنداق جاپانى كىم پەرزەنتىگە راۋا كۆرىدۇ ؟» دەپتۇ . ئەتىسى «مەدرىسەئى ھامىدىيە» نىڭ يېنىدىكى ئازنا مەسچىتتە جۈمە نامىزىدىن كېيىن ، خوجا مەئىمانىڭ جىنازا نامىزى چۈشۈرۈلۈپ ، «ئەسكى ھېسار» نىڭ «يەتتە قىبلە» دېگەن جايىدىكى «خانلىق قەبرىستانلىقى» غا دەپنە قىلىنىپتۇ .

ھۈسەيىن ئىبن ئەلى ئىبن خەلەپنىڭ كىچىك ئوغلى ئوبۇل پۇتۇھ ئابدۇغاپپار ىىننى ھۈسەيىن «مەدرىسە» دە ئىرىشىپ ئۆگىنىپ ، ئۇستازلىرىنىڭ دىققەت ـ ئېتىبارىنى قوزغىغان . دادىسى ئۇنىڭ ئىلىمگە زور ئىشتىياق باغلىغانلىقىغا كۆزى يەتكەندىن كېيىن ، «ئوبۇل پۇتۇھ» دېگەن تەخەللۇسنى قويغان . ئوبۇل پۇتۇھ ئابدۇغاپپار بىننى ھۈسەيىن تارىخ بىلىملىرىگە چوڭقۇر مۇھەببەت باغلاپ ، ئۆز دەۋرىدىكى نوپۇزلۇق تارىخىي كىتابلارنى ئىزدىشىپ ئۆگەنگەن . ئۇنىڭ ھەر كۈنلۈكى دىنىي كىتابلارنى كۆرۈش ۋاقتىدىن تارىخ كىتابلىرىنى كۆرۈش ۋاقتى ئۇزاق بولغان . ئۇ «ساچىيە مەدرىسە» سىدىكى تارىخقا ئائىت بارلىق كىتابلارنى كۆرۈشتىن سىرت ، دادىسى ئارقىلىق نۇرغۇن تارىخىي بىلىملەرنى بىۋاستە ئۆگەنگەن ۋە قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدا بولۇپ ئۆتكەن زور تارىخىي ۋەقەلەرنى خاتىرىلەپ ماڭغان . كۆپلىگەن تارىخىي ۋە ئەدەبىي ئەسەرلەرنى ، ئالىملارنىڭ ئەھۋالى يېزىلغان كىتابلارنى توپلاپ چوڭقۇر تەتقىق قىلىپ ، كۆپ مەلۇماتلارنى قالدۇرغان . ئۇ «تارىخىي كاشغەر»[1] ۋە «ئۇستازلارنىڭ توپلانغان يېرى» ناملىق ئىككى بۈيۈك ئەسەرنى ۋە بىزگە مەلۇم بولمىغان باشقا ئەسەرلەرنى يازغان . بۇ ئىككى ئەسەرنى ئۆز دەۋرىدىكى ئىلىم نوپۇزلۇقلىرى يۇقىرى باھالىغان ۋە قولدىن ـ قولغا ئۆتۈپ ، كەڭ تارقالغان . ئوبۇل پۇتۇھ ئابدۇغاپپار ئەللامە دەرىجىسىگە يېتىپ شان ـ شۆھرىتى

① يېقىنقى زامان تارىخ ئەسەرلىرىدە قەيت قىلىنغان قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە نەسەبنامىسى ھەققىدىكى مەلۇماتلارنىڭ كۆپچىلىكى «تارىخىي كاشغەر» دىن ئېلىنغان .

ئاتىسىنىڭكىدىنمۇ زور بولغان . بەزى مەلۇماتلاردا ، ئۇ «ئۆز زاماندانشلىرى ئارىسىدا كۆزگە كۆرۈنگەن شائىر ئىدى» دېيىلگەن ...

نورۇز سۆزىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ ، «گۇلخۇمارنىڭ ئەجەب ئەقلى بار ئىكەن» دېدى ـ دە ، كۈلۈپ كەتتى . شاۋاز قارىينىڭ كۆڭلى ئەمدى جايىغا چۈشۈپ ، نورۇزنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ :

— ئەمدى سېنى تېخىمۇ چۈشەندىم . سەن ئەقىللىق ھەم بىلىملىك بولۇپلا قالماي ، يەنە قالتىس تەدبىرلىك ئىكەنسەن . رەھمەت ساڭا قىيامەتلىك دوستۇم ، — دەپ ئۇنىڭ قولىنى قوش قوللاپ تۇتتى .

* * *

قىزىلچە ئۆيدە زۆھرە بىلەن گۇلخۇمار دۆشىدە خېنىگۇل سوقۇپ ، ئۇنىڭغا ئەينۇلا ، ئاچچىق ئۈزۈم ، شاتۇت ، زەمچىلەرنى قوشۇپ قوللىرىغا يېقىشقاندىن كېيىن ، لاتا بىلەن يۆگەلگەن چوماقتەك قوللىرىنى بىر ـ بىرىگە تەڭلىشىپ ، خۇددى مۇسابىقىگە چۈشكەن جانبازلاردەك ھەرىكەتلەرنى قىلىشتى . يوغان قىلىشالىغىنى بىر ـ بىرىنىڭ يۈزىگە خېنە يۇقۇندىلىرىنى تەگكۈزۈش بولدى . ياتار چاغدا ئۇلار خېنە قولغا ئوبدان ئىچسۇن ئۈچۈن ، كېچىچە تەرەت بىلەن يېتىشنى شەرت قىلىشتى . ئەمما ، ئاۋۇلى ئاخشامدىن باشلاپ سۇبھى سادىق (راست سۇبھى) قىچە ھەر ئىككىسى كۆزىنى يۇممىدى .

— مۇبادا شاۋاز قارىي باغقا كىرەلىسە ، سىز ئۇنىڭ ئالدىغا بارامسىز ، ئۇ كېلەرمۇ؟ ئۇ سىزگە قاتتىق مەھلىيا بولغاندەك تۇرىدۇ . يازغان ئىبرسالنامىسىگە قارىغاندا ، تەزىمنى قايسى نۇسخىدا قىلىسىز؟ مەن بىر كۆرۈپ باقاي ، — دەپ بېقىنىدىدى زۆھرە ، — كۆڭلىڭىزنىڭ ئۇنىڭغا مايىللىقى راست . لېكىن ، ھەرھالدا ئەدەپ ـ قائىدىدىن چەتنىمىگىنىڭىز ياخشى . ئەدەپ ـ

قائىدىگە مۇخالىپ ئۇچراشسىڭىز ، خاتا قىلغان بولىسىز .

— ئائىلىمىز نىزام ، دەستۇرىنىڭ قانچىلىك چىڭ ۋە مۇستەھكەملىكىنى ، دادام بۇ ئىشلارنىڭ زەررىچىسىدىن خەۋەردار بولۇپ قالسا ... مېنىڭ ئۆزۈمنى قويۇشقا جاي تاپالمايدىغانلىقىمنى ئوبدان بىلىمەن ، — دېدى گۈلخۇمار .

زۆھرە چاقچاق ئارىلاش گەپ - سۆزلەرنى تولا قىلىپ ، گۈلخۇمارنى گاھى خۇش - گاھى خاپا قىلىۋەردى . ئاخىر ئۇ ئىككىسىنىڭ ئۇيقۇسى قېچىپ ، ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىشتى . ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن ، زۆھرە زورلاپ گۈلخۇمارنىڭ چېچىنى 21 بۇغداي سېكىلەك قىلىپ ئۆرۈدى . ئۇنىڭ چېكىسىنى تۈزەشتۈرۈپ ، گۈللەرنى قىستۇردى ، ئالدى - كەينىگە ئۆتۈپ ، 1 - ، 9 - ، 21 - چاچلىرىدىكى كۆز مونچاقنى تەكشىلىدى ، كېيىن باغدىكى گۈللۈكتىن بىر سىقىم ئوسما ئەكىرىپ سىقىپ ، پىلتىكۈچ تەييارلاپ قاشلىرىغا قېنىق قىلىپ ئوسما قويۇشتى . بۈگۈنكى ساپ نىيەت ، سەمىمىي قەلب بىلەن قىلىنغان قىزلارغا خاس زىننەت گۈلخۇمارنىڭ ناتىۋان بەدىنىدىكى ناز - نازاكىتىگە تېخىمۇ ياراشتى . كۈنمۇ كەچ بولۇپ ، شەپەقتە قىزىللىق غايىب بولدى .

ئالتىنچى باب

خاسىيەتلىك پەيشەنبە ئاخشىمى

1

شاۋاز قارىي بىلەن نورۇز پېشىن نامىزىدىن يېنىپ ، «ھەزرەت سۇلتان» مازىرىغا كېلىپ ئۆرە تۇرۇپلا دۇئا قىلىشتى . قەبرىگاھنىڭ ئالدىدا بىر سائىل ساپايە چېلىپ ، ھەزرەت نەۋائىنىڭ غەزىلىدىن ھۆكمەت ئېيتىپ ئولتۇراتتى :

ئىتلار قاۋاشۇر گادانى كۆرسە ،
ئاشىق سۆيۈنەر بەلانى كۆرسە .
كۆپ نالە قىلۇر سەھەردە بۇلبۇل ،
گۈلنىڭ يۈزىدە سابانى كۆرسە .
پەرۋانە ئۇرار ئۆزىنى چىراغقا ،
ئوتنىڭ يۈزىدە خۇدانى كۆرسە .
مەقسەتكە يېتەر نەۋائى شۇدەم ،
مەھشەر كۈنى مۇستاپانى كۆرسە .

سائىل ئېيتقان ھۆكمەت غېرىب ـ مۇساپىرلارنىڭ كۆڭلىگە تېگىپ ، كىشى قەلبىگە ئاللىقانداق بىر مۇڭ سېلىپ ئۆتتى .

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

شاۋاز قارىي كۆزىگە لىق ياش ئېلىپ ، سەدىقە بېرىۋاتقانلارغا قاراپ يانچۇقىنى سىيلىدى . ئاڭغىچە نورۇز يېنىنى ئاختۇرۇپ ، بىرنەچچە يارماق پۇلنى ئېلىپ سائىلغا بەردى . پۇلنى كۆرگەن سائىل ساپايە چېلىشنى توختىتىپ ، ساپايە تۇتقان ئوڭ قولى بىلەن سول قولىنى تەڭ كۆتۈرۈپ ، ئۇلارغا رەھمەت ئېيتىش يۈزىسىدىن بىر هازا دۇئا قىلدى . سائىلنىڭ ئوقۇغان هۆكمەتلىرى بىلەن دۇئاسىنى ئاڭلاپ تۇرغان بەزى كىشىلەرمۇ نورۇزغا ئەگىشىپ دەرهال يانچۇقلىرىنى كولاشتى .

نورۇز بىلەن شاۋاز قارىي مەسلىهەت بويىچە يەنە بىر قېتىم ئابدۇرەهمان خاتىپنىڭ ياخشىلىق ۋە يامانلىقتىن پال بەرگۈچى تىلسىم بېغىنىڭ ئەنجان تېمىنى ئايلىنىپ ، باغنىڭ بەلگىلىرىنى مۇئەييەنلەشتۈرمەكچى بولۇپ مېڭىشتى . ئېرىتكەن قوغۇشۇندەك بىر ئېرىق قارا سۇ ئېقىپ ، خۇددى بەلگە قىلىنغان تاغاق ئەگمىسىدەك سۇڭگۈچتىن باغقا كىرىپ كېتىۋاتاتتى . شاۋاز قارىي يار ۋىسالىغا بالدۇرراق ئېرىشسەم دەپ ئۆزىنى ئېرىققا ئاتقۇسىمۇ كەلدى ، لېكىن دوستى نورۇزدىن شەرم - هايا قىلغانلىقتىن زور تاقەت كەلتۈردى . ئۇ سىرىنى نورۇزدىن قانچىلىك پىنهان تۇتقان بىلەن قەلبى ئىشتىياق ۋە ئارزۇ - ئارمان ئوتىدا خۇددى پەرۋانىدەك كۆيۈپ ياناتتى . ئۇنىڭ ئۈچۈن بۈگۈنكى بىر كۈن مەهشەرگاھنىڭ كۈنىدىنمۇ ئۇزاق كۈن بولدى . نورۇز غەم بىلەن قولىغا ئېلىنۋالغان تاياقتا ئېرىق سۈيىنىڭ چوڭقۇرلۇقىنى ئۆلچەپ : «بۇنىڭ چوڭقۇرلۇقى گەز ، چارەكتىن ئاشمايدىكەن» دېدى . ئۇ يەردىن ئابدۇرەهمان خاتىپنىڭ دەرۋازىسىغا كەلگەندە ، شاۋاز قارىينىڭ يۈرىكى ئاغزىغا تىقىلىپلا قالغاندەك بولدى . شۇ ئەسنادا ، بېشىغا ئاق داكا رومال ئارتقان ، يۈزى يېرىم ئوچۇق سارە بۇۋى مەسچىت تەرەپتىن دىڭگۇسلاپ مېڭىپ كېلىپ ، چوڭ قاپاق تېرەكنىڭ يېنىدا ئۇلارغا يولۇقتى . ئۆزئارا تىنچلىق سوراشقاندىن كېيىن ، سارە بۇۋى :

— قارىي ئوغلۇم ، بۈگۈن پەيشەنبە ، پەخەس بولغايلا ، —

دەپ قويۇپلا كېتىپ قالدى .

— بەللى ، بەللى — دېدى نورۇز ، — كونىلار ئېيتقاندەك ، ئىش ئوڭغا كەلسە ھەممە ئىش قاملىشىپ كېلىدىكەن . بىزنىڭ قىياسىمىز جايىدا چىققاندەك تۇرىدۇ . مانا ھازىر سارە بۇۋى خۇددى بۇۋى خەدىچە ① ئانىمىزدەكلا كارامەت خەۋەردىن بىرنى يەتكۈزدى ۋە بېشارەت بەردى .

سارە بۇۋى ئابدۇرەھمان خاتىپنىڭ سىڭلىسى ئىدى . ئۇنىڭ زېھنىي قۇۋۋىتى ، پەم - پاراستى جۇشقۇنلىنىپ تۇرۇپتۇ . ئۇ ئەلچى بولۇپ ئوتتۇرىدا مېڭىپ ، بۇ ئىككى ياشنىڭ ئۆمۈرلۈك غۇنچە گۈلىنى ئېچىلدۇرسا ، بۇنىڭدىنمۇ كۆڭۈللۈك ، خۇشاللىق ئىش بولامدۇ ؟ بۇگۈن ئۇ گۈلخۇمارنىڭ ھاۋالىسى بىلەن شاۋاز قارىينى ئىزدەپ كېلىپ ئاخىرى ئۇچراشقانىدى .

* * *

نورۇز بىلەن شاۋاز قارىي قىزغىن پاراڭلىشىپ مەسچىت ئالدىغا كېلىۋاتقاندا ، جامائەت شام نامىزىغا ئالدىراپ كىرىۋاتقان چاغ بولغانىدى . ئۇلار نامازدىن يېنىپ ھۇجرىغا كىرىپ ئولتۇ- رۇپ ، سۇزمە ۋە ئۈزۈم بىلەن ئازغىنا نان ئەنگۈر قىلىشتى . لېكىن ، ئالدىنقى كۈنىمۇ ، تۈنۈگۈنىمۇ ئۇيقۇسىزلىقتا ئۆتكەن ھەر ئىككىسىنى تەڭلا ئۇيقۇ باستى . نورۇز :

— شاۋاز قارىي ، ۋاقىت تېخى بالدۇر ، ئەل ياتقۇدىن بۇرۇن ھېچ ئىش قىلغىلى بولمايدۇ . مەن بىر ئاز كۆزۈمنىڭ ئاچچىقىنى چىقىرىۋالاي ، تۈن يېرىمىدا ئويغىتارسەن ، — دەپ جېكىلىدى .

شاۋاز قارىي مىختەك ئولتۇرۇپ ، تالاغا چىقىپ - ئۆيگە كىرىپ يۇلتۇز ساناپ ، تۈن يېرىم بولغاندا نورۇزنى ئاستا ئويغات- تى . ھەر ئىككىسى تەڭ قەددىنى رۇسلاپ ، «بىسمىللا» دەپ

① بۇۋى خەدىچە — مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ تۇنجى ئايالى .

بوسۇغىدىن قەدىمىنى ئاستا ئېلىپ تاشقىرىغا چىقتى . غۇبارسىز سامادا روببە ئەكبەر ، روببە ئەسغەر ، زۆھرە يۇلتۇزلىرى ئۇلارنى ئۇزىتىۋاتقاندەك ، ئاشىقلارنىڭ سىردىشى تولۇن ئاي ھەممە كوچىنى يىغىپ كۆرۈشۈۋالسۇن ئۈچۈن چىراغ تۇتۇپ ئالدىدا مېڭىۋاتقاندەك ، بۇلۇتلارنى ئىتتىرىپ ـ ئىتتىرىپ ماڭماقتا ئىدى .

ئابدۇرەھمان خاتىپنىڭ دەرۋازىسى يېنىدىن ئۆتكەندە ، ئۇنىڭ ھەسەتخور ئىتى خىرقىراپ خىرىس بىلەن قاۋىدى . ئۇلار سۇڭگۈچ قېشىغا بېرىپ «بىرەر كىشى ھاجەتكە تۇتۇش قىلسا ئۇنىڭدىن قورقار» دېگەندەك تاپ توختاشتى . ئەمما ، نورۇز ئىشتىنىنى تۇرۇپ ، جۈرئەت بىلەن سۇغا سەكرەپ چۈشۈۋىدى ، ئىشتىنىنىڭ بىر پاچىقى ھۆل بولۇپ كەتتى . شاۋاز قارىيىنى سۇغا چۈشمەي تۇرۇپلا تىترەك باسقىلى تۇردى .

— ئاشىق يىگىت ، سۆيگۈنىڭ دىدارىغا مۇشەررەپ بولماي تۇرۇپ ئەھۋال بۇ تۇرسا ، ئەگەر بىرەر ئايغاقچى پېيىمىزغا چۈشۈپ توختا دېسە ، كارامەت بار ئوخشايدۇ . سەن بۇ ئىشقا قەدەم قويغان ئىكەنسەن ، بۇ يولدىكى ھېچبىر بالادىن قورقمىغىن . بارلىق مۇشكۈلاتلارغا بەرداشلىق بېرىپ ، تەۋەككۇل تۇلپارىغا مىنىپ ، ۋىسال ئارزۇسىنى ھەمراھ قىلىپ ، بۇ يولغا قەدەم تاشلا !— دەپلا نورۇز ئۇنىڭ پېشىدىن تارتىپ سۇغا چۈشۈردى .

شاۋاز قارىينىڭ ئىشتىنى ھۆل بولۇپ كەتسىمۇ ، غەيرەت بىلەن سۇڭگۈچتىن شۇڭغۇپ باغقا كىردى . لېكىن ، ئۇ نەگە ، قانداق مېڭىشنى بىلمەي ھاڭۋېقىپ داڭ تۇرۇپ ، ئوڭ ـ سولغا قاراپ چوڭ ئەنجۈر دەرىخىنىڭ ئاستىغا بېرىپ مۆكۈندى . ئاسماندىكى تولۇن ئايمۇ گاڭگىراپ قالدى . نورۇز سۇڭگۈچ يېنىدىكى چوڭ سۆگەت ئارقىسىغا ئۆتۈپ يوشۇرۇندى . چوڭ باغدىن شاۋاز قارىينىڭ تېنى ئەيمەندى ، ئىشق يولىدىكى جاسارىتى بىلەن ئۇنى مەنسىتمىگەندەك بولدى . لېكىن ، ئۇيقۇ ئالدىدا جاسارەتمۇ ، شىجائەتمۇ بوشىشىپ ، كۆزى يۇمۇلۇپ ، ئاغزى ئېچىلىپ قالدى .

سارە ئانىنىڭ ھەمراھلىقىدا زۆھرە بىلەن گۈلخۇمار باغقا

كىرىپ ، ئۇچەيلەن تەمتىرىمەستىن تەڭلا سۇڭگۇچ تەرەپكە باردى . ئۇ يەردە ھېچكىم يوق ، نائۇمىد بولۇشتى . ھوشيار نورۇز تام تېشىدا تۇرۇپ ، كىشى كەلگەنلىكىنى بىلىپ : «ئوغاق ، مەرەپ» دەپ چوڭ ـ كىچىك تاۋۇش بىلەن ئۇن بەلگىسى بەردى . زۆھرەلەر باغدا كىشى بار ئىكەن دەپ ئاختۇرۇشقا باشلىدى . ئاڭغۇچە دىڭگۇسلاپ كېلىۋاتقان سارە ئانا بىر چالمىغا پۇتلىشىپ موللاق چۈشتى . ھەممىسى تەڭ چۆچۈپ ، ئۇنى يۆلەپ قوپۇردى . لېكىن ، سارە ئانا ئاقساقلاپ تەسلىكتە ماڭدى . زۆھرە كېتىۋېتىپ ئەنجۈر تۈۋىدە كۆرۈنگەن كۆلەڭگىنى گۈلخۇمارغا كۆرسەتتى . ئۇ ئىككىسى سارە ئانىنى تەڭلا جايىدا قويۇپ ، يۈگۈرگەنچە كۆلەڭگە تۈۋىگە باردى ـ دە ، ئارقىغا داجىغىنىچە تۇرۇپ قالدى .

يىگىتنىڭ قامىتى ، ئۇنىڭ بەستى ، جامالىغا يەنە مۇشەررەپ بولۇشى گۈلخۇمارنىڭ يۈرىكىگە مۇھەببەت ئوتىنىڭ يېڭى ئەلەڭگۈسىنى بىرنى مىڭ قىلىپ تۇتاشتۇردى . لېكىن ، شاۋاز قارىي بۇ ھالدىن بىخەۋەر ناز ئۇيقۇدا ئۇخلاۋاتاتتى ، چۈشىدە يەنە مۇھەببەت سەھراسىنى كېزىۋاتاتتى . زۆھرە ئۇنى ئويغاتماقچى بولغاندا ، گۈلخۇمار «ئازار بەرمىسىڭىز» دەپ ئۆتۈندى ، لېكىن شاۋاز قارىينىڭ جامالىدىن كۆز ئۈزمەي يىغلىدى . «قارىغۇدەك بولسام ، بۇ يىگىت ماڭا جۈپتى روزىغارلىققا مۇناسىپ ئىكەن . مەن تۈنجى قېتىم ‹ھەزرەت مازار› دا تىلاۋىتىنى ئاڭلىغان شاۋاز قارىم شۇ» دەپ يېشىنى ئېرىتىپ ، يېقىن كېلىپ قانماي يەنە قارىدى .

نىمە ئۈچۈندۇر زۆھرەنىڭ ياش يۈرىكى ھەسەتخورلۇق بىلەن قاتتىق سوقۇپ ، ئاغزىغا تىقىلىپ قالدى . لېكىن ، گۈلخۇمار چاقىرىۋىدى ، ئۇ :

— لەببەي ، — دەپ يۈگۈرۈپ كەلدى .

— سىز دەرھال بېرىپ دەھلىزدىكى چېقىلغان مېغىز شاكىلىدىن بىر چاڭگال ئەكېلىڭ ، — دەپ ئۆتۈندى گۈلخۇمار .

زۆھرە قانات ياساپ ئۇچقاندەك بېرىپ شۇئان يەتكۈزدى .

گۈلخۇمار مېغىز شاكىلىدىن بىرنەچچە جۈپنى ئىلغاپ قولىياغلىقىغا ئوراپ، شاۋاز قارىيىنىڭ قوينىغا سېلىپ قويدى. ئۇنىڭ قوينىغا قول سالغاندا، ئۇنىڭ يۈرىكىدىن چىققان ھارارەت گۈلخۇمارنىڭ قولى ئارقىلىق ئۆتۈپ ئەزايى بەدىنىنى يەنە ئاتەش قىلىپ كۆيدۈردى. سارە ئانا پۈتىنىڭ ئاغرىقى كۈچىيىپ ۋايىسىغىلى تۇرغاچقا، زۆھرە بىلەن گۈلخۇمار نائۇمىد يېنىپ سارە ئانىنى يۆلەپ ئۆيگە كىرىپ كېتىۋاتقۇچە گۈلخۇمارنىڭ بىر كۆزى ئارقىدا بولدى. ئۇ ئاشىقىدىن ئايرىلغۇسى كەلمىگەندەك، شۇنداق ئاستا ماڭدىكى، ئۆزىنىڭ قەدەم تاۋۇشىنى ئۆزىمۇ سەزمەيتتى، يۈرىكى ئىزتىراپتىن تال بەرگىدەك تىترەيتتى. ئۇنىڭ بىر جۈپ كۆزىدىن ئاققان ياش تامچىلىرى كىيىمىنىڭ ياقىلىرىنى ھۆل قىلىپ، گويا يامغۇردا قالغاندەك بولدى.

* * *

ۋەدىگە ۋاپا قىلىش — مەرد ۋە كامالەت ئىگىسىنىڭ ئىشى، ماختاشقا لايىق زاتلارنىڭ ئۇلۇغ خىسلىتىدۇر. ۋەدىسىگە ۋاپا قىلمىغان كىشى ئۆز ئابرۇيىنى يوقىتىدۇ. بىر كىشىگە ۋەدە بەرسەڭ، ئۇنىڭغا ۋاپا قىل. ئەقىللىق كىشى ئادا قىلىشقا كۈچى يېتىدىغان ئىشقا ۋەدە بېرىدۇ. ۋەدە بېرىپ قويۇپ ھۆددىسىدىن چىقالماي شەرمەندە بولغاندىن يامان ئىش يوق. شۇڭا، كۈچۈڭ يەتمىگەن نەرسىگە ھەرگىز ۋەدە بەرمە. ئەقىل ـ پاراسەت قۇياشقا ئوخشايدۇ. بىپەرۋالىق تۇپەيلى چۈشۈشى مۇمكىن بولغان داغلارغا ئورۇن قالدۇرما. نادانلىق بىلەن قىلغان ئىش ياخشى نەتىجە بەرمەيدۇ. گۇمان بىلەن قىلىنغان ئىش خەۋپ ـ خەتەرلىكتۇر.

سىرتتا نورۇز تىت ـ تىت بولۇپ، ئۆزىنى يېرىۋەتكۈدەك بولدى. باغ ئىچىدىن ھېچقانداق بەلگە تاۋۇش ئاڭلانمىدى، شورىدىن بىر نەچچە قېتىم مارىۋىدى، شاۋاز قارىيىنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمىدى. دەل مۇشۇ چاغدا «ھەزرەت سۇلتان» مازىرىدىكى

جامە مەزىنى سوپى ھاجىمنىڭ «ئەسسالاتوخەيرۇنمىنەننەۋم» دې-
گەن ئەزان ئاۋازى ئۈستۈن تاغ چوققىسىدىن ياڭغان ئەكس سادا
بىلەن قوشۇلۇپ ئاڭلاندى . شاۋاز قارىيمۇ كېرىلىپ ئۇيقۇدىن
ئويغاندى . سۇبھى يورۇقى ئۆيۈقتىن يورۇغاندا شاۋاز قارىي تېنەپ
- تەمتىرەپ سۇڭگۈچتىن غىپپىدە شۇڭغۇپ قايتىپ چىقتى .
بېدىلىك يېنىدىكى قوناقلىقتا سۇڭگۈچنى كۆزىتىپ تۇرغان نورۇز
يېتىپ كېلىپ ، يولدا بىللە مېڭىشىپ ئەھۋالنى سورىدى . شاۋاز
قارىي ھېچكىم كەلمىگەنلىكىنى ئېيتىۋىدى ، نورۇز چىنپۇتمە-
دى .

— ئۇخلاپ قالدىڭمۇيا ؟

— پەقەت ئۇخلىمىدىم ، — دەپ جاۋاب بەردى شاۋاز قارىي .

ئۇلار جامەنىڭ خاس ھۇجرىسىغا كىرىپ چىراغنى ياقتى .
«ئۇخلايلى» دەپ بەلۋېغىنى يېشىپ چاپىنىنى بورىغا يايماقچى
بولغاندا ، شاۋاز قارىينىڭ قوينىدىن ياغلىقتا ئورالغان بىرنەچچە
جۇپ شاكال چۈشكەندىن كېيىن ، سىر يېشىلدى .

— دېمىدىممۇ قارىي ئاخۇنۇم ، ئۇخلاپ قاپسىلا ، ئۇخلىغاندى-
مۇ ھېچنېمىنىمۇ تۇيمىغان ئوخشايدىلا ، ھەتتا قويۇنلىرىغا سې-
لىپ قويغان بەلگىنىمۇ سەزمەپسىلا ، — دېدى نورۇز ئۈنىڭغا تەنە
قىلىپ .

— ھەي ، بەختسىزلىكىمنى . — شاۋاز قارىينىڭ قەلبى
ھىجران ئوتىدا ياناتتا ئىدى .

— بولدى ، ئەمدى ئەپسۇسلىنىپ نېمە قىلىسەن ؟ ۋاقتى
ئۆتكەندە ، — تەسەللىي بەردى ، نورۇز .

— دوستۇم نورۇز ، بۇ نېمە ئالامەت ؟ — دېدى شاۋاز قارىي
بەلۋېغىنىڭ ئۇچى بىلەن يېشىنى ئېرتقاندىن كېيىن ، قولىدىكى
تۆت جۈپ شاكالنى كۆرسىتىپ .

— نېمە ئالامەت ئىدى ، «سىز تېخى كىچىك بالا ئىكەنسىز ،
مۇھەببەت ئەھلى ئۇيقۇدىن بىدار بولۇشى كېرەك . مۇھەببەت
يولىدا ماڭمەن دەپ ئاۋارە بولغۇچە ، كوچىدىكى بالىلار بىلەن

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

چاپىستەك ئۇيناڭ» دېگەن تەنە ئالامىتى ، — دەپ ئىزاھلىدى نورۇز .

بىر ئىشنىڭ ئەكسىچە نەتىجە بىلەن تاماملىنىشى كىشىگە بەكمۇ زەربە بولىدۇ . قايسىبىر دانىشمەن : «ئۆتكەن ئىش ئۈچۈن ھەسرەت ـ نادامەت چېكىش ئەقىللىق ئادەمنىڭ ئىشى ئەمەس . سۆيۈشنى بىل . مۇھەببەت ۋە ساغلام ئەقىل ئۆزۈڭگە ئۆمۈر يولدىشى تاللاشتا يولباشچى بولسۇن . ھەربىر ئىشتا ئېھتىيات ۋە زېرەكلىكنى قولدىن بەرمەسلىك لازىم . بىرەر ئىشقا كىرىشكەن ئادەم ئاۋۋال ئۇ ئىشنىڭ ئاقىۋىتى قانداق بولۇشىنى ياخشى ئويلىشى كېرەك . ئويلىماي قىلىنغان ئىشنىڭ ئاقىۋىتى ‹ۋاي › بولىدۇ» دېگەن .

كىمكى باقماس ئىشنىڭ پايانىغا ،
بولمىغاي ھېساب ئۇنىڭ ئارمانىغا .

نورۇزدىن ئارتىنغان شاۋاز قارى كۆڭلىدىكى گەپنى دېيەلمەي ، «ئۇھ» دېگەنچە ئۆزىنى بورا ئۈستىگە تاشلاپ ئۇيقۇغا كەتتى . ئەمما ، نورۇزنىڭ ئۇيقۇسى قېچىپ ، ئىككى قولى بىلەن چېكىسىنى تۇتۇپ تاڭ ئاتقۇچە ئويلاندى . ئاخىر ئۇ شاۋاز قارىينى باغقا قايتا كىرگۈزۈپ ، گۈلخۇمار بىلەن ئۇچراشتۇرۇپ ، ئۇلارنىڭ كۆڭۈل مايىللىقىنى بىلمەكچى بولدى .

2

ئەتىسى جۈمە كۈنى ، بامدات نامىزىنى ئوقۇپلا شاۋاز قارى يەنە ئۇخلىدى . نورۇز بازاردىن بىر تەخسىدە سامسا ، چۆگۈندە چاي ئەكىرىپ ئۇنى ئويغىتىپ ، تويغۇچە يەپ ـ ئىچىشتى . شاۋاز قارى سامسا يەۋاتقاندا ، نورۇزنىڭ كۆزى ئۇنىڭ بارماقلىرىغا چۈشۈپ ، تىرناقلىرىنىڭ ئۆسۈپ كەتكەنلىكىنى كۆردى . شاۋاز

قاري قولىنى ئېرتقان چاغدا، نورۇز «قولۇڭنى ئەكەل» دەپ تۇرتۇپ، يېنىدىكى ئىتتىك خەنجەر بىلەن ئۇنىڭ تىرنىقىنى ئالدى. شاۋاز قاري «ئۆزۈم ئالاي» دەپ تۇرۇۋالسىمۇ قويۇپ بەرمەي، ئوڭ قول چىمچىلىقىنىڭ تىرنىقىنى قەستەنگە ئاستىن ئېلىپ بىر ئاز گۆشىنى يونۇۋالدى. شاۋاز قاري «ۋاي قولۇم» دەپ سالدى، قانمۇ ئاقتى. نورۇز بەلۋېغىنى يىرتىپ، ئۇنىڭ قولىنى تېڭىپ قويدى.

چايدىن كېيىن، نورۇز بىلەن شاۋاز قاري جامەنىڭ دەرۋازىسىدىن چىقىشتى. «ھەزرەت سۇلتان مەدرىسە» سىنىڭ پەشتىقى يېنىدىكى دۇكاندا سەھھابچىلىق (مۇقاۋىچىلىق) ۋە خەتتاتلىق بىلەن تىرىكچىلىك قىلىدىغان ئەھمەد سەھھابچى ئۇلارنى كۆرۈپ، يىراقتىن سالام قىلدى. نورۇز ئۇ كىشىنى ئوبدان تونۇيتتى. ئەھمەد سەھھابچى مەشھەد، ھەتتا ئالتىن ئاتوش تەۋەسىدىكى ئاۋام پۇقرالار ئارىسىدا خېلى ئابرۇيلۇق كىشى ئىدى. ئۇ دائىم «كۆپ كىتاب يىغىش ۋە كۆپ دوست تۇتۇشتا مەنە يوق، گەپ كىتاب ۋە دوست تاللاشتا» دەيتتى. ئەھمەد سەھھابچى كۆڭۈل تارتقۇدەك سۆھبەتداش تېپىلسا، ئۇلار بىلەن ئولتۇرۇشقا ئامراق ئىدى. راست ئەمەسمۇ، ئادەملەر بىر ـ بىرىگە موھتاج. ئۆزئارا مۇناسىۋەت قىلماي، ئادەملەرگە ئارىلاشماي، جەمئىيەتتىن قېچىش ئەقىلگە مۇۋاپىق ئەمەستە.

ئەھمەد سەھھابچى ئۆزئارا پۇتۇشۇپ تويلاشماقچى بولۇپ، ئۆزىنى ئىزدەپ كەلگەنلەرگە ئەخلاق ـ پەزىلەت جەھەتتىن لايىقىدا مەسلىھەت بېرىپ: «بۇ، ناھايىتى ياخشى نىيەت بوپتۇ» دەيتتى. توي مەرىكىسى ئۆتكۈزۈلگەن كۈنى يىراق ـ يېقىن دېمەي، جامبۇل ئېشىكىگە مىنىپ، ئاشۇ توي مەرىكىسىگە باراتتى. ئۇ: «ئەسسالامۇئەلەيكۇم، تويلىرى مۇبارەك بولسۇن. بىز بۇگۈن ھەربىرلىرىنى زىيارەت قىلغىلى كەلدۇق. چۈنكى، ھەربىرلىرى ئاتا ـ ئانا بولۇپ ئۆستۈرگەن كۆچەتلىرىنى ئۇلاش ئۈچۈن، گەدەنلىرىدىكى ئاللانىڭ بىر پەرزىنى ئادا قىلغان زات بولۇشىلا»

دەپ ، ھەر ئىككى ئائىلىدىكى ئاتا بولغۇچى بىلەن چىرايلىق كۆرۈشەتتى .

ئەھمەد سەھھابچى بەزى ئاۋام يۇقرالارنىڭ ئۆيىدە نىكاھ خۇتبىسى ئوقۇغاندا : «... بۈگۈن بىزنىڭ جامائەمىزگە بىر ئائىلە يېڭىدىن كەدخۇداچىلىق قىلغۇچىلار (يېڭى تۇرمۇش قۇرغۇچىلار) قوشۇلدى . بۇلارنىڭ خانەسى ئاۋات ، تۇرمۇشى مەسئۇد ۋە بەختىيار ئۆتسۇن . تولغان روزىغارى ھەرگىز تۆكۈلمىسۇن . خۇداۋەندەكېرىم جۇپ قىلىپ ، جۇپ ئوغۇل بەرسۇن . دەۋلىتى زىيادە بولسۇن ، ساغلام نەسلى ـ نەسەبى قالسۇن ، ئامىن » دەپ ، قىز ـ يىگىتنى ، ئۇلارنىڭ ئاتىلىرىنى ، خىش ـ ئەقرىبالىرىنى ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ دۇئايى خەير قىلىپ قايتىدىغان يولنى تۇتقان . ئالتىن ئاتۇشتىكى نۇرغۇن ئاۋام يۇقرالار ئارىسىدا «ئەھمەد سەھھابچى نىكاھ قىلغان ، لەۋزى قىلغان ، دۇئا قىلغان» دېگەن قاراش چوڭقۇر سىڭگەنلىكى ئۈچۈن ، ئەر ـ خوتۇن ئىبرالىشىش (نىكاھتىن ئاجرىشىش) ، «تالاق» دەپ سېلىش... تەك كۆڭۈلسىز ھادىسىلەر ئائىلىلەردە ناھايىتى ئاز كۆرۈلەتتى .

نورۇز بۈگۈن جۇمەگىچە باشقا زۆرۈر ئىشمۇ بولمىغاچقا ، شاۋاز قارىينى باشلاپ «ھەزرەت سۇلتان مەدرىسە» سى تەرەپكە يۈرۈلۈپ ، ئەھمەد سەھھابچىنىڭ دۇكىنى ئالدىغا باردى . ئەھمەد سەھھابچى دۇكاندىن چىقىپ ، ئۇلار بىلەن قول ئېلىشىپ قايتا قىزغىن كۆرۈشتى . نورۇز ئۇنىڭغا شاۋاز قارىينى ناھايىتى ماختاپ تونۇشتۇردى . ئەھمەد سەھھابچى ئۇلارنى دۇكان ئالدىدىكى ئۇزۇن ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى . پاتنەھەدىن كېيىن ، سەھھابچى چاي تەييارلاشقا تۇتۇنۇۋېدى ، بۇ ئىككىيلەن ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭغا رەھمەت ئېيتتى . ئەھمەد سەھھابچى دۇكىنىغا كىرىپ ، تىزىلغان كونا كىتاب ، قەغەز دۆۋىلىرى ئىچىدە ئولتۇرۇپ ، ئۇيان ـ بۇياننىڭ گېپىنى باشلاپ ، ئىسكەندەر زۇلقەرنەين ، لوقمان ھېكىم ، «شاھنامە» نىڭ مۇئەللىپى فىردەۋسى ، خەلىپە ھارۇن رەشىد ، شەيخ سەئىدى... قاتارلىق تارىختا

ئۆتكەن ئەزىزلەر ۋە ئۇلارنىڭ كىتابلىرى ئۇستىدە توختالدى . شاۋاز قارىي تارتىنىپ بەزى گەپنى ئېنىق سورىيالمىدى ، لېكىن نورۇز پات - پات لوقما تاشلاپ ، ئەھمەد سەھھابچىنىڭ ئاغزىنى تاتىلاپ تۇردى . گەپتىن - گەپ چىقىپ ، ئۇ مۇنداق بىر ۋەقەنى سۆزلەپ بەردى :

13 - ئەسىردە ئۆتكەن كاتتا ئەللامە (ھەممىنى بىلگۈچى) مۇھەممەد بىننى رەشىد بىننى ئەلى قەشقەرى ئەرەب ئالىمى ئىبن ئەل ئەسىرنىڭ «ئەل نىھايە» ناملىق ئەسىرىگە ، ھېرۋىنىڭ «غېرىب ئەل قۇرئانى» ناملىق ئەسىرىگە ، قازى ئايازنىڭ «مەشا-رىق ئەل ئەنۋار» ناملىق ئەسىرىگە ، ئىبن ئەلى لىجاننىڭ «رەۋ-زىل ئەنەف» ، «تەقەييەدىلمۇھەل» ناملىق ئەسەرلىرىگە ھاشىيە ۋە ئىلاۋە (ئىزاھ) ، تەسھى (تۈزىتىش) يازغان . مەشھۇر ئەرەب تارىخچىسى غازالىددىنىنىڭ «ئەسەدىلغابە» ناملىق ئەسىرىنى شەيخ بەدرىددىن بىننى ئەبۇ زىكرىيا بىلەن دەرقەمدە تۇرۇپ تەھقىقلەپ ، قىسقارتقان . ئۇ خۇلاسىلەپ يازغان مەشھۇر ئەسىرىنى ھىجرىيە 663 - يىلى (مىلادىيە 1265 - يىلى) ھەرەم شەرىپتە تاماملاپ پۈتكۈزگەن . بۇنىڭ بىلەن ئەرەب ئۆلۈغلىرىنى ھەيران قالدۇر-غان ، ئەرەب دۇنياسىنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن .

ئەھمەد سەھھابچىنىڭ مەزمۇنلۇق گەپ - سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان شاۋاز قارىي قىلچە زېرىكىش ھېس قىلمىدى . ئۇ پاراسەت ئەقلى بىلەن : «بۇ ئادەم دەرۋىش سۈپەت ، ھاسىپ كامال ھەم نۇرانە كۆرۈنىدۇ» دەپ ئويلىدى . بۇ ئارىدا دۇكانغا خېرىدار-لار كېلىپ - كېتىپ تۇردى . بەزىلەر ئۇنىڭدىن كىتاب سېتىۋال-دى ، يەنە بەزىلەر ئۆيىدىكى كىتابلارنى ئەكېلىپ ، ئۇنىڭغا باھا تالىشىپ ساتتى . ئەھمەد سەھھابچى كىتابنى ئوبدان كۆرگەندىن كېيىن ، باھادا ھەرگىز قاقتى - سوقتى قىلماي ، ئېنىق باھا قويالتى - دە ، بەرسە ئالاتتى ، بەرمىسە «ئوبدان ساقلاڭ ، بۇ كىتابنىڭ خېرىدارى چىقسا ، سىزگە خەۋەر قىلاي» دەيتتى . ئالاھازەل چۈش ۋاقتى بولغاندا ، ئەھمەد سەھھابچىغا سالام خەت

يازدۇرىدىغان بىرەيلەن دۇكانغا كېلىدۇ، نورۇز بىلەن شاۋاز قارىي ئۇنىڭ بىلەن خوشلىشىپ ئورنىدىن قوزغالدى. ئەمەد سەھھابچى ئۇلارنى شۇنچە تۇتسىمۇ، لېكىن نورۇز جۇمە نامىزى ۋاقتىنىڭ قىستاپ قالغانلىقىنى ئېيتىپ، ئۆزرە قويۇپ خوشلاشتى...

شۇ كۈنى كەچقۇرۇن جامائەت خۇپتەن نامىزىدىن يېنىپ تارقىغاندىن كېيىن، نورۇز شاۋاز قارىينى ئېلىپ، ھېلىقى سۆڭگۈچ يېنىدىكى قوناقلىققا بېرىپ يوشۇرۇندى. يېقىن ئارىلىقتىكى قوغۇنلۇقتا تاك - تاك چېلىپ قوغۇن بېقىۋاتقان باللار:

ۋا - ۋا - ۋا ئاداش، ۋا - ۋا،
قوغۇن باقىلى ۋا - ۋا.
ئوغرى كەلسە،
چىشىنى چاقىلى ۋا - ۋا.
ھايت - ھۇيت!
ھايت - ھۇيت!

دەپ قوشاق قېتىشىپ، خېلى ئۇزاققىچە ئۇخلىمىدى. شاۋاز قارىي ئاستىن ئېلىنىپ كەتكەن تىرنىقىنىڭ دەردىدە ئىنىجىقلاپ تۇردى. باللار تاك - تاكلىرىنى توختىتىپ ئۇيقۇغا كەتكەندە، نورۇز:

— پەخەس بولغىن جېنىم دوستۇم، پۇرسەت ھەمىشە مۇنداق تېنچ بولمايدۇ، — دەپ جېكىلەپ شاۋاز قارىينى سۆڭگۈچتىن باغقا كىرگۈزۈۋەتتى.

شاۋاز قارىينىڭ ئۇزۇن چاپىنىنىڭ پېشى سۇغا چىلىشىپ كەتتى. ئۇ سۆڭگۈچتىن كىرىپ، چاپىنىنىڭ پېشىنى سىققىلى تۇرغاندا، «تاراك» قىلىپ بىر چالما ئالدىغا چۈشتى. شاۋاز قارىي چۆراپ قارىغۇدەك بولسا، ئۇدۇلدا تۇرغان بىر جۈپ قىز ئۇنىڭغا مىختەك تىكىلىپ تۇرغانلىقىنى كۆردى - دە، يۈرىكى

ئاغزىغا تىقىلىپ گەپ قىلالماي قالدى. بىر ئازدىن كېيىن ئۇ ھوشىنى تېپىپ:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، خۇمار خېنىم، — دېدى.

ئۇ قىزلاردىن نازۇك بىرى ئايرىلىپ كېلىپ، ناز بىلەن:

— ھارمىسىلا، موللا شاۋاز قارىي، بۇ كېچىدە سىلىنى بىزنىڭ بېغىمىزغا قانداق شامال ئۇچۇرۇپ كەلدىكىن؟ — دەپ سورىدى.

قىزنىڭ ناتىۋان بەدىنى ۋە سىياقىدىن يېغىپ تۇرغان سۇلـ-كەت شاۋاز قارىينى گاڭگىرىتىپ قويدى. قىزنىڭ گۈزەل جامالـ-لىنى كۆرگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ يۈتكۈل ۋۇجۇدىنى ئىشتىياق ۋە ھەيرانلىق زەنجىرى چىرماپ ئېلىپ، بىھوش بولۇپ يىقىلىشقا تاسلا قالدى. ئۇنىڭ بەدىنىدە ھايات لەززىتىنىڭ ئالىي ئىنكاسى بولغان جىنسىي ھەۋەس پەيدا بولدى. بۇ خىل ئويغىنىش يىگىتـ-لەرنى ئەسەبىيلەشتۇرىدۇ، ئەقىل تورمۇزىنى باشقۇرالمايدىغان قىلىپ، تەلۋە ئادەم قىلىۋېتىدۇ. لېكىن، شاۋاز قارىي بىر ئازدىن كېيىن ھوشىنى يىغىپ:

— ۋىسال شامىلى ئۇچۇرۇپ كېلىپ، گۈلخۇمارنىڭ گۈللۈ-كىگە تاشلىدى، — دېدى ـ يۇ، شەرم ـ ھايا غالىب كېلىپ، قىزنىڭ كۆزلىرىگە تىكىلىپ قارىيالمىدى.

يىگىتنى كۆرگەندىن كېيىن قىزنىڭ شەۋقى زىيادە بولدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ خىجالەت پەردىسىنى يىرتىپ تاشلاپ، شاۋاز قارىيغا ئۇدۇل قارىغانچە جاۋاب بەردى:

— كەمىنىلىرى سىلىنىڭ سەمىمىي، چوڭقۇر مۇھەببەتلىـ-رىنى «ھەزرەت مازار» دا ئۇچراشقان كۈنلا سەزگەنىدىم. — دەپ گۈلخۇمار ئالدىغا بىر ـ ئىككى قەدەم ئىلگىرىلىدى.

ئۇلارنى كۆزىتىپ تۇرغان زۆھرە چىدىمىغانلىقتىنمۇ ياكى ھەسەتتىنمۇ يۈزىنى ئارقىغا ئۆرۈپ يىراق كەتتى. نورۇز تام يېنىدىكى چوڭ سۆگەت چاتمىقىدىن ئۇلارنىڭ ۋىسالغا ئېرىشكىنىـ-گە خۇشال بولۇپ بۇرۇتىنى يالاپ قاراپ تۇردى. شاۋاز قارىي

دەرھال يېقىن كېلىپ، ئىككى قولىنى كۆكسىگە قويۇپ ئېگىلىپ تەزىم قىلدى. گۈلخۇمار تەزىمنى ئىلىك ئېلىپ قىيا بېقىپ تۇرۇپ:

— سىلىنىزە تازىمۇ تاش يۈرەك ئىكەنلا، كىشىنى مۇنچىمۇ قىيناپ، نەلەردە يۈردىلە؟ — دەپ سورىدى.

— ئاشىق، سەرگەردان دېگەننىڭ بارغۇدەك بىر جايى، نىشانى بولامدۇ؟ سىلىنىڭ گۈللۈكلىرىنىڭ چۆرىسىدە كۈندۈزى كېپىنەك، كېچىسى پەرۋانە بولۇپ ئايلىنىپ يۈرىمەن، — دەپ يەرگە قاراپ خىجالەتچىلىك ئىزھار قىلدى شاۋاز قارىي.

— ئەگەر ھىجران بولمىسا، مۇنداق ۋىسالمۇ بولمايدۇ-دە.

— خىلۋەترەك جايغا بارساق، بۇ يەر بەك ئوچۇقچىلىق ئىكەن، يەنە بىرەرسىنىڭ كۆزى چۈشۈپ قالمىسا.

— يوقسۇ، ئائىلىمىزنىڭ ئەمەل دەستۇرى تولىمۇ چىڭ ھەم ئارزۇلىرىغا بويسۇنۇشقا ئەسلا جۈرئەت قىلالمايمەن، — دەپ گۈلخۇمار شاۋاز قارىينىڭ قولىنىڭ دۈمبىسىنى سىيلاپ تۇرۇپ، تاراملاپ ياش تۆكتى.

— يوقسۇ، مۇددىئايىم غەيرىي ئەمەس، تەنلىرىگە قول تەگكۈزۈشكە نە ھەددىم. ھۆسن - جامالىرىنى كۆرۈپ تويسام، ئارزۇيۇمغا قانغان بولىمەن.

— يۈرىكىم ئېغىشۋاتىدۇ. دادام تولىمۇ جاھىل، ھازازۇل ئادەم، يەنە بىرەر كېلىشمەسلىك بولۇپ قالمىسۇن، — دەپ گۈلخۇمار ئۇيان - بۇيانغا قاراپ ئورنىدىن تۇردى.

— مەن سىلىگە قىيامەتلىك جۈپتى روزىغار بولۇشنى ئويلايتتىم. مېنى رەت قىلمايدىغانلا؟

— مەنمۇ شۇ. زەئىپە بولغان بىلەن ۋەدەمدە تۇرىمەن، تۇرالايمەن. ئەمما خاھىشىمنى ئاتامغا دېيەلمەيمەن. قىياسىمچە، بىزنىڭ مۇلاقىتىمىز ۋە نېسىپ بولغان سۆھبىتىمىز بۇگۈنكى بىر كېچە، بۇنىڭدىن كېيىن قانچە سېغىنىسىڭىزمۇ...

هايات بېغىنىڭ غۇنچىسى تېخى ئېچىلمىغان يىگىت بىلەن قىز بىر - بىرىدىن كۆزى قىيمىغان هالدا ئايرىلىشتى . قىز قەلبى نازۇك بولىدىكەن . گۇلخۇمار ئۆيگە كىرگەندە ئۆزىنى ئورۇنغا ئاتتى ، هەسرىتى دەسلەپكىدىن مىڭ هەسسە زىيادە بولۇپ ئۆكسۈپ - ئۆكسۈپ يىغلىدى . ئۇ سىرىنى هەرقانچە پىنهان تۇتقان بىلەن قەلبى ئىشتىياق ۋە ئارزۇ - ئارمان ئوتىدا كۆيۈپ ، ئىشق ئوتى ۋۇجۇدىنى ئۆرتەر ئىدى . ئۇنىڭ لەۋلىرى هەربىر ئۆمچىرىگەندە تولىمۇ گۇزەللىشىپ كېتەتتى ، ئۇزۇن ۋە قاپقارا كىرپىكلىرىدە يالتىراپ تۇرغان ياش تامچىلىرى تىل بىلەن ئىپادىلەپ بولمايدىغان كۆڭۈل ئىشىنى ئۇن - تىنسىز چۈشەندۈرەتتى ، قەلبىنى ئۆرتەۋاتقان مۇهەببەت يالقۇنىنى هەر بىر تىنىقى ، هەتتا ئېسەدەشلىرىدىن بىلگىلى بولاتتى . گۇلخۇمار هېچقاچان مۇنداق قاتتىق يىغلىمىغانىدى . ئۇنىڭ بىچارە كۆرۈنۈشى زۆهرەنىڭ يۈرەك - باغرىنى ئېزىپ ، چىدىغۇسىز ئازابى ئۇنىڭ بېشىغا تۆكۈپ ، هەسرىتىنى ئۇلغايتىۋەتتى . ئۇ : «بۇ دۇنياغا ئايال زاتى ئازاب ئۈچۈنلا يارالغانمۇ ؟ » دېگەننى خىيال قىلدى ۋە گۇلخۇمارنى چىڭ قۇچاقلاپ ، بۇقۇلداپ ، ئۈن سېلىپ تەڭ يىغلىدى .

3

چېكەتكىلەر بىزبىزەك (ئىسقىرت) چېلىپ كېچە جىمجىتلىقىنى بۇزۇپ ، تەڭرىگە ئۆزلىرىنىڭ زۇۋانى بىلەن هەمدى ئېيتىشماقتا ئىدى . شاۋاز قارىي سۆڭگۈچتىن تولىمۇ تەسلىكتە چىقىپ ، ئۆزىنى تۇتالماي نورۇزغا ئېسىلدى . غەيۇر يىگىت ئۇنى مىڭ جاپادا يېتەكلەپ ، چوڭ كۆل بويىدا بىر ئاز تىن ئالدۇرغاندىن كېيىن ، جامەنىڭ هويلىسىدىكى هۇجرىغا ئېلىپ كىردى . ئەمما ، شاۋاز قارىي كۆزىدىن ئېقىۋاتقان ياشنى بەلۋېغى بىلەن ئېرتىپمۇ تۇختىتالماي : «هەي ، كاشكى كۆرۈشمىگەن بولسام... » دەپلا بورا ئۈستىگە ئۆزىنى تاشلىدى .

ئەتىسى بامدات نامىزىدىن كېيىن ياتقان شاۋاز قارىي ھېچ ۋەجھى بىلەن ئورنىدىن تۇرمىدى، تاماقمۇ يېمىدى، يىغىدىن باشقا ئەرمىكى بولمىدى. ئۇنىڭ ئورۇنسىز زارىدىن ئازابلانغان نورۇز ئاخىر شاۋاز قارىينىڭ يېنىغا كېلىپ، قولىدىن تارتىپ:

— قوپقىن بۇرادىرىم، تاماق يېگىن — دەپ ئۇنى يۆلىدى.

— بۈگۈن قانداق قىلساڭ، نېمە دېسەڭمۇ ئورنۇمدىن تۇرمايمەن. مېنى بۈگۈنچە ئۆز رايىمغا قويۇۋەت، — دەپ، شاۋاز قارىي سەمىمىيلىك بىلەن يالۋۇردى.

نورۇز «ئەستاغپۇرۇللا» دېگەنچە تالاغا چىقىپ كەتتى. شاۋاز قارىي كۆزىنى يۇمۇپ، تۈنۈگۈن ئاخشامقى ئىشلارنى ئۇزاقىچە ئەسلىدى. ئۇنىڭ كۆزىگە گۈلخۇمارنىڭ كېتىۋېتىپ كەينىگە قايرىلىشى، ئاناردەك يۈزى، مېھىر - مۇھەببەت يالقۇنلانغان قارا كۆزى، ئىنچىكە ئۇچى تۆۋەنگە ئېگىلىپ تۇرغان قارا قېشى، قاش ئاستىدىكى چەشمىسى چۆرىسىگە ئۈندۈرۈلگەن گۈللەردەك سانجىلىپ تۇرغان قويۇق ۋە ئۇزۇن كىرپىكلىرى... ئادەم كۆرگەن بىلەن تويمايدىغان دەرىجىدە بىر - بىرىگە يارىشىپ چۈشكەن سىيمالار شاۋاز قارىينىڭ يۇمغان كۆزى ئالدىدىن تىزىلىپ «دەستىكى دەستەك، شادەستەك» ئويناۋاتقان باللاردەك دەۋرىي قىلىپ ئۆتكىلى تۇردى.

شاۋاز قارىي ئاخىر چىدىماي ئوڭ تەرىپىگە ئۆرۈلۈپ ياتتى. بۇ چاغدا يەنە گۈلخۇمارنىڭ ئاشۇ كېچىسى ئايدىڭغا ماسلاشتۇرۇپ ئۆزىنى ساقلاش ئۈچۈن ئاق شايى كۆڭلەك، ئاق شايى رومال سېلىپ چىقىشى، كۆڭلەك يەڭلىرى بىر ئاز تۈرۈلگەن بولۇپ، ئاق بىلەكلىرى ئاينىڭ نۇرىدا تىنىق سۇدا ئويناپ يۈرگەن بېلىقتەك تۇرۇشى، بۇ بىلەكلەرنىڭ پەقەت سۆيۈشكە، تۇتۇپ ئالدىغا تارتىشقا يارىتىلغانمەن دېگەندەك تۇرغانلىقى، ئۆزىنىڭ جۈرئەت قىلىپ، بالدۇرراق تۇتالمىغانلىقلىرىنى ئېسىگە ئېلىپ: «ھەزسۇلتانەمدەك زات...» دەپلا بېشىنى كۆتۈرۈپ زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ، يەنە گۈلخۇمارنىڭ قايتىشتىن بۇرۇن «ئەگەر تەقدىر بو-

لۇپ ، رازى ـ رىزا بولۇشساق ، سىز بىلەن ئۆرپ ـ ئادىتىمىزگە مۇۋاپىق نىكاھ ئوقۇپ ، ھەقىقىي نومۇسلۇق ئىنسانلاردەك روزىغار قۇرساق ، ئەمما ئائىلىمىز نىزام دەستۇرى بەك چىڭ ، دادام تولىمۇ ھازازۇل··· — دەپ بولۇپلا ، — يۈرىكىم ئىپچىۋاتىدۇ . رەسۋاچىلىق يۈز بەرمىسۇن» دەپ ئورنىدىن تۇرغىنىچە كېتىۋېتىپ كەينىگە قايرىلىپ قارىشى ، ئۈركۈگەن كېيىكتەك قارىشى ، تاۋۇستەك مېڭىشى ، كۆزىدىن ئاققان ۋە ئىپقىۋاتقان ياشلاردا گويا شۇ كېيىك ۋە ياكى شۇ تاۋۇس ئىپقىپ كېتىۋاتقاندەك يېڭى قىياپەتلەر كۆرۈنۈشكە باشلىدى .

شۇ ئارىدا ھۇجرىغا بىر زەئىپە كىشىنىڭ رومالدىكى بېشى تىقىلىپ ، «شاۋاز قارىم» دېگەن ناتونۇش ئاۋاز ئاڭلاندى . شاۋاز قارىي چۇراپ ئارقىغا قارىۋىدى ، زەئىپە كىشى ئۇنىڭغا قاراپ قولىنى ئۇزاتتى . شاۋاز قارىي بوسۇغا يېنىغا كېلىپ قولىنى جاۋابەن ئۇزاتقانىدى ، ھېلىقى زەئىپە كىشى ئۇنىڭ ئالىقىنىغا بىر نەرسىنى باستى ۋە «بۇنى سىزنى خىراجەت قىلسۇن دېدى» دەپلا كەينىگە ياندى . شاۋاز قارىي ئالىقىنىنى ئېچىپ قارىسا ، ئوڭ يۈزىگە «لائىلاھەئىللەللاھ» ، سول يۈزىگە «ئابدۇكېرىمخان»[①] دەپ ئەرەبچە خەت ئويۇلغان ئابدۇللاخان دەۋرىدە ئىپقىۋاتقان بىر كۈمۈش تەڭگە ئىكەن . ئۇ «بۇنى كىم ئەۋەتتى ، نېمە ئۈچۈن ؟» دەپ ئويلىنىپ ، كۈمۈش تەڭگىگە قارىغانچە تۇرۇپ قالدى . شۇ پەيتتە نورۇز تالادىن كىرىپ كەلدى . ئۇ شاۋاز قارىينىڭ قولىدا كۈمۈش تەڭگىنى تۇتقىنىچە ھۇجرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا داڭ قېتىپ تۇرغىنىنى كۆرۈپ ، ھەيرانلىق بىلەن ئۇنىڭ كۆزىگە تىكىلدى . شاۋاز قارىي بايىقى ئەھۋالنى دېۋىدى ، نورۇز بۇ ئىشنىڭ تېگىگە يەتكەندەك بولدى .

---

① ئابدۇكېرىم — سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان 16 يېشىدا بۇددىستلىقتىن يۈز ئۆرۈپ ، ئىسلامغا مۇشەررەپ بولغاندىن كېيىنكى ئىسمى . ئۇ بۇغراخان بولغاندىن كېيىن ، ئۆز نامىغا «ئابدۇكېرىم» دەپ كۈمۈش دىنار سوقتۇرۇپ ، ئەل ئىچىدە تارقاتقان . بۇ دىنار ھازىر مۇزېيلاردا ساقلانماقتا .

زۆھرە پۈلنى بېرىپ يېنىۋاتقاندا ، يېشىن نامىزىغا كېچىكىپ كىرىۋاتقان تاغىسى ئابدۇرەھمان خاتىپقا ئۇچراپ قالدى . ئاڭغۇچە ھۇجرىدىن چىققان شاۋاز قارىي كۆرۈندى . خاتىپنىڭ كۆڭلىگە دەرھال گۇمان چۈشتى ۋە شاۋاز قارىينىڭ تاپىنىدىن قۇلاقلىرىنىڭ ئۇچىغىچە قاراپ ، يامان تەلەت ، پاسىق غەرەز بىلەن يارماقنىڭ تۆشۈكىدىن قارىغاندەك سەپسىلىپ چىقتى . لېكىن ، ناماز ۋاقتى زىخلىشىپ قالغاچقا ، ئۇ ئۆردەكتەك ئىرغاڭلاپ مېڭىپ ، ئايۋاندىن ئۆتۈپ مەسچىتنىڭ ئىچىگە كىرىپ كىشىلەرنىڭ دولىسىدىن ئاتلاپ ، قولىدىكى جوپ كەشى بىلەن ئالدىنقى سەپتىكى ئورنىغا كىرىپ ئولتۇرۇشىغىلا مەزىن : «سەپراس ، مۆمىنلەر سەپراس !···» دەپ تەكبىر ئېيتتى . لېكىن ، خاتىپنىڭ دېمى تېخى ئىچىگە چۈشمىگەنىدى . مېھرابقا ئۆتۈشتىن بۇرۇن ئۇ مەزىنگە «بالدۇر تەكبىر ئېيتىۋەتتىڭ» دېگەندەك كۆزىنى ئالايتىپ ، «گەر زۆرۈرەت بۇ ۋەدە راۋا باشەد[1] » دەپ غوتۇلداپ قويدى ۋە ناماز پەرزنى ئۈچ رەكەت ئادا قىلىپ ، سەجدە سەھۋى بىلەن تۈگەتتى . ئېھتىمال ، دەرۋازا ئالدىدا ئۇچرىغان ھادىسە ياكى تەكبىر بالدۇر ئېيتىلىپ ئۇنىڭ ئالدىراپ ناماز ئۆتىگەنلىكىدىنمۇ ، جامائەت ئىچىدىكى مەرىپەتدارلار «بىر نامازنىمۇ نۇقسانسىز ئادا قىلمىدى . سۈنى ، ۋاقتنى ئىسراپ قىلغان تەييارگەرلىكىمىز جايىدا ئادا بولغىنى ياخشى ئىدى» دېيىشىپ قايتتى .

ئابدۇرەھمان خاتىپ نامازدىن يېنىپ ئۆيىگە كىرگەندە ، دەرۋازا تۈۋىدىكى ئات باققۇچىدىن تارتىپ ئۆي ئىچىدە «ۋايجان — ۋايەي ، ۋاي پۈتۈم» دەپ ياتقان سارە ئانىغىچە ھەممىسىنى قەھرى بىلەن تالىدى . ئۇنىڭ كەڭ ئېڭىكىنى قويۇق جار ساقال باسقان ئاغزىدىن ۋالاقشىپ چىقىۋاتقان سۆزلەر بىر — بىرىدىن سەت ، ئەلپازى كۇفرىلەر ئىدى . ئاڭغۇچە زۆھرە بىر پىيالىدە چاي

[1] بۇ سۆزنىڭ مەنىسى «زۆرۈر بولسا راۋا بولىدۇ» دېگەنلىك .

ئەچىقىپ ، ئۇنىڭغا تۇتتى .

— كۆتەر ، چېيىڭنى مەلئۇن ، ماڭا سىياقىڭنى كۆرسەتكۈچى بولما ! سەن مەسچىت ئىچىدە قانداق خىيالى فاسىد بىلەن يۈرگەنلىكىڭنى بىلمەيدۇ دەمسەن مېنى ! — دەپ ، خاتىپ ئۇنىڭ قولىدىن پىيالىنى ئالغانچە يەرگە ئۇردى .

— ئاخۇن دادا ، قايسى مەسچىت ، قاچان ، مەن زادى بوسۇغا ئاتلاپ تالاغا چىققۇچى بولمىدىم ،— دېدى زۆھرە هاڭ ـ تاڭ بولۇپ .

— يالغان گەپ قىلما ئىبلىس ، تىلىڭگە كودۇمبا چىققۇر !

— راست دادا ، — دېدى گۈلخۇمار ، — زۆھرە تالاغا چىقمىدى . سەھەردىن تارتىپ سارە ئانامنىڭ يېنىغا «شور پاختا قىلىمىز» دەپ شۇنىڭ بىلەن بولدۇق . خېمىر يۇغۇرۇپ سەھەر تۇرۇپ نان ياقتۇق ، — ئۇ تەڭنىدىكى يېڭى كاكچىلارنى كۆتۈرگىنىچە كىرىپ كەلدى ۋە ناننى قويۇپ ، دەرهال قوزۇقتىكى داستىخاننى دادىسىنىڭ ئالدىغا سالدى ـ دە ، نانلارنىڭ ئالدى ـ ئارقىسىغا قاراپ بىر نەچچىنى ئېلىپ ، سىڭىپ پىشقاندىن بىرنى ئۇشتۇپ ، دەرهال ئۇزۇم ۋە سىنچاي كەلتۈردى . ئارقىدىن ئىككى ـ ئۈچ تاۋاق سۈتنىڭ يۈزىدىكى خام قايماقنى سۈزۈۋېلىپ چاي سۇتلەپ ، خاتىپقا ئاتاپ ياققان يېڭى گۆشناننى چىلاپ ، قوشۇق سېلىپ ، — بۇنى ئىچىۋالسىلا دادا ، — دەپ سۇندى .

«ئېغىز يېسە يۈز ئۇيىلىدۇ» دېگەندەك ، خاتىپنىڭ ۋالاقـ شىشلىرىمۇ پەسەيدى . هوشيار زۆھرەمۇ مەسچىتنىڭ هۇجرىسىغا بارغاندا كىيگەن كىيىملىرىنى خېلى بۇرۇن يەڭگۈشلەپ ، سىياقىنى پۈتۈنلەي ئۆزگەرتىپ بولغانىدى . خاتىپ دۇئايى پاتىھەدىن كېيىن ، سىڭلىسى سارە بۇۋىنىڭ قېشىغا كىرىپ پۈتىنىڭ ئەھۋالىنى سورىدى .

— پۈتىڭىز قانداقراق ، هەرىجى بىر ئاز پەسەيدىمۇ ، ئاغرىق نەدە ؟ — دەپ كۆرپىنى ئېچىپ سىنچىلاپ تۇتۇپ كۆرۈپ ، — ئاللا كارامەت ، هەممە دەرد ماۋۇ يەردىكەن ، ئۇشۇقتىن چىقىپ

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

كېتىپتۇ . بوسۇغىدىن مۆدۈرۈپ كەتكەنگە مۇنچىۋالا بولامدۇ كىشى ، دەرھال ئاغۇدىكى تېڭىقچى ئارىپ جەددارنى قىچقىرىپ كەلسۇن ، — دەپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى .

— سارە ئانا ، — دېدى گۈلخۇمار كىرىپ ، — زۆھرەنىڭ تالا ـ تۈزگە چىقمايدىغانلىقىنى دادامغا ئىشەندۈرۈپ دەپ قويسىلا .

بىر هازادىن كېيىن خاتىپ ئاخۇنۇم ئۆيگە كىرىپ سەللە ـ تونىنى كىيىپ ، ئۆزىنىڭ تېتىردىكى مېيىت نامىزىغا بارىدىغانلىقىنى ئېيتتى . سارە ئانا :

— خاتىپ ئاخۇنۇم ئاكا ، ياش باللارغا ئۆي ئىشلىرى دۆۋىلىشىپ كەتتى ، بىردەممۇ ئارام يوق . ئۇلارنىڭ ھەتتا كىر ـ قات يۇيۇشقىمۇ ، بېشىنى تاراشقىمۇ ۋاقتى يەتمەيدۇ . مەن «ئۆلەمسەن ـ تىرىلەمسەن» بولۇپ ياتتىم . مۇنداق تۇرۇپ ، ئۇلارنىڭ تالا ـ تۈزگە چىقىشقا قاچاندا ۋاقتى يەتسۇن . زۆھرەگە ئەجەبمۇ كايىپ كەتتىلە ، — دېدى .

— قىز باللارنىڭ ھەرھالدا تالا ـ تۈزگە چىقمىغىنى ياخشى . جامەنىڭ ھوجرىسى ئالدىدا بىر بىگانە بىلەن تۇرغان شۇمىكەن دەپتىمەن ، — دەپ خاتىپ قامچىنى قولىغا ئېلىپ چاپان ـ تونىنىڭ پەشلىرىنى تۈزەشتۈرۈپ چىقىپ كەتتى .

زۆھرەنىڭ چاققانلىقى بىلەن قىلىنغان بۇ تەدبىرنىڭ جايىدا كەلگەنلىكىدىن خۇشنۇد بولغان گۈلخۇمار ئالاھىدە ناز ـ كەرەشمە بىلەن تولغىنىپ كۈلۈپ ، قىزىلچە ئۆيىگە ئايۋاندىن ئۆتۈپ كىرىپ ، زۆھرەنىڭ ئىككى دولىسىنى مەھكەم تۇتۇپ كۆكرىكىگە باستى . ھەر ئىككى ئېزىلگەن كۆكرەك بىر ـ بىرىنى ئېرى ئىتتىرگەندەك قىلدى .

— سىز كۈمۈش دىنارنى قارىنىڭ قولىغا تەگكۈزدىڭىزما ؟

— تەگكۈزدۈم . ئەمما ، سۆزىڭىزنى ئۇنىڭغا دېيىشكە ئۈلگۈرەلمىدىم . «ئوغرىنىڭ يۈرىكى پوك ـ پوك» دېگەندەك ئاران قېچىپ كېلىپ رەسۋاچىلىقتىن قۇتۇلدۇم . ياخشىمۇ ، ئاخۇن دادام سۆزىمىزگە ئىشەندى ، — دېدى زۆھرە ئۇنىڭ شەھلا كۆزلى-

ـرىگە تىكىلىپ .

ھەر ئىككى قىزنىڭ گىلاستەك قىزىل ۋە قىزغىن لەۋلىرى پەيۋەند قىلىنغان تالدەك ئاجرىتىپ بولماس دەرىجىدە بىر ـ بىرىگە يېپىشتى .

* * *

ئەلياتقۇ مەھەلدە ئەۋەتىلگەن ساۋۇت رەئىس ئاغۇدىن مەشھۇر تېۋىپچى ئارىپ جەددار ۋە ئۇنىڭ بىر نەپەر شاگىرتىنى يەتكۈزۈپ كەلدى . ساۋۇت رەئىس ئۇلارنى سارە ئانا ئىنجىقلاپ ياتقان ئۆيگە ئۇدۇللا باشلاپ كىردى . ئارىپ جەددار «ئامىن» دەپ دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ : «بىز كەلدۇق ، بالا كەلمىسۇن ، خىزىرى بەرىكەت ، دۆلەت زىيادە» دەپ ، قولىنى يۈزىگە سۈرتۈپ پاتىھە خەير قىلىپ ئولتۇردى .

ئارىپ جەددار يېنىدا ياتقان بىمارنىڭ ئەھۋالىنى سورىغاندىن كېيىن ، ئۇنىڭ ئاغرىۋاتقان ئوڭ پۇتىنى «بىسمىللا···» دەپ قوش قوللاپ تۇتۇپ كېلىپ ، ئوشۇقسىدىن چىقىپ كەتكەنلىكىنى بىلدى . تېۋىشقا تۇخۇم ، خام ، تارىشا ، گۇگۇت ، ياشلاشقا مۇز ـ دەك سوغۇق سۇ تۇتۇپ تۇرۇشقا كىشى سورىدى . بۇ نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى شۇ ئاندا تەق قىلىندى . ئارىپ جەددار بۇ مەزلۇمنى بىر ئۇنى ئاسماندا ـ بىر ئۇنى يەردە ۋارقىرىتىپ تۇرۇپ ، پۇتىنى تېۋىپ بولغاندىن كېيىن :

— 10 سۇنۇقتىن بىر چىقىق يامان . خۇدا خالىسا ، بىزنىڭ قولىمىز تەگدى . «ھۇنەردە ھۇنەر بار ، ھۇنەرسىز خار» دېگەنـ ـدەك ، بۇ ھۇنەردە لاياقەتسىز يوقىرى . بىرەر ئايغا قالماي ، چىقىق جەزمەن تۇتۇپ كېتىدۇ . بىمار مېۋە ـ چېۋە ، سۆيۈقئاش ئىچمەي ، ھەر كۈنلۈكى قارا قوينىڭ كاللا شورپىسىغا موميا قوشۇپ ئىچىشى كېرەك . لېكىن ، موميا تۇغۇتنى توختىتىپ قويىدۇ ، — دەپ تەكىتلىدى .

قولغا سۇ بېرىلىپ، كەلتۈرۈلگەن نېمەتلەردىن بەھۇزۇر تاناۋۇل قىلىنغاندىن كېيىن، بېھى بىلەن زىرە پۇرىقى كېلىپ تۇرغان ياغلىق پولۇ چوڭ ساپال تەخسىدە ئەكېلىپ داستىخانغا جايلاشتۇرۇلدى. ئارىپ جەددار، شاگىرتى ۋە ساۋۇت رەئىس: «قېنى مەرھەمەت، ئالسىلا، باقسىلا، ‹ياخشى تائام ئېشىپ قالغۇچە، يامان قورساق يېرىلىپ كەتسۇن›» دېيىشىپ ئولتۇ-رۇپ پولۇنىڭ يېرىمىنى تۈگەتتى…

ئاقىل ۋە دانىشمەنلەر سالامەتلىك، گۈزەل ئەخلاق، راست-چىللىق ۋە ھالال ئەمگەكتىن ئىبارەت تۆت نەرسىنىڭ زۆرۈرلۈ-كىنى تەكىتلىگەندە، «بىلىملىك، ھۈنەرلىك ئادەم بولۇش ئۈچۈن تىرىشىڭلار… تەمە ۋە ئاچ كۆزلۈك زەنجىرىگە باغلانغان بويۇن پۇشايمانلىق تىغى بىلەن كېسىلىدۇ» دېگەن. راست، ئىلىم ۋە ھۈنەر قىممەتلىك، بىر كىشىنىڭ مال ـ دۇنياسى ھەرقانچە كۆپ بولسىمۇ، لېكىن، ھۈنىرى بولمىسا، ئۇ مېۋىسىز دەرەختەك ئوخ-شايدۇ. بىلىملىك ۋە ھۈنەرلىك كىشى تۇرمۇشتا ھېچ نەرسىگە موھتاج بولمايدۇ، ئىززەت ـ ھۆرمەتكە مۇيەسسەر بولىدۇ.

ئۆگىنىڭ پەرزەنتلىرىم ئىلمۇ ھۈنەر،
بىر ماقال باردۇر: «ھۈنەردىن كۆپ ئۈنەر».

ئۆي ئىگىسى خاتىپ بولمىغانلىقتىن، ساۋۇت رەئىس تېڭىق-چى ئارىپ جەددار ۋە ئۇنىڭ شاگىرتىنى ئۆز ئۆيىگە باشلاپ چىقىپ قوندۇردى. ئەتىسى چاشكادىن كېيىن خاتىپ ئاخۇنۇم ئۆيىگە قايتىپ كەلدى. ئۇ سىڭلىسىنىڭ ئاغرىق ئەھۋالىنى كۆ-رۈپ، ئارىپ جەددارنى قىچقىرتىپ كىرىپ، ئۇنىڭغا ئىنزھار رەھمەت بايان قىلدى ۋە بىر قوزا دۇئا ئالدى. ئارىپ جەددار يەنە ھەپتە ـ ئون كۈندىن كېيىن كېلىپ، سارە بۇۋىنىڭ پۇتىدى-كى تاڭغان يەرنى ياشلايدىغانلىقىنى تەكىتلىدى. ئۇ شاگىرتى بىلەن ئۇزىغاندا، خاتىپ بىلەن رەئىس ئىشىك ئالدىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى.

يەتتىنچى باب

خاتىپنىڭ خانىسىدا

1

ئەقرەب (ئۆكتەبىر) ئايلىرىنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرى ئىدى. ئەتىگەندە خاتىپنىڭ دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا جەدە، تورۇق ۋە چىپار ئاتلىق ئۈچ كىشى كەلدى. ئۇلاردىن بىرى، ئوتتۇرا بوي، گەۋدىسى سېمىز، چىرايى قارامتۇل، كۆزى قارا ـ يوغان ۋە ئوتلۇق، تولۇق ۋە گۆشلۈك يۈزىنىڭ ھەممە يېرى قوپال قارا، قويۇق ساقال بىلەن قاپلانغان، ئۇزۇن، قويۇق ۋە بىر - بىرى بىلەن تۇتاشقان قوشۇما قاشلىرى ماڭلاي، كۆز جىيەكلىرىگىمۇ ئوچۇق جاي قالدۇرمىغان، مەيدىلىرى قارا، قويۇق تۈكلەر بىلەن قاپلانغان كىشى جانقۇر ئاتالىق ئىدى. ئىككىنچىسى، لەڭگۈش، شالدام، سېرىق چىراي، ئېگىز بويلۇق ئورۇق ئادەم ئىدى. ئۈچىنچىسى، «ئاغىچا خېنىم زەللىسىگە، ئۆزى بولسا سەللىسىگە ئىشىنىدۇ» غان يۇرت قازىسى ئىدى. ئۇلار مىراخور دېيىلىدىغان دەرۋازا تۈۋىدىكى ئۆيدە يېتىپ قوپقۇچى ياتتاقۋايدىن:

— ئابدۇرەھمان خاتىپ ئاخۇنۇم ئۆيدە بارمۇ؟ — دەپ سورىدى ۋە جاۋابقا قارىماي دەرۋازىنى قاقتى.

— كىم؟ — دەپ بىر چاكار ئىچكىرىكى ھويلىدىن

www.uyghurkitap.com

چىقتى ـ دە ، مېھمانلارنىڭ خەۋىرىنى دەرھال خاتىپ ئاخۇنۇمغا
يەتكۈزدى . ئابدۇرەھمان خاتىپ تون ـ تەلپەكلىرىنى رۇسلاشتۇ-
رۇپ چىقىپ ، ئۇلارنى كۈتۈۋالدى :

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ، قانداق بولۇپ ھەربىرلىرىنىڭ قەدەم
تەشرىپلىرى ئاستانىمىزغا يەتكەندۇ ؟ قېنى مەرھەمەت ، مەرھە-
مەت ، — دەپ بىر ئالدىغا ـ بىر كەينىگە ئۆرۈلۈپ قاراپ ،
يۈيۈنۈۋاتقان ئۆردەكتەك قىلىپ ، مېھمانلارنى ئۆيگە باشلىدى ۋە
پەگاھقا چۈشۈپ قول قوۋۇشتۇرۇپ ، — ھارمىغايلا ، — دېدى .

مېھمانلار پاتىھە بېرىشىپ تىنچلىق ـ ئامانلىق سورىدى .
ئۇلارنىڭ ئىستىقبالى ئۈچۈن خاتىپ ئائىلىسى دەرھال زىلزىلىگە
كەلدى . مېھمانلارنىڭ قولىغا چىلاپچىلار بىلەن سۇ كەلتۈرۈلگەن-
دىن كېيىن ، داستىخانلار يېيىلدى . مەھەللە كويدىكى ئابدۇرەھ-
مان خاتىپنىڭ تۇغقانلىرى ، خىش ئەقرىبالىرى ، يۇرت مۆتىۋەر-
لىرى ئارقا ـ ئارقىدىن كىرىپ ئۆيگە تولدى . خاتىپمۇ مېھمان-
دوستلۇقتا ھېچقاچان مۇنداق سېخىيلىق كۆرسەتمىگەنىدى . چۈن-
كى ، ئۇلارنىڭ بىرىنچىسى قەشقەر ھاكىمى ئابدۇللاخاننىڭ ئا-
تۇشقا تەيىنلىگەن مەمۇرى جانقۇر ئاتالىق قاتاغىن ، ئىككىنچىسى
يۇرتنىڭ زېمىندار ۋە پۇلدار بايلىرىدىن ھارۇن ھاجى ، ئۈچىنچى-
سى ئاتۇشنىڭ قازىكالانى موللا مۇسا قايراقى قازىئاخۇنۇم ئىدى .
بۇ مېھمانلار ھەرگىز ئاددىي مېھمانلار ئەمەس ئىدى . ئۇلارنىڭ
شەرىپىگە خاتىپ دەرھال قوتاندىن تۆت چىشلىقتىن ئالاھىدە باق-
قان ئۈچ قىرغىز قويىنى ئاچىقىپ سويۇشقا پاتىھە سورىدى .
«ئامىن ئاللاھۇئەكبەر» دىن كېيىن ، تېزلىك بىلەن قوينىڭ ئىچ
باغرى ئاجرىتىلىپ چوڭ قازانغا سېلىندى . «مەمۇر جانقۇر ئاتا-
لىقنىڭ تاۋى ئۈچۈن» دەپ ، بۆرەك گۆشى ، چۇجە گۆشى بىلەن
يارما ئاش ئېتىلدى . پىشۇرۇلغان گۆشلەرنى دىرىلداپ تۇرغان
قۇيرۇقى بىلەن چوڭ تەڭنىلەرگە ئېلىپ مېھمانخانىغا ئەكىرىپ
قويغاندىن كېيىن ، يىگىتۋېشى ئۇنى ئاۋايلاپ چوققا ، تۆشىدىن
باشلاپ ، ئاۋۋال مېھمانلارغا ، ئاندىن يۇرت ئاقساقاللىرىغا ، ئۇ-

نىڭدىن كېيىن ئاۋام خاسقا پارچىلاپ تارقاتتى .
يۇرتتىكى نامدار «نېرىنچى» سالمان بىلەن ۋارىسنىڭ ھەر
ئىككىسى بىسى قىرودەك پارقىراپ تۇرغان پىچىقى بىلەن بىرى
كاكچىنى ، ئىككىنچىسى جىگەرنى لوق گۆش ئاستىدا قويۇپ
نېرىن قىلغىلى تۇردى . ئاڭغۇچە «يارما گۇرۇچ» شورپا مېھمان-
لارغا ھەم يارەنلەرگە تارتىلدى . توغرالغان پىياز ۋە قېتىق سۇ-
زۇلگەن چۆپمۇ ئۇلاشتۇرۇپ ، دەرھال داستىخانغا ھازىر قىلىن-
دى . نېرىن بىلەن ھەممىسى ئارىلاشتۇرۇلۇپ ، ئۇستىگە شورپى-
لار قۇيۇلۇپ نېرىن چۆپ بولۇپ ، بۇنىمۇ چۆمۈچلەردە ئۇسۇپ
تارقاتتى . يىگىتۋېشى بەزىلەرگە نېرىن چۆپنى چوڭ لوقما قىلىپ
ئېتىپمۇ قويدى ، ئاندىن ھۆرمەت قىلىپ دەھلىزدە قولىنى قو-
ۋۇشتۇرۇپ يەرگە قاراپ تۇردى . نېرىن توغرىغىچە ھۇنەر كۆر-
سىتىمەن دەپ تېز گۆش ئۇششاقلاۋېتىپ ، ۋارىس سول قولىنىڭ
ئالىقان گۆشىنى كېسىپ قويدى . بۇنى كۆرگەن تۆردىكى مېھمان
جانقۇر ئاتالىق ئۇنىڭغا كۆيۈنگەن بولۇپ :
— دەرھال تىغنى ئوتتا قىزىتىپ ، پىچاق كەسكەن يەرگە
بېسىش كېرەك ، — دېگەندىن كېيىن ئۇ يەنە گېپىنى داۋاملاش-
تۇردى ، — بوۋىمىز ئەمىر تۆمۈر[1] شاھ مەنسۇر بىلەن ئېلىشقان
مۇھارىبەسىدە بىر قولىغا قىلىچ تېگىپ ، مەجرۇھ بولغان . ئۇ
سالقۇت باھادىرغا ئوت ياققىن دەپ ئەمىر قىلىپ ، يېنىدىكى
خەنجىرىنى ئوتقا سېلىپ ، قىزىل چوغ بولغاندىن كېيىن ، ئۆزى
خەنجەرنى ئوڭ قولىدا تۇتۇپ تۇرۇپ ، سول قولىنىڭ تومۇرى
ئۈزۈلگەن يېرىگە خەنجەرنى بېسىپ كۆيدۈرۈپ ، «پىژ - پىژ»
قىلغان گۆش ئاۋازىدىن كېيىن قاننى توختاتقان . مۇشۇ شىجائىتى
بىلەن ئۆزى ساق قالغان . ئەمما ، ئۇنىڭ بىر قولى مېيىپ بول-
غان . ھاياتىدا ئىدىلدىن بالقاشقىچە ، ئىسسىق كۆلدىن سەددىچىن-

[1] ئەمىر تۆمۈر مىلادىيە 1336 - يىل 9 - ئاپرېل ، يەنى ھىجرىيە 736 - يىل (چاشقان يىلى) شەئبان ئېيىنىڭ 25 - كۈنى تۇغۇلۇپ ، مىلادىيە 1405 - يىل 18 - فېۋرال ۋاپات بولغان .

ئۇيغۇر كىتاب تورىكتى www.uyghurkitap.com

گىچە ، سىبىرىيىنىڭ جەنۇبىدىن ھىمالايانىغىچە بولغان تۈرك ئاۋا-
مىنى بىرلەشتۈرۈش كويىدا تىرىشىپ ، 72 يېشىدا ۋاپات بولغان .
ئەگەر ئاشۇ چاغدا ، قولىنى خەنجەر بىلەن داغلاپ قاننى توختاتمى-
غان بولسا ، بىمەھەل نابۇت بولۇر ئىكەن . ئەر يىگىتنىڭ شىر
يىگىت بولۇشى كېرەكتە ، ئەلۋەتتە .

بۇ كىشىنىڭ سۆزى بىلەن سورۇنغا تېخىمۇ بىر ھەيۋەت
كىردى . داستىخان يىغىلغاندىن كېيىن ، مېھمانلار كۆل بويىدى-
كى سۇپىدا بەدەشقان قۇرۇپ ئارام ئېلىشتى . ئاغۇچە مەھەللە
كاتتىلىرىدىن جاپپار ئاقساقال ، ئەمىن جەللاپ ، سامۇق
شەرەندازلار ، خاتىپنىڭ تۇغقانلىرىدىن ھاشىم بۆزچى ، ناسىر
مىراب ساغداق دوكا... لار ئارقىمۇئارقا كىرىپ : «مېھمانلار
پېقىرخانىمىز ، كۆلبىمىزگە قەدەم رەنجى قىلىپ ، تويلىرىنى
قېقىپ ئۆتۈشسىلە» دەپ تەۋەززۇ بىلەن تەكلىپ قىلىشتى . مېھ-
مانلار تولا تەسلىكتە سەۋر قىلىپ ، ئۈچىنچى كۈنى ناماز ئەسىر-
دىن كېيىن يىنىش ئالدىدا مۆھۈردار موللا مۇسا قازىئاخۇنۇم
ئارقىلىق ئۆز مۇددىئاسىنى دېدى :

— ئابدۇرەھمان خاتىپ ئاخۇنۇم ، ئۆزلىرىنىڭ نەسلى -
نەسەبلىرى پاك ، نەسەبلىرى پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئۈچىنچى چاھار-
يارى ھەزرىتى ئوسمان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇغا يېتىدۇ . بىز گۈلى
گۈلىگە تەگتۈش بولسۇن دېگەن پاك نىيىتىمىز بىلەن ئۆزلىرى-
نىڭ سۈلبىيە كەرىمەلىرى گۈلخۇمار بىكەچ (خېنىم) نى يۇرتى-
مىزنىڭ مۆتىۋەر پۇلدارلىرىدىن نادىرخان خوجامنىڭ نۇرە چەش-
مىسى ئەپزۇللا خوجامغا لايىق كۆرۈپ ، ئاستانىلىرىغا چاغاتاي
نەسىلدارلىرىدىن بولغان جانقۇر ئاتالىق غازى سادىر بىلەن كەل-
دۇق . بۇ ھەقتە ئۆزلىرىنىڭ ئەلپازلىرىدىن ئاگاھ بولساق ، —
دەپ ، سۆزىنى تۈگەتكەندىن كېيىن ، ئابدۇرەھمان خاتىپ گېلىنى
راسلاپ ، ئىككى قولىنى كۆكسىگە قويۇپ ، پەگاھتا ئۆرە تۇرۇپ :

— جانابىي ئالىينىڭ قەدىمى بىزنىڭ كۆلبىمىزگە نۇر ئې-
لىپ كەپتۇ . ھېلىغۇ بىر كەرىمەمىز خۇمار خېنىم ئىكەن ، ئەگەر

يۈز پەرزەنتىمىز بولسىمۇ ، تۈتتۇق . كەمىنىلىرىنى ھەربىرلىرى لايىق كۆرگەن ئىكەنلا ، ئەلۋەتتە بېشەك ۋە بى تەئەررۇز قوبۇل كۆرگەيمىز ، — دەپ يەرگىچە ئېگىلىپ تەزىم بەجا كەلتۈردى .

ئەلچىلەردىن ھارۇن ھاجى بىلەن موللا مۇسا قارىي مۆھۈر-دار ئورنىدىن دەس تۇرۇپ :

— ھىممەت ۋە ئىلتىپاتلىرى ئۈچۈن ، ۋاجىبۇل ۋۇجۇد ئەجىر ئەزىم ئاتا قىلغاي . ئىلاھىم ئىشىمىزنىڭ ئاقىۋىتىنى خەيرلىك قىلىپ ، بۇلارنىڭ يېڭى خانە مۇبارەكلىرىگە ئىشقىنىڭ رەمزىنى مۇيەسسەر قىلغاي ، — دېگەندىن كېيىن ، ھەممە تەڭ «ئامىن» دەپ پاتىھە بېرىشتى .

خاتىپ دەرھال مۇددىئانى چۈشىنىپ ، پۈتى - پۈتىغا تەگمەي تارتىلغان شادى پولۇنى مېھمانلار ، قازاندىكى قورۇما پولۇنى تۇغقانلار يەپ بولغۇچە تارتۇق ھازىرلىدى . بۈيۈك مېھمان جانقۇر ئاتالىق سادىرغا توم تورۇق ، ئىككى كۆزى قارا ، تۆت تۇيىقى ، يالىنى ، قۇيرۇقى ھەم قارا ، يۈزى ئۆكۈز يۈز بولغان ، پۈتۈن ئاتۇشتا ئوخشىشى يوق ئايغىرنى ، ئىككى يامبۇ ، مەشرۇدىن تى-كىلگەن ئالدى - ئارقا پەش ، يەڭ ئۈچلىرىغا ئىراقى تۇتۇلغان تون ، ھارۇن ھاجىغا بىر تۇفچاق ئىراقى ئات ۋە تون ، مۆھۈردار موللا مۇسا قايراقىغا بىر ئارغىماق بەدەخشانى ۋە تون قويدى . پۈتكۈل يۇرت خاتىپنىڭ ھىممىتىگە ھەيران بولۇشتى . «مېھمان-لار باريكاللا» دېيىشىپ ، ئىشىك ئالدىغا چىققاندا ، ئەل تارتۇقلى-غان بىر توقسان قىرغىز قويىنى مەھەللە كاتتىسى جاپپار ئاقسا-قال خىجالەتچىلىك بىلدۈرۈپ : « ‹تاپقىنى قوي ئۆلتۈرەر ، تاپال-مىغىنى بىر باش پىياز › دېگەندەك ، سوۋغىتىمىز ئاز بولسىمۇ قوبۇل قىلىپ مەزۇر تۇتۇشلىرىنى تىلەيمىز » دەپ قولىنى كۆك-سىگە ئېلىپ تەۋەززۇدا تۇردى . مېھمانلار :

— مەشھەد قەدىمى ۋە ئۇلۇغلار ئۆتكەن مۇبارەك دىيار . «شىرنىڭ بالىسى شىر» دېگەندەك ، ئالتىن ئاتۇشلۇقلار ئالىي ھىممەت ۋە مېھماندوست ئىكەن . ئەجدادلىرىنىڭ ھىممەت كەمى-

رىنى ئەۋلادلىرى تېخىمۇ چىڭ باغلاپتۇ . بۇنداق مېهمان ناۋازلىق-لىرى ئۇچۇن جانقۇر سادىر تولىمۇ بىهەد ۋە بىسيار شادلاندى . ھەممىلىرىگە ئەجىر ئەزىم بولسۇن ، — دەپ دۇئا قىلىشتى .
شۇنداق قىلىپ ، مېهمانلار ئاتلىرىغا مىنىپ ، ئوقيا ـ ساداق ئاسقان بىرنەچچە مۇلازىملارنىڭ ھەمراھلىقىدا كۈن بىلەن تەڭ ئوردىغا قايتتى .

* * *

شاۋاز قارىي بىرنەچچە كۈندىن بۇيان كۈندۈزى ۋە كېچىلىرى ئابدۇرەھمان خاتىپنىڭ بېغىنىڭ يەتتە پاخشىلىق ئەنجان تېمىنى ئايلىنىپ ، گۈلخۇمارنىڭ بويىنى ئالالماي سۆڭگۈچ يېنىدىن ئۆت-كەندە ، ئاشۇ كېچىلەردىكى شېرىن خىيال يادىغا كېلىپ ، تامىقى-نى يېغا بوغۇۋالدى . ئاڭغىچە خاتىپ ھويلىسىدىن يېنىۋاتقان مېهمانلارنى كۆرۈپ ، خۇددى تاقاق سېلىنغان سۇ توختىغاندەك ، جايىدا ئۇلارغا قاراپ تۇرۇپلا قالدى . ئۇ بازار تەرەپكە ئاستا ـ ئاستا تارقالغان مېهمانلارنىڭ ئارقىسىدىن ماڭدى . مېهمانلاردىن ئىككى ناتونۇش كىشى ئۆزئارا سۆزلىشىپ مېڭىشتى .
— ئابدۇرەھمان خاتىپ بۈگۈن سېخىي هاتەم بولۇپ كەتتى-غۇ ، بۇنىڭ سەۋەبىگە ، تېگىگە يېتەلمىدىم . ئوغۇلنىڭ ئاتىسى قىز تەرەپكە قىلماقتا يوق ، بىسمىللا دېمەي ئايغىردىن ، ئارغىماق-تىن ، ئىراقى تۇفچاق ئاتلىرىدىن ، يېمەي يىغقان يامبۇسىدىن ئايرىلدى . تاڭلا قۇرغۇيدەك قىزى گۈلخۇماردىنمۇ ئايرىلىدۇ ، — دېيىشىگە ، شاۋاز قارىي «نېمە ؟ كىمدىن ، مېنىڭ سۆيگۈنۈمدىن-ما ، بۇ قانداق گەپ ، نېمە سىر ؟» دەپ سوراشقا تاس ـ تاماس قالدى ـ يۇ ، تاقەت قىلدى . ئۇ دەرەخ دالدىسىدا تۇرۇپ داۋاملىق گەپ تىڭشىدى . ئىككىنچى مېهمان كىشى :
— بۇ توي ھەرگىز خۇدانىڭ خەزىنىسى ئەمەس ، خاتىپ ھىيلىدىن ھالقۋا ياسىماقچى بولۇۋاتىدۇ . چۈنكى ، ئۇنىڭ قېرىنداـ

سىرى پۇلغا، مەنسەپكە ھېرىسلىقى ئېشىپ كەتتى. ھازىر ئۇ «ھەزرەت سۇلتان» مازىرىنىڭ شەيخى، ئازنا مۆتىۋەللىسى، ھەممە جارۇپكەش، پەرراش، مەزىن، قارىي دېگەن كىشىلەر ئۇنىڭ خىزمىتىدە، «ھەزرەت مازار» غا كېلىدىغان يېمەك - ئىچمەك، ئوزۇق - تۈلۈك كۆپ. بۇنى تاۋاپچىلار، مازار ئىخلاسمەنلىرى، ئاغرىق - سىلاقلار، مۇرىتلىرى نەزىر - چىراغ ھېسابىدا ئەكېلىدۇ. بۇ نەزىرلەر بىلەن خاتىپنىڭ ئامبارلىرى ئاشقا، قوتانلىرى قويغا، كۇپلىرى ياغقا تولۇپ كەتتى. «ھەزرەت مازار» ئەتراپىدىكى ۋەخپە زېمىنگە، دەل - دەرەخكە، ئۇنى تېرىيدىغان دېھقانلارغا يەنە شۇ كىشى ئىگە. «ھەزرەت مازار» نىڭ تۇربەت (قەبرە) لىرىنى ياسىتىمىز دەپ زىيارەتكە كەلگۈچىلەردىن ھەر يىلى يىغىدىغان يامبۇ، تەڭگە، داچەنلىرىنىڭ ھېسابىنى خۇدا بىلمىسە، بەندە بىلمەيدۇ. ئۆزىمۇ بويتاق، بىر قىزىدىن باشقا بالىسى يوق. بۇ قېتىم قىزىنى خوجىلارنىڭ بىۋاك[1] ئوغلىغا ھېلىقى مەمۇرلارنىڭ ئاغلاقچىلىقى بىلەن بېرىۋالىسا، «مەشھەد ئاز كەلدى، پۇتكۈل ئاتۇشتىكى 24 كەنتنى يالمىيالايمەن» دېگىنى بولىدۇ. ئەمما، خۇدا ئۇنىڭغا يار بولامدۇ - يوق؟

— قەشقەر خانى ئابدۇللاخان ئالىيلىرىنىڭ ئىناۋەتلىك كىشىسى، مەنسەپدار سادىرنىڭ ئۆيگە كېلىشى خاتىپنىڭ ئۆز نەزەرىدە زور سائادەت. ئۇنىڭ ئالدىغا قويغان سوۋغا - سالام بولسا «قارماق ئۇچىغا ئىلغان گۆش». چۇنكى، خاتىپ بىرنى ئۇنىڭغا بېرىپ، مىڭنى ئاتۇشتىن ئۇندۇرۇۋېلىشنى بىلىدۇ. «ئەگەر غىلىڭ قىلساڭ، مېنىڭ كەينىمدە بۇ ئەمىر بار، ئۇنىڭ مۆھۈردارلىرى بار» دېگىنى. ئۇنىڭ ئۆيىگە كەلگەن شۇم قەدەم مېھمانلار گۇلخۇمار قىزنىڭ بەختىگە ئۇنگەن مەرەز، ئاتۇش خەلقىنىڭ بېشىغا كەلگەن يېڭى بالا - قازا دېسەك بولىدۇ. مېنىڭ گېپىم تامام ۋەسسالام.

---

[1] بىۋاك — بىكار تەلەپ، بەتقىلىق، پەسكەشلىك قىلىدىغان كىشى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئىككى مېھمان خوشلىشىپ ، ئىككى تەرەپكە يۈرۈپ كەتكەن-
دىن كېيىن ، شاۋاز قارىي بۆگۈنكى «شۇم قەدەم مېھمان» نىڭ
خەۋىرىنى ئاڭلاپ ، ھوشىدىن كېتىشكە تاسلا قالدى . دەل مۇشۇ
چاغدا ، يېقىنلا يەردىكى «شاھ قەبرىستانلىقى» دا تۈنىگەن ھاپىز-
نىڭ ئاۋازىنى لەرزان چىقىرىپ ، سىگاھ مۇقامىنىڭ ئۈچىنچى
مەشرەپ ئاھاڭىغا سېلىپ ساتار بىلەن ئوقۇغان مۇڭلۇق غەزىلى
ئاڭلاندى :

يار ئەمەس بىچارە بولغان چاغ ساڭا يار بولمىسا ،
كىم يىقىلغاندا تۇتۇپ ئىلكىڭ ، مەدەتكار بولمىسا .
ئەھلى دەۋران ساڭا بولغاي ، قونسا باشىڭغا ھۇما ،①
ئۆتكۈسى غەپلەتتە كىمكى تۈندە بىدار بولمىسا .
تا ۋۇجۇدۇم بىرلە جانىم مەرىپەت ۋەسلىنى دەر ،
قەدرى يوقتۇر گەۋھەرى گەنج گەر خېرىدار بولمىسا .
ئەي رەشىدى تەركى قىلما ئەمەلىي ئېھسانىنى سەن ،
پەيزى ھەقنى كۆرمىگەيكى ھەق خەۋەردار بولمىسا .

سۇلتان ئابدۇرەشىدخان يازغان بۇ غەزەلنى ئاڭلاپ ، شاۋاز
قارىينىڭ كۆڭلى ئېرىلدى . ئۇ خېلىدىن بېرى كۇلىبىسى بولۇپ
قالغان جامەنىڭ ھۇجرىسىغا قايتىپ كىرىپ ساپال چىراغنى ياندۇ-
رۇپ ، ئاۋۋال ئاخشامدىن باشلاپ ئىككى يانغا ئىرغاڭلاپ تۇ-
رۇپ قۇرئان تىلاۋەت بىلەن تاڭ ئاتقۇزدى . ئۇنىڭ ئۇستازى
مۇھەممەد سادىق قارىيھاجىم شىرىنچى ئۇنىڭغا : « ‹قۇرئان كە-
رىم › دىكى ئەڭ ئاخىرقى سۈرە ‹بەقەر › (ئىككىنچى سۈرە ، كاللا
سۈرىسى) كېلىپ توققۇز كۈندىن كېيىن رەسۇلۇللا ۋاپات بول-
غان . رەسۇلۇللادىن كېيىن كىتاب قىلىنغان ‹قۇرئان كەرىم ›
نى كۆچۈرۈشكە ‹خەتتى كۇفى › ، باشقا ھاجەتلەرگە ‹خەتتى نە-

① ھۇما — رىۋايەتلەردە ئېيتىلغان بەخت قۇشى .

سىخى › دېگەن خەت نۇسخىلىرى ئىشلىتىلگەن . ‹قۇرئان كەرىم › كامىل توم بولۇپ ، 114 سۇرە جامىئىل ئەخلاقتۇر » دەپ ، ئۇنىڭ پەلسەپىۋى ئاساسىنى چۈشەندۇرۇپ ئۆتكەنىدى .

شاۋاز قارىي بۇ ساماۋى كىتابقا تولىمۇ ھۆرمەت ۋە ئېتىقاد قىلاتتى . شۇڭا ، قانداق خاپىلىق ـ خۇشاللىققا ئېرىشسە ، «مېنى نىجادلىققا ئېرىشتۇرىدۇ» دەپ ، ئۇنى ئوقۇشنى ئادەت قىلغان . بۈگۈنمۇ ئۇ ئىچىگە سىغدۇرالمىغان ھەسرىتىنى قۇرئان تىلاۋەت بىلەن يېتتۇرمەكچى بولدى .

* * *

ئابدۇرەھمان خاتىپنىڭ ئۆيىدە بىر نەچچە كۈندىن بېرى جىددىيەتلىك ، ئەرلەر پىچىر ـ پىچىر گەپلىشىدىغان ھالەت شەكىللەندى . خاتىپنىڭ سارە ئانىغا تاپىلاپ تەكىتلىشىگە قارىغاندا ، قىزى گۈلخۇمارنىڭ يۈزى قېتىپ قالمىسۇن ئۈچۈن ، ھازىرچە ئۇنىڭغا توي خەۋىرىنى دېمەسلىك ، ۋاقتى كەلگەندە تەخىر قىلماسلىق لازىمكەن . چۈنكى ، ئۇنىڭ تەبىرىچە ، «توي ئۆچكە يېغى» مىش . «تويىنىڭ مىش ـ مىش خەۋىرى ئەل ئارىسىدا ئايان بولۇپ ، ۋاراڭ ـ چۇرۇڭى ئۇزاققا سوزۇلۇپ كەتسە ياكى ئارىغا دۈشمەن ئارىلاپ قالسا ، بىز گە قۇدا بولغۇچى خوجاملارغىمۇ سەتچىلىك بولىدىكەن» .

بۇ ئىشتىن بىخەۋەر قالغان گۈلخۇمار بىلەن زۆھرە باغ تەرەپتىكى پېشايۋاندا ئولتۇرۇپ ئۈچى كېسىلگەن شاپتۇل ئۇچكىلىرىنى بەھۇزۇر ئاسمانغا ئېتىپ ، چاكۇم ئويناۋاتاتتى .

چاكۇم ، چاكۇم تاماكۇم ،
كىچىككىنە ، كۆمۈچكىنە .
ئۆزۈم ، ئۆزمەيلەم ، ئۆز ئۆز مەلەم ،
چوڭ ئۆزۈم .

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

چوڭ قاتارغا قىلغان سۆزۈم ،
چوڭ بولاي ، چوڭ چوكان بولاي .
ئۈچ ئۆزۈم ،
ئۈچىنى مەن تۇغدۇرىمەن .
سۈرمە ئېلىپ قويدۇرىمەن ،
ئۈچ ئۆزۈم ،
ئۈچنى مەن تۇغدۇرغۇچە ،
كۈن كەچ بولۇر ، زاۋال بولۇر .
هويلا ، بىر هويلا ،
هويلا ، ئىككى هويلا .
هويلا ئامانمۇ ؟
ئاسمان زامانمۇ ؟
قويۇشى ، قوشامدە پەش ،
ئۈگرەمدە ئاش .
قوش توك ، توك ـ توك .
مانا قويۇشى ، مانا قويۇشى .
توك ـ توك ،
توكۇلدايمەن ، سوكۇلدايمەن ،
ئارقاڭدىن يېتەلمەيمەن .

مانا ، چاكۇم ئويۇنىنىڭ شەكلى ئۆزگىرىشى بىلەن گۈلخۇ-مارنىڭ ئويۇنغا ماس كەلتۈرۈپ ئېيتىۋاتقان قوشىقىمۇ ئۆزگەر-دى .

چىنە جاناندىن چىقۇر ،
تاماكا تۇرپاندىن چىقۇر .
رومالىم ئەنجانچە بولسا ،
ئايىم ئالدىمغا چىقۇر .

هويلىسى ـ يۇ هويلىسى ،
ئاخۇنۇمنىڭ هويلىسى .
ئۇچىدا ئەينۇلىسى ،
تۇۋىدە شاپتۇلىسى .
......

شۇ ئارىدا خاتىپ ئۆيدىن چىقىپ ، چاكۇم ئويناۋاتقان قىزلارغا قاراپ زەردە بىلەن تولۇلىدى :
— بىز نىمە كويدا ، سىلەر نىمە كويىدا . بىز تۇغقانلار ، ئەل ـ يۇرت «توي قىلىمىز» دەپ پۇتى ـ پۇتىغا تەگمەي ، تويىنىڭ تەرەددۇتى بىلەن بولۇۋاتساق ، سىلەر چاققە ـ چۇرۇق ئېيتىۋېتىپسىلەر . بولدى ، گۇلخۇمار بالام ، سىزنىڭ چاكۇم ئوينايدىغان ۋاقتىڭىز ئاخىرلاشتى . بەزى گەپلەرنى سارە هاممىڭىزدىن ئۇقۇپ قالارسىز ،— دەپ خالا تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى .
— «توي قىلىمىز دەپ پۇتى ـ پۇتىغا تەگمەيۋاتساق» دېگىنى نىمە گەپ ، قانداق توي ئىكەن ئۇ ؟ — دېدى گۇلخۇمار تاتىرىپ زۆهرەگە قاراپ .
— يۇرۇكە ، هاممامدىن ئۇقايلى ، — دەپ زۆهرە ئۇنىڭ قولىدىن تۇتۇپ سۆرىگىنىچە سارە ئانىنىڭ قېشىغا كىرىپ كېتىشتى .

2

قەۋس (نويابىر) نىڭ بىر پەيشەنبە كۈنى تۆۋەنكى مەھەللىدە ۋاپات قىلغان زۇمرەتخانىنىڭ ئازنا ئاخشىمىغا شاۋاز قارىينى قىچقىرىپ كىشى كەلگەنىدى . شاۋاز قارىي ئۇ كىشى بىلەن بىللە ئابدۇرەهمان خاتىپنىڭ ئىشىكى ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا ، خاتىپ ئۆيىدىن جەددار تېگىنقچىنى ئۇزىتىپ چىقىشى توغرا كېلىپ قالدى . خاتىپ تېگىنقچىغا قاراپ :

— نېمىشقا سارىخانىنىڭ پۇتى تۇتمايدىغاندۇ ؟ ئالدىمىزدا قىز تويىمىز بار ئىدى . ئۇ مەزلۇم بىزنىڭ پۇتىمىزغا پۇت ، قولىمىزغا قول بولاتتى ، — دېدى .

— چىقىق سۇنۇقتىن يامان ، — دېدى جەددار تېڭىقچى ، — ئۇنىڭ ئۇستىگە ئانىمىزنىڭ يېشى چوڭىيىپ قالغان . يەنە بىر تەرەپتىن قىش كىرىپ كېلىۋاتىدۇ . ھەرھالدا تەستىرەك تۇتىدۇ . — شۇ ئەسنادا خاتىپنىڭ كۆزى يولدا كېلىۋاتقان شاۋاز قارىيغا چۈشتى . خاتىپ ئۆز خىيالىدىكى ئۇنىڭ مەسچىت مەدرىسىدىكى ئىلگىرىكى ناشايانلىقى كۆز ئالدىدىن لىپ قىلىپ ئۆتكەچكە ، تەرى ئۇركۈپ :

— ھەي سەن بىگانە ، بىزنىڭ ئاستانىمىزدە نېمە ئىش قىلىپ يۈرىسەن ؟ ! — دەپ توۋلىدى .

شاۋاز قارىي بىلەن بىللە كېلىۋاتقان يىگىت :

— خاتىپ ئاخۇنۇم ، يول بىلەن كۆۋرۈك خانىنىڭ . بىز خانىنىڭ يولىدىن مېڭىۋاتىمىز ، ھەزرەتلىرىگە پۇتلاشمىدۇققۇ ؟ — دېيىشىگە ، خاتىپ :

— پوق يېمە مۇتتەھەم ! بۇ مېنىڭ ئىشىكىمنىڭ ئالدى ئىكەنلىكىنى بىلمەمسەن ؟ ! — دەپ تەستەك ئۇرماق بولۇپ قولىنى كۆتۈرۈپ كەلدى .

— بىز تۈز يولدا ئۆز يولىمىز بىلەن كېتىۋاتساق ، بىكاردىن بىكار زورلاپ ئۇرماقچى بولامدىلا كىشىنى ؟ سىلىنىڭ بىرەر نەرسىلىرىنى بۇلاپ كەتتۇقمۇيا ؟ — دېدى شاۋاز قارىي .

— ۋاي جان ، ۋاي قولۇم ، بۇ زاتى پەس ، نىجىسلار ، بىزنىڭ ئاستانىمىزدا يېن پۇراپ يۈرمەكچى بولۇشقانىكەن . ساۋۇت رەئىس قېنى سەن ، ھەي رەئىس ! — دەپ توۋلىدى خاتىپ .

ئۆيدىن ۋە مەھەللىدىن بىرنەچچەيلەن ئارقا ـ ئارقىدىن چىقىپ ، ئۇلارنى تۇتۇۋېلىپ باغلاپ قويىدى . بىھۆرمەتلىك قىلغىنى ئۈچۈن ، ساۋۇت رەئىس تەھزىر ئۇرۇش قارارىغا كېلىپ ، ئۇلارنىڭ كىيىمىنى سالدۇرغاندا ، شاۋاز قارىينىڭ قوينىدىن يەر-

گە چۈشكەن قۇرئاننى مەھەللىدىكى ئەھمەد سەھھابچى قولىغا ئالدى ـ دە ، يۈزىگە سۈرتتى . ساۋۇت رەئىس ئۆلارنى يەرگە باستۇرۇپ ، شاۋاز قارىينىڭ دۈمبىسىگە 21 دەررە ، ھېلىقى دېھقان يىگىتنىڭ دۈمبىسىگە 11 دەررە ئۇردى . دېھقان يىگىت تەسلىكتە ئورنىدىن تۇردى . لېكىن شاۋاز قارىي ئورنىدىن تۇرالمىدى . چۈنكى ، ئىچىگە قۇم سېلىپ سىيرىلغان دەررە ھەر قېتىم ئۇنىڭ ئۈچىسىغا قاڭ سوققاندەك تەگكەندى .

ئەھمەد سەھھابچى ھېلىقى دېھقان يىگىتتىن ئەھۋالنى ئۇققاندىن كېيىن ، بىر نەچچە ياخشى نىيەتلىك كىشىلەرنى يىغىپ ، «تاياقنىڭ زەھىرىنى سۇ ئالىدۇ» دەپ مەسلىھەتلىشىپ ، شاۋاز قارىينى قاراسۇ ئېرىقىغا ياتقۇزۇپ ، سۇغا باغلاشتى . ئەتىسى ئۆز ئۆيىدە ئۇنىڭ ئۈچىسىغا خېمىر تۇرۇچ تاڭدى . «ئۆلۈم بولغان ئۆيگە قۇرئان تىلاۋەت قىلىشقا قىچقىرىلغان قارىيم بىلەن قىچقىررىپ كېلىشكە بۇيرۇلغان يىگىت ئابدۇرەھمان خاتىپنىڭ ئىشكى ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا ، ‹دەرۋازامغا قارىدىڭ› دېگەن گۇمان بىلەن بىگۇناھ دەررە يەپتۇ» دېگەن سۆز ـ چۆچەك تارقىلىپ ، ھەممىنى ھاڭ ـ تاڭ قالدۇردى . ساۋۇت رەئىسنىڭ ئادالەت بىلەن ئاداۋەتنى ، كۈندۈز بىلەن كېچىنى ، ھەق بىلەن ناھەقنى ، غەپلەت بىلەن جاھالەتنى ئايرىيالماسلىقى ، نادانلىق ۋە ئەخمەقلىق ۋەجىدىن جاۋابكاردىن گەپ سورىماي ، جىنايەتكە گۇۋاھلىق تەلەپ قىلماي ، خاتىپنىڭ گۇمانىغا ئاساسلىنىپلا بۇ جازانى بەرگەنلىكىگە كىشىلەرنىڭ غەزىپى كەلدى . نورۇز بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ يېتىپ كەلگەندە ، شاۋاز قارىينىڭ ھالى خارابلىقىنى كۆرۈپ : «ئاھ ، مەسۇم دوستۇم» دەپ ئۆزىنى ئۇنىڭ ئۈستىگە تاشلىدى ۋە ئۇنى تولا تەسلىكتە ئۆيىگە ئېلىپ كەتتى .

ئالتىن ئاتۇشنىڭ بازىرىغا بەشكېرەمدىن مېۋە ـ چىۋە ئېلىپ كەلگەنلەردىن بىرى بۇ خەۋەرنى شاۋاز قارىينىڭ ئانىسىغا بېرىپ يەتكۈزدى . ئەپروزىخان بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلاپ ، ئاكىسى سالىھ قارىيئاخۇنۇم بىلەن بىللە كېلىپ مەشھەدتىكىلەردىن سۈرۈشتە

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

قىلىنىۋاتقاندا ، «ھەزرەت سۇلتان مەدرىسە» سىنىڭ پەشتىقى يېنى-
دىكى دۇكان ئالدىدا تۇرغان ئەھمەد سەھھابچىگە يولۇقتى . ئۇ
شاۋاز قارىينىڭ تاغىسى ۋە ئانىسىنى تونۇپ بىلگەندىن كېيىن ،
ئەھۋالنى ئۇلارغا ئېيتىپ كېلىپ :

— ئابدۇرەھمان خاتىپ مەشئۇم بىر ئادەم . ئۇ دۇنياغا
يارالغاندىن باشلاپ مۇشۇ كەمگىچە ياخشىلىققا يامانلىق ، خىزمەت-
كە تۆھمەت قىلىپ كەلگەن . مەن كەچرەك ئۆيگە يېنىۋاتسام ،
خاتىپنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا بىر ۋاراڭ - چۇرۇڭنىڭ ئاۋازى
ئاڭلاندى . «يا ھەزرەت ، نېمە بولغاندۇ» دەپ بارسام بىر ياش
نەۋقىران يىگىتنىڭ دۇمبىسىدىن چىققان دەررە ساداسىكەن . ئاڭ-
غۇچە يەردە كۆلەڭگىدە تۇرغان بۇ كىتابنى يۇگۇرۇپ بېرىپ
ئالسام كالامۇللا ئىكەن . ئۇنى ۋاراقلىسام ، قەشقەردە كۆچۈرۈل-
گەن قەلىمى قۇرئان ئىكەن ، كۆزۈمگە سۈرتتۈم . «نېمە ئەھۋال
بۇ» دەپ سۈرۈشتۈرسەم ، ئاياغ مەھەللىدە ۋاپات بولغان زۇمرەت-
خاننىڭ ئازنا ئاخشىمى ئۇچۇن توغقانلىرى خەتمىقۇرئان قىلدۇ-
رۇش نىيىتى بىلەن بىر دېھقان يىگىتنى «قارىي قىچقىرىپ كەل-
گىن» دەپ بۇيرۇپتىكەن . شاۋاز قارىي جامەنىڭ ھۇجرىسىدا
قۇرئان تىلاۋەت قىلىۋاتقاندا ، ھېلىقى دېھقان يىگىت شاۋاز قارىي-
نى ئېپىپ ، يولدا باشلاپ كېتىۋاتسا ، خاتىپ ئاخۇنۇم ئۆيىدىن
چىقىپ : «كېچىدە بۇ يەردە نېمە ئىش قىلىسىلەر ؟» دەپتۇ . ئۇلار
گەپ قىلماي ماڭغان بولسىمۇ بوپتىكەن ، «يولۇچى بىز» دەپتۇ
دېھقان يىگىت . خاتىپ ئاخۇنۇم : «مېنىڭ ئىشىكىمدە نېمە ئىش
قىلىشىسەن ؟» دەپ زەردە قىپتۇ . «يول بىلەن كۆۋرۈك خان-
نىڭ ، بىز خاننىڭ يولىدا ماڭدۇق» دەپتۇ يەنە دېھقان يىگىت .
خاتىپ ئۇرماقچى بولغانىكەن ، سىلىنىڭ ئوغۇللىرى ئۇنىڭ قول-
نى سىلكىۋەتسە ، «بىھۆرمەتلىك قىلدى» دەپ ئۇرۇۋاتقان تەھ-
زىرنىڭ ئۇستىگە مەن بېرىپتىمەن . ئۇنىڭ قويۇنلىرىدا قۇرئان
تۇرسىمۇ ، «مېنىڭ ئاستانەمدە يىنى پۇراپ يۈرىسەن» دەپ تۆھ-
مەت بىلەن شۇنچە قاتتىق ئۇرۇپ كەتكەن . تېخى ئۇنىڭ «تەركى-

ھۆرمەت قىلدى ، تەھزىر كەلدى» دېيىشىنى قاراڭ . شەرىئەتتە تايتىن چىققۇچىلارغا تەھزىر كېلىدۇ . تۈز يولدا مېڭىۋاتسا ، قۇرئان تىلاۋىتى ئۇچۇن كېتىۋاتسا ، مۇشۇنداقمۇ تۆھمەت ، ئادا-لەتسىزلىك بولامدۇ ؟ — دېدى ۋە ئۆزىنى بىر ئاز بېسىۋالغاندىن كېيىن قوشۇپ قويدى ، — ئوغۇللىرىنى تەختىيۇندىكى ھەمدەرس-خان دوستى نورۇز ئۆيىگە ئېلىپ كەتتى . مەن باشلاپ باراي .

ئەھمەد سەھھابچى ھېلىقى قۇرئاننى سالىھ قارىيئاخۇنۇمغا تۇتقۇزۇپ ، دۇكاننىڭ ئەسكى شالىلىرىنى سېلىپ ، دۇكاننى ئەتتى - دە ، ئۇلارنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلىپ داستىخان يايدى . كېيىن جامبۇل ئېشەكنى ئۇچلىق سېلىپ توقۇپ ، يېتىلەپ چىقتى . سالىھ قارىيئاخۇنۇم ئاۋۋال ئەپروزىخاننى قولتۇقىدىن يۆلەپ ئېشەككە مىندۇرۇپ ، ئۆزى ۋە ئەھمەد سەھھابچى ئېشەك-لىك ھالدا يولغا چىقىشتى . قۇلىقىنى قومۇشتەك تۇتۇپ ماڭغان ئىككى بوز ئېشەكنىڭ كەينىدە ئەپروزىخان مىنگەن قارا ئېشەك بېشىنى ئېگىپ ، تۇمشۇقىنى يەرگە سىيپىغاندەك قۇلاقلىرىنى سالپايتىپ مېڭىپ ، تەختىيۇندىكى نورۇزنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا بېرىپ ئېشەكتىن چۈشۈشتى . بۇ چاغدا نورۇزنىڭ ئائىلىسىدىكى-لەر ھويلىدىكى قوناق شاخلىرىدىن باش قوناق ئۈزۈۋاتاتتى .

نورۇزنىڭ ھويلا ئىشىكى ئوچۇق ئىدى . ئۇ ئىشىك ئالدىغا كەلگەنلەرنى كۆرۈپلا قىلىۋاتقان ئىشىنى تاشلاپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقتى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ، — دەپ كۆرۈشتى نورۇز ئەرل-ەر بىلەن قول ئېلىشىپ ، ئاندىن ، — ئەپروزىخان ئانا ، بارمۇ-سىز ؟ — دېدى .

— بار موللا بالام ، دوستۇڭ شاۋاز قارىي قېنى ؟

— بار ، بار ، قېنى مەرھەمەت ، مەرھەمەت . مۇشۇ ئۆيدە ، — نورۇز ئۇلارنى دەھلىز ئارقىلىق چوڭ مېھمانخانىغا باشلىدى .

مېھمانخانىدىكى كات تۆپىسىدە رەڭگى ئايىناق چوتادەك بولۇپ

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

كەتكەن شاۋاز قارىي ئانىسىنى ھەم تاغىسىنى تونۇشتىن مەھرۇم ئىدى، كۆز نۇرى ئۆچۈشكە تاسلا قالغاندەك كۆرۈنەتتى.

— بىچارە بالام، — دەپلا ئانا ئۆزىنى ئۇنىڭ ئۈستىگە ئېتىپلا ھوشىدىن كەتتى.

ئاڭغۇچە نورۇزنىڭ ئانىسى كىرىپ، يۆلەپ چېكىلىرىنى ئۇۋۇلىدى. ئۇ ھوشىغا كېلىپلا يەنە «بالام...» دەپ ئۆزىنى ئاتماقچى بولغاندا، ئۇنى تۇتۇۋالدى. ئىلاجىسىز ياتقان شاۋاز قارىينىڭ كۆز يېشى «ھالىم مۇشۇ» دەپ خالىس تىلماچلىق قىلغاندەك كۆرۈنەتتى. قالغان سۆزلەرنى ئىككى ئەر كىشى نورۇزدىن، ئەپروزىخان ئانا نورۇزنىڭ ئانىسى ۋە ئەھلىبەيتىدىن ئاڭلاپ، تۇننى تاڭغا ئۇلىدى. ئابدۇرەھمان خاتىپنىڭ بۇ يولسىزلارچە زالىملىقىغا ھەممەيلەننىڭ قاتتىق غەزىپى كەلدى.

شاۋاز قارىي ئۈچىنچى كۈنى، يەنى تەھزىر يىگەننىڭ 15 ـ كۈنى ئانىسى، تاغىسى ھەم قالغانلارنى تونىدى. ئانىسى چىدىيالماستىن ھۆكرەك ئېيتىپ، پات ـ پات قوشاق قوشۇپ يىغلىدى. سالىھ قارىيئاخۇنۇم سىڭلىسى ئەپروزىخاننى بىر چەتكە تارتىپ:

— «ئادەم ئەتكەنگە تەزىم ئەت» دېگەن گەپ بار. قارىمنىڭ دوستى ئىككى ئايدىن بېرى ئاتىدارچىلىق قىلىپ، مۇشۇ يەرگە كەپتۇ. ئەمدى بىز يەنە تۇرۇۋەرمەي، شاۋاز قارىينى ئۆيگە، ئەل ـ يۇرت قېشىغا يۆتكەپ كەتسەك. چۈنكى، ھازىر كۆز قاتىلاڭچىلىقى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆزۈمنىڭ تاللىرى بىلەن ئەنجۈر، ئانار دەرىخىنى كۆمىدىغان چاغ بولۇپ قالدى، — دېدى.

— ئوغلۇم ئۆرە تۇرالمىسا، ئېشەكتە تېخى ئولتۇرالمىسا قانداق ئەكېتىمىز، ئاخۇنۇم؟ — دېدى ئەپروزىخان چەكچىيىپ.

— شاۋاز قارىينى جىرغىغا ياتقۇزۇپ، ئىككى ئېشەككە سۆرىتىمىز. ئىككى كۈن پىيادە مېڭىپ قىينالساق، يۇرتقا باردىمىز.

بۇ مەسلىھەت ئەپروزىخانغا ماقۇل كەلدى. ئۇلار ئىككىسى مەسلىھەتنى پىشۇرۇپ، مۇۋاپىق چاغدا شاۋاز قارىيغا دېگەنىدى،

ئۇمۇ دەرھال قوشۇلدى . ئەتىسى چايدىن كېيىن ، ئىككىيلەن تەڭ ئورنىدىن تۇرۇپ شاۋاز قارىينى ئەكېتىش ھەققىدە نورۇزدىن ئىجازەت سورىۋىدى ، ئۇ :

— مەن قارىمنى ساقايتىپ ، خاتىپنىڭ كۆرگۈلۈكىنى كۆرسىتىپ ، ئىنتىقام - ئۆچىمىزنى ئېلىپ مۇرادىغا يەتكۈزمىگىچە رۇخسەت بەرمەيمەن . قايسىبىر كىشى دۇنيادا ئۆچىنى ئالمايدىغان ياۋاش قوزا بولۇشقا رازى بولىدۇ ؟ — دەپ نۆزەمبىللا ئۇنىمىدى . ئۇلار قايتا - قايتا يالۋۇرغاچقا ، — ئۇنداق بولسا بىز ئىختىيارنى قارىمغا بېرەيلى . ئۇ نېمە دېسە شۇ بولسۇن ، — دېدى .

شاۋاز قارىي بېشىنى كۆتۈرۈۋىدى ، ئانىسى ئۇنى بىر ئاز يۆلەپ تۇردى .

— دوستۇم نورۇز ، سەن مېنىڭ دەرد - يۈكۈمنى ئاز كۆتۈرمىدىڭ . 70 كۈندىن بېرى مەن ئالتىن ئاتۇشتا ، سەن مېنىڭ قېشىمدىلا بولدۇڭ . ئىنسانىيەتنىڭ بۇرچى ياخشىلىققا ياخشىلىق ئىكەن . مەن بۇ دۇنيادا ھايات بولسام سېنىڭ قىلغان ياخشىلىقىڭنى ئەلۋەتتە ياندۇرىمەن . ئەمما بۇ قېتىم ئۆيگە بىر بارسام ، — دەپ ئىلتىجا قىلدى شاۋاز قارىي .

ئىلاجسىز قالغان نورۇز ماقۇل دېيىشكە مەجبۇر بولدى . ئەمما ئۇ : «مەن بىللە ئاپىرىپ قويمىسام خاتىرجەم بولالمايمەن» دېدى . ئۇلار ياغاچ ۋە ئارغامچىلار بىلەن جىرغا ياساپ ، ئۇنىڭ ئۈستىگە كىگىز ۋە كۆرپە سېلىپ ، ئەتىسى تاڭ مەھەلدە يولغا چىقىشتى . ئەپروزىخان قارا ئېشەكنى بىلەن سۆزلەشكەندەك غىڭشىپ يىغلاپ ، جىرغىنىڭ كەينىدىن ماڭدى . ئابدۇرەھمان خاتىپنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدىن ئۆتۈۋاتقاندا ، شاۋاز قارىي بېشىنى كۆتۈرۈپ : «خەيرخوش گۈلخۇمار ، ياخشى قالغىن» دېگەندەك ئىنتىلدى . ئەمما ، بۇ چاغدا گۈلخۇمار تەكىينى كۆكسىگە بېسىپ ، ئۇنىڭ يېگەن 21 تەھزىر دەررىسى ئۈچۈن ئازاب چېكىپ ، ئوتلۇق ئاھىنى پۇرقۇۋاتقانىدى .

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

نورۇزلار شاۋاز قارىينى «لەڭگەر» بىلەن ئەمەس، قومالتاغ يېنىدىكى ئوڭئېرىق كەنتى بىلەن بەشكېرەمگە بالدۇر يەتكۈزۈش ئۈچۈن جۇدۇنلاپ مېڭىشتى. ئېشەكلەرنىڭ تۇيىقى قىزىغانسېرى، «ئېشەك ئېشەكتىن قالسا قۇلىقىنى كەس» دېگەندەك تىپىرلىشاتتى.

3

دەرەخلەر قىرودىن تون كىيگەندى. كاككۇك، سوپىسوپىياڭ، تورۇلغا، قارلىغاچ، قارا قۇشقاچلار بۇ يەرگە كۆڭۈلسىز بولغاندەك، باراقسان گۈللىرى بار جايلارغا ئۇچۇپ كەتتى. ئالا ۋە قارا قاغىلار «قار ــ راق، قار ــ راق» دەپ قاقىلداپ، قارا مارجاندىن زۇننار ئاسقان ياۋاش قەشقەر پاختىكى پېشايۋاندىن ئۇچۇپ چىقىپ بېدىشكە قونۇپ «گۇكگۇ ــ گۇك» دەپ سايراۋاتاتتى. گۈلخۇمار ئۆيدىن چىققان ئاشۇ مەھەلدە، راۋاب ــ قوشاق تولغىنىچە قەمبەر راۋاب دەرۋازىنىڭ ئالدىغا كەلدى:

قۇمرى سايراپ ئېيتىدۇ،
يا دوستى ھۇ، يا دوستى ھۇ.

بىر كېچە ئويغاق ئىدىم ۋاقتى سەھەر،
كەلدى سايراپ قاشىمە بىر جانىۋەر،
كىم دېسەم «قۇمرى» دېدى، مەن بىخەۋەر.
قۇمرى سايراپ ئېيتىدۇ،
يا دوستى ھۇ، يا دوستى ھۇ.

دوستلىرىم قۇمرىگە مەن ئاشىق ئۆزۈم،
شول سەۋەبتىن يىغلىغان ئىككى كۆزۈم،
بارچىغا پەندى ــ نەسىھەتتۇر سۆزۈم.

قۇمرى سايراپ ئېيتىدۇ ،
يا دوستى ھۇ ، يا دوستى ھۇ .

دوستلىرىم قۇمرى ئەجەب ئاگاھىدۇر ،
قۇمرىنىڭ ئېيتقان سۆزى ئاللاھىدۇر .
بارچە قۇشلار بەندىدۇر ، ئول شاھىدۇر .
قۇمرى يىغلاپ ئېيتىدۇ ،
يا دوستى ھۇ ، يا دوستى ھۇ .

قۇمرىنى دىۋانە قىلغان لاماكان ،
قەسرىيۇ ئايۋانى بولماس ھېچ زامان ،
قۇمرىنىڭ ئاھ ـ زارىنى ئاڭلا جاھان .
قۇمرى سايراپ ئېيتىدۇ ،
يا دوستى ھۇ ، يا دوستى ھۇ .

قەمبەر راۋاب قارنى چوڭ راۋابنىڭ مەڭزىگە زەخمەك ئويناتـ
ـماقتا ئىدى . بوسۇغىدا تۇرغان گۇلخۇمار راۋاب ـ قوشاقنى
دىققەت بىلەن ئاڭلىغاندىن كېيىن ، دەرھال ئۆيگە كىرىپ چوڭ
ئاياقتا لىقمۇ لىق بېسىپ بىر ئاياق ئۇننى ئېلىپ قەمبەر راۋابقا
ئاچىقىپ بېرىش ئۇچۇن چىققاندا ، مەھەللىدىكى بىرمۇنچە باللار
خانىپىنىڭ قاراڭغۇ دالىنىدا «كۆچ ـ كۆچ ئويۇنى» نى ئويناۋاتقاـ
نىكەن . گۇلخۇمار سائىلنى ئۇزىتىپ يېنىشىغا ، ئۇلار ئويۇننى
ئاخىرلاشتۇرۇپ ، يېڭىدىن «تاققا ـ تۇققا» ئويۇننى باشلىدى :

تاققا ـ تۇققا ،
ئۇنچە ـ مارجان ،
نەدىدۇ ؟
تاغدىدۇ .
تاغنى باقسام تاغدا يوق ،

باغنى باقسام باغدا يوق .
خاننىڭ قىزى خالتا بولدى ،
ھۆتتۇرۇ كۆمەچ كەتمەن قۇ ،
ئاق تېكەم ، ئاپئاق تېكەم ،
كۇنجۇرە باسقان پاختىكەم .
ئون توققۇزنىڭ بىرسى كېپەك .

تاققا ـ تۇققا ،
ئۇزۇم پىشتى ،
لەشكەر دوك ـ دوك ،
تاغ بىلەن ، باغ بىلەن ،
سەن تۇرۇپ ، سەن چىق .

بالىلارنىڭ چوڭراقلىرى بىرىنچى قوشاقنى ، كىچىكلىرى ئىككىنچى قوشاقنى قوشۇپ ، كۆكۈللۇك ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ قىلىپ ، ئاخىرىدا قالغانلىرى ئۇچۇن ئۇتۇش ، [1] چىلان كالپۇك ، كۆتەك ياردى ، پاختەك ئۇچۇرۇش ، سامسا يېقىش… قاتارلىق جازا چارە ئويۇنلىرىنى ئويناۋاتقاندا ، يىراقتىن ئابدۇرەھمان خاتىپنىڭ قارا چەكمەندىن تاشلانغان بۆرە جۇۋا كىيگەن سىياقى كۆرۈندى ، ئۇنىڭ بۇ ھالى خۇددى ئاپئاق قارنى كېچىپ كېلىۋاتقان قۇتۇپ ئېيىقىغا ئوخشايتتى . دادىسىنىڭ قارىسىنى كۆرگەن گۇلخۇمار قېچىپلا ئۆيىگە كىرىپ كەتتى . بالىلار ئۆز ئويۇنلىرىنى بەخىرامان ئويناپ ئولتۇرغاندا ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ كەلگەن خاتىپ ئۇلارنى كۆرۈپ :

— چىق ۋەلىكىزىنالار ، داداڭ ھەرقايسىڭنى مېنىڭ بوسۇغامغا تېپىپ بەرگەنمۇ ؟ — دەپ ئۇلارنى قوغلاپ چىقىرىپ ،

[1] ئۇتۇش ئويۇنى — بالىلار ھالقا بولۇپ ئولتۇرىدۇ . ئارىدىن بىرى يېنىدىكى بالىنى دولىسى بىلەن تۇرتىدۇ . ئۇ «سەنمۇ يېنىڭدىكى بالىنى تۇرت» دەيدۇ . ئۇمۇ شۇنداق قىلىدۇ . ھالقىنىڭ ئاخىرىغىچە شۇنداق داۋام قىلىدۇ .

ئۆيگە تەرلەپ ـ پىشىپ كىردى ۋە بىلىدىكى يۈك بەلۋېغىنىڭ ئۇچىنى چىقىرىپ ، كۇلاغا يۆگەلگەن سەللىسىنى سەندەل ئۈستىگە قويۇپ ، پېشانىسىدىكى تەرنى ئېرتىۋېتىپ ، سارە ئانا ۋە گۈلخۇمارغا قاراپ :

— بۈگۈن مەسچىتتىن چىقىشىمغا داكچى[1] بۇ مەكتۇپنى بەردى . ئېچىپ كۆرسەم ، — دەپ خەتنى قويىندىن ئېلىپ ، ئاۋۋال بېشىدىن يۇقىرى كۆتۈرۈپ ، تۇڭلۈك يورۇقىغا تەگلەپ ، كېيىن تۆۋەنرەك چۈشۈرۈپ ، ئىشىك تەرەپتىكى يورۇققا تەگلەپ ئوقۇيالماي ، — هەي قېرىلىق ، هەي قېرىلىق . كۆزمۇ تەڭ قېرىيدىكەندە . خوش ، خەتتىكى مەقسەت «مۇشۇ هەپتىدىن قالماي قىزىمىزنىڭ لازىملىقلىرىنى تەييارلاپ ئارا ئاي كىرىپ قالغۇچە توينى قىلىۋەتسەك ، بۈگۈن هۆزۈرلىرىغا بارىدىغانلار توي مۇسەررىپاتى[2] نى يېزىپ كەلسە» دەپتۇ . سىلەر دەرهال تەييارگەرلىكتە بولۇڭلار . مەن چىقىپ قوي ـ پوي سويدۇرۇپ···— دېيىشىگە گۈلخۇمار هۆڭرەك ئېيتىپ يىغلاپ :

— دادا ، دادا ، نىمە توي بۇ ؟ — دەپ سوراپ ، ئۇنىڭغا يالۋۇرغاندەك قىلىپ كۆزىگە تىكىلدى .

— نىمە توي بولاتتى ؟ قىزىم گۈلخۇمار خېنىمنىڭ تويى ، — دېدى خاتىپ .

— دادا ، مېنىڭ تېخى ئاغزىم ئەمچەكتە تۇرسا···— دېدى گۈلخۇمار يىغلاپ تۇرۇپ .

— بولدى ، بولدى ، سىز بۇ گەپنى دېمەيدىغان ، قىز بالا دېگەنگە سەت تۇرىدۇ ، — دېدى خاتىپ .

گۈلخۇمار پەرىشان هالدا بوغۇق يىغا ئارىلاش ئاۋاز بىلەن :

— مەن ئۆلۈشكە رازىمەنكى ، خوجىلارغا كېلىن ، ئەپزۇللاغا روزىغار بولۇشقا رازى ئەمەسمەن ، — دەپلا ئۆزىنى يەرگە ئاتتى

---

① داكچى — خەت توشۇغۇچى .
② مۇسەررىپات — خىراجەت .

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ۋە چاچلىرىنى يۇلدى، — «خوتۇن كىشىنىڭ چىچى ئۇزۇن، ئەقلى قىسقا» دېگەن مانا شۇدە، — دېدى ئابدۇرەھمان خاتىپ تىپىرلاپ، — ماشايىخلار «خوتۇن كىشى ئەردە ياخشى، ئەردە بولمىسا يەردە ياخشى» دېگەن. بىزگە قۇدا ۋە كۈيەۋ بولغۇچىلار بىزنىڭ تازا كۈففى① مىزدۇر. مېنىڭ دېگىنىم دېگەن، سېنىڭ ھەددىڭ ئەمەس، — دەپلا ئارقا ھويلا تەرەپكە كېتىپ قالدى.

ئاڭغۇچە ئۆيدىن زۆھرە چىقىپ، گۈلخۇمارنى يۆلەپ تۇرغۇزۇپ، قىزلىچە ئۆيىگە ئەكىرىپ كەتتى. سارە ئانا بىر كۆزىدىن قان، بىر كۆزىدىن ياش ئاقتۇرۇپ دىگگۇسلاپ يۇرۇپ تەييارلىق بىلەن بولدى. شۇ ئارىدا موللا مۇسا قايىراقى مۆھۇردار بىلەن قوشۇلۇپ ئۇچىلىرىدىكى قارنى قېقىشىپ مېھمانلارنىڭ ئالدى كىردى. خاتىپ «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» بىلەن ئۇلارنىڭ ئىستىقبالىغا چىقتى. موللا مۇسا قايىراقى مۆھۇردار تۆردە ئولتۇرۇپ دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ:

— ئامىن، بىز كەلدۇق، بالا كەلمىسۇن. ھەر كۈنى ئۆيلەردە توي ئۇستىگە توي بولسۇن، — دېدى.

— قۇتلۇق بولسۇن، ئىلاھىم دېگەنلىرىدەك بولغاي، — دېدى خاتىپ جاۋابەن.

ئۆيگە لىق تولغان جۇۋىلىق ۋە ئالتىن ئاتۇشنىڭ ئۆز ئەنئەنىسىگە لايىق قارا كۆرپىلەردىن تۇماق كىيگەن مېھمانلارنىڭ ئوچاقتا سېلىنغان ئۆرۈك ئوتۇنىنىڭ چوغى ۋە ئەلەڭگىسىدە يۈزى قايماقتا ياغلاپ قويغاندەك پارقىراپ تۇراتتى. ئۇلاردىن تەرلىگەنلىرى جۇۋىسىنى سېلىپ كات تۆپىسىگە بىردىن - بىردىن تاشلىدى. شۇ ھازادا مۆھۇردار سۆز باشلاپ:

— جامائەت بىز ئۆتكەندە، خاتىپ ئاخۇنۇم ھەزرەتلىرىنىڭ سۇلبىيە كەرىمەسى خۇمار بىكەچ خېنىمنى نادىرخان خوجامغا كېلىنلىككە سوراپ ئاستانىغا كەلگىنىمىزدە مەزۇر كۆرگەنىدى.

① كۈففى — تەڭتۇش، باراۋەر دېگەنلىك.

بۇگۇن «شۇل تويىنىڭ مۇسەررىفاتىغا ئىغىز ئىچىپ بەرسە» دەپ كەلدۇق، — دېگەندىن كېيىن، مۆھۈردارىدىن باشقا تۆت كىشى قول باغلاپ ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، خاتىپقا قاراپ ئىزھارى ھۆرمەت بىلدۇرۇشتى. خاتىپ يەرگە دېيىنىپ ئورنىدىن تەسلىكتە تۇرۇپ:

— بىزگە ئادەم مەزۇر، قىزىمىزنىڭ كەملىرى ھازىرچە تولۇق ۋە مۇھەييا. قالغان كېمى بولسا، خوجاملارنىڭ ئۆيىگە بالا بولۇپ بارغاندىن كېيىن پۈتۈپ كېتەر، — دەپ تويلۇققا لازىملىقلىرىنى ئېيتقىلى ئۇنىمىدى.

خاتىپنىڭ تۇغقان، مەھەللە كويلىرىمۇ دەس ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىپ:

— بىزگە ئادەم مەزۇر، خوجاملارنىڭ بىزنىڭ يۇرتتىن قىز دېگىنى ھەممىگە بەدەل، — دېيىشىپ ئۆزرىخاھلىق قىلىشتى.

بۇ ئۆزرە مەزۇردىن كېيىن، ئوغۇل تەرەپتىن كەلگەنلەر قايتا سۆز ئېچىشقا ئىلاجسىز قالدى ۋە ئەتىسى ئەتىگەندە بېرىلگەن شىرنە چاي غىزادىن كېيىن، توي كۈنىنى «ئارا ئاي كىرمەستىن بۇرۇن ماھى شەۋۋال (ھېيت ئېيى) نىڭ 7 ـ كۈنى چارشەنبە» دەپ تەيىنلەپ پاتىھە ئېلىپ قايتىشتى.

گۈلخۇمار يۈزىنى تىتىپ، چاچلىرىنى يۇلۇپ، تامغا ئۇ۔ سۇپ، ھېچ نەرسە يېمەي، سوغۇق ئۆيدە يەر قاساپ ئېسەدەپ، ئۆكسۈپ ـ ئۆكسۈپ نالە ـ پەرياد قىلىپ، تۆكۈلۈكتىن ئايغا ئۆز زارىنى دەپ «مېنى قۇتقۇزۇۋالغىن» دېگەندەك قىلىپ ئىككى قولىنى كۆتۈرمەكتە ئىدى.

خاتىپ پۈسۈرلاپ مېڭىپ، قولىدىكى تارىشا گۈگۈتنىڭ يو۔ رۇقى بىلەن ئىككى تەرەپكە تەڭ قاراپ، زادىلا ئېچىلمايدىغان ئىچكەركى ئامبارنىڭ ئىشىكى تۆۋىگە كېلىپ، ئىشتانبېغىدىن شەددە قۇلۇپنىڭ ئاچقۇچىنى ئايرىپ، ئىشىكنى ئېچىپ كىرىپ كەتتى. بىر ھازادىن كېيىن قىزغا ئاتاپ تۇتقان كاتتىن ئۇنىڭ ئۈچۈن تەييارلانغان ئېسىل رەختلەردىن بىر بوغچىنى ئەچىقىپ

www.uyghurkitap.com

ساره ئانىنىڭ ئالدىغا قويۇپ ، قولى بىلەن كۆرسىتىپ تۇرۇپ :

— بۇ گۈلخۇمارنىڭ تويىغا ئاتاپ تەقلىگەن سەپنىڭ بىر بوغچىسى ، سىز مەھەللىمىزدىكى تىكىمچى قۇناخۇن ئۇستامنىڭ ئۆيىگە تاڭلا بالىنى بىللە ئاپىرىپ ، بويىغا لايىق تىككۈزۈشكە بېرىڭ . ھەممىسى يىڭنە بىلەن بولىدىغان ئوقەت ، ئارقىغا سوزۇلسا بولمايدۇ ، — دەپ جىپكىلىدى .

ساره ئانا ۋە زۆھرە ئۇنى كۆتۈرۈپ گۈلخۇمارنىڭ قېشىغا كىرگەندە ، ئۇ پەرىشان ھالدا يىتىپ كۆزى ئۇيقۇغا سەل - پەل ئىلىنىشقانىدى .

* * *

سۇنايدەك ئۇزۇن بۇرۇن ۋە سىرىق چىراي نادىرخان خوجا ئۆيدە ئولتۇرغانلارغا قاراپ :

— خاتىپ ئاخۇنۇم ئادەم تونۇيدىغان كىشى . ئۇ پەرزەنتىنىڭ بىزنىڭ ئۆيگە خانچاق بولۇپ كىرىشىنىڭ قانچىلىك سائادەتلىكنى ، بەختىنىڭ كەلگەنلىكىنى بىلىدۇ . شۇڭا ، «بىزگە ئادەم مەزۇر» دىدى . ئەمدى بىزمۇ ئادەم ئەتكەنگە تەزىم ئېتىشىمىز لازىم . جانابىي موللا مۇسا قايىراقى مۆھۈردار ئاخۇنۇم مەرھەمەت قىلىپ ، مۇسەررىفاتلار ئۈچۈن ئېغىزلانسا . قالغانىنى قىسقا بولسا ئۇلاپ ، ئۇزۇن بولسا كىسىپ قىلساق ، — دىۋىدى ، مۆھۈردار ساۋۇت رەئىسكە ئىما - ئىشارەت قىلىپ تۇرۇپ :

— رەئىس ئاخۇنۇم ، قېنى قەغەز - قەلەم ، دۈۋەت ئېلىپ يازسىلا ، — دىدى .

ساۋۇت رەئىس بىلىگە بېكىتىلگەن تۆچتىن قىلىنغان قەلەمدانىنى ئېلىپ ، قەغەزنى تىزىغا قويۇپ ، قومۇش قەلەمنى سىياھقا مىلەپ ، «خوش تەقسىر» دەپ ئۇنىڭغا قارىدى .

— ئاۋۋال «بىسمىللاھى خەيرىل ئەسما» دەپ يازسىلا ، — دىدى موللا مۇسا قايىراقى مۆھۈردار ئاخۇنۇم ، ئاندىن تۆۋەندىكى-

لەرنى بىر ـ بىرلەپ ساناپ ئېيتتى :
— ئاش سۈيى ئۈچۈن ، بىر توقسان تۆگە گۈرۈچ 180 تاغار ، بىر 90 تۆگە ئۇن ، بىر 90 تۆگە ياغ ، بىر 90 تۆگە سەۋزە ، گۆش ئۈچۈن بىر 90 تۆگە ، بىر 90 كالا ، بىر 90 قوتاز ، بىر 90 قوي ، بىر 90 ئۆچكە ، بىر 90 تۆگە سوغا ئۈزۈم شىرنىسى ، بىر 90 تاغار بۇغداي قومىچى ، بىر 90 تۇلۇمدا تۇخۇم، بىر 90 تاغار ئۆرۈك مېغىزى ، بىر 90 تاغار يېمىش ، بىر 90 تاغار گۈلە ، بىر 90 تاغار جىگدە ، بىر 90 تاغار ياڭاق .
گۈلخۇمار خېنىمنىڭ تويلۇقى ئۈچۈن بىر توققۇز كەمچەت قاما ، بىر توققۇز ئالتۇن جابدۇق (زىرە ، بىلەزۈك ، ئۈزۈك ، چاچ تۇمار ، چېكەگۈل ، لوھۇ ، تاجىم بويۇن ئاسقۇ ، بوغما ، جىيەك…) ، بىر توققۇز ئاق تاۋا ، بىر توققۇز مەشرۇ تاۋا ، بىر توققۇز زەنگىن فىيجا ، بىر توققۇز كىيىمسەن ئاياغ .
توي تەييارلىقى ئۈچۈن ئاين باغلاپ پۈتۈن يۇرتقا كېچە ـ كۈندۈز ئاش بەرسەڭ ، يۇرتىمىزدا توققۇز كېچە ـ كۈندۈزگىچە ھېچ ئۆيدە قازان ئېسىلمىسۇن ، مورىسىدىن تۈتۈن چىقمىسۇن .
ئەل ئۈچۈن ئوغلاق تارتىشىش ئويۇنى ، تورپاق كۆتۈرۈش ئويۇنى ، بۇغداي تولدۇرۇلغان ئۆتكەمىنى چىشىدا چىشلەپ كۆتۈ- رۈش ئويۇنى ، دارۋازلىق ، چېلىش ، ئوقياۋازلىق ، توپۇقۋازلىق ، چاي تۇتۇش ، ھوجاگىپى مەشرەپلەرنى ھەر ئىككى تەرەپتە قىلى- ساق ، قېنى ، كەم ـ زىيادىسى بولسا يۇرت ـ جامائەت دېگەندى- كىن .
— «توي خۇدانىڭ خەزىنىسى» دېگەن مانا شۇدە ، يۇرتىمىز- دا كاتتا توي بولۇپ ، ئاللانىڭ خەزىنىلىرى ئېچىلىپ كېتىدىغان بولدى ، — دېدى قابىل دوكا .
قېرىپ مۈكچەيگەن ئارىپ پالۋان :
— «ئالۋان تۆلەپ سۇ تالاش ، داستىخان سېلىپ تۆر تالاش» دېگەن گەپ بار . ئۇلارمۇ بەرگەنگە لايىق ئالىدۇ ـ دە ، — دېگەندىن كېيىن ھەممە قاقاقلاپ كۈلدى .

www.uyghurkitap.com

— ئىلىم ـ مەرىپەتمۇ ئالتۇن ئاتۇشتا، شەرىئەتمۇ ئالتۇن ئاتۇشتا، توي ـ مەرىكىمۇ ئالتۇن ئاتۇشتا، خەير بەرىكىمۇ ئالتۇن ئاتۇشتا، — دېدى تۆشۈكتە ئولتۇرغان ئارىپ باي شالدىمىنى پېڭىنىڭ ئۇچى بىلەن ئېرتىپ تۇرۇپ.

— ئۇنداق بولسا بىز ئامباردىكىلەرنى چىقىرىپ، يوقنى ئىزدەپ تېپىپ، يايلاقتىن ئۇلاغ ـ ئۇلمەكنى ئەكېلىپ تەييارلىق قىلايلى، قېنى پاتىھە، تەقسىر، — دەپ نادىرخان خوجا پەگاھقا چۈشۈپلا ئۆرە تۇرۇپ دۇئا ئالدى.

سەككىزىنچى باب

ئىنسان پېشىغا نېمىلەر كەلمەيدۇ

1

ئابدۇللاخان خانلىق تەختىگە چىققاندىن كېيىن، سەئىدىيە خانلىقى ھەر تەرەپلىمە چوڭقۇر كرىزىسقا پېتىپ كەتكەنىدى.

ئابدۇللاخان ئوردا ئىچىدىكى يوشۇرۇن ۋە ئاشكارا تالاش ـ تارتىش، ئىختىلاپلارنى بىر تەرەپ قىلدى، يەنە بەدەخشان، بولۇر، ئوش قاتارلىق چېگرا رايونلاردىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ پاراكەندىچىلىكىنى باستۇردى، تەڭرىتاغ قىرغىزلىرىنىڭ جايلاردىكى توپىلاڭلىرىنى تىنجىتتى، ئۇنىڭدىن كېيىن خانلىق تەۋەسىدىكى تەسەۋۋۇپ پىرلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ھەرقايسى گۇرۇھلىرىغا بىر مەزگىل كەڭ سىياسەت قوللاندى.

1638 ـ يىلى «ئىشقىيە» گۇرۇھىنىڭ پېشۋاسى خوجا مۇھەممەد يۇسۇپ 12 ياشلىق ئوغلى خوجا ھىدايىتۇللانى بىرگە ئېلىپ قۇمۇلدىن قەشقەرگە كەلگەندە، ئابدۇللاخان ئۇنى پىر تۇتۇپ، پۇتكۇل بەشكېرەم رايونىنى ئۆمۈرلۈك ۋەخپە قىلىپ بەرگەنىدى. ئاز ۋاقىتتىن كېيىن خوجا مۇھەممەد يۇسۇپ قەشقەر شەھىرىدىكى يۇسۇپ قادىرخاننىڭ قەبرىستانلىقىغا ئورۇنلىشىپ، بۇ يەرگە خانىقا سېلىپ، مۇرىت توپلاپ، ئابدۇللاخاننىڭ كۈچىگە

ئۇيغۇر كىتاب تورى بىكىتى
www.uyghurkitap.com

تايىنىپ ، تۇرلۇك ھىيلە ـ مىكىرلەر بىلەن ئۆز تەسىرىنى كېڭەيتتى ، ھەتتا ئىسھاقىيە گۇرۇھىنىڭ مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىنىمۇ ئۆز يېنىغا تارتىپ ، خوجا ئىسھاق ۋەلىنىڭ ئوغلى خوجا شادىنى يەكلەپ چەتكە قاقتى . شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىككى گۇرۇھ ئارىسىدىكى زىددىيەت كۈچىيىپ ، ئۇلار ئوتتۇرىسىدا قانلىق كۆرەش باشلاندى . بۇ گۇرۇھلارنىڭ مۇرىت ـ مۇخلىسلىرى ھەرقايسى ھۆكۈمرانلار ئىچىدە كۆپ بولغانلىقتىن ، خانلىقنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانلىرىمۇ بۇ كۈرەشكە جەلپ قىلىنىپ ، سەئىدىيە خانلىقى پارچىلىنىشقا يۈزلەندى .

1660 ـ يىلى بۇ گۇرۇھلارنىڭ تەپرىقىچىلىك كۈرىشى ئەۋج ئېلىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ، ئابدۇللاخان ئۆزىنىڭ پىرى خوجا مۇھەممەد يۈسۈپنى چەكلىدى ، شۇنىڭ بىلەن بۇ گۇرۇھ ئابدۇللاخاندىن يۈز ئۆرۈپ ، ئۇنىڭ قەشقەردە ۋالىي بولۇپ تۇرغان ئوغلى يولۋاسخاننى دادىسىغا قارشى قۇترىتىپ ، ئابدۇللاخاننى تەختتىن چۈشۈرۈشكە ئۇرۇندى . 1668 ـ يىلى خوجا مۇھەممەد يۈسۈپ ئوغلى ھىدايىتۇللا بىلەن بىرلىكتە ئۆز گۇرۇھىدىكىلەرنى قۇترىتىپ ، ئابدۇللاخاننى تەختتىن چۈشۈرۈش ئۈچۈن كەڭ كۆلەملىك توپىلاڭ قوزغىدى . بۇ جەرياندا ئۇلار ئابدۇللاخان تەرەپدارلىرىنى ، بولۇپمۇ ، «ئىسھاقىيە» تەرەپدارلىرىنى كەڭ كۆلەمدە قىرغىن قىلىپ ، ئابدۇللاخاننى تەختتىن چۈشۈرۈپ ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئوغلى يولۋاسخاننى تەختكە چىقاردى .

«ئىسھاقىيە» گۇرۇھىدىكىلەرمۇ شۈك تۇرمىدى . ئۇلار قاغىلىق ، پوسكام ۋە شۇ ئەتراپتىكى باشقا جايلاردىن نۇرغۇن ئەگەشكۈچىلەرنى توپلاپ خوجا مۇھەممەد يۈسۈپ ، خوجا ھىدايىتۇللا ۋە ئۇلارنىڭ يۆلەنچۈكى بولغان يولۋاسخانغا قارشى كەڭ كۆلەملىك قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈردى . ئۇلار يەكەن شەھىرىنى مۇھاسىرىگە ئالغاندا ، شەھەرنىڭ ئىچى ـ سىرتىدىكى قول ھۈنەرۋەنلەر ، ئۇششاق تىجارەتچىلەر ، دېھقانلار ، ھەتتا ئوردىدىكى بەزى ئەمەلدارلارمۇ قوزغىلىپ ، ئۇلارنى قوللىدى ياكى قوزغىلاڭغا

بىۋاسىتە قاتناشتى . خوجا مۇھەممەد يۈسۈپ بىر تەرەپتىن ئوغلى خوجا ھىدايىتۇللانى قەشقەرگە ئەۋەتىپ ئۇ يەردىكى مۇخلىسلارنى توپلاپ ئۇرۇشقا تەييارلانسا ، يەنە بىر تەرەپتىن خوجا شادى بىلەن سۇلھى قىلىپ ئۇلارنى ئىچكى جەھەتتىن پارچىلاشقا ئۇرۇندى .

بۇ دەۋردىكى قەشقەر رايونى خانزادىلار ۋە سوپى - ئىشانلار گۇرۇھىنىڭ ئۆزئارا تالىشىدىغان نىشانى ئىدى . بۇ گۇرۇھلار تەرىپىدىن يۇرت پۇقرالىرى دائىم بۇلاڭ - تالانغا ، مەجبۇرىي ئەسكەرلىك ۋە خىلمۇخىل ئالۋان - ياساق ، ھاشار - سېلىقلارغا ئۇچراپ يۇرت ئىچى پاراكەندە ، ئېگىلىك ۋەيران ، خەلق ئىنتايىن نامراتلاشتى . خەلقنىڭ مال - ۋارانلىرى تالان - تاراج قىلىندى . پۈتكۈل ئەل ۋەيرانچىلىققا دۇچار بولۇپ ، ئەل - يۇرت ئىچىدە پىتنە كۆپەيدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاقسۇ دەرياسى قىرو تاشلاپ يار ئېلىپ كەتتى . ئەپروزىخان بىلەن سالىھ ئاخۇنۇم ، نورۇزلار شاۋاز قارىينى جىرغىغا سېلىپ ، ئاران تەستە ئىككى كۈن جاپا تارتىپ بەشكېرەمگە ئېلىپ كەلگەندە ، بەگ - دورغىلار بەشكېرەم تەۋەسىدىكى 14 كەنت ئاھالىسىنى قېرى - ياش دېمەي يار ئېلىپ كەتكەن دەرياني توسۇشقا ھاشارغا ھەيدەۋاتقان مەزگىل ئىدى . خان يارلىقىنى كاناي قىلىپ يۆگەپ ئوڭ قولىدا بېشىدىن كۆتۈرگەن جاكارچى كوچا - بازارلارنى ئايلىنىپ ، يۇقىرى ئاۋاز بىلەن خالايىققا جاكار قىلاتتى . جاكارچىنىڭ گېپى توختىغان ھامان ھارۋىدىكى ناغرا - سۇنايلار چېلىنىپ كىشىلەرنى جاكارچىنىڭ ئەتراپىغا جەلپ قىلاتتى .

ھاشارغا يىغىلغان جامائەت يۇگۇرۇشۇپ كېلىپ جىرغىنى ئورىۋالدى . شاۋاز قارىينىڭ بىرى بېشىنى ، بىرى تومۇرىنى تۇتۇپ ، «نېمە ئىش بۇ ، نېمە بولدى ، كىمنىڭ دۈشمەنلىكىگە ئۇچرىدى ؟ » دېيىشىپ ، ئۇنىڭ ئانىسى ۋە تاغىسىنى جاۋاب بېرىشكە قىستىدى . تەمكىن تاغىسى سالىھ قارىيئاخۇنۇم :

— نېمە بولاتتى؟ بۇ زومىگەرنىڭ زامانىسىدا بولغۇلۇق بولدى . ھازىر شاۋاز قارىي كېسەل ، بىزمۇ كېچىلەپ يول مېڭىپ

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

كۈن بىلەن تەڭ يۈرتقا كەلدۇق . «بىر ھارغاندىن ، بىر ئاچقاندىن گەپ سورىما» دەپتىكەن . قالغان گەپنى كېيىن سوراڭلار ، — دېدى .

— راست ، ئاۋۋال شاۋاز قارىينى جىرغىدىن چۈشۈرۈپ ، ئۆيگە ئەكىرەيلى ، قالغان گەپنى كېيىن دېيىشەيلى ، — زاھىت قىياپەت ، خۇشپىچىم نامەت شۇنداق دەپلا تېگىگە قولىنى سىلىۋۇدى ، شاۋاز قارىي : «ۋاي جان» دەپ ۋارقىرىدى . يىرىڭدىغان جايىدىكى قوتورماچلار نامەتنىڭ قولىغا ئۇرۇلۇپ ، زەرداب سۇ قولىنى ھۆل قىلدى .

ئارقىمۇئارقا كېلىشكەن ھەقەمسايىلار قولىنى كۆرپە ئاستىغا تىقىشىپ ، شاۋاز قارىينىڭ باش ، پۇت ، تىز ، ئۇچا ، يەلكىلىرىنى ئوڭ - سولدىن تەڭلا كۆتۈرۈپ ھويلىغا ئەكىرىشتى . ئەپروزىخان ھويلىدىكى كات ئۈستىگە جاي تەييارلاپ ياتقۇزدى . شاۋاز قارىي كۆزىنى يوغان ئېچىپ ، ئەل - يۇرتقا قاراپ :

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ، ئوتتۇز ئوغۇل ، ئەل يۇرتۇم ، جېنىم تۇغقانلىرىم . . . ، — دەپلا كۆزىگە لىق ياش ئېلىپ گېلى بوغۇلۇپ ، گەپ قىلالماي قالدى .

سالىھ قارىيئاخۇنۇم بارلىق گەپنى يېپىدىن يىڭنىسىغىچە ئۇقتۇرۇپ ، خاتىپنىڭ تەھزىر ئۇرغانلىقىنى دېگەندە ، ھەممىنىڭ تەڭ غەزىپى كېلىپ ، قوشۇمىسى ۋە مۇشتلىرى تۈرۈلدى . ئۇنىڭ سۆزى ئاخىرلاشقاندا ، ھەممە تەڭلا ئۇلۇغ - كىچىك تىنىشتى . نامەت جەسۇرانە قىياپەت بىلەن دەس ئورنىدىن تۇرۇپ :

— بۇ زورنىڭ زامانىدا ئادالەت دېگەن نېمە يوق . خاتا توغرىنى ، يالغان راستنى بېسىپلا تۇرىدۇ . ھەممىمىز گۇۋاھكى ، يۇرتىمىزدا شاۋاز قارىيدىن يۈزى تۆۋەن ، ئىپپەتلىك يىگىت يوق . چىشىنى يېرىپ ، بىر زەئىپەگە ئەمەس ، ھەتتا ئەر كىشى بىلەن گەپلىشەلمەيدىغان يىگىتكە ئۇچرىغان تۆھمەتنى قاراڭلار ، — دېيىشكە ، شاۋاز قارىينىڭ دوستى رازىق :

— بۇرادەرلەر ، بىز ھەممىمىز ھاشارنىمۇ قويايلى ، گەپنىمۇ

قويايلى ، قولىمىزدىكى كەتمەن ، كۆرەكنى ئالغانچە بۇگۇن ئال-
تىن ئاتۇشقا بېرىپ ئابدۇرەھمان خاتىپنىڭ ئۆيىگە ئوت قويۇپ ،
ئابدۇرەھمان خاتىپ دېگەننىڭ زوللاتىنى تۈگىتىۋېتەيلى . مۇشۇن-
داقمۇ زالىملىق بولامدۇ ، جازانىڭ گۇناھى بولمامدۇ ، «يولدىن
ئۆتتۈڭ» دەپ مۇشۇنچىۋالامۇ قىلامدۇ ؟ — دېگەندىن كېيىن
ھەممە تەڭ :

— بولدى ، جېنىمىزنى تىكتۇق . زادى ئالتىن ئاتۇشلۇق ئالا
يارماق تىلەپ تىلىدا قاغا تۇتىدىغانلارنىڭ خاتىپمۇ قۇرۇسۇن ،
مۆھۈردارى (قازىسى) مۇ قۇرۇسۇن ، ئۆزىمۇ قۇرۇسۇن ، —
دەپلا دوكۇرلىشىپ تالاغا يۈگۈرۈشتى .

ئالامانىنى توسۇشقا ھېچكىم جۈرئەت قىلالمىدى . ئاڭغۇچە
ئوقىيا ، ساداق ئاسقان خاننىڭ نەۋكەرلىرى يۇرتقا كېلىپ بولغاند-
كەن . ئۇلار ئۆيدىن چىققۇچىلارنى ئورىۋېلىپ ، ھاشارغا ھەيدەپ
ماڭماقچى بولغاندا ، رازىق قارشىلىق قىلىۋىدى ، ئۇنى قاتتىق
ئۇردى . رازىق نەۋكەرلەرنىڭ ئېتىغا ئېسىلغاندا سانجىلغان سۆڭ-
گۇنىڭ ئۇچى ئۇنىڭ دۈمبىسىدىن تېشىپ چىقتى . نەۋكەرلەر
يۇرتتىكى ئەر كىشىلەرنى ئاتنىڭ ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ كېتىش-
تى . يەنە بىر نەچچە نەۋكەر ئۆي - ئۆيىدىن قوي - كالا ،
كىگىز - شىرداقلارنى بۇلاپ ، ئۇلاغلارغا ئارتىپ ماڭدى . ھەممە
يەرنى قىيا - چىيا ، يىغا - زار قاپلىدى . يۇرتتا قالغان
بوۋاي - مومايلار ، بالىلار ئىلاجسىز بولۇپ ، كۆز ياشلىرىنى يەڭ
ئۇچى ، سارغۇچ ۋە پەشلىرى بىلەن ئېرتىشىپ قالدى .

خەلق خورلۇقتا ، دېھقانلار قورساق غېمىدە ، ئۆز يېرىنىڭ
سۆيىگە ، ھەتتا قۇياش نۇرىغىمۇ ئېرىشەلمەيدۇ . ئۇلارنىڭ ھالال
ئەمگىكى بىلەن مىڭ بىر جاپادا بىر - بىرلەپ توپلىغان بايلىقى
ياتلارنىڭ ، زالىم ھۆكۈمدارنىڭ بولماقتا . ئۇلار خەلقنىڭ قولى-
دىن ئاخىرقى بىر پارچە زاغرىنىمۇ تارتىۋېلىۋاتىدۇ . خەلق ھايات
ھوقۇقىدىن مەھرۇم بولۇش خەۋپىگە دۇچ كەلمەكتە . پادىشاھنىڭ
خىزمىتى ئوت بىلەن سۇغا ئوخشايدۇ . ئوتقا يېقىنلاشسا كۆيىدۇ ،

سۇغا بىخەستەلىك قىلسا غەرق بولىدۇ .

*　　　　*　　　　*

شاۋاز قارىي بىر ئاز تىرىلىپ ، ھويلا ـ ئاراملاردا ماڭغۇدەك بولغاندا ، باغچاققا كىرىپ ، ئەتراپقا كۆز يۈگۈرتتى . مۇنبەت ئېتىز ـ ئېرىق ، باراقسان باغچاقلاردىكى مېۋىلەر قاغجىراپ قاـ تاڭشىپ كەتكەن ، يەرلەر ئۇسسۇزلۇقتىن يېرىلىپ ، قۇرۇپ ، چاك ـ چاك بولۇپ كەتكەنىكەن . «ھەي ، — دېدى شاۋاز قارىي ئۆز ـ ئۆزىگە خىتاب قىلىپ ، — ئائىلە دېگەندە مەمۇرچىلىق ، سېرىقتالچىلىقمۇ بولىدۇ ـ دە . — ئۇ قايتىپ ئىشىك ئالدىغا چىقتى . يولدا قوشاق ئوقۇپ بىجىگەن توپ ئويناۋاتقان كىچىك قىزلارنى كۆردى .

چىگىچى بۇغدايىچى ،
ھەمىكى دوغدايىچى .
دوغدايىپ سۇبانى قوي ،
سۇبانىڭ قايسى قىزى ؟
ئەڭ كىچىك ئوفا قىزى .

ئوفانى نەدىن ئالادۇر ؟
بىگىجاننىڭ باغىدىن .
بىگىجان كىمگە تېگەدۇر ؟
ئۇستىقۇۋان تازغا تېگۇر .

ئۇستىقۇۋاننىڭ نىمىلىرى بار ؟
ئالتۇن ـ ئالتۇن قۇشلىرى بار .
قۇشلارىنى قۇشلايلى ،
تاز باشىغا مۇشتلايلى .

تاز باشى قاناپ كەتسە ،
ئالتە پۇللۇق رەڭ ئېلىپ ،
تاز باشنى بويايلى .

ئۇچۇپ چىقتىم ھاۋاغا ،
سەكرەپ چۈشتۈم دەرياغا .
دەريا سۈيى قويالدى ،
پاتمىچۇقلار بويالدى .
بىرىنىڭ ئېتى كۈچىلا ،
بىرىنىڭ ئېتى چۈچىلا .
ئاپئاق ساقال بوۋىلار .

بوۋىنى بوۋا دېمەڭلەر ،
بوۋا يالغانچى بولار .
بوۋىنىڭ ھەرتال تۈكى ،
ئېشەككە ئارغامچا بولار .

يەڭگەم ، يەڭگەم ، شاھ يەڭگەم ،
ئىشتان پىچاي دېدىلىمۇ ؟
ئىشتانلىرىنى قولتۇقلاپ ،
نومۇس قىلاي دېدىلىمۇ .

شاۋاز قارى ھەۋەس بىلەن قاراپ تۇرغاندىن كېيىن ، ئۇ قىزلاردىن بىرىنىڭ گۈلخۇمارنىڭ سىيماسىغا ئوپمۇئوخشاش ھالىتىنى كۆردى . خىيال قۇشى ئۇنى قۇمالتاغ ئۇستىدىن پەرۋاز قىلدۇرۇپ مەشھەدتىكى گۈلخۇمارنىڭ بېغىغا ئۇچۇرۇپ كەتتى . قىزلار ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ ئۇنى كۆرۈپلا ، «شاۋاز قارىم» دېيىشىپ ، قاچقانچە ئۆيلىرىگە تارقىلىپ كېتىشتى .
ئۆيىگە يېنىپ كىرگەن شاۋاز قارى ئانىسىنىڭ ئوچاقتا

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

يېقىۋاتقان قاتلىمىسىغا قاراپ تۇرۇپ ، يەنە مەشھەدتىكى تەنھا ھۇجرىدا يېگەن جۇپ قاتلىما ، قولياغلىق ۋە كېيىنكى ئىشلارنى ئەسلىگىلى تۇردى . ئۇ «ئەستاغپۇرۇللا» دېگەنچە سۇپىدا ئولتۇرغاندا ، ئانىسى ئەپروزىخان ئىككى قاتلىمىنى بىر ئاياققا سېلىپ ، بىر قاچا چۇرۇچ يارمىسى بىلەن داستىخان سېلىپ ئالدىغا ئەكېلىپ :

— باققىن جېنىم بالام ، خۇدايىم سېنى ماڭا يېڭىدىن ئاتا قىلىپ بەردى . كاشكى يا ئاتاڭ ، يا بىر تۇغقانلىرىڭ بولغان بولسىچۇ ، كۆزۈمدىن تامغان ياشتەك ، بىرلا ئوغۇل ئەمەسمۇ سەن . ئالتىن ئاتۇشقا تاۋاپقا بارمىغان بولساڭ ، شۇ پالاكەتچىلىككە دۇچار بولمىغان بولاتتىڭ شۇنچە··· — دېدى .

— بولدى ئانا ، بولدى . سەن بۇ ئىشلارنىڭ تەكتىنى بىلمەيسەن . ھېلىغۇ 21 دەررە يەپتىمەن ، 21 مىڭ دەررە يېسەممۇ ئالتىن ئاتۇشنى ئۇنتۇيالمايمەن .

پەرزەنتىنىڭ ھاياتىغا قۇۋۋەت بولىدىغان بىرىنچى قۇۋۋەت ئانىنىڭ ۋۇجۇدىدىكى قاندۇر . بوۋاق شۇ قاندىن ئوزۇقلىنىپ ھاياتىنى ساقلايدۇ . بالا دەسلەپكى سۆزنى ئانىدىن ئاڭلايدۇ . ئۇ سۆزلىگەن تىلنى «ئانا تىل» دېمەستىن ، بەلكى «ئانا تىل» دېيىشتىكى ھېكمەت شۇدۇر . دېمەك ، بالىنى تەربىيىلەپ ئۆستۈرۈشتە ، دادىغا قارىغاندا ئانا كۆپرەك ئەجىر سىڭدۈرىدۇ . ئۇنىڭ پەرزەنتكە بولغان مۇھەببىتى دادىنىڭكىدىن ئارتۇق . شۇنىڭ ئۈچۈن ، بالىلار دادىسىغا قارىغاندا ئانىسىغا بەكرەك مايىل بولىدۇ . ئانا پەرزەنتى ئۈچۈن ھەتتا ئۆزىنى پىدا قىلىشقىمۇ تەييار . شۇ سەۋەبتىن دانىشمەنلەر : «ئانىنىڭ ھەققى ئاتىنىڭ ھەققىدىن ئىككى ھەسسە كۆپرەك» دېگەن . ئانا ياغاچ چۆمۈچتە ئۇسسۇۋاتقان يارما ئېشىنى قاچىغا قۇيالماي ، چۆمۈچ بىلەن قولىدا تۇتۇپ تۇرغانچە قېتىپ قالدى ـ دە :

— نېمە دېدىڭ بالام ؟ — دەپ ئوغلىنىڭ قېشىغا كېلىپ سۇپىدا ئولتۇردى .

شاۋاز قاري يارما ئاشتىن ئازغىنە ئىچىپ، كارىۋات تۆپىسىگە چىقىپ، ئوڭدا يېتىپ، تورۇسقا قاراپ ۋاسا ساناپ، ئۇيان - بۇيان ئۆرۈلۈپ، مېڭىسىگە چۈشكەن سەۋدايى ئەزىم بىلەن ئېلىشتى. شۇنىڭدىن باشلاپ، ئۇ كېچىلىرى ئەسلا ئۇيقۇسى كەلمەيدىغان، كۈندۈزى يىغلاپ يۈرىدىغان بولۇپ قالدى. بىچارە ئانا بالىسىدىن بەكرەك تۇگىشىپ كەتتى. ئۇ مەھەللە - كويلاردىن ئۆزى بىلەن تەڭتۇش زورا قۇشناچىمغا مەسلىھەت سېلىپ:

— قۇشناچىم، مېنىڭ بېشىمغا كۈن چۈشتى، يالغۇز ئوغلۇم شاۋاز قارىيغا ئاپەت، بىلمەيمەن بالىمىزنىڭ دەردىنى، يىگىرمىگە يەتمەي مۇرەتتەپ قارىي قۇرئان بولغان. ھاۋايى ھەۋەسىمۇ يوق ئىدى. بىر نېمە ئولىشىپ قالدىمىكىن دېسەم، قارىي ئادەمگە جىن ئەسلا يېقىن كېلەلمەيدۇ. ئەتىگەندىن كەچكىچە «ئەستا...» دەيدۇ، يىغلايدۇ، ئۆگزىگە چىقىپ، قۇمالتاغ تەرەپكە قاراپ بىر ئاش پىشىم قاقىقان قوزۇقتەك تىك تۇرىدۇ. سورىسام دېمەيدۇ، يا دەردىنى بىلمەيمەن، يا داۋاسىنى، ئېلىشىپ قالامدىكىن دەپ تېخى قورقىمەن. شۇڭا، بېشىم تاشتىن بەكرەك قېتىپ قاشلىرىغا مەسلىھەتكە كەلدىم، — دېدى.

زورا قۇشناچىم ئەپروزىخاننىڭ قېشىغا كېلىپ:

— ئوغۇل بالا دېگەن يېشىغا يەتكەندە خىلمۇخىل مىجەزدە بولۇپ، بىر خىل بولمايدۇ. گاھى ئوڭ، گاھى ساراڭ بولىدىغان ۋاقتى شۇ. يا بىرەر قىز يېتىم بىلەن ئىسسىق ئۆتۈشۈپ قالدىمۇ يا؟ — دېدى.

— بىلدىم، — دېدى ئەپروزىخان بېشىنى لىڭشىتىپ.

قۇشناچىم ئەقىل كۆرسەتكەندەك بولۇپ، ئۇنىڭ دولىسىنى تۇتۇپ تۇرۇپ:

— سىلى ئەتىلا لەڭگەرمازاردىكى كۇشاتتى ئانامنىڭ قېشىغا بېرىپ بىر چاچرانقۇ[1] سالدۇرۇپ كۆرۈپ باقسىلا. بالىنىڭ ئىل-

[1] چاچرانقۇ — پال بېقىش ئۇسۇلىنىڭ بىرخىلى.

www.uyghurkitap.com

لمتى نەدىن چىقىدۇ ، — دېدى .

بۇ مەسلىھەت ئەپروزىخانغا چۆپتەك ياقتى . ئۇ خوشلىشىپ ئۆيگە ياندا ، شاۋاز قارىي سەندەلگە پۇتىنى تىقىپ تامغا بېشىنى چىڭ دېيەپ ، ئىككى چېكىسىنى تۇتۇپ ، كۆزىنى بىر نۇقتىغا تىكىپ ئوڭدا ياتقانىكەن . ئانا ئەتىسى ئەتىگەندە تۇرۇپ ، لەڭگەر-مازاردىكى كۇشاتتى ئانامنىڭ قېشىغا بېرىپ ، ئېلىپ كەلگەن ئۇن ، بىر توققۇز تۇخۇمنى ئۇنىڭ ئالدىغا قويۇپ دۇئا ئالغاندىن كېيىن ، ئوغلىنىڭ كېسىلىنى تەسۋى تىزغاندەك بىرمۇبىر بايان قىلدى .

چاچراتقۇچى ئوچاققا ئوت تۇتاشتۇرغاندىن كېيىن ، خېمىرنى كۆمۈرچەك قىلىپ ، ئوتقا سېلىپ ، ئوت كولىغۇچ بىلەن ئالدى - كەينىگە يۇملىتىپ بەرسە ، خېمىر «پوك - پوك» قىلىپ ئېتىلغىلى تۇردى . كۇمۇلەكتىن بىرنى كۇشاتتى ئانام ئاغزىغا سېلىپ ، بىرنى ئەپروزىخاننىڭ ئالدىغا كولىغۇچ بىلەن ئىتتىرىپ ئۇنى يېيىشكە ئىما قىلدى .

— سىلىنىڭ ئوغۇلىنىڭ دەردى خېلى بار ، ئىشقىمۇ خېلى بار ئىكەن . بالىنىڭ يۇرىكى پىژ - پىژ ، ئۆپكىسى غىژ - غىژ ، جىگىرى كاۋاپ ، قورسىقى راۋاب ، ھالى خاراب تۇرىدۇ . چاچراتقۇ ھەزسۇلتانەمدىن چىقتى . 49 كۇنگىچە يەتتە كېچىسى سەھەردە تۇرۇپ يۇلتۇز تارقىماستا : «ياقويلىغاتام ، چولپاڭ ئانام ، زەڭگى بوۋام ، يەتتە سۇلتان ، قىرىق چىلتەن ، يائۇۋەيس» دەپ ئۇچ قېتىم ئېيتىپ ، ئاندىن قازانغا ياغنى قۇيۇپ ، داغ بولغاندىن كېيىن ، ئىتنىڭ تىلىدەك يەتتە قۇيماق سېلىپ ، ئۇنىڭدىن كېيىن «يا قىتمىر» دەپ كۇجىدە ئىسرىق سېلىپ ، بىر قېتىم «قۇمسېغىر باچچىم»① غا يەتتە نۆكچە ئېتىپ قاداپ ، قۇيماقنى باچچىمنىڭ بېشىدا قويۇپ كەلسىلە . يەنە بىر چارشەنبىسى قۇب-بەيلى سەھەردە تورغاي چۇچۇلىماستا قويۇپ ، لەڭگەر ئاغزىدىكى

---

① قۇمسېغىر باچچىم — قۇمالتاغ ئۇستىدىكى يېگى مازار .

«سۇلتان مىچى ئاتام» نىڭ[1] بېشىغا يەتتە نۆكچە، يەتتە قۇيماق قويىسىلا. ئۈچىنچى چارشەنبىسى «بۇۋى مەريەمخېنىم» غا، تۆ-تىنچى چارشەنبىسى «قاراساقال ئاتام» غا، بەشىنچى چارشەنبىسى «ئوسمان بۇغراخان» غا، ئالتىنچى چارشەنبىسى ئۇستۇن ئاتۇش-تىكى شەيخ ھەبىب ھەزرىتىمگە، يەتتىنچى چارشەنبىسى ئاشىقلار-نىڭ پىرى، مازارلارنىڭ سەردارى، ھەزرىتى بۇزرۇكۋار سۇلتان سۇتۇق پادىشاھىمغا ئاتاپ بىر جانلىق، داشقا بىر تاغار ئۇن تۆكۈپ، ئاندىن يەتتە چارشەنبىنى خەتنە قىلغاندىن كېيىن، ئو-غۇللىرىنى ئاپىرىپ «ھەزرەت مازار» دا تەۋەججۇدە تۇرسىلا. ھەممە دەردلەرگە داۋا، رەنجلەرگە شىپا تېپىلىدۇ، — دەپ يول كۆرسەتتى كۇشاتتى ئانام بۇۋىم.

ئەپروزىخان ئىجاتلىق بېشارەتلىرىنى ئاڭلاپ، خۇداۋەندە كې-رەمگە شۈكۈر - سانالار ئېيتىپ ئۆيىگە كەلسە، شاۋاز قارىي سەندەلگە كەينىنى قىلىپ، مۇزدەك ئۆيدە ئوتمۇ ياقماي جاقىلداپ تىترەپ ئولتۇرۇپتۇ. ئانا ئىشىكتىن كىرىپلا:

— كۆزۈمنىڭ نۇرى ئوغلۇم، نېمە بولدۇڭ؟ نېمە ئانچىۋالا جاندىن كېچىپ، ھەممە تۈكلىرىڭ تەتۈر يېنىپ، كىرپىكلىڭدىن قار، كۆزلىرىڭدىن يامغۇر تۆكۈلۈپلا تۇرىدۇغۇ، — دەپ يۈگۈ-رۈپ كېلىپ ئۇنى قۇچاقلىۋالدى.

شاۋاز قارىينىڭ پۇت - قوللىرى مۇزلاپ، ئاغزى گەپكىمۇ كەلمىدى. ئەپروزىخان دەرھال ئوت يېقىپ چاي قاينىتىپ ئىچ-كۈزگەندىن كېيىن، شاۋاز قارىينىڭ قول - پۇتى ئىسسىدى. سەندەلدە ئانا - بالا يېتىپ، بىر ھازاغىچە ئوغلىغا «دەرد كېسەل-لىكنى ئېيتقىن» دەپ قىستىدى.

— مېھرىبان ئانا، دېمىسەم بولمىدى، — دېدى شاۋاز قارىي، — مەن كۈزدە سەندىن رۇخسەت سوراپ سەيلىچىلەر بىلەن ئالتىن ئاتۇشقا باردىم، — ئۇ بېشىدىن ئۆتكەن ھەممە

---

① سۇلتان مىچى ئاتام — «ئىنت يولى» نىڭ ئاغزىدىكى مازار.

ئىشنى ، گۈلخۇمارغا بولغان مۇھەببىتىنى سۆزلەپ كېلىپ ، — نورۇزنىڭ ئۆيىدە ياتقاندا سەن بىرىپسەن . سەن كېلىپ ئۈچىنچى كۈنى ئاندىن مەن ھوشۇمغا كەپتىمەن...— دېدى .

شاۋاز قارىي سۆزىنى تۈگەتكەندە ، ئېشەكلەرگە ئانار ئارتىپ شەھەرگە مېڭىۋاتقان يولۇچىلارنىڭ ۋاراڭ - چۇرۇڭلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىغانىدى . ئەپروزىخان ئوغلىنىڭ دەردىنى ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن ، كۈشاتتى ئانامنىڭ كارامىتىگە تەسلىم بولۇپ ، كۆڭلىدە «ئىشقىمۇ خېلى بار ئىكەن» دېگىنى «گۈلخۇمارغا ئىشقى بار ئىكەن دېگىنى ئەمەسمۇ» دەپ ، ئۇ چاچراتقۇچىغا يېڭىدىن ئىخلاس باغلىدى ۋە شۇ كۈندىن باشلاپ ئۇنىڭغا يول كۆرسەتكەن سېھىرگەرنىڭ دېگەنلىرىنىڭ بىرىنىمۇ قويماي قىلىشقا تەرەددۇت قىلدى .

جان قۇلاقىڭ بىرلە ئاڭلا ، ماھتابانىدۇر ئاناڭ ،
بەختۇ ئىقبالىڭ تاماشاسىدا ئەفشاندۇر ئاناڭ .

ئەڭ ئاخىرقى يەتتىنچى چارشەنبىسىدە ، ئانا - بالا ئىككىيلەن ئۆيدىكى جانلىقنى يېتىلەپ ، بىرنەچچە چارەك ئۈننى ئېشەككە ئارتىپ ، «ھەزرەت سۇلتان» مازىرىغا قاراپ ئىتلەدىن يولغا چىقىپ ، لەڭگەر بىلەن مېڭىۋاتقاندا ، قەھرىتان سوغۇق ۋە ئۇنىڭ شۇۋىرغانلىرى ئۇشقۇرتۇپ تۇراتتى . تالاي ئىشلارغا شاھىت بولغان ئاسمان ئىككى ئادەم ، ئىككى ھايۋاننىڭ ئۈستىگە «ئاق يول بولسۇن» دېگەندەك ، ئالتە بۇرجەك ئاق گۈل چېچىپ ، ئۇزىتىپ قويماقتا ئىدى .

2

تويىنىڭ مەسلىھەت كۈنىدىن كېيىن ، نادىرخان خوجام تەييارلىقنى پۈتكۈزۈپ ، يۇرتتىكى تۆگىلەرنى يىغىپ ، ئاۋۋال ئۈچ-

قۇر تۆگىلەرگە تويلۇق كىيىم ـ بىساتلارنى ، ئۇنىڭدىن كېيىنكى تۆگىلەرگە ئاش سۈيىنى ، ئۇنىڭدىن كېيىنكىلىرىگە گېزەك ـ قوماچلارنى ئارتىپ ، ئاخىرىدا مال ـ پادىلارنى پادىچىلار ھەيدەپ ئالتىن ئاتۇشنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن قوڭغۇراق ئاۋازى بىلەن ھارۇن ھاجىلار تويلۇق ئاپىرىشتى .

بۇ ھەيۋەتتىن ئۆزىنى باسالمىغان ئابدۇرەھمان خاتىپ بېشىنى كۆتۈرۈپ مېھمانلارغا ناۋازىشلىق بىلدۈرۈپ ، بىر ئالدىغا ـ بىر كەينىگە مېڭىپ ، بىر پايىگە ، بىر يەرگە ، بىر ھويلىغا ، بىر ئۆيگە كىرىپ ، ئۆزىنىڭ كاتتىلىقىنى ئەمدى تونۇدى . ئاشلار ھويلا ، باغلارغا ، تويلۇق كىيىملەر مېھمانخانىلارغا ، مال ـ ۋارانلار مەھەللە كوي ۋە خاتىپنىڭ قوتانلىرىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى . مېھمانلارنىڭ ھەممىسىگە تون ، تەلپەك ، بەلۋاغ ، رومال تارتۇقلىغاندىن كېيىن ئۇلارنى ئۇزاتتى .

ئەتىسىدىن باشلاپ ، ئوغۇل ۋە قىز تەرەپتىن بەلگىلەنگەن تۆت ئاتلىق جارچىلار ئاتۇشتىكى 24 كەنتنىڭ ھەممىسىنى «نادىرخان خوجا بىلەن ئابدۇرەھمان خاتىپلارنىڭكىدە توققۇز كېچە ـ كۈندۈزلۈك تويغا» دەپ ئېيتىشقا بۇيرۇلدى . مەشھەدتىكى مەھەللە ـ كوينىڭ ھەممىسى پىچاقنى ئۆزلىرى كۆتۈرۈشۈپ كىرىپ ، قولىنى ھورداپ ئولتۇرۇپ سەۋزىقەلەم ئەتكىلى تۇردى . ھەممە ئۆيدىكى تونۇرلارغا تەڭ ئوت سېلىنىپ ئاتۇش نېنى يېقىشتى . «ھەزرەت سۇلتان» مازارىنىڭ قازانلىرى تەرەپ ـ تەرەپكە ئېسىلىپ ، بىر تەرەپتىن پولات پىچاقلار بىلىنىپ ، ئاۋۋال چوڭ مال ، ئاندىن كىچىك ماللار سويۇلغىلى تۇردى . پاختىلارنى سۇ يېغىغا چىلاپ ئېتىلگەن مەشئەللەر بىلەن يەنە ئونلاپ ساپال چىراغلارغا سۇ يېغى قۇيۇلۇپ ، دوقمۇش ـ دوقمۇشلارغا يېقىلدى . ئاپئاق قاردا يېقىلغان بۇ مەشئەل ۋە چىراغلار گويا ئابدۇرەھمان خاتىپنىڭ ھويلىسىغا ئاسماندىكى يۇلتۇزلار يېنىپ چۈشكەندەك كۆرۈنۈش ھاسىل قىلدى .

توي ئېشىنى بېرىش ئۈچۈن ئۈچ كۈنلا قالغاندا ئىشلار تېخىمۇ جىددىيلىشىپ كەتتى . باغدىكى يېيىۋېتىلگەن بورا ئۈستىگە دۆۋىلەنگەن سەۋزىقەلەم ، ئاتۇش قومىچى تاغدەك كۆرۈنەتتى . گېزەك ـ قوماچلارنى تىزىدىغان مىس لېگەنلەرنى ئاچىقىشقا

خاتىپ ئاخۇنۇم ئىشتانبېغىدىكى ئاچقۇچنى كۆتۈرۈپ كىرىپ ئامبارنى ئاچتى . ئوت تۇتاشتۇرۇلغان تارىشا گۈگۈتنى كۆتۈرۈپ كەلگەن زۆھرە ئامبارغا يورۇق چۈشۈرۈپ بېرىش ئۈچۈن تەمشەلگەندە ، خاتىپ ئامبار ئۆينىڭ ئىشىكىنى كەگەنلىۋېلىپ كىرگۈزمىدى ۋە ئۇنىڭدىن تارىشا گۈگۈتنى ئېلىپ ئۆزى ئامبارغا كىردى ۋە ئېغىر مىس لېگەنلەرنى بىر نەچچىدىن دەستىلەپ بىر نەچچە قېتىم ئاچىقىپ ، زۆھرەگە بىر - بىرلەپ كۆتۈرتۈپ قويدى ، ئاندىن ئامبار ئۆينىڭ ئىشىكىگە يەنە قۇلۇپ سېلىۋالدى .

پاتىپاراقچىلىق بېسىققاندىن كېيىن ، ئۆيدىكى ھەممە كىشى ھارغىنلىقتىن ئۇخلاپ كېتىشتى . ۋاسا ساناپ ئۇخلىماي يىغلاۋاتقان گۈلخۇمار پۇراۋاتقان لاتىنىڭ پۇرىقىدىن بىئارام بولۇپ ، ئورنىدىن قوپۇپ ھويلىغا ، ئۆگزىگە چىقتى . ئۇ بەشكېرەم تەرەپكە قاراپ تۆۋەندىكى قوشاقنى ئوقۇدى :

ئېگىز ئۆگزىگە چىقسام ،
پۇرايدۇ بەشكېرەم باغى .
ئەجەبمۇ يامان ئىكەن ،
كۆيۈك ئوتىنىڭ داغى .

كېتەرمەنغۇ ، كېتەرمەنغۇ ،
كۆزۈڭدىن يىتەرمەنغۇ .
سەن ئاتۇشقا كەلگەندە ،
يادىڭغا يېتەرمەنغۇ .

بۇ چىنار ئېگىز چىنار ،
چىقمالىڭ ئاكا شاخى سۇنار .
شاخى سۇنغاندىن كېيىن ،
بۇلبۇل كېلىپ نەگە قونار .

......

دەل شۇ چاغدا ، گۈلخۇمارنىڭ ئارقىسىدا بىر ئوت كۆرۈن-
گەندەك بولدى . ئۇ بۇرۇلۇپ قارىسا ، ئاتىسى ئابدۇرەھمان خاتىپ-

تىن باشقا ھېچكىم قەدەم باسمايدىغان چوڭ ئامبارنىڭ تۆگىلۈكىدىن كۆتۈرۈلگەن ئوت ئىكەن . ئۇ ئوت بارغانچە ئۇلغىيىۋاتاتتى .

— دادا ، ئوت… دادا ، ئوت… دادا ، ئوت ! — دېگەنچە ، گۈلخۇمار كەينىگە يېنىۋېرىپ ، پېشايۋاننىڭ ئۇستىدىن ھويلىغا خۇددى ئۇچىلىقتەك چۈشۈپ كېتىپ ، ئۇنىڭ بېلى سۇندى .

ئابدۇرەھمان خاتىپ ، زۆھرە ، سارە ئانا ئۆيدىن ئارقا - ئارقىدىن ئالاقزادە بولۇپ يۈگۈرۈپ چىقىشتى . سارە ئانا بىلەن زۆھرەلەر گۈلخۇمارنىڭ قېشىغا ، خاتىپ ئامبار ئۆيگە يۈگۈرۈشتى . خاتىپ ئاچقۇچنى تاپالماي گاھ قوينىنى ، گاھ يانچۇقىنى ، ئاخىرىدا ئىشتانبېغىنى كۆتۈرۈپ بېرىپ ، ئامبار ئۆينىڭ شەددە قۇلۇپىنى ئاچتى - دە ، ئىشىكنى جالاقلىتىپ ئېتتىرىۋىدى ، ئۆينىڭ ئىچىدىن نەچچە يىللاردىن بېرى يىغىپ ، بېقىپ سەمرىتكەندەك بىر ئوت ئەجدىھا چىقىقىنچە «باۋ…» قىلىپ ئۇنىڭغا يېپىشتى . ئوت ئەجدىھا ئاۋۋال «نېمە ئىش قىلساڭ ، مۇشۇ ئاق ساقىلىم بىلەن مويسىپىت ئەسما دەپ سىقىملاپ تۇرۇپ ناھەققە ، يالغانغا ، زۇلۇمغا ، خىلاپى شەرئىگە… دەسمايە قىلىدىغان ساقىلىڭ مۇشۇمۇ» دېگەندەك ، ئۇنىڭ ئاق ساقىلىنى ، قېشىنى ، كىرپىكىنى ، چېچىنى ، كېيىن پۈتكۈل ئەزايى - بەدىنىنى كۆيدۈرگەندىن كېيىن ، ئامبارنىڭ تورۇسىدىكى كۆيگەن چوڭ خار ياغاچ بېسىپ چۈشۈپ ، خاتىپ ئوت ئىچىدە قالدى .

ئاڭغۇچە قولۇم - قوشنىلار ئارقا - ئارقىدىن ھويلىغا كىرىپ ، ھەممە تەڭ : «سۇ ! سۇ !» دەپ ۋارقىراشتى . ئوت ئامباردىن ئۆتۈپ چوڭ مېھمانخانىغا تۇتىشىپ ، تويلۇققا ئېلىپ كەلگەن كەمچەت ، كىيىم - كېچەك تاۋارلارغا تۇتاشتى . دەھلىزدىكى گېزەك ئۇچۇن ئەكەلگەن ياڭاق ئىشىكنىڭ تۆۋىگە بېسىلغان بولغاچقا ، ئۇلۇغ ئوت دەرھال ئۇنىڭغا تۇتىشىپ كېيىن قالغانلىرىغا تۇتاشقىلى تۇردى . ھەممە ئالامان قاپاقتا ، كوزىدا ، سوغىدا سۇ ئەكېلىپ چېچىشتى ، ئەمما كار قىلمىدى . ھەممەيلەن خاتىپ ئاخۇنۇمنى چاقىرىشتى ، ئەمما ئۇنىڭ نەدىلىكىنى ھېچكىم بىلمەيتتى . سارە ئانا بىر ئاز ھوش - كاللىسىنى يىغىپ ، خاتىپ ئاكىسىنىڭ ئامبار ئىشىكىدە يىقىلغانلىقىنى كۆرگەنلىكىنى دېدى . خاتىپنىڭ بىر تۇغقىنى قابىل دەرھال بىر پارچە كىگىزنى

هۆل قىلىپ ئۆزىگە ئوراپ ، ئامباردىكى ئوت ئىچىگە كىرىپ ، خارىياغاچىنىڭ تېگىدىن ئاكىسىنى تارتىپ ئاچىقتى . خاتىپنىڭ پۆتكۈل بەدىنىدىكى چاچ ، ساقال مويلىرى كۆيۈپ ، خۇددى ئۈك-لىگەن كالىلىدەك بولۇپ قالغانىدى .

قىش كۈنى دېگەندە ، ئۆگزىلەردە شاخ - شۇمبا ، يان تەرەپ-تىكى ئوتۇنخانىلاردا قۇرۇپ كەتكەن نەچچە يىللىق كۆتەكلەر بار ئىدى . ئامبارنىڭ يېنىدىكى تېرەكلەرگە تۇتاشقان ئوت ياندىكى ئۆيلەرنىڭ ئۆگزىسىگە ، ئاندىن سويۇلغان گۆش - ياغلارغا چۇش-كىلى تۇردى . ياققان نانلارمۇ تەڭ كۆيۈپ كەتتى . ئەمدى ئاسمانغا يەتكەن ئۇلۇغ ئوتنى ئۆچۈرۈشتىن ئىلاجىسىز قالغان خالايىق «هەي ئىست ، هەي ئىست» دېيىشىپ ، بارماقلىرىنى چىش-لەپ ، ئوتتىن ئامان قالغان ئابدۇرەھمان خاتىپ بىلەن گۈلخۇمار-نى داۋالاشقا تېۋىپ ۋە تېڭىقچى ئىزدەشتى .

ئابدۇرەھمان خاتىپنىڭ ئۆيىدىكى ئوت ئاپىتىنىڭ خەۋىرى پۈتكۈل ئالتىن ئاتۇشنى هەيرەتكە قويدى . ئۆيىدىن يايلاقچە ، باغدىن تاغقىچە جارچى توۋلىتىپ توققۇز كېچە - كۈندۈز ئاش بېرىپ ، قۇدىلاشماقچى بولغان ئابدۇرەھمان خاتىپ بىلەن نادىر-خان خوجىنىڭ ئارزۇسى كۈلىنىڭ تېگىگە كۆمۈلۈپ كەتتى . ئا-تۇشتىكى 24 كەنتنىڭ تويغا ئېيتىلغان جامائەتلىرى ئارقا - ئارقىدىن كېلىپ ، خاتىپنىڭ ئۆيى ۋە ئۇنىڭ توي تەييارلىقىنىڭ كۈلىنى كۆرۈپ قايتىشتى . شۇ قاتاردا «هەزرەت سۇلتان» مازى-رىغا ئىلتىجا ئۈچۈن كەلگەن شاۋاز قارىي ئەھمەد سەھھابچى بىلەن بىللە كېلىپ ئەھۋالنى كۆرۈپ ، ئۆزىنى توختىتالماي قالدى . زۆھرە چەتتىكى ئېغىلنىڭ يېنىدىكى ئۆيدە ياتقان گۈلخۇمارنىڭ قېشىدىن چىقىپ سۇغا كېتىۋېتىپ شاۋاز قارىينى كۆرۈپلا «قارىم…» دەپلا يىغلاپ سالدى . هېلىھەم پۇراۋاتقان كاۋاپنىڭ ، تۈتۈننىڭ هېكايىسىنى دېيىشىۋاتقان جامائەت ئارقى-سىغا بۇرۇلۇپ ئۇلارغا قاراشتى . ئەھمەد سەھھابچى جامائەتكە قاراپ مۇنداق دېدى :

— ئۆتكەندە خاتىپ ئاخۇنۇم «مېنىڭ ئىشىكىمگە قارىدىڭ» دەپ 21 دەررە ئۇرغان بۇ قارىي يىگىت ئۆلمەي ئامان قالغانىكەن . مانا ئەمدى خاتىپ ئاخۇنۇمنىڭ «كۈلۈمگە قارىدىڭ» دەپ دەررە

ئۇرغۇچىلىك ئەھۋالىمۇ يوق . دۇنيادا كىم «مەن ھەممىنى قىلا-لايمەن» دېگەن بىلەن ئالەمنىڭ ئىگىسى بار ـ دە . خۇلاسە شۇ-كى ، ئىنسان ھېچ ۋاقىتتا تەمەگەر بولماي ، ئۆزىدە بارىغا قانائەت قىلىشى كېرەك . تەمەگەرلىك ئىنسانغا ھېچبىر پايدا كەلتۈرمەي-دۇ ، بەلكى ھەر دائىم ھوسۇل بېرىپ تۇرغان نەرسىسىدىنمۇ ئايرىيدۇ . تەمە ۋە ئاچ كۆزلۈك زەنجىرىگە باغلانغان بويۇن پۇشاي-مانلىق تىغى بىلەن كېسىلىدۇ . بۇ ھەقتە ھەزرەت ئەلىشىر نەۋائى مۇنداق دېگەن :

چۇنكى تەمە بولدى گادالەر ئىشى ،
بەلكى گادادۇر تەمە قىلغان كىشى .
كىمكى قىلسا تەركى قانائەت شوئار ،
ئەيلەر ئۇنى ئول تەمە ئەل ئىچرە خار .

زۆھرە ئۆيگە كىرىپ كۆل تۇۋىدە غەمگە پاتقان ھالدا ئولتۇر-غان گۈلخۇمارغا شاۋاز قارىينى كۆرگەنلىكىنى دېگەندە ، گۈلخۇ-مار گۈلدەك ئېچىلىپ :

— راست كۆردۇڭمۇ ، ئۇ ھاياتمىكەن ؟ مەن دادامنىڭ دەردى-سى بىلەن ئۆلۈپ كەتكەنمىكىن دەپ تولىمۇ ئەنسىرىگەنىدىم . ئۇ نېمىگە يىغلىغاندۇ ؟ — دەپ زۆھرەنىڭ قولىنى تۇتۇۋېلىپ سورى-دى .

— بىلمىدىم ، — دەپ جاۋاب بەردى زۆھرە ، — ئۆي ـ جايىنىڭ كۆيگىنىگە يىغلىغاندىمۇ ، يا سىزگە كەلگەن مۇسىبەتكە يىغلىغاندىمۇ ؟

— ھەر قاچان ئۆيگىمۇ ئەمەس ، بىزگە كەلگەن مۇسىبەتكى-مۇ ئەمەس ، ۋىسال كۆرۈشكەن جاي باغنىڭ چۇچىلا بولغانلىقىغا يىغلىغان بولسا كېرەك . ئۇنىڭ ئالتىن ئاتۇشتىن كەتكەن ـ كەتمىگىنىنى ، نەدە تۇرۇۋاتقانلىقىنى بىلىشكە بولارمۇ ؟ كاشكى مېنىڭ مۇنداق ئەيىبناق بولۇپ قالغىنىمنى ئۇ بىلسە ، كېلىپ مېنى بىر كۆرسە ، بولسا ئۆز قولى بىلەن سۇنۇق جايلىرىمنى تۇتۇپ ئۆزى تاڭغان بولسا ، مەن بۇرۇنراق ساقىيىپ ، ئۇنىڭ بىلەن يەنە بىر دىدار كۆرۈشۇۋالىدىكەنمىز . مەيلى نېمە بولسا

www.uyghurkitap.com

بولسۇن ، ئۆي ، مال ـ مۈلۈك ، دادام ، مەن . . . كۆيۈپ كەتكەن ، سۇنۇپ كەتكەن بولساقمۇ ، ھېلىقى نەس باسقان تويىنىڭ تويلۇقلىرى كۆيۈپ كۈل بولغىنى ئەجەب ئوبدان بولدى ، خوپ بولدى . دادام مېنى يىغلىتىپ ، شاۋاز قارىينى بىكاردىنلا تەھزىر ئۇردۇرۇپ ، جازاسىنى يېدى . «ئەل قىساسى مىنەلھەق» دېگەن مانا شۇ .

بۇ چاغدا ، ئابدۇرەھمان خاتىپنىڭ ئوت كەتكەن ھويلىسىنىڭ كەينىدىكى كۆيۈپ خادا بولغان تېرەكنىڭ ئۇچىدا شۈمشىيىپ ئولتۇرغان قېرى قاغا بويىنىنى مايماق قىلىپ : «قا-ق ، قا-ق» دەپ توۋلاۋاتاتتى .

3

ئەھمەد سەھھابچى بۇ كۈنى شاۋاز قارىي بىلەن ئەپروزىخان ئانىنى ئۆز ئۆيىگە ئاپاردى . ئۇ كەچلىك تاماقتىن كېيىن ، ئەپروزىخان ئانىنى ئۆيدىكى ئاياللار ۋە ئۇششاق باللار بىلەن يېتىشقا ئورۇنلاشتۇرۇپ ، ئۆزى ئايرىم ئۆيگە ئوت قالاپ شاۋاز قارىي بىلەن ئۇزاق مۇڭداشتى . ئەھمەد سەھھابچى ئۇنىڭغا كۆپ تەسەللى بەردى ، ئاخىرىدا مۇنداق بىر چۆچەكنى ئېيتىپ بەردى :

— بۇرۇنقى زاماندا كاتتايلاق بۇككىدە ئورمانلىق بىلەن قاپلانغان ، سۈيى ئەلۋەك يۇرت ئىكەن . تاغ ئارقىسىغا سەپەر قىلغان ئاتۇشلۇقلار بۇ يەرنىڭ يېرى مۇنبەت ، سۈيى ئەلۋەك ، ئۈستى بۇككىدە ئورمانلىق ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ ، ئاستا ـ ئاستا كېلىپ ئولتۇراقلاشقان ، ئورمان ئارىسىدىن يەر ئېچىپ دېھقانچىلىق قىلىشقان . كاتتايلاقتا ئادەملەر كۆپىيىپ ، مەھەللىلەر ئاۋاتلاشقاندا ، كىشىلەرنىڭ ھاياتىغا قەست قىلىدىغان بىر ئاپەت پەيدا بوپتۇ . بۇ ئاپەت ئادەم قىياپىتىگە كىرىۋالالايدىغان ، ئادەم قېنىنى ئىچىپ ھايات كەچۈرىدىغان «گەز تۇمشۇق» ئىكەن . ئۇنىڭ پەيدا بولۇشى بىلەن نۇرغۇن ئادەم ھاياتىدىن ئايرىلىپتۇ . يۇرت ئىچىدە غۇلغۇلا كۆتۈرۈلۈپ ، خوتۇن ـ باللار يۇرەكلىك ھالدا تالاغا

چىقالمايدىغان بولۇپ قاپتۇ . ئەرلەر يىراق يەرلەرگە سەپەر قىلـ-
سا ، خوتۇن ـ بالىلىرىنى بىر يەرگە يىغىپ ، پاسىبانلىققا ئادەم
قويۇپ كېتىدىغان ، شۇنداقتىمۇ ئۆيدىكىلەردىن ئەندىشە قىلىپ
تۇرالمايدىغان بولۇپ قاپتۇ . كاتتايلاقتىكى كىشىلەر يۇرتقا كەلـ-
گەن بۇ ئاپەتنى قانداق قىلىپ يوقىتىش توغرىسىدا مەسلىھەتلەـ-
شىپ ئىش كۆرگەن بولسىمۇ ، يەنىلا گەز تۇمشۇقنى يوقىتالماپـ-
تۇ .

گەز تۇمشۇق يالماۋۇز ناھايىتى كۈچلۈك مەخلۇق ئىكەن .
ئۇ كىشىلەرنىڭ قېنىنى شورىماقچى بولسا ، ئادەم قىياپىتىگە
كىرىۋالىدىكەن ـ دە ، تۇمشۇقىنى ئۇزۇن يىڭنىنىڭ ئۇچىغا تىقىـ-
ۋېلىپ ئۆي ـ ئۆيلەرگە كىرىدىكەن . ئادەملەرنى بىر ـ بىرلەپ
ئېزىقتۇرۇپ ياكى تۇتۇپ قېنىنى شوراپ ، ئاخىرىدا گۆشىنى
يەيدىكەن . شۇ چاغلاردا كاتتايلاقتا قىرانبەگ ئىسىملىك باتۇر
يىگىت بار ئىكەن . ئۇ ئەقىللىق ، ماھارەتلىك ، كۈچلۈك ، باتۇر
بولۇپلا قالماي ، بىلىم ـ پاراسەتتە كامىل ئىكەن . دانىشمەن
ئۇستازى ئۇنىڭغا سېھرىي جادۇنىڭ سىرىنى بىلىۋالالايدىغان بىر
نەچچە خىل سېھرىي ھېكمەت ئۆگىتىپتۇ . قىرانبەگ يەنە ئوقيا
ئېتىش ، قىلىچۋازلىق ، چەۋەندازلىق ، چېلىشىش قاتارلىق ماھاـ-
رەتتە تەڭداشسىز ئىكەن .

يۇرتتا گەز تۇمشۇق يالماۋۇز پەيدا بولغان يىلى قىرانبەگ
باتۇر ئۆيلىنىپتۇ . ئۇنىڭ ئۆيى چەت يەردە ، ئەتراپى پۈتۈنلەي
ئورمانلىق بولغانلىقتىن ، قىرانبەگ ياشانغان ئاتا ـ ئانىسى ۋە
ئامراق ئايالىنى تاشلاپ ، يىراقلارغا سەپەر قىلىپ كېتەلمەپتۇ .
ئەمما ، ئۇ گەز تۇمشۇق يالماۋۇز نۇرغۇن ئادەملەرنىڭ جېنىغا
زامىن بولۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ ، خەلقنى ئۇنىڭ زۇلۇمىدىن ،
ئەندىشىسىدىن قۇتۇلدۇرماقچى بولۇپتۇ . لېكىن ھەرقانچە ئىزدەـ-
سىمۇ ئۇنى تاپالماپتۇ . گەز تۇمشۇق يالماۋۇزنى تاپالمىغىنىغا
تېرىكىپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە ، قىرانبەگ باتۇرغا ئالتىن
ئاتۇشقا خاننىڭ ھوزۇرىغا بېرىش پەرمانى كەپتۇ . شۇ چاغدا خان

www.uyghurkitap.com

دۈشمەنلىرى بىلەن جەڭ قىلماقچى بولۇپ لەشكەر يىغىۋاتقانىكەن . خاننىڭ پەرمانىدىن باش تارتالمىغان قىرانبەگ باتۇر ئاتا ـ ئانىسىنى خوتۇنىغا تاپشۇرۇپ ئالتىن ئاتۇشقا كېتىپتۇ . گەز تۇمشۇق يالماۋۇز خۇددى قىرانبەگ باتۇرنىڭ كېتىشىنى پايلاپ تۇرغاندەك ، ئەتىسى كېچىدە ئايال قىياپىتىگە كىرىپ ئۇنىڭ ئايالى ئاي چېھرىنىڭ يېنىغا كىرىپتۇ . دەسلەپتە سىلىق سۆزلەپ ياش جۇۋاننىڭ ئەندىشىسىنى تۈگىتىپ ، ئاندىن ئۇنىڭ بىر قولىنى چىڭ تۇتۇۋاپتۇ ـ دە ، گەز تۇمشۇقىنى چىقىرىپ ئاي چېھرىنىڭ تومۇرىغا پاتۇرۇپ قېنىنى شوراپتۇ . ئاي چېھرى ئۇنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلماقچى بولغان بولسىمۇ ، گەز تۇمشۇقنىڭ ھەقىقىي قىياپىتىنى كۆرۈپ ، قورققىنىدىن ئۈن دېيەلمەپتۇ .

شۇنداق قىلىپ ، گەز تۇمشۇق يالماۋۇز كۈندە كېچىدە كىرىپ ، ئاي چېھرىنىڭ قېنىنى شوراپ ، ئۇنى ھالىدىن كەتكۈزۈپتۇ . نىمىشقىدۇر ئۇنى يەۋەتمەي قويۇپ تۇرۇپ ، قىرانبەگنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ قېنىنى شوراپتۇ . بىرقانچە كۈندىن كېيىن يالماۋۇز قىرانبەگنىڭ دادىسىنى يەۋېتىپتۇ ، نۆۋەت ئانىسىغا كەلگەن چاغدا ، قىرانبەگ باتۇر ئۆيگە قايتىپ كەپتۇ . ئۇ ئۆيدە بولغان ئىشلارنى كۆرۈپ قاتتىق غەزەپلىنىپتۇ . ئايالى ئاي چېھرى زەپىراندەك سارغىيىپ ، ھالسىزلىنىپ ئۆلۈمنى كۈتۈپ ياتقانىكەن . ئۇ بۇنى كۆرۈپ تېخىمۇ غەزىپى قايناپتۇ . قىرانبەگ باتۇر : «ئاشۇ گەز تۇمشۇق يالماۋۇزنىڭ كاللىسىنى ئالمايدىغان بولسام ، بۇ دۇنيادا تىرىك ياشىمايمەن ! — دەپ قەسەم ئىچىپتۇ ۋە بىر كەپتەرگە غوڭ قاپاق ئېسىپ ئايالىغا بېرىپ ، — مەن يوشۇرۇنۇپ تۇرىمەن ، گەز تۇمشۇق يالماۋۇز يېنىڭغا كىرسىلا ‹مەن ئىشىكنى تاقىۋېتەي › دەپ تالاغا چىقىپ ، بۇ كەپتەرنى قويۇۋەت» دەپتۇ .

ئەسلىدە ئاي چېھرىنىڭ قېنى بەك تاتلىق بولغاچقا ، گەز تۇمشۇق يالماۋۇز ئۇنىڭ قېنىنى داۋاملىق شوراش ئۈچۈن ، «قېنى تولۇقلانسۇن» دەپ يەۋەتمىگەنىكەن . بىر كۈنى گەز تۇمشۇق

ئاي چېھرىنىڭ ھۇجرىسىغا يەنە كىرىپتۇ . ئۇ كىرىپلا ئاي چېھرى- گە : «سىنىڭ ئىرىڭ كەلدىمۇ ؟» دەپ سوراپتۇ . ئاي چېھرى : «ياق» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ . گەز تۇمشۇق يالماۋۇز : «ئېرىڭ كەلسىمۇ ماڭا كۇچى يەتمەيدۇ . ئۇنى ئۆزۈمگە يەم قىلىمەن» دەپتۇ ، ئاندىن ئاي چېھرىنىڭ قولىنى تۇتماقچى بوپتۇ . «توخ- تاڭ ، — دەپتۇ ئاي چېھرى ، — مەن ئىشىكنى يېپىۋېتىپ كېلەي ، بىرى كىرىپ قالمىسۇن» . ئۇ شۇنداق دەپلا غوڭ قاپاق ئېسىلغان كەپتەرنى قويۇۋېتىپتۇ . گەز تۇمشۇق يالماۋۇز ئىشىك- نىڭ سىرتىدىن غوڭ قاپاقنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ ، بىرەر خەۋپنىڭ شەپىسىنى سەزگەندەك بولۇپ ، قەھر بىلەن ئاي چېھرىگە ئېيتد- لىپ : «سەن بىرىگە بەلگە بېرىۋاتامسەن ؟ سېنى قىيما - چىيما قىلىۋەتمەيدىغان بولسام» دەپتۇ - دە ، ئۇنىڭ يۈرىكىگە گەز تۇمشۇقىنى تىقماقچى بولۇۋاتقاندا ، ئىشىكنىڭ بوسۇغىسىدا قولد- دا قىلىچ تۇتقان قىرانبەگ باتۇر پەيدا بوپتۇ . «ئەي يالماۋۇز ، قويۇۋەت ئۇنى ! — دەپتۇ قىرانبەگ باتۇر نەرە تارتىپ ۋارقىراپ ، — كاللاڭنى ئېلىپ تېرەڭدە تاسما تىلىپ ، قان شورىغۇچ تۇمشۇ- قۇڭنى ئوتۇن كەسكەندەك كەسمەيدىغان بولسام ، قىران باتۇر بولماي كېتەي» .

گەز تۇمشۇق يالماۋۇز ئۆزىنىڭ تۇزاققا چۈشكەنلىكىنى بىد- لىپ غەزەپلىنىپ : «ئەي نادان ئىنسان ، ئۆزۈڭنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرمەي ، ئالدىمدىن يوقال !» دەپ ۋارقىراپتۇ . «ئۆلۈمىڭنى تو- يۇۋاتامسەن ؟» دەپتۇ قىرانبەگ باتۇر . ئۇلار ئۆي ئىچىدە تۇتۇشۇپ كېتىپتۇ . ئاي چېھرى ئۇلار ئېلىشىۋاتقان پەيتتە ھويلىغا چىقى- ۋاپتۇ . قىرانبەگ باتۇر گەز تۇمشۇق يالماۋۇز بىلەن ئۆيدە ئېلد- شىپ ، ئۆيدىن ھويلىغا چىقىپتۇ . ھويلىدا يېرىم كۈن ئېلىشىپ- تۇ ، بىر - بىرىنى يېڭەلمەپتۇ . ئۇلار بىر كېچە - كۈندۈز ئېلىشىپتۇ ، بىر - بىرىدىن يانماپتۇ . قىرانبەگ ئۇسسىغاندا ئاي چېھرى بىر كىچىك قاپاق سۇنى ئۇنىڭ سول قولىغا تۇتقۇزۇپ قويىدىكەن ، قىرانبەگ باتۇر ئوڭ قولىدا گەز تۇمشۇققا قىلىچ

ئۆرىدىكەن ، قورسىقى ئاچقاندا ، ئاي چىھرى ناننى سۇغا چىلاپ ئۇنىڭغا تاشلاپ بېرىدىكەن . قىرانبەگ باتۇر بىر قولىدا نان يېگەچ گەز تۇمشۇق بىلەن ئېلىشىۋېرىپتۇ ، هارماپتۇ . لېكىن ، گەز تۇمشۇق يالماۋۇزنىڭ قورسىقى ئېچىپ ، ئۇسسۇزلۇقتىن گېلى قۇرۇپ ، ماغدۇرىدىن كېتىپتۇ . ئۇ رەقىبىنى يېڭىش ئاسان ئەمەسلىكىنى بىلىپ ، بىردىنلا قاغىغا ئايلىنىپ ئۇچۇپتۇ .

قىرانبەگ باتۇر شۇئان بۈركۈتكە ئايلىنىپ ئۇنى قوغلاپتۇ . ئۇلار ئاسماندا بىر كۈن ئېلىشىپمۇ بىر - بىرىنى يېڭەلمەپتۇ . هالى بوشاپ ، بۈركۈتكە يەم بولاي دەپ قالغان قاغا بىردىنلا پەسكە شۇڭغۇپلا يەرگە چۈشۈپ ئوۋچىغا ئايلىنىپ ، بۈركۈتنى ئاتماقچى بولۇپتۇ . بۈركۈت ئۇنىڭ كەينىدىن شۇڭغىغانچە چۈشۈپ ، ئوۋچى ئوقياسىنى بەتلىگۈچە كۆزىگە قارماق ساپتۇ . بۈركۈتنىڭ تىرنىقى سانجىلغان گەز تۇمشۇق يالماۋۇزنىڭ بىر كۆزى كور بولۇپتۇ . يەكچەشمە بولۇپ قالغان گەز تۇمشۇق يالماۋۇز بىردىنلا بىر تاشقا ئايلىنىۋاپتۇ . قىرانبەگ باتۇر چاقماقتا ئايلىنىپتۇ - دە ، گۈلدۈرلەپ چۈشۈپ تاشنى پارە - پارە قىلىۋېتىپتۇ . چوڭراق بىر پارچە تاش نېرىغا يۇملاپ بېرىپ ، بۆرىگە ئايلىنىپ ، چاتقاللىق ئارىسىغا قېچىپتۇ . قىرانبەگ باتۇر شۇئان قوشقاچقا ئايلىنىپ ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپتۇ - دە ، بىر قاپقانغا ئايلىنىپ ، چۆپنىڭ ئارىسىدا تۇرۇپتۇ . بۆرە ئۇقمايلا قاپقانغا دەسسىگەنىكەن ، ئالدى پۇتى قىسىلىپ قاپتۇ . بۆرە قاپقاننى ئاغزىدا چىشلەپ يۇرۇپ ، ئالدى پۇتىنى بوشاتقان بولسىمۇ ، ئاقساپ ماڭىدىغان بولۇپ قاپتۇ . ئۇ ئاقساپ كېتىۋاتقاندا بىر بۇلاق ئۇچراپتۇ . ئۇ شۇنداق سۇزۇك ، زۇمرەتتەك ئىكەن . گەز تۇمشۇق يالماۋۇز ئۈچ كېچە - كۈندۈزدىن بېرى ئاغزىغا بىر نېمە سالمىغان ، بىر يۇتۇم سۇمۇ ئىچمىگەچكە ئۇسساپ هالى قالمىغانىكەن . ئۇ ئۆزىنى ئاشۇ سۇزۇك سۇغا ئېتىپ ، ئاچ كۆزلۈك بىلەن ئىچىشكە باشلاپتۇ .

گەز تۇمشۇق يالماۋۇزنى ئوۋچى بولۇپ قوغلاپ كېلىۋاتقان قىرانبەگ باتۇر سۇ تەشنالىقىدا قالغان گەز تۇمشۇق يالماۋۇزنىڭ

بوينىغا قىلىچ ئۇرۇپتۇ . ئەسلىدە گەز تۇمشۇق يالماۋۇزنىڭ بويـ
نىدىن باشقا يەرگە قىلىچ ئۇرسا ئۆتمەيدىكەن . قىرانبەگ باتۇر
ئۇرغان قىلىچ ئۇنىڭ بوينىغا تېگىپ ، بېشىنى خۇددى سويمىنى
ئۈزۈپ تاشلىغاندەك ئۈزۈپ تاشلاپتۇ . يالماۋۇزنىڭ قېنى زەھەر
ئىكەن . بۇلاقنىڭ سۈيى قان بولۇپ كەتسە ، ئۇنى ئىچكەن جانلىقـ
لار ئۆلۈپ ، دەل ـ دەرەخ ، گۈل ـ گىياھمۇ قۇرۇپ كېتىدىـ
كەن . شۇڭا ، قىرانبەگ باتۇر گەز تۇمشۇق يالماۋۇزنىڭ جەسىتىـ
نى بىر چەتكە تارتىپ ئېلىۋېتىپتۇ ، ئاندىن ئۇنىڭ قان شورىغۇچ
بىر گەز تۇمشۇقىنى قىلىچ بىلەن ئوتتۇن كەسكەندەك كېسىپ
تاشلاپتۇ ، تېرىسىدىن بىر تاسما تىلىپ ، قىلىچنىڭ ئۇچىغا سانـ
جىپتۇ ـ دە ، يۇرتىغا قايتىپتۇ .

گەز تۇمشۇق يالماۋۇزنىڭ ئۆلگەنلىكىنى ئاڭلىغان يۇرت
ئەھلى ناغرا ـ سۇنايلىرىنى چېلىشىپ ئۇسسۇل ئويناپ ، قىرانـ
بەگ باتۇرنى تەبرىكلەپتۇ . ئانىسى چىقىپ ئۇنى باغرىغا بېسىپتۇ .
قىرانبەگ باتۇر بىر ياندا قاراپ تۇرغان ئايالى ئاي چېھرىنىڭ
ئالدىغا بېرىپ ئۇنى باغرىغا بېسىپتۇ . شۇنىڭدىن كېيىن يۇرتتىـ
كىلەر خۇشال ـ خۇرام ياشاپتۇ . قىرانبەگ باتۇر بىلەن ئاي
چېھرىمۇ بىللە ياشاپ ئالەمدىن ئۆتكەنىكەن .

4

ئەپروزىخان ئانا بىلەن شاۋاز قارىي مەشھەدكە كەلگىلى بەش
كۈن بولغاندا ، نورۇزنىڭ ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن خوشلاشتى .
نورۇز ئىشىك ئالدىدا ئەپروزىخان ئانىنى ئېشەككە مىندۈردى .

— قانداقلا بولمىسۇن ، مەن بىر خۇشخەۋەرنى سىلىگە يەتـ
كۈزىمەن . ھەرھالدا ئۇلارنىڭ ئۆيىگە تويدىن بۇرۇن ھازا ـ
ماتەم ، قايغۇ كىردى ، — دېدى نورۇز گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ ،
— بۇ بىر پال ، ئاقىل كىشى كۆرگەن ئىشلاردىن ئىبرەت ۋە

ساۋاق ئالدۇ. لېكىن، خاتىپ بۇنداق ئاقىلللاردىن ئەمەس. ئۇ ئوت ئىچىدە ماكانىنى تۇتتى، تاغدەك ئوتنى بېشىدىمۇ كۆتۈردى. ئۇ كىرپىكى بىلەن ئوت كوچىلايمەن دەيدىغان دۆتلەردىن. خۇدايىم بۇيرۇسا جەزمەن خۇمارگۈلنى بۇدا ئەمدى بەشكېرەمگە ئايرىپ بېرىپ توينى ئۆزۈم قىلىمەن.

نورۇزنىڭ ئانىسى قاتلىمىنىڭ ئارىسىغا ئالغان سوغۇق گۆش بىلەن بىر نەچچە دانە بويىغان پىششىق تۇخۇمنى يوللۇق تۇتۇپ ئۇلارنى ئۈزىتىپ قويدى. ئۇ ئەپروزىخان بىلەن بىللە گۈلخۇمارنىڭ ئۆيىگە «مۇسىبەت كەپقاپتۇ» دەپ ھال سوراپ بېرىپ قىزنى كۆرگەنلىكىنى ئەسلەپ، «ئاشۇ ئۇز قىزنى كېلىن قىلغان كۈنى قۇدا كۆرپىسىدە مەنمۇ ئولتۇرىمەن جۇمۇ» دەپ جېكىلىدى.

ئانىسى مىنگەن ئېشەكنى ھەيدىگەن شاۋاز قارىي مەشھەدكە كەلگەندە، ئۆزى ياتقان ھۇجرا تەرەپكە بۇرۇلۇپ قارىۋالغاندىن كېيىن توختاپ، خاتىپنىڭ چۈچىلا بولۇپ كەتكەن بېغىنىڭ تۇنۇگۈن جەننەت، بۈگۈن دوزاخ بولۇپ قالغان كۆرۈنۈشىنى ئۇنتۇپ قالماسلىق ۋە ۋاپادارىنىڭ سۇنۇق دەردىنى تارتىۋاتقان ھالىتىنى ئېسىگە كەلتۈرۈپ، يامغۇردەك تۆكۈلۈۋاتقان كۆز يېشىنى بەلۋېغىنىڭ ئۇچى بىلەن ئېرتىپ، بىر ھازادىن كېيىن يۈگۈرگىنىچە ئانىسىنىڭ كەينىدىن يەتتى. ئۇ يول ئۇستىدە كىشى بولسۇن ـ بولمىسۇن، كارى بولماي ھەسرەتلىنىپ ماڭدى. بالىسىنىڭ كۆز يېشىنى كۆرگەن ئانا «بۇلارنىڭ ئىشق ـ مۇھەببىتىنى راست خۇدا سالغانىكەن» دەپ دىلىدىن تەستىقلىدى ۋە ئۆزىمۇ تىترەپ يىغلىدى.

قۇمالتاغ ئاغزىدىن ئۆتۈپ، تېتىردىكى يول ئۇستىگە جايلاشقان مازارغا كەلگەندە، ئەپروزىخان ئانا مازار تەرەپكە قاراپ قول كۆتۈرۈپ پىچىرلاپ، بىر نېمىلەرنى ئوقۇپ دۇئا قىلىپ، «ئالدىمىزدىكى مۇشۇ يول بىلەن ماڭايلى» دېدى. شاۋاز قارىي «بۇ

يول بىلەن ماڭماق تەس ، ئۇنىڭ ئۇستىگە جاكوي[1]دىن ئۆتكۈچە ، ئادەمنىڭ تېنى ئەيمىنىدۇ » دېسە ، ئانىسى «ياق» دەپ تۇرۇۋالدى . ئۇلار ئىت يولىنىڭ يېرىمىغا بارغاندا ، داۋاندىن تەسلىكتە چىقتى ، ئەمما تار ، قىسلاڭ جايلاردىن تولا تەسلىكتە ئۆتۈپ چىققاندا كەچ قالغىنى ئۈچۈن ، لەڭگەردىكى بىر دېھقانىنىڭ ئۆيىدە قونۇپ ، ئەتىسى قۇمالتاغنى ئايلىنىپ يۇرتقا بېرىشتى . شاۋاز قارىينىڭ تاغىسى سالىھ قارىمنىڭ ئاق سۇ ئۆستىڭى ئالۋىندا كېچىسى مۇزلاپ قالغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ ، ئەپروزىخان ھوشىدىن كەتتى . شاۋاز قارىي :

— دادام ، ۋاي دادام ،— دەپ ئىشىكتىن يىغلاپ كىرىپ ھازىنى يېڭىدىن باشلىدى .

ئەپروزىخان شۇ ياتقانچە تۆشەكتىن تۇرالماي ، 27 - كۈنى بولغاندا ئوغلى شاۋاز قارىينى قىچقىرىپ ، ئۇنىڭ يۈز - كۆزلىرىگە سۆيۈپ ، ھەققىگە دۇئا قىلدى .

— جېنىم بالام ، سەن كىچىك تۇرۇپ داداڭدىن ئايرىلدىڭ ، دادا خوۋلۇقىنى كۆرمىدىڭ ، ئاكام سېنى تولىمۇ ئارزۇ - ئارمانلاپ بېقىپ ئوقۇتقان . ئۇنىڭدىنمۇ ئايرىلدىڭ . ئەمدى مېنىڭ ھالىم تېخىمۇ خاراب ، بىر لەھزە قالغاندەك تۇرىدۇ . مۇبادا ، مۇ... با... دا...— دەپ ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەندىن كېيىن يۆتىلىپ ئۆزىنى ئوڭشىۋالالمىدى . چىلىق - چىلىق تەرلەپ ، خارقىراپ يەنە بىر يۆتەل تۇتۇپلا تۈگەپ كەتتى .

ئانىنىڭ جان پەرۋەر بويى ، يەنى قەددى - قامىتى بىر دەرەخ بولسا ، پەرزەنت ئۇ دەرەخنىڭ شېرىن مېۋىسى ۋە نەتىجىسى . چۈنكى ، ئانىنىڭ ئەمچەك تومۇرى يۈرەك ئىچىدە . ھەقىقەت كۆزى بىلەن قارىساق ، ئانا سۈتى ئۇنىڭ يۈرەك قېنىدۇر . شۇنىڭ

[1] جاكوي — ئىت يولىنىڭ «ئۈچ ئۇقچا» (ئۈچ چوققا) دېگەن جايىغا ئۇدۇل كېلىدىغان بىر ھاڭ بولۇپ ، رىۋايەت قىلىنىشىچە ، بۇ يەردە قەدىمكى زاماندا مۇھەببەت سەۋداسى بىلەن ئۆزىنى تاشلىغان بىر قىزنىڭ مۇردىسى بار ئىكەن . ھازىرغىچە بۇ يەردىن ئۆتكەن كىشىلەر كونا قائىدە بويىچە بۇ غارغا قونچاق ، ئۆلۈك مۈشۈكلەرنى تاشلاپ ئۆتىدىغان ئۇدۇم بار .

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئۈچۈن ، ئانىنىڭ مېھىر - مۇھەببىتى ئاتىغا قارىغاندا پەرزەنتكە كۆپرەك بولىدۇ . ئانىسىنىڭ يىغلاپ ئېيتقان سۆزلىرى شاۋاز قارىينىڭ كۆڭلىگە ئوقتەك سانجىلدى . پۈتكۈل ھاياتلىقنىڭ ئەڭ ئالىي بەختى ۋە بەرىكىتى ئۇنىڭ مەنبەسى بولغان ئۇلۇغ ئانىلار-نىڭ بولغانلىقىدۇر . ئانىلارنىڭ پەرزەنتلىرى ئۈچۈن تارتقان جاپا-سى ۋە تۆلىگەن بەدىلى ساناپ تۈگەتكۈسىزدۇر . پۈتكۈل ئىنساند-يەت جەمئىيىتى ئاشۇ جاپاكەش ئانىلارنىڭ ئەجرىنىڭ سەمەرىسى-دۇر . ئادەم بالىسىنىڭ ھايات تارىخىدىكى ئەڭ گۈزەل ، ئەڭ بەختىيار ، بەخىرامان ۋاقىتلىرى ئانا قارنىدىكى ، ئۇنىڭ قۇچىقى-دىكى ، ئۇنىڭ باغرىدىكى كۈنلەردۇر . مەرھۇم ئانا - دادىسىدىن كىچىك يېتىم قالغان شاۋاز قارىيغا ھەم دادا ، ھەم ئانا بولۇپ ئۇنى قاناتلىقتا قاقتۇرماي ، تۇمشۇقلۇقتا چوقۇتماي ، ئۆزى يېمە-سىمۇ ئۇنىڭغا يېگۈزۈپ ، تاپقىنىنى ئۇنىڭغا كىيگۈزۈپ ، تۇرلۇك جاپالار بىلەن ئوقۇتۇپ چوڭ قىلغان ئەمەسمىدى ؟ سۆيۈملۈك ئانىسىدىن ئايرىلغان شاۋاز قارىي :

— جېنىم ئانا ، دۇنيادا مەن ئۈچۈن سەندىنمۇ ئەزىز ، سەن-دىنمۇ مېھرىبان كىم بار ؟ سېنىڭ سېخىي قەلبىڭنىڭ ساخاۋىتى-دىن كۈچ ئېلىپ ئۆسكەنىدىم . ئاھ ئانام ، سېنىڭ نۇرانە سېيما-يىڭ قەلبىم تۆرىدە مەڭگۈ ساقلىنىدۇ . سەن مېنىڭ نۇرلۇق قۇياشىم . قەلبىم سېنىڭ ئاتەش نۇرۇڭ بىلەن نۇرلىنىپ كۈچ - قۇۋۋەت ، ئەقىل - ئىدراك ، ئىلىم - مەرىپەتكە ئېرىشكە-نىدى . قۇياش پېتىپ ئالەمنى زۇلمەت باسقاندىمۇ خانىمىزنىڭ يورۇقلۇق مەنبەسى بولدۇڭ ، پۈتمەس - تۈگىمەس مېھرىڭ ھارا-رىتى بىلەن مېنى ئىللىتىپ سوغۇق زېمىستاندىن ئاسرىغانىدىڭ . ئەزىز ۋالىدەم ، سېنى ئايدىنمۇ نۇرانە كۆرەتتىم . سېنىڭ ۋۇجۇ-دۇڭدا قىلچە داغ يوق ئىدى ، نۇرۇڭ قەلبىمنى يورۇتاتتى ، مېھ-رىڭ پۈتكۈل ۋۇجۇدۇمنى ئىللىتاتتى . ئاھ ئانام ، ئاھ مېھرىبا-نىم ، ئاھ ساھىبانىم ، ئاھ جېنىم ئانام ! — دەپ ، ئانىسىنى قۇچاقلاپ ، يۈز - كۆزلىرىگە سۆيۈپ ، يىغلىدى .

شاۋاز قارىينىڭ پىغانلىق نالە ـ زارىنى ئاڭلاپ ، ھەقەمسايە-
لار كىرىپ ئەپروزىخاننىڭ چىكىلىرىنى ئۇۋۇلاشتۇرۇپ ، چۇشۇپ
قالغان ئىڭىكىنى قاتتى . بۇۋىملەر مېيىتنى يۇيۇپ ـ تاراپ كې-
پەنلىدى . شۇ كۈنى جامائەت مەھەللە مەسچىتىدە ئەپروزىخاننىڭ
جىنازا نامىزىنى چۈشۈرۈپ «ئىتلە مازىرى» غا دەپنە قىلىشتى .

شاۋاز قارىي مەرھۇم ئانىسىنىڭ ئۇچى ، يەتتە ئازنا ئاخشى-
مى ، باش تارتقى ، قىرقى··· قاتارلىقلارنى تۈگەتكۈچە ھەممە
ۋەسلىدىن ئايرىلىپ ، ئۆپكىسى كۆرۈنۈپلا قالدى . يېڭىدىن چىقە-
قان بۇرۇت ـ ساقال ، چاچلىرى ئۆسۈپ ، دەماللىققا ئۇنى كۆرۈپ
تونۇشمۇ تەس بولۇپ قالدى . شاۋاز قارىي «ئانامنىڭ يىل ئەييامى-
نى نېمە بىلەن ئۆتكۈزەرمەن» دەپ قايغۇردى . ئۇ كىشىلەردىن
بىر نەرسە سوراشنى ئار كۆردى ، يەنە بىر تۇرۇپ دوستلارنىڭ
تاپا ـ تەنىسى ، دۈشمەنلەرنىڭ ھاقارەتلىرىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن
مۇساپىرچىلىقنى زىممىسىگە ئېلىپ ، يىراق جايلارغا چىقىپ كې-
تىشنىمۇ ئويلىدى ، ئەمما ، گۈلخۇمارنىڭ مۇھەببىتى ، ئائىلىسى-
نىڭ ، تاغىسىنىڭ بالىلىرىنىڭ ۋە دوستى رازىقنىڭ تەنھا روزىغا-
رىنىڭ تۇرمۇشى كۆز ئالدىغا كېلىپ توختاپ «ھەي ئىسىت !»
دەپ قالدى . ئۇ يەنە بىر تۇرۇپ يۇرتىكى دۆلەتمەن ، مۆتىۋەرلەر
ئائىلىسىدىن بولغان مەخسۇملارغا چاكار بولۇشنىمۇ ئويلاپ ، ئا-
خىرىدا «كۆتەر» دەپ ، ئىككى بىلىكىگە تايىنىشنى ھەممىدىن ئەلا
كۆردى .

ئۇ ئۆزى ئۈچۈن ئابدۇرەھمان خاتىپتىن ئىنتىقام ئالىمىز
دەپ يۇرتنى باشلاپ ماڭماقچى بولۇپ تۇرغان رازىقنىڭ خان
ئەسكەرلىرىنىڭ سۈڭگۈ (نەيزە) سى بىلەن ئۆلگەنلىكىنى يادىغا
ئېلىپ ، «ئۇ مەن ئۈچۈن نادان ياۋۇزلار تەرىپىدىن ناھەق نابۇت
قىلىندى . مەن ھايات ئىكەنمەن ، ئۇنىڭ بالا ـ چاقىلىرىغا ۋاپا
قىلىشىم كېرەك» دەپ ئويلاپ ، شۇ كۈنى سەھەر تۇرۇپ ئاۋۋال
ئۇنىڭ يەرلىرىگە ئىشلەپ ، دۆشىنى ئېلىپ ، قىغ ـ قات قۇيۇپ ،
ئۇسا قىلىپ تەييارلىغاندىن كېيىن ، تاغىسىنىڭ ، ئاخىرىدا ئۆزد-

نىڭ يەرلىرىگە ئىشلەپ ئاخىرىغا يەتكۈزدى ، ئاندىن يەم ـ خە-
شەك بىلەن ئېشىكىنى تويغۇزۇپ ئاپىرىپ ، ھەمكارلاشقان دوستى
ئەييۇپنىڭ ئىشىنىمۇ دېۋەيلەپ تۇرۇپ بىر باشقا ئاچقىپ بولدى .
ھاۋا ئوبدانلا ئىللىپ ، باھار شاملى دەل ـ دەرەخلەرنى
مەيىن ئەگىتىپ ، قىشلىق ئۇيقۇسىدىن ئويغانغان پەسىل قۇشى
قارلىغاچلار ئۇچۇپ كەلدى . شاۋاز قارىي دەرھال كېچە ـ كۈن-
دۈزلەپ ئەنجۈر ، ئۈزۈم ، ئانارلارنى ئېچىپ ، ئۈزۈمنى بېدىشكە
ئېلىپ ، ئەنجۈرگە ئاچا يۆلەپ ، تۈۋىدىكى توپىلارنى تارتىپ ،
مەھەللىدىكى ھەممەيلەندىن بۇرۇن بۇ ئىشنى قولدىن چىقاردى .
ئۇنىڭدىن كېيىن ، ئۇ 12 بوكسبوڭلۇق ئاققوناق تېرىيدىغان بىر
پارچە ئاق يېرىنىمۇ سېدە پوستەكلىرىنى ئېقىتىپ كەلگەن سۇ
بىلەن ئوسا قىلدى . كىشىلەر : «شاۋاز قارىي ھەقىقەتەن ئائىلد-
سىگە كۆيۈنىدىغان ئەركەككەن» دېيىشتى .

* * *

ئوت ئاپتىدە پېشكەللىككە ئۇچرىغان ئابدۇرەھمان خاتىپ-
نىڭ يا ساقال ـ بۇرۇتى ، يا قاش ـ كىرپىكى ، يا چېچى ، يا
بەدىنىدىكى تۈكلىرىدىن ئەسەر قالماي ، ياغلىق قاپاقتا ئوخشاپ
قالغانىدى . مەخسۇس تېۋىپلار توخۇ سۆڭكىنى سوقۇپ ، ئۇنىڭ
يارىسىغا بېسىپ ، كۈنجۈت يېغى بىلەن مايلاپ ئىچۈرۈپ ، توخۇ
تۇخۇمىنىڭ ئېقىنى جىڭ قىش ئۇپىسى بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ ،
توخۇ پېيىدە بۇ مەلھەمنى چېپىشتى .
كور ئىللىتىگە گىرىپتار بولۇشقا تاس ـ تاماس قالغان
ئابدۇرەھمان خاتىپ ئىككى يىلدەك ۋاقىتتا جىرتاق ، مايماق ،
سۆڭگۈچى سىڭايان ھالەتتە ئاران يانپېشىنى سۆرەپ ، ئىشىك
ئالدىغا كارىۋات ئاچقىقۇزۇپ ، ئۆتكەن ـ كەچكەنلەر بىلەن سالام-
لىشىپ ، ئۇنى ـ بۇنى كۆرۈپ ياتقۇدەك بولدى .
شائىر ھۆۋەيدا مۇنداق دېگەن :

ئەگەر ياخشى ئەمەل قىلساڭ ، ساۋاب ھاسىل بولۇر ، لېكىن زۇلۇم قىلساڭ بولۇر ئالدىڭدا ئەلبەتتە زۇلۇم پەيدا .

قوشنىلار مۇۋاپىق ئۇسۇللار ئارقىلىق كۆڭۈل ئىزھار قىلىپ ، ئوت كېتىش سەۋەبىنى سۈرۈشتۈردى . ئابدۇرەھمان خاتىپ : «تارىشا گۈگۈتنى يىرىپ ، يەنە بىرىگە تۇتاشتۇرغۇچە قولۇمنىڭ ئۇچى كۆيۈپ كەتكەندى . ھېلىقى كۆيۈپ بولغان گۈگۈتنىڭ پوقى بار تەرىپىنى يەرگە تاشلاپتىمەن ، ئەمما دەسسىۋەتمەپتىمەن . گۇمانىمچە تارىشا گۈگۈتنىڭ پوقى كىگىزنىڭ تېگىگە سىلىنغان بورىغا چۈشكەن ، ئۇ كېيۇەزگە تۇتىشىپ ، ھەممە ئالەم ، ئۆزۈممۇ كۆيۈپ تۈگەشتىم . مۇبادا ئۆزۈم كۆيۈپ كەتكەن بولسامۇ ئامباردىكى مال ـ ۋارانلىرىم كۆيمىگەن بولسا كاشكى» دەپلا يىغلاپ كەتكەنمىش . ئاڭلىغانلار : «دۇنيا دەپىنە مۇنداق پىخسىقلارنىڭ مەككە ـ مەدىنىسى ، ئات ـ قوي — بېھىشى ، باغۇ بوستانلىقى ، ئۇنىڭ جېنى — ئالتۇن ـ كۇمۇشى ، ئۇنىڭ ھاياتى — كۆيۈپ تۈگىگەن ئامبار» دېيىشىپتۇ .

پېشكەللىككە ئۇچرىغان ئائىلىنىڭ ئەھۋالى ئوڭشالغاندىن كېيىن ، قوشنىلار ياردىمىنى ئۇنتۇماي ، مۇۋاپىق ئۇسۇللار ئارقىلىق كۆڭۈل قەرزىنى قايتۇرىدىغان ئادەت بار . قوشنىدارچىلىقتا يەنە يېڭى ئۆي سالماقچى ياكى كونا ئۆيىنى يېڭىلىماقچى بولسا ، ئالدى بىلەن ئەتراپىدىكى قولۇم ـ قوشنىلارغا مەسلىھەت سالىدۇ . ئۇلارمۇ پايدىلىق مەسلىھەتلەرنى بەرگەندىن كېيىن ، ئەمگەك كۈچى چىقىرىپ ، ھەقسىز ياردەم بېرىدۇ . لېكىن ، ئابدۇرەھمان خاتىپ ساقىيىپ ئىككىنچى يىلى ئەتىيازدا ھېچ كىشىگە مەسلىھەت سالمايلا «ھەزرەت مازار» نىڭ ۋەخپە يەرلىرى بىلەن ئۆز زېمىنلىرىنى تېرىيدىغان دېھقانلارنى خىش قۇيۇشقا ، «ھەزرەت سۇلتان» نىڭ ۋەخپىلىرى ھەم شەيخ ھەبىب بۇزرۇكۋارنىڭ ئەتراپىدىكى تېرەكلەرنى كېسىشكە بۇيرۇدى . ئالتىن ئاتۇشنىڭ

www.uyghurkitap.com

شىمالىدىكى تەختىيۇندىن تارتىپ شەرقىدىكى سول ئىبرىق (شورئېرىق) قىچە، مەيىي، تېتىردىن تارتىپ كىچىكىمز، ۋاق - ۋاققىچە ھەر خىل ھۇنەرۋەنلەرنىڭ ئاقساقىلى ئارقىلىق تامچى، ياغاچچى، مىمارلارنى يىغىپ، ئۆي ياساشقا تۇتۇندى. ھۆكۇمەتنىڭ سىلىقى چۇشسە ياكى ھۇنەرۋەن كېرەك بولسا، ئاقساقال ئۇلارنى باشقۇراتتى.

ئابدۇرەھمان خاتىپ يېڭى ئۆيگە ئىشلەۋاتقان ئۇستىلارنىڭ يېمىكى ھەم خىراجەتلىرى ئۈچۈن، ۋەخپە تېرىغۇچى دېھقانلارنى ئالدىن ئىجارە تۆلەشكە مەجبۇرلىدى. دېھقان سالىھ ئاخۇن:

— خاتىپ ئاخۇنۇم، ھازىر «ئۆرۈك سېرىقى، ئەر سېرىقى» دەيدىغان چاغ تۇرسا، قايسى ئاشنى تۆلەيمىز. ئارپا، بۇغداينى ئورغىچە تاقەت قىلغان بولسىلا ئوبدان بولاتتى، — دېۋىدى، خاتىپ غەزەپلىنىپ:

— بىزگە كەلگەن مۇسىبەتكە ئىنسانلا ئەمەس، ھايۋاننىڭمۇ رەھمى كېلىدۇ. سەن نائىنساپ شۇنداق گۇرەنلىك قىلامسەن؟ ھازىر قولۇڭدىكى يەرنى تاپشۇر! سەن ۋەقە تاراش بىزنىڭ ئۆي ياسىشىمىزغا قارشى ۋەقە ياساپ، ۋەخپە تېرىغۇچىلارغا ھۇنەر ئۆگەتمەكچى بولۇۋاتىسەن. خۇدا خالىسا، تۇتۇش قىلغان بۇ خەيرلىك ئىشىمىزدىن يانماي، جايلارنى بىزگە لايىق ئىچكىرى - تاشقىرى ھويلا قىلىپ پۈتكۈزۈپ، يېڭى جايغا لايىق توي قىلىش نىيىتىدىمەن، — دەپ ئۇنى سۈردى.

سالىھ ئاخۇن بۇ گەپنى ئاڭلاپ نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي بىر ھازا تۇرۇپ قالدى. خاتىپنىڭ گەپلىرىدىن تەڭلىكتە قالغان دېھقانلار قورقۇشۇپ، يەيدىغان ئاشلىقلىرىنى ئەكەلگىلى تۇردى. مەشھەدتىكىلەر گويا ئابدۇرەھمان خاتىپنىڭ ئۆيىنى كۆيدۈرۈۋەتكەندەك قورقۇپ، ھەممە ئەر خەق بىرى لاي، بىرى سۇ، بىرى خىش، بىرى ياغاچ ··· توشۇپ، ھەتتا كۆشۈكتىمۇ سۇ توشۇپ، بالا بولغان بۇ ئۆيگە تۇتۇش قىلىشتى.

مەشھەدلىكلەردىن بىرى بۈگۈن بىرنەچچە تامچىنى ئۆيىدە

يانقۇزسا ، يەنە بىرى ياغاچچىنى ، ئەتىسى ئۇستىلارنى چۇشلۇككە قىچقىرسا ، كەچلىككە يەنە نەچچىسى دېۋەيلەپ مېنى كىم قىچقىرىدۇ دېگەندەك تۇرۇشى پۇتكۇل مەھەللە كوي ، ھەمسايىلەرنى بىزار قىلدى ۋە يېمەكتىن ئايرىدى . بۇ ئالۋان ۋە مېھمانلاردىن بالدۇرراق قۇتۇلۇش ئۈچۈن ، يۇرتتىكى ئولتۇر ـ قوپ ھەممەيلەننىڭ كىچە ـ كۈندۈز دېمەي ، ھارغاننى بىلمەي «ئىشنى بالدۇرراق تۈگەتسەك ، سېلىق بالدۇرراق تۈگەرمىكىن» دېگەن ئويىنى خاتىپ ئۆزىچە تەرىپلەپ ، سىرتتىن كەلگۈچىلەرگە :

— بىزنىڭ كىملىكىمىزنى بۇ قېتىم خالايىقنىڭ ئىخلاسىدىن بىلدۇقكى ، ئۇلار ھارغان ـ تالغاننى بىلمىدى . ھەر كۈنى ئەل كەسپۇ ھەبىبۇللا ① بولغۇچى كاسىپلارنى تالىشىپ ئۆيىدە قونىدۇردى ، بىزنىڭ خانىمىزدا ئاسقان قازاننىڭ غىزاسى مەدىكارلارغا قالدى . ھەمسايىلەر يېمەكنى ئۇستاملارنىڭ ئاغزىدىنمۇ ، ئارقىسىدىنمۇ تىقتى . بۇ ھەممىسى بىزنىڭ ئىلگىرى ئەلگە قىلغان ئاتىدارچىلىقىمىز ، خەير ـ ئېھسانىمىزدىندۇر . ياخشىلىققا ياخشىلىق ، «ئادەم ئەتكەنگە تەزىم ئەت» دېگەن مانا شۇ ـ دە ، — دېگىنىچە ئىككى يېنىغا ئىرغاڭلاپ ۋە كۆرەڭلەپ ، كېرىلىپ كەتتى ، — بىزنىڭ ئۆي ياسىغىنىمىزنى ئاڭلىغان ھەربىرلىرىدەك كىشىلەر قۇرۇق قوشۇقنىڭ ئېغىز يىرتىدىغانلىقىنى بىلىپ ھېچقايسىسى قۇرۇق كېلىشمىدى ، — دېدى .

① كەسپۇ ھەبىبۇللا — «كەسىپ ئىگىسى خۇدانىڭ دوستى» دېگەنلىك .

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

توققۇزىنچى باب

ۋىسالغا ئېرىشىش كويىدا

1

گۈلخۇمارنىڭ بىلى سۇنۇپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ياش تەنىنىڭ ھاياتىي كۈچى ھەم تېڭىقچىنىڭ ماھارىتى بىلەن بۇ يىلنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئۇ ماڭالىغۇدەك بولدى ۋە غەيرەتكە كېلىپ، يېڭى ئۆي ئۈچۈن ئېسىلىدىغان چۈچىلىق لۆڭگىنىڭ ئۈچىغا يۆگەيدىغان ۋە كەشتە تىكىدىغان مەشۇت يىپ ئۈچۈن زۆھرە بىلەن بىللە بازارغا چىققاندا، زۆھرە گۈلە سېتىۋاتقان نورۇزنى كۆرۈپ، گۈلخۇمارنى نوقۇدى. گۈلخۇمار زۆھرەگە قاراپ:

— نېمە؟ — دەپ سورىدى.

— نېمە بولاتتى. شاۋاز قارىينىڭ جان كۆيەر دوستى نورۇز ئاخۇن ئاۋۇ يەردە ئولتۇرۇپ گۈلە سېتىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ، قارىمنىڭ ھالىنى ئۇقساق دەيمەن.

رومال ئىچىدىكى گۈلخۇمار شاۋاز قارىينىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپلا گەپ قىلالماي، بوغدىيىكىدىن بوغۇۋالغاندەك خىتىلداپ يىغلىغىلى تۇردى.

— يۈرە، — دەپ ئۇنىڭ قولىدىن سۆرىدى زۆھرە ۋە، — مەن دەيما؟! — دەپ سورىۋىدى، گۈلخۇمار «ماقۇل» دېگەندەك

قىلىپ باش لىڭشىتتى .

— ئەسسالام ، — دەپ نورۇزغا سالام قىلدى زۆھرە رومال ئىچىدە تۇرۇپ .

— ئۆزلىرى كىم بولىدىلا ؟ — دەپ سورىدى ھاڭ - تاڭ بولۇپ قاراپلا قالغان نورۇز .

— بىز دوستلىرىنىڭ دوستى بولىمىز ، بىلمىدىلىما ؟ — دېدى زۆھرە يېقىنراق كېلىپ .

— دوستۇمنىڭ دوستى ؟ ... — نورۇز ھەيرانلىق دەرياسىغا چۆمۈلدى .

— شاۋاز قارىينىڭچۇ ؟ — دېدى شوخ ۋە چېچەن زۆھرە .

— ماۋۇ مېنىڭ كالۋالىقىمنى ، — دېدى نورۇز دۇدۇقلىنىپ ، — ماۋۇ يانلىرىدىكى گۈلخۇمار خېنىم ئوخشىمامدۇ ؟ پەقەت بايقىماپتىمەن ، — ئۇ گۈلخۇمارغا قارىدى ، — ھەر نېمە بولسا بەللىرى ياخشى بوپقاپتۇ . ئانام بىلەن ئەپروزىخان سىلىنى كۆرگىلى بارغاندا ، بىز بەك ئەنسىرىگەنىدۇق . خۇدانىڭ ياخشىلىقى بىلەن مۇشۇنچىلىك بولاپتىلا .

— ئەپروزىخان دېگەن كىم ئۇ ؟

— ئۇ شاۋاز قارىينىڭ ئانىسى .

— ئانىسى ؟

— ھەئە ، سىلىنىڭ بەللىرى سۇنۇپ كەتكەن چاغدا ، ئۇلار ئاتلاپ ئانا - بالا ئىككىيلەن مۇشۇ يەرگە كەلگەن . شاۋاز قارىي ئۆزى سىلىگە مۇلاقەت بولالماي ، ئانىسى بولسىمۇ سىلىنى كۆرۈپ كەلدى ، سىلىنىڭ ئەھۋاللىرىنى كۆرۈپ جېنى - تېنى ئۇۋۇلۇپ ، يەنە قايتىپ كېتىشتى .

— ھازىر شاۋاز قارىي نەدە ، نېمە ئىش قىلىۋاتىدۇ ؟ ئەھۋالىنى بىلىشكە ، ئىككىلىك خەت ئېلىشقا بولامدۇ ؟ — دەپ سورىدى تەسلىكتە گۈلخۇمار رومال ئىچىدە تۇرۇپ .

— بولىدۇ ، بولمامدىغان . مەن خۇدايىم بۇيرۇسا مۇشۇ ھەپتە ئىچىدە بېرىپ ، كۆرۈشۈپ سىلىگە ئۆز قەلىمىدىن ئىككى-

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

لىنىڭ خەت بىلەن خەۋەر ئېلىپ كېلىسەن ، — دېدى نورۇز .
گۈلخۇمار يېقىنراق كېلىپ ، ئالدى - كەينىگە بىر قارىۋې-لىپ :
— خۇدا ھەققى شۇنداق بولسۇن ۋە شۇنداق دېسىلىكى ، شاۋاز قارىينىڭ قولىنى تۇتمىغۇچە ، ھېچبىر نامەھرەم بىگانە ئەر كىشىنىڭ قول ئۇچىنى تۇتمىغايمەن ، — دەپلا ئۇنى بوغۇلۇپ ، كۆز يېشى تۆكۈلدى .

*　　　*　　　*

شاۋاز قارىي مەرھۇم ئانىسى ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن ، ھېچ بىر كىشىگە ئېغىز يېرىپ گەپ - سۆزمۇ قىلماي ، ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى . ئانىسىنىڭ قىرقى تۈگىگىلى 30 كۈن بولسىمۇ ، ئۇ چاچ - ساقاللىرىغا ئۇستىرا تەگكۈزمىدى . ئەل - يۇرت بۇ ھالىنى كۆرۈپ ، بەزىلىرى «يامان بولدى ، قارىيقۇرئان يىگىت ئىدى» دېيىشسە ، بەزىلىرى «ئاشىق بولدى» دەپ مىيىقىدا كۈلۈشتى . شاۋاز قارىي بۇ گەپ - سۆزلەرگىمۇ ئۇن تارتمىدى . بىر كۈنى ئاخشىمى ئۆيدە تەنھا ئۇيقۇسى كەلمەي ، ئۆيان ئۆرۈلۈپ - بۇيان ئۆرۈلۈپ ياتقان مەھەلدە يىراقتىن چېلىنىپ كەلگەن راۋابنىڭ ساپئېرىق پەدىسى ئۇنىڭ يۈرەك تارىغا جۈپ زەخمەك ئۇرغاندەك تەڭ تىترىتىۋەتتى .

ھويلاڭدىكى ئۈجمەڭنىڭ ،
بىر شاخى راۋاب بولدى .
سەن يارىمنىڭ ئىشقىدا ،
يۈرەك - باغرىم كاۋاپ بولدى .

ھەر شەنبە چىقىپ يەيتتىم ،
مەي باغلىغان ئۈجمەڭنى .

بۇ شەنبە چىقالمادىم ،
نە قىلاي غېرىبلىقنى .

ساپىئېرىق پەدىسى تۈگىگەندىن كېيىنلا ، ئاتۇش پەدىسىگە يۆتكەپ ئوقۇدى :

ئاتۇشنىڭ يولى يامان ،
توشۇيدۇ ئوتۇن ـ سامان .
نادان باللار بىلمەيدۇ ،
ھەممىدىن كۆيۈك يامان .

بۇ ئاينىڭ كۈنى ئوتتۇز ،
مېنىڭ تاپقىنىم توققۇز .
...

راۋابنىڭ دەردلىك ساداسى ئۇنى جايىدىن دەس تۇرغۇزدى ـ دە ، ئۆيىدىن ھويلىغا ، ھويلىدىن تالاغا چىقتى . قارىسا ، راۋاب چالغۇچىلار ئىشەكلىرىگە مىنىشىپ ، ئۇلۇغ يول (ئالتۇن ئاتۇش يولى) تەرەپكە بۇرۇلدى . شاۋاز قارىي تاشقارقى ئىشىكنىڭ لوكىسىنى ئېتىپ ، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ماڭدى ، ئەمما ئۇلار يىراقلىشىپ كەتكەچكە ، قۇمال تاغنى ئۇدۇللاپ كېسىپ چىقىپ ئارقىسىدىن يېتىشىمەن دەپ تاغقا چىقتى ، تېنەپ ـ تەمتىرەپ تاڭ ئاتقۇچە ماڭغان يولى 100 غۇلاچتىن ئاشمىدى . ئۇ ئىلاجسىز كەينىگە يېنىپ قايتىپ كەلدى ـ دە ، «ئۇھ» دەپ ئۆيگە كىرىپ ئۆزىنى تاشلاپ ياتقانچە لايدەك چاپلىشىپ ئۇخلاپ كەتتى .

شاۋاز قارىي چۈشىدە يەنە گۈلخۇمارنى كۆردى . ئۇنىڭ ئارام بېغىدا ئايدىڭ كېچىدە ئۇنىڭ كەينىدىن قوغلايمەن دەپ يۈگۈرۈپلا ئويغىنىپ كەتتى . شاۋاز قارىي «ئەستاغپۇرۇللا» دەپ بېشىنى ئىككى قولى بىلەن چىڭ سىقىپ ياتتى . ئەتىسى چارشەنبە كۈنلۈ-

كى ئۇ چايمۇ ئىچمەي ، ئاغزىغا بىر بۇردا نانمۇ سالماي ، قولىغا مىتىن ۋە كەتمەن ئېلىپ ، لەڭگەرنىڭ ئۇدۇلىدىن ئالتىن ئاتۇش تەرەپتىكى لەڭگەرگە بىر يول ئېچىشنى نىيەت قىلىپ ، سەھەردىن باشلاپ تۇتۇش قىلدى . شاۋاز قارىي ھەر قېتىم مىتىن ئۇرغاندا تاغدىن گۈمبۈرلىگەن ئاۋاز ئاڭلىناتتى . يوغان ـ يوغان تاش پارچىلىرى گۈمبۈرلەپ چۈشەتتى ، ھاڭلار تىندۇرۇلاتتى . شۇ ئەسنادا تاغ چوققىسىدا بىرەيلەننىڭ قارىسى كۆرۈنۈپ ، بارغانسې-رى يېقىنلاشتى . قولىدا ئۇزۇن ھاسا تايىقى بار بىر بوۋاي شاۋاز قارىيغا ئۇدۇللاپ يېقىن كەلدى ۋە «ئەسسالامۇئەلەيكۇم ، ھارما ئوغلۇم» دەپ تىنچلىق ـ ئامانلىق سورىغاندىن كېيىن :

— ئوغلۇم ، شىجائىتىڭ بەك چوڭ تۇرىدۇ . بۇ تاغنىڭ قورسىقىدىن يېرىپ نەگىچە بارماقچىسەن ؟ — دەپ سوردى .

شاۋاز قارىي كۆڭلىكىنىڭ پېشىنى قىستۇرۇپ ، مىتىنىنىڭ سېپىنى تۇتقان ھالدا ، ئۇ كىشىگە قاراپ :

— جېنىم ئاتا ، مەن يولدىن ئاداشقان ، يول تاپالمىغان بىر ناتىۋانمەن . ئىرادە قىلىمەنكى ، مۇشۇ تاغنى يېرىپ يول ئاچسام ، چېچىم ئاقارغۇچە ئالتىن ئاتۇش تەرەپكە يول ئېلىپ چىقىپ بىر ساھىب دىلدارنى ئۇچرىتارمەنمۇ دېگەن ئىرادىدىمەن ، — دېدى .

— ئوغلۇم كامال تاپ ، — دېدى ئۇ كىشى يېقىن كېلىپ ، — نىيىتىڭ يولدىشىڭ بولسۇن ، ئەمما ، بۇ ئىشتا يۇرت ۋە ئېلىڭ بىلەن ھەمنىيەتمۇسەن ؟

شاۋاز قارىي يەرگە قاراپ بىرئاز تۇرغاندىن كېيىن :

— ياق ، ئۆزۈم قىلىۋاتىمەن ، — دېۋىدى ، مويسىپىت ئۇ-نىڭغا ھاسىسى بىلەن كۆرسىتىپ تۇرۇپ :

— «يۇرتنىڭ ئېتىنى ، كىشىنىڭ لەقىمىنى خىزىر قويىدۇ» دېگەن گەپ بار . بۇ تەرەپتىكى قۇمالتاغنىڭ ئاغزىنىمۇ لەڭگەر دەيدۇ ، ئالتىن ئاتۇش تەرەپتىكى ئاغزىنىمۇ لەڭگەر دەيدۇ . لەڭ-گەر دېگەن «دەم ـ ئارام ئالىدىغان ئارامگاھ ، قونالغۇ» دېگەنلىك

بولىدۇ . كونا شەھەر [1] دىن ھېرىپ كەلگەندە لەڭگەردە ئارام
ئېلىۋېلىپ قۇمالتاغ ئىچىگە كىرسە ، ئالتىن ئاتۇشتىن كەلگەندى-
مۇ يەنە لەڭگەردە ئارام ئېلىپ قۇمالتاغقا كىرىدۇ . ھەر ئىككى
لەڭگەرنى قەدىمدە ئۆتكەن ئىككى ئەزىز ساقلاپ ياتقان . بەشكې-
رەمدىكى لەڭگەرنى ئۇلۇغ سۇلتانەمنىڭ ئوغلى ئەھمەد بۇغرا
پاچچىمنىڭ نەۋرىسى سۇلتان مىچى ئاتام ساقلايدۇ . ئۇلار گۆھەر-
دىنمۇ ئەزىز بۇ يۇرتنىڭ مۆتىۋەرلىرىدۇر . سەن ئاۋۋال بەشكېرەم
لەڭگەردىن ئالتىن ئاتۇش تەرەپتىكى تاغ ئاغزى لەڭگەرنى ئۇدۇل-
لاپ كۆرۈپ چىق ، ئاندىن ئىككى لەڭگەرگە ئۇدۇللاپ يول ئاچ-
قىن . بۇ ئىشىڭغا جەزمەن ئۇلۇغ تەڭرى يار بولغۇسىدۇر . ئەم-
ما ، ئەلدىن ئايرىلىپ ، تەنھا ئۆزۈم قىلىمەن دېيىشىڭ ماھال
گەپ . ئادەملەرگە ئارىلاشماستىن ، يالغۇزلۇقنى سۆيۈش ، جەمئى-
يەتتىن قېچىش ئەقىلگە مۇۋاپىق ئىش ئەمەس . ئادەملەر بىر -
بىرىگە موھتاج . ئۆزئارا مۇناسىۋەت پەيدا قىلىنمىسا ، ئىش چالا
قالىدۇ .

تۇتقىن ، جەمئىيەت ئېتىكىن تۇتقىن ،
ھېچ بىر ئىش يالغۇزلۇق بىلەن پۈتمىگەن .

مەن ئالتىن ئاتۇشتىن كوناشەھەرگە كەلگۈچە ئوڭئېرىقنى
ئايلىنىپ يولنى تۈگىتەلمەي بىئارام بولۇپ كېتەتتىم . ئېشەكتە
ئولتۇرۇۋېرىپ بېلىم قېتىپ كېتەتتى . بۇ بىرنەچچە يىلدىن بېرى
ئىككى لەڭگەرنى ئۇدۇللاپ مېڭىپ ، يولنىڭ ئىككى ھەسسىسىنى
قىسقارتتىم . شۇڭا ، مەن ئۇزاقتىن بۇيان ئارزۇ قىلغان ياخشى
نىيەتكە سەن بەل باغلاپسەن . كەل ئوغلۇم ، سەنمۇ قىلغىن ،
مەنمۇ قىلاي . بىللە چاپايلى ، بۇ يولنى بىللە ئاچايلى . سېنىڭ
بۇ خالىس ئىخلاسىڭغا ، پەرھادتەك غەيرىتىڭگە مەنمۇ قوشۇلاي ،

---

[1] كونا شەھەر — قەشقەر شەھىرىنىڭ بۇرۇنقى ئاتىلىشى .

ئەلمۇ قوشۇلسۇن ، — دەپ شاۋاز قارىينىڭ قولىدىن مىتىنىنى ئېلىپ «بىسمىللا ، ئاللاھۇئەكبەر » دەپ تاغقا ئۇردى ، تاغ يىمىرىلدى .

بۇ كۆنى بىرنەچچە غۇلاچ يول ئېچىلىپ ، ئىش ئاجايىپ ئاۋۇدى . بوۋاي ھارسا مىتىنىنى قارىي ئالدى ، قارىي ھارسا كەتمەننى بوۋاي ئالدى . ئۇلارنىڭ غەيرىتى تاغنىمۇ تەسىرلەندۇردى . كەچ بولغاندا بوۋاي :

— ئوغلۇم ، مەن جەزمەن ئاۋۋال بەشكېرەملىكلەرگە ، ئاندىن ئاتۇشلۇقلارغا سىنىڭ ھىممىتىڭنى خەۋەر قىلىمەن ، يۇر ، كەچ بولدى ، بىز «سۇلتان مىچى ئاتام» دا يېتىپ تاڭلا سەھەر كېلەيلى ، — دەپ مازارلىققا كېلىپ يېتىشتى .

شاۋاز قارىي ھارغىنلىقتىن ئۇخلاپ كەتتى . ئۇ سەھەر ئۇيقۇدىن بېشىنى كۆتۈرسە ، بوۋاي ياتقان ئورنىدا كۆرۈنمىدى . شاۋاز قارىي يەنە مىتىن ۋە كەتمەننى يەلكىسىگە سېلىپ ، ئۆزى ياسىغان يولنى بىلەن ھۇزۇرلىنىپ مېڭىپ ، توسۇلغان تاغ تۈۋىگىچە بېرىپ ، ئاندىن ئالىقىنىغا تۈكۈرۈپ مىتىنىنى ئېلىپ تاغقا زەرب بىلەن ئۇردى . تاش پارچىلىرى ئۇچقانچە بويلاپ كەتتىگە دومىلاپ باردى . تاغدىن دومىلىغان ئاشۇ پارچىلار ھازىرمۇ چاقماق دەرياسى بويىدا ئۆز ئەينى تۇرماقتا .

شاۋاز قارىينىڭ قۇمالتاغنى يېرىپ ئالتىن ئاتۇش تەرەپكە يول ئېلىۋاتقان خەۋىرى ئاۋۋال ئىتلە كەتتىگە ، ئاندىن بەشكېرەمگە ۋە ئالتىن ئاتۇشنىڭ لەڭگەر ، تېتىر ، مەيىسلەرگە ، بارا — بارا پۈتكۈل ئاتۇش دىيارىغا تارقىلىپ كەتتى . يۇرتتىكىلەر بۇ خەۋەردىن تەسىرلىنىپ كۆرگىلى كېلىشتى . ئىتلەلىكلەرنىڭ باشلامچىسى نامەت شاۋاز قارىينىڭ قۇمالتاغنى يېرىپ ئالتىن ئاتۇشقا يول ئېلىۋاتقان خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، جامائەت ئالدىدا :

— شاۋاز قارىي تېپىلمايدىغان ياخشى يىگىت ، شۇڭا بۇ ياخشى ئىشقا تۆتۈش قىلىپ ، ھىممىتى بىلەن ھەممىمىزنى قايىل

قىلدى . ئانىسى ئۆلۈپمۇ بىر پۇلغا قەرزدار بولمىدى . يەنە تاغدى-سىنىڭ ئۆلۈمىنى چىرايلىقچە ئۇزاتتى . رازىقنىڭ ، تاغىسىنىڭ ، ئۆزىنىڭ يەر - باغلىرىغا ئۆلە - تىرىلىشىگە قارىماي ئىشلەپ كۆكەرتتى . ئەمما ، غانجۇغاندىن كېلىدىغان ئاق سۇ ھازىر ئازى-يىپ ، قۇرغاقچىلىق باشلانغىلى ، ئەل - يۇرت قاغجىرىغىلى تۇردى . ئۇنىڭ قىلغىنى ياخشى ئىش ئىدى . ئۇنىڭ ئەپى ئەۋلادى ئۆلۈپ ، ئۆزى ئوتقا تاشلانغان قىلدەك كۆيۈپ تولغىنىۋاتسىمۇ ، ھازىرمۇ يەنە ياخشى ئىش قىلىپ ، ئەل - يۇرتنىڭ ئاسايىشلىقى ئۈچۈن ، يار ۋىسالىغا يېتىشنىڭ يېقىنلىقى ئۈچۈن ، بۇ ياخشى نىيەتنى ئۆزگە يار قىپتۇ . ئۇ جاپا تېغىنى ئۆزى تەنھا قېزىۋاتسا ، بىز ئاڭلاپ يارلاشمىساق بولارمۇ ؟ يۇرۇڭلار ! ھەممىمىز ئۇنىڭ باشلىغان ئىشىغا مەدەت بېرەيلى ! — دېگەنىكەن . پۈتكۈل بەشكې-رەم خەلقى قوزغىلىپلا كېتىپتۇ . قېرى دېمەپتۇ ، ياش دېمەپتۇ . قولىغا نېمە چىقسا شۇنى ئاپتۇ . خالايىق بېرىپ كۆرسە ، شاۋاز قارىينىڭ قىلغان ئىشىغا ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمىگۇدەك بوپ-تۇ . ئەل - يۇرت «سۇلتان مىچى ئاتام» نىڭ ئۇدۇلىدىن باشلاپ ئېچىلغان يول بىلەن مېڭىپ ، ئىككى ئاش پىشىمدا قارىينىڭ قېشىغا بېرىپتۇ . ئۇ ھەر قېتىم تاغقا مېتىننى ئۇرسا تاغدىن پارچىلانغان تاشلار گۇمبۇرلەپ ئۆرۈلۈپ ، ھاڭ - قاپتاللارنى تولدۇرۇۋېتىپتۇ .

نائۇمىد بولما يىگىت ، غەيرەت بىلەن ئىشقا كىرىش ،
بول ئۇمىدلىك ، تىنماي ئىشلە ، ئىززەت - ئابرۇيغا ئېرىش .

كەلگەنلەر شاۋاز قارىيدىن ھال - ئەھۋال سوراپ بولۇپلا ، ئارقا - ئارقىدىن تەڭلا ئىشقا تۇتۇشۇپ ، تاغنى زەرب بىلەن ئۇرۇپ پارچىلاپ ، قورام تاش ، داڭگاللارنى يۇدۇپ كۆتۈرۈپ ئىشلەپ ، ئۇنىڭ غەيرىتىگە غەيرەت ، روھىغا روھ قوشۇپتۇ . بۇنى ئاڭلىغان لەڭگەرلىكلەر ئابى ئاش ، تېرىق - تالقانلىرىنى كۆتۈ-

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

رۇپ كېلىپ ئۇلاردىن بەكرەك تۇتۇش قىپتۇ .

2

شۇ ئارىدا يولۋاسخان ئۆزىنى «خان» دەپ ئېلان قىپتۇ . ئۇ يېڭى تەرتىپ تۇرغۇزماق بولۇپ ، خانئۆيگە كېلىدىغان سۇنىڭ كېمىيىپ ، قۇرغاقچىلىق ئاپتى باشلانغانلىقىنى باهانە قىلىپ ، غانجۇغاندىكى ئارا بولاقتىن ئېلىنغان ئاق سۇ ئۆستىڭىنىڭ دۆڭ- لىنىشىپ كەتكەن ، يار ئالغان جايلىرىنى چېپىشقا ، ئېتىشكە يار- لىق چۈشۈرۈپتۇ . خان ئەلنى يەنە هاشارغا هەيدەش ئۈچۈن مىر- غەزەپ (غەزەپ ئىگىسى جاللات) لىرىنى يۇرت - يۇرتقا ئەۋەتىپ- تۇ . جاكارچىلار خاننىڭ يارلىقىنى ئېلان قىلىپتۇ :

بازاردىكى ئادەملەر ، باغدا پىشقان بادام‍لار ،
ئاڭلىمىدىم دېمەڭلار ، كېيىن پۇشايمان يېمەڭلار .
خان قىلدى ئەلگە يارلىق ، قىلىڭ پەرمانبەردارلىق ،
خاننىڭ ئەمرى ۋاجىپتۇر ، (خان هەممىگە ساهىپتۇر)
خانغا تەزىم هەسەنات . بەر مۇهەممەد سالاۋات .

دەسلەپ جاكارچىلار يۇرت - بازارلارنى ئارىلاپ يۈرۈپ خان يارلىقىنى يۇقىرىقى مەزمۇن بويىچە خالايىققا ئېلان قىپتۇ . تۆگى- گە مىنگەن جاكارچى خان يارلىقىنى كاناي قىلىپ يۆگەپ ئوڭ قولىدا بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ ، يۇقىرى ئاۋاز بىلەن ئىككى يېنىغا نۆۋەت بىلەن قاراپ ئېلان قىپتۇ . ئۇلاردىن ئىتلە ، لەڭ- گەرگە كەلگەنلىرى بۇ يەردە بىرمۇ ئەر كىشىنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپ ، خوتۇن خەقلەرنى يىغىپ سوراپتۇ . ئۇلار «بىلمەيمىز ، خاننىڭ هاشىرىغا كەتتى» دەپتۇ . ياساۋۇللار باشلىقى «يالغان ئېيتتىڭ» دەپ خوتۇنلار جامائەسىنى قىيىن - قىستاققا ئاپتۇ . ئۇلار يەنە «بىلمەيمىز» دېگەنىكەن . باللارنى يىغىپ ئۇلارنى

ئالداپتۇ . بالىلارمۇ بىلمەيدىغانلىقىنى ئېيتىشىپتۇ . ياساۋۇللار سەردارى مىرغەزەپ قولىدىكى سۆڭگۈ بىلەن ئۈچ ياشلىق بالىنىڭ دۈمبىسىدىن سانجىغانچە ئاسمانغا دەس كۆتۈرۈپ خوتۇنلارنىڭ ئالدىغا ئەكېلىپ بالىنى تاشلاپ ، ئەگەر راست گەپنى دېمىسە ، ھەممىنى ئوت قويۇپ ياكى ئەرلىرى ئورنىغا ئاپىرىپ ئۆزىنى ئىشلىتىدىغانلىقىنى ئېيتقاندىن كېيىن ، ئەر خەقلەر قۇمالتاغ ئىچىدە يول ياساۋاتقانلىقىنى ئېيتىشىپتۇ .

سىپاھلار دەرھال ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ ، تاغ ئىچىگە كىرسە ، يۇرت ـ يۇرتتىن كەلگەن كارغا يارايدىغانلار شۇ يەردە ئىكەن . ئۇلارنى كۆرۈپ خاننىڭ يارلىقىنى ئېيتىپ ، بۇ كىشىلەرنى ھاشارغا بېرىشقا دەۋەت قىپتۇ . يول ياساۋاتقانلاردىن بەزىلىرى تۇنۇگۈن تېخى ھاشاردىن يانغانلىقىنى سەۋەب قىلىپ كۆرسىتىپ ئۆزرە ئېيتىشىپتۇ . ياساۋۇللار غەزەپناك بولۇپ ، ئات ئۈستىدە تۇرۇپلا ساغداقلىرىدىكى ئوقيا ۋە قامچىلىرى بىلەن ئۇلارنىڭ ئاغزىغا ئۇرۇپتۇ . بۇنى كۆرگەن نامەت چىدىيالماستىن ، سىپاھلار سەردارى مىرغەزەپنىڭ بېشىغا چەنلەپ قولىدىكى تاشنى شۇنداق ئۇرۇپتىكى ، ئۇ ئاتتىن مۇئەللەق چۆشكەنچە يەر قاساپ ، جېنى جەھەننەمگە يول ئاپتۇ . ئاڭغۇچە يىراقراقتا تۇرغان ياساۋۇل ئات ئۈستىدە تۇرۇپ ئوقيانى بەتلەپ چىلتىسىنى قويۇپ بەرگەنىكەن ، يا ئوقى «ۋىژ» قىلىپ نامەتنىڭ سول كۆكسىدىن تېشىپ ئۆتۈپ ، پېيىغا يەتكەندە توختاپ قاپتۇ . ئۇنىڭ كۆكسىدىن ئاققان قان تاشلارنى ياقۇت رەڭدە بوياپتۇ .

نامەتنى بۇ ھالدا كۆرگەن ئەل ـ يۇرت دەرغەزەپ بولۇپ ، قولىدىكى مېتىن ، كەتمەن ، پالتا ، تۆمۈر ۋە تاشلارنى كۆتۈرۈشۈپ سىپاھلارغا تەڭلەپ ئۇرغىلى ۋە ئاتقىلى تۇرۇپتۇ . پەرىشان ھالدا قاچقان سىپاھلار ۋە ياساۋۇللار قايتىش يولىدا لەڭگەر ۋە ئىتلە كەنتلىرىگە كىرىپ مال ـ ۋارانلارنى بۇلاپ ـ تالاپ ، ئۆيلەرنى كۆيدۈرۈپ ، بېرىپ خانغا ئەرز ـ داد ئېيتىپتۇ . خان قازى ، ۋۇززات ۋە خاتىپلارنى يىغىپ ، بۇ ئىككى يۇرتتىكى-

لەرنى نېمە قىلىش لازىملىقىنى سورىغانىكەن ، قازىلار : «پادىشاھى ئىسلامنىڭ ئەھكاملىرىغا قارشى بولغۇچىلار باغى دېيىلىدۇ . ئۇلارنىڭ ئۆزى ئۆلۈمگە ، مال - ۋارانلىرى تالان - تاراج قىلىنسا ۋابال بولمايدۇ» دەپ پەتىۋا بەرگەندىن كېيىن ، خان پەتىۋاغا مۇۋاپىق ئالتىن ئاتۇشتىكى ئۆزىنىڭ سادىرلىرىغا يارلىق بېرىپ ، ھەر ئىككى تەرەپتىن بىرنەچچە يۈز ئاتلىق سىپاھ ، سەرۋازلار قورشاپ كېلىپ ، ئۇلارنى ھەيدىگەنچە غانجۇغان ئارا بۇلاق ، ئاق سۇ دەرياسىنىڭ بېشىدىكى تاغ ئىغىزىغا ئاپىرىپ ، بىرنەچچە يىلغىنچە «باغىلار» دېگەن نام بىلەن ئىشلىتىپ ، قارشىلىق كۆرسەتكەنلەرنىڭ پۇت - قوللىرىنى باغلاپ ، دەرياغا تىرىك تاشلاپ ، يار ئالغان جايلارنىڭ شەرتى ئۈچۈن بېسىپ ، زور دىشۋارچىلىقلارنى كۆرسىتىپ ۋەيران ، سەرگەردان قىلىۋەتتى .

شاۋاز قاري «پۇتكۇل ئەلنىڭ خانىۋەيران بولۇشىغا مېنىڭ باشلىغان ئىشىم سەۋەبكار بولدى» دەپ ، دوست ، ئاغىنە ، تۇغقان ۋە ئەل - يۇرتىنىڭ تاپا - تەنىسىدىن ھەم غەرەزلىك دەشنام ، ھاقارەتلەردىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ، يىراق يەرلەرگە كېتىپ ئۆلۈكىنى كۆرسەتمەسلىكنى ئويلىغانىدى . كېيىن ئۇ ئۆزىگە هاي بېرىپ : «بۇ مېنىڭ ۋەتىنىم ، ئۆز ۋەتىنىمدە ، ئۆز تېغىمدا ، ئۆز ئېلىمدە كەلگەن مۇنچىلىك رىيازەتنى چىداپ كۆتۈرەلمىسەمنىڭ ، گۈلخۇمارنىڭ ۋەسلىگە نەدە يېتىسەن؟ مەن ئەمدى ھەممە كۈچۈم بىلەن مېنى دەپ ئۆلگەن دوستۇم رازىق ، تاغام سالىھ قارىيئاخۇن ، يىگىتۋېشى نامەتنىڭ روھىي ھۆرمىتى ئۈچۈن ، ھاشارغا كەلگەنلەرنىڭ بارلىق مۇشەققەتلىرىنى زىممەمگە ئېلىپ يار ۋىسالىغا يېتىش ئۈچۈن ، پەرھاد تاغ يېرىپ ، سۇ كەلتۈرۈپ كوھى چارنى گۈلىستانلىقتا ئايلاندۇرغىنىدەك مەنمۇ ئۆز يۇرتۇم بەشكېرەمنى تەشنالىقتىن قۇتۇلدۇرۇشۇم لازىم» دەپ ، قەھرى - جەھلى بىلەن دەريانى چاپقىلى تۇرۇپتۇ .

شاۋاز قارىينىڭ يېڭى كارامىتى ئارا بۇلاقتىكى بارلىق «باغى» لارنى ھەيران قالدۇرۇپتۇ . يۇرتتىكى ئۈچ يىللىق قۇرغاق-

چىلىق تۇگەپ ، سىمابتەك سۇ ئۆركەشلەپ بىرىپ ، بەشكىرەمدى-
كى ھەرقايسى كەنتلەرنىڭ يەر ۋە باغلىرىنى قاندۇرۇپ ، ئاندىن
خانئۆي ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى يەر - زېمىن ، باغ - ۋارانلارغا
ئۆركەش ياساپ شارقىراپ - غارقىراپ ئېقىپ بىرىپتۇ . مۇشۇ
يىلدىكى سۇچىلىق بىلەن خانئۆي باغلىرىنىڭ يان تاملىرىدىكى
نان جىگدىلەرنىڭ كۆپلۈكىدىن دەسسەپ ماڭغىلى بولماپتۇ . قۇم-
باغ ، سايباغلارنىڭ ئەنجۈر ، ئۈزۈمى ، لەڭگەرنىڭ ئۆرۈكلىرى ،
ئىتلەنىڭ قوغۇن - كۆكچىلىرى ، بويلىنىڭ يۇمىلاق ۋە سوقا
چىلانلىرى ، كۇكاڭنىڭ پىستەلىرىنى يېيىشكە ئېغىز تېپىلماپتۇ .
مەمۇرچىلىق تولۇپ تېشىپ ، ئاشلىقلار ئاشا - تاشا بوپتۇ . بۇ
خەۋەر خانغا يەتكەندىن كېيىن ، «باغى» لارنى ئەپۇ ئومۇمىي
قىپتۇ . «باغى» دېيىلگەنلەرنىڭ ساقلىرى ئاغرىقلارنى ، ياشلىرى
قېرىلارنى يۆلەپ ، ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كەپتۇ . ئۆلگەنلەرنىڭ
ھاياتلاردىن كۆپلۈكى ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىققان خوتۇن بالا -
چاقىلىرىنىڭ يىغلىغانلىرى كۆلگەنلەردىن كۆپرەك ئىكەنلىكىدىن
بىلىنىپتۇ .

شاۋاز قارىي ئىتلەگە كىرگەندە قېرى ئانىلاردىن تارتىپ
ياش ، ئوماق بالىلارغىچە ھەممىسى بېشىدىن پۇتىغىچە تاۋاپ قىپ-
تۇ . ئۇنى قوللار سىلاپتۇ ، يۈزلەر كۆلۈپ بېقىپتۇ ، كۆزلەر
ياشلار بىلەن يولىغا سۇ سېپىپتۇ . دادىسىدىن يېتىم قالغاندىن
كېيىن ئانىسى ئەپروزىخان بېقىپ ، يىگىت كامالىغا يەتكۈزگەن
ئانا ماكانىنىڭ ئىشىكى ئالدىغا كەلگەندە ، شاۋاز قارىينىڭ ئالدىغا
يا ئانىسى ، يا تاغىسى ، يا دوستى رازىقلارمۇ چىقماپتۇ ، ھەتتا
ئۆزى لوكىنى ئېتىپ كەتكەن ئىشىكمۇ ئېچىلماي ، ئۇنىڭدا قانا-
ئەتسىز ئۆمۈچۈكلەر شىكار ئۈچۈن تارتقان تورلىرى ۋە چۇشۇر-
گەن ئوۋلىرى بىلەن بىللە قوشۇلۇپ ماكان تۈتۈپ يېتىشقانلىقىنى
كۆرۈپ ، كۆڭلى يېڭىدىن بۇزۇلۇپتۇ ، بېشى پىرىرىدە قېيىپتۇ .
شاۋاز قارىي ئارقىسىغا يانغانچە قۇمالتاغقا قاراپ مېڭىپ ، تاغ
ئۈستىگە ئۆرلەپتۇ . ئۇ ئارقىسىغا قاراپ : «ھەي مېنىڭ تۇغۇلۇپ

ئۆسكەن دىيارىم بەشكېرەم . ساڭا مەن پاتمىدىم» دېگەندە ، ئەمدى يېتىۋاتقان قۇياش ئۇپۇقتا ھىجىيىپ كۈلۈپ تۇرغانىكەن .

قولىغا سېۋەتلەردە پىشقان ئەنجۈر ، قولتۇقىغا ساپسېرىق قوغۇن ، ياغلىقلاردا قاتلىما بىلەن ئاق تالىنىڭ شىڭگىل ئۈزۈملىرىنى كۆتۈرۈپ كەلگەنلەر ، چۆچۈرە ، پولۇ ، قايماق پوشكىلى ، ھورنان ... ئەكەلگەن تونۇش - بىلىشلەر قاتار تۇرۇشۇپتۇ . تاغ يولى تەرەپتىن قوي پادىلىرىنى ھەيدەپ كەلگەن ئىككى بالا شاۋاز قارىينىڭ تاغ ئۈستىگە قاراپ كېتىۋاتقانلىقىغا گۇۋاھلىق بەرگەندىن كېيىن ، ھەممىسى «گۈلخۇمارغا چىن ئاشىق بولمىسا ، ئۈچ يىلدىن بېرى ياتمىغان ئۆيىدە يەنە بىر كۈنمۇ تۇرماي ، گۈلخۇمارنىڭ يۇرتى ئالتىن ئاتۇشقا قاراپ ماڭامدۇ؟ ئۇلار جاھاندا ئۆتكەن يەتتە ئاشىق - مەشۇقنىڭ سەككىزىنچىسى ئوخشايدۇ» دېيىشكەن ۋە ئەكەلگەن يېمەكلىك ، نەرسە - كېرەكلىرىنى ئۇ ئۆيىدە يوق بولغىنى ئۈچۈن ياندۇرۇپ كېتىشكەن .

ئىشق - ئەڭ نازۇك ، ئەڭ ئەۋرىشىم ، شۇنداقلا سىرلىق ھېسسىيات ، ئىنسان قەلبىنىڭ ئۆركىشى . ئۇ بەزىدە پىنھان ، بەزىدە ئاشكارا ، بەزىدە يېقىملىق ۋە گۈزەل كۆرۈنىدۇ . ئۇ ئىشق ئەھلىگە گاھى ھىجران ئازابى ئاتا قىلىدۇ ، ئىشق يولىدا جان پىدا قىلغۇچىلارغا ، پاك ئىشقنى قەدىرلىگۈچىلەرگە ۋىسال لەززىتىمۇ ئاتا قىلىدۇ . ئىشق ئەھلى جاپادىن زارلانمايدۇ ، بەلكى ئىشقنىڭ پۈتمەس - تۈگىمەس كۈچ - قۇدرىتى ئارقىلىق مۇشەققەتنى يېڭىپ كۆزلىگەن مەنزىلگە يېتەلەيدۇ .

3

«ھەزرەت سۇلتان» مازىرىغا زىيارەتكە كەلگەنلەر ئادەتتە مەشھەدلىكلەرنىڭ ئۆيىگە تۆت - بەشتىن تارقىلىپ قوناق بولاتتى . يەكشەنبە كۈنى ئالتىن ئاتۇشقا چىقىپ قونۇپ ، ئەتىسى دۈشەنبە كۈنى بازاردا سەيلە قىلىپ ، كېچىچە قايتىدىغان قىزىلبو-

يىلىق ئۇرايىم كاۋاپ [①] قاتارلىقلار چوماق ـ كالتەكلىرىنى پەيزاۋات ھارۋىسىغا بېسىپ كېلىپ ، ئەھمەد سەھھابچىنىڭ دۇكىنى ئۇدۇلىدىكى سارايغا چۈشەتتى . چەكمەن ـ چوتادىن تىكىلگەن پۇل خالتىسىنىڭ يانپېشىدا ساڭگىلاپ تۇرۇشى ئۇلارنىڭ ناشايان ئىش قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرەتتى .

بۈگۈن دۈشەنبە بازار كۈنى بولۇپ ، ئەھمەد سەھھابچى ئەتىگەندە دۇكاننى ئېچىپ ، ئىچىنى تازىلاپ ، كىتابلارنىڭ توپىلىرىنى سۈرتۈپ ، قېقىشتۇردى . شۇ چاغدا ، شاپاق دوپپىسىنى قىسىتۇرۇپ كىيگەن ، چاپانىنىڭ چەپ يېڭىنى چىقىرىپ ئوڭ دولىسىغا تاشلىۋالغان ، بېلىنى مايسىرەڭ شايى بەلۋاغدا باغلاپ چۈچىلىرىنى ئالدىغا كەلتۈرگەن پەيزاۋاتلىق ھېلىقى نوچىلار ئۇدۇلىدىكى سارايدىن چىقىشتى . ئەھمەد سەھھابچى ئۇلارغا زوق ـ شوخ بىلەن قاراپ تۇراتتى ، سۆلەتلىك بىر كىشى كېلىپ :

— ھەي ، مۇقاۋىچى بۇرادەر ، — دېدى .

ئەھمەد سەھھابچى قارىسا ، يۇرتىنىڭ كاتتىسى نادىرخان خوجا ئىكەن .

— كەلسىلە خوجام ، قېنى مەرھەمەت ، — دەپ ئولتۇرۇشقا ئورۇندۇق قويۇپ ، ئۇنىڭدىكى توپىنى ئۇزۇن چاپىنىنىڭ پېشى بىلەن ئېرتتى ۋە قايتا سۆلكەت بىلەن تەكلىپ قىلىپ ، ھال ـ ئەھۋال سوراپ بولغاندىن كېيىن ، كېلىش سەۋەبىنى سورىدى . نادىرخان خوجام ئارقىسىدا ئورالغان كىتابنى كۆتۈرگەن چاكىرىنىڭ قولىدىن كىتابنى ئېلىپ ، يېشىۋېتىپ :

— بۇ كەمياب كىتاب ئەبۇل غازى بەتىنى رەھمەتۇللائەلەيھى رەھمە ئۆز قولى بىلەن يازغان «تەزكىرەتۇلبۇغرا» بولۇپ ، خانىمىزدا ساقلىنىپ كەلگەنىكەن . توي مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆينى يىغىشتۇرغاندا چىقىپ قالدى . قارىسام ، بىر ئاز پەجمۇدە بولۇپ

---

① ئۇرايىم كاۋاپ — ئەينى چاغدىكى ئاتۇش سەيلىسىدە ئالتە چىشلىق توپاقنى بىر قېتىمدىلا كاۋاپ قىلىپ يەپ بولغان كىشىمىش .

www.uyghurkitap.com

قاپتۇ . شۇڭا ، قىششقىلغا ئەكەلدىم . مۇقاۋىلاپ تۈزەتسەك ، — دەپ كىتابنى سۇندى .

ئەھمەد سەھھابچى كىتابنى ئېلىپ ، ئىچىنى ۋاراقلاپ كۆزـ لىرىگە سۈرتتى ۋە :

— مەن ئۆز كەسپىمدە سابىر بولغان 40 نەچچە يىل مابەينىدە خەتتى ئەرەبى ، خەتتى پارىسى ، خەتتى كۇفى ، خەتتى ئىبرانى ، خەتتى نەسخى ① نۇسخىلىرىدا يېزىلغان نۇرغۇن ئەسەرلەرنى كۆرگەن . لېكىن ، مۇنداق گۈزەل خەت ـ پۈتۈكنى كۆرمەپتىكەنـ مەن . ئەبۇل غازى بىننى مۇھەممەد ھەزرەت «جامال قارشى» ئۇنۋانى بىلەن مەشھەدنىڭ شەرقىدىكى «ھەزرەت سۇلتان مەدرىـ سەسى» ② دە تەھسىلى كامالەت ھاسىل قىلىپ ، سۇرراھ دىۋانىغا تولۇقلىما يازغان زاتتۇر . ئۇ كىشىنىڭ يەنە مۇنداق ئەسىرى بارلىقىنى ئەمدى ئۇقتۇم ، — دېدى .

ئەھمەد سەھھابچى خەتتاتلىقنى ياخشى چۈشىنەتتى ، لېكىن ماۋۇ سۆھبەتدىشى بولسا قىلچە خەۋەرسىز ئىدى . شۇڭا ، بۇ مەسىلىدە نادىرخان خوجا بىلەن ھەمسۆھبەت بولۇشنى ئورۇنسىز چاغلىغان ئەھمەد سەھھابچى گەپنى باشقا ياققا بۇرىدى :

— خوجام ، جانىبلىرىنىڭ تويى ئىشىنى يەيمىز دەپ ، ئوچاق ـ مورىلارنى چاپلاپ ئەتكەندۇق ، لېكىن كالا گۆشىدىن بىر بەزمۇ تەگمىدى . بۈگۈن ئۆزلىرى يەنە توينىڭ گېپىنى دەپ قالدىلا . ئۆي كۆيۈپ كەتسىمۇ ، توي كۆيۈپ كەتمەس ـ ھە .

— ئارى ، توي كۆيمەيدۇ . ئەمما ، ئوغلۇم سۇنئوللا خوجام بىزنى دورىغان بالا بولماپتىكەن . سىلى بازاردا ئۇزاقتىن بار ،

---

① ئەرەب ئېلىپبەسىدىكى ھۆسنخەتلەرنىڭ نۇسخا ـ شەكىللىرى .

② بۇ مەدرىسەگە ئۆز دەۋرىدە قەشقەر ، يەكەن ، خوتەن ، تۇرپان ، كۇچا ، ئاقسۇ ، قومۇل... دىن ئىلىم تەلەپكارلىرى كېلىپ ئوقۇغان . ئاش ـ تامىقى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان مازىرىنىڭ ۋەخپە كىرىمىدىن چىقىم قىلىنغان . دىنىي دەرسلەر ، تارىخ ، جۇغراپىيە ، ئاسترونومىيە ، تەبىئەتشۇناسلىق ، ئىلمىي تىب ، جەرراھلىق ؛ ئۈۋەن سىنىپلىرىدا ئابدۇراھمان جامى (1414 ـــ 1492) نىڭ «كۇللىيات جامى» ، نەۋائىنىڭ «خەمسە نەۋائى» ، شەيخ سەئدى (1203 ـــ 1292) نىڭ «بوستان» ، «گۇلىستان» ناملىق ئەسەرلىرى قوشۇپ ئوقۇتۇلغان .

بىزنىڭ بالىلىق ، ياشلىق چاغلىرىمىزنىمۇ ، ئويان ـ بۇيان تاما۔ شالىرىمىزنىمۇ ئوبدان بىلىسىلە ، ياشلىقىمىزدا يۇرت ئىچىدە بىز قولىنى تۇتمىغان تەگتۇش چوكان ـ جۇۋانلار يوق ھېسابتا . ئەمما ، ئوغلىمىزنىڭ مىجەزى بەك بوش تۇرىدۇ .

— ھا ، ھا ، ھا ، ھا ··· شۇنداق خوجام ، — دېدى ئەھمەد سەھھابچى پەيتنى كەلتۈرۈپ ، — سىلىنىڭ سۇنئۇللا خوجام سىلىنىڭ ھەممە زانىلىق قەرزلىرىنى بىر كۈندە خارج قىلىد۔ غان ، نېسىنى بېرەلەيدىغان ئاق تۇمشۇق بالا بوپتۇ . دوستلىرى۔ نىڭ «ئۇ ئەگەر گۇلخۇمارغا ئۆيلىنىپ قالسا ، قانداق ئەھدىسى۔ دىن چىقىپ نەپەقە تەمىنات يەتكۈزۈپ بېرەر» دەپ ، قايغۇرۇشۇ۔ ۋاتقانلىقىنى ئاڭلىدىم .

نادىرخان خوجا بۇ زۇۋاندارااز سەھھابچىغا گەپ قىلىپ پايدا ئېلىشتىن كۆرە ھەمىشە زىيان تارتىدىغانلىقىنى بىلىپ :

— شۇڭا ، سىلىگە گەپ قىلمايمەن ئەمەسمۇ ، — دەپ ، ئورنىدىن تۇرۇپلا كەينىگە قارىماي كېتىپ قالدى .

قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ دەسلەپكى دەۋرىدە ، يەنى 11 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئالتىن ئاتۇش مەشھەدتە مۇدەررىس جا۔ مالىددىن قەشقەرىنىڭ دەرس باشلىشى بىلەن تەسىس قىلىنغان «ھەزرەت سۇلتان مەدرىسەسى» دە ئوقۇغانلاردىن بىر بۆلىكى ئالىم بولغاچقا ، تەسەۋۋۇپ ئېقىمىنىڭ زىيانلىق تەرەپلىرىدىن خەلقنى توسقان . شۇڭا ، ئالتىن ئاتۇش خەلقىدە خوجا ، سوپىلارنى ياخشى كۆرمەيدىغان ، ئۇلارغا ئاشۇ ئەھمەد سەھھابچىدەك مەسخى۔ رە كۆزى بىلەن قارايدىغان پسىخىكا يېتىلگەن .

ئۇستۇن ئاتۇش ئېكىساقتىكى «سۇلتان ئەجەم» مازىرىغا نۇرغۇن يەر ـ زېمىن ، سۇ ۋەخپە قىلىنغان . بۇ يەرگە نەرسە ئېلىپ كېلىدىغانلارمۇ كۆپ . ئېيتىلىشىچە ، بۇ مازارنىڭ شەيخى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ھەبىب ئەجەم ئىراقنىڭ بەسرە شەھىرىلىك بولۇپ، ئۇستازى ھەسەن بەسرى ئىكەن. ھەبىب ئەجەم بىر كېچىسى چۈشىدە ھەزرىتى ئەلى بىلەن كۆرۈشكەن، ئۇنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئائىلىسىدىكىلەر، 40 سوپىسى ۋە نۇرغۇن مۇرىتلىرى بىلەن كەلگەن ھەبىب ئەجەم ئۇستۇن ئاتۇش ئىكىساقتىكى «سۇلتان ئەجەم» مازىرىغا شەيخ بولغان. خانىقا قۇرۇلۇشىنى قىلغاندا ئۇنىڭ 40 سوپىسى قاتناشقان، خانىقا ياغاچلىرىنى قومۇشلۇق دېگەن جايدىن قارا پالۋان دېگەن سوپى باش بولۇپ ئەكەلگەنىكەن. بۇ خانىقادا ھەبىب ئەجەمگە مۇرىت بولغان كىشى 1002 نەپەر. ئۇلاردىن 10 كىشى ۋايىغا يەتكەن، ئىككى كىشى خەلىپە بولغان. شىئە مەزھىپىدىكى نامەلۇم ئاپتور تەرىپىدىن پارس تىلىدا يېزىلغان «تەزكىرەتۇل ئەۋلىيا»[①] دا: «شەيخ ھەبىبنىڭ ھۇزۇرىدا قۇرئان ئوقۇلسا، ئۇ قاتتىق يىغلايتتى. ئولتۇرغان كىشىلەر: ‹سىز ئەجەمدۇرسىز، قۇرئاننى بىلمەيسىز، نېمە ئۇچۇن يىغلايسىز؟› دەپ سورىسا، شەيخ ھەبىب: ‹مېنىڭ تىلىم ئەجەم، دىلىم ئەرەب› دەپ جاۋاب بەرگەن» دېيىلگەن.

قەشقەر كاتتىلىرى مەسلىھەتلىشىپ: «يۇرتىمىزغا ھەبىب ئەجەم دېگەن شەيخ كېلىپ، تەسەۋۋۇپلۇق بىلەن شۇغۇللىنىپ، خەلقنى يولدىن چىقىرىپتۇ. بىز ئۇنىڭغا ئىشىنى يىغىشتۇرۇش توغرىسىدا گەپ قىلايلى. ئەگەر ئۇنىمىسا، ئۇنى ھەيدەيلى» دېيىشكەن. بۇ مەسلىھەت بويىچە بىرقانچە شاگىرتلىرى بىلەن چىققان بىر دانىشمەن كىشى شەيخ ھەبىب بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇنىڭغا مۇرىت بولۇپ كەتكەن، ئارقا ـ ئارقىدىن بىرقانچە قېتىم چىققان كىشىلەرمۇ مۇرىت بولۇپ كەتكەن. شەيخ ھەبىب ئەجەم

① بۇ تەزكىرىنىڭ ھەبىب ئەجەمگە مۇناسىۋەتلىك 6 ـ بابىنى ناسىر ئىبىن مىرخىلىل پارس تىلىدا كۆچۈرۈپ قالدۇرغان. ئۇنى ئۇستۇن ئاتۇش دېھقانلار كەنتىدىن سەلەي داموللاھاجىم (1894 ـ 1957) 1938 ـ يىلى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلغان.

1231 ـ 1232 ـ يىللىرى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇستۇن ئاتۇش خەلقى خانىقا پائالىيەتلىرىگە ئانچە قىزىقمىغان. يېقىنقى يىللارغىچە ئالتىن ئاتۇشتا سوپىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار ناھايىتى ئاز بولغان.

سۇلتان ئابدۇرەشىدخان قول بەرگەن پىر ـ ئۇستازى خوجا مۇھەممەد شېرىپ (1) ئۇچۇن يەكەن، قاغىلىقلاردا خانىقا ياسىتىپ بېرىشتىن سىرت، ئالتىن ئاتۇش مەشھەد كەنتىدە تۆت خانىقا ياسىتىپ، خادىم بەلگىلەپ بەرگەن. ھەر ھەپتىنىڭ پەيشەنبە كۈنى ۋە جۈمەدىن كېيىن، سوپىلار بۇ خانىقالارغا يىغىلىپ پائالىيەت ئېلىپ بارغان بولسىمۇ، بىراق باشقا يۇرتلاردىكىگە ئوخشاش كۆپلىگەن كىشىلەرنى ئۆزىگە قارىتالمىغان...

بازار كۈنى كەچتە ئەھمەد سەھھاپچى دۇكاننى ئېتەي دەپ تۇرغاندا، شاۋاز قارىي جۇلجۇل كىيىنگەن، چاچ ـ ساقاللىرى ئۆسكەن ھالدا ئۇنىڭ ئالدىغا «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دەپ كىرىپ كەلدى. ئەھمەد سەھھاپچى جاۋاب سالام قايتۇردى ـ يۇ، لېكىن بىر ئاز سەمىرىپ قالغان شاۋاز قارىينى تازا تونۇيالماي بىر پەس قاراپ تۇردى. دەرۋەقە، ھەربىر كىشى ئاۋۋال تاشقى قىياپىتىگە قاراپ قوبۇل قىلىنىدۇ. كېيىن ئەخلاق ـ پەزىلىتىگە قاراپ تەقدىرلىنىدۇ. مانا، ئەھمەد سەھھاپچىمۇ ئۇنىڭ ئىككى دولىسىدىن چىڭ تۇتۇۋېلىپ قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپ، ئۆيىگە بىللە ئەكەتتى ۋە دەرھال ئوغلىنى ئەۋەتىپ نورۇزنى قىچقارتىپ كەلدى. ئۇچەيلەن بازار ئاخشىمى ئېرىك قوي گۆشىدە سېلىنغان شورپا ۋە ئاتۇش چۆپىنى تاناۋۇل قىلىشقاچ ھۇزۇرلۇق سەرگۇ-

---

(1) خوجا مۇھەممەد شېرىپ سەيلا — ھازىرقى قازاقىستاننىڭ چىمكەنت دېگەن يېرىدە تۇغۇلغان بولۇپ، سەئىدىيە خانلىقىدا 10 يىل تۇرغان. «سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان» تەزكىرىسىدە: «سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ قىزى تۇركەن خاتۇن سۇلتان ئىلىك مازىغا ياتلىق قىلىنغان. بۇ كىشىدىن بىر قىز تۇغۇلۇپ بالاغەتكە يەتكەندە، ئۇنى كامالىددىن دېگەن كىشىگە، يەنە بىر قىزنى سەمەرقەنتلىك جالالىددىننىڭ ئوغلى ماھاۋۇددىنگە بەرگەن. ئۇنىڭدىن خوجا مۇھەممەد شېرىپ تۇغۇلغان. خوجا مۇھەممەد شېرىپنىڭ ئانىسى زۇلەيخا بېگىم ئىدى» دېيىلگەن. خوجا مۇھەممەد شېرىپ بولسا، ئاپپاق خوجا (ھىدايىتۇللا ئىشان) نىڭ بوۋىسىدۇر.

زەشتلىرىنى سۆزلەشتى . ئەھمەد سەھھابچى بۇگۈن نادىرخان خوجىنىڭ قولىدىكى ئىبسىل تارىخىي كىتابىنى شىرازلاش (مۇقاۋىلاش) ئۈچۈن دۇكانغا كەلگەندە ، پەيت ئۆتكۈزمەي ئۇنىڭ يۈزىگە دېگەن ئەھۋالنى سۆزلەپ كېلىپ :

— ئاڭلىشىمچە ، ئۇنىڭ گۈلخۇمارنى ئېلىپ بېرىمەن دەۋاتقان ئوغلى سۇنئۇللا خوجا ئەرلىكىنى يوقاتقان ھوسبەشلەردىن ئىكەن . نادىرخان خوجا ياش ۋاقتىدا پاھىشىۋاز ئادەم بولغىنى ئۈچۈن ، نومۇس قىلماي بۇ ئىپلاس كەسپىدىن پەخىرلەنگەندەك قىلدى . مەنمۇ دەرھال ئۇنىڭغا «سەن ئۇنداق ئەسكىلەردىن بولساڭ ، ئوغلۇڭ مۇنداق ئەسكىدىن» دەپ ، ئۇلارنىڭ شەرمەندىلىكىنى يۈزىگە ئۇردۇم ، — دېدى .

نورۇز بىلەن شاۋاز قارىي قورساقلىرىغا سانجىق تولۇپ كەتكۈچە تولغىنىشىپ ، قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ : «تازا جايىغا چۈشكەن ، ھازىر جاۋاب بولۇپتۇ» دېدى . ئەھمەد سەھھابچى سىرتقا چىقىپ كەتكەن چاغدا ، نورۇز مەشھەد بازىرىدا گۈلخۇمارنىڭ ئۆزى بىلەن ئۇچرىشىپ ، شاۋاز قارىينىڭ ئەھۋالىنى بىلىشكە مۇنتەرىزلىكىنى ، قارىينىڭ قولىنى تۇتمىغۇچە ھېچقانداق نامەھرەم ئەر كىشىنىڭ قول ئۈچىنى تۇتمايدىغانلىق ئىرادە - نىيىتىنى تەكرار بىلدۈرۈپ ، قارىيدىن ئىككىلىك خەت سورىغانلىقىنى ، ئۆزىنىڭ «كېلەر ھەپتە جاۋاب يەتكۈزىمەن» دەپ ۋەدە بېرىپ ئەتىسى بەشكېرەمگە بارسا ، قارىي «باغى» بولۇپ ، ئارا بۇلاقتا سورگۈن قىلىنغان ئەھۋالنى ئاڭلىغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى .

— مەن گۈلخۇمارنى كۆرۈشكە ئاسان ھەم يېقىنراق دەپ ، قۇمالتاغ ئۈستىدىن مېڭىپ توغرا لەڭگەرگە چىقىمەن دەپ بىرنەچچە قېتىم يولدىن ئادىشىپ تەمتىرەپ قالدىم . مەن تاغ ئىچىدە تېنەپ يۈرگەندە ، ھەتتا ئادەم دېسە ئادەم ئەمەس ، جەرەن دېسە جەرەن ئەمەس ، ئاجايىپ بىر مەخلۇقنى ئۇچراپ تېنىم ئەيمەندى .

شاۋاز قارىي سۆزلەۋاتقاندا ، ئەھمەد سەھھابچى كىرىپ كەلدى . ئۇ سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇۋەردى :

— ئاخىرىدا مەن بىزنىڭ لەڭگەر كەتتىدىن سىلەرنىڭ لەڭ-
گەر كەتتىگە ئۇدۇللاپ يول ئېلىۋاتقاندا ، بىزنى خاننىڭ سىپاھلى-
رى سۇر - توقاي قىلىپ «باغى» لار دەپ غانجۇغانغا ئەكەتتى .
بەختىمىزگە ئاق سۇ دەرياسى مەۋج ئۇرۇپ ، خانئۆينىڭ
بۇلۇڭ - پۇچقىقىدىن بەشكىرەمنىڭ يىغىئاۋاتلىرىغىچە لەبالەب
سۇغا قېنىپ ، يەل - يېمىش ، زەل - زىرائەتلەرگە ، ئۆي -
ۋارانلار ، خاننىڭ داخۇركالۋا ئامبارلىرىغا قەدەر تولۇپ ، مۇشكۇ-
لىمىزگە ئاسايىشلىق يۈزلەندى . شۇنىڭدىن كېيىن ئەپۇ ئومۇمىي
بولۇپ ، سىلەر بىلەن يۈز كۆرۈشۈپ ، دىدار قۇرۇشمىقىمىز دىدار
نېسىپ روزى بولدى . بۇ ئولۇغ كەلگەن ئىشلار خۇددى «ياخشى
گۆشتىن ياخشى شورپا» بولغىنىدەك خەيرى خاسىيەتلىك بولدى .
ئەگەر يەنە سۇ كەلمەي ، ئىلياس ئەلەيھىسسالام سۇنى تارتىۋەتكەن
بولسا ، كۆرىدىغىنىمىز كۆرمىگەندىن كۆپ بولاتتى . ھەر ھالدا
ئىككى كەتتىنىڭ غانجۇغانغا بارغان كىشىلىرىدىن ھايات يېنىپ
كەلگەنلىرى ھەشمىشكە ① گە تەڭ دېسەم لاپ بولار ، چارەك②
كە تەڭدەك تۇرىدۇ . مەن ئۈچ يىلدىن بېرى مۇشۇنداق كارامەت-
لەرنى كۆرۈپ ، يۇرتقا كەلسەم ، بىزنىڭ يۇرت گويا بىر گۆرىس-
تانلىق بولۇپ ، ئۇ يەردىكىلەر خۇددى زاراتگاھلىقتىكى ئۆلۈكلەر
كېپەنلىكىنى دولىسىغا ئارتىپ چىقىپ بىزنى ئىستىقبال قىلىۋات-
قاندەك ، ھەممىسى قېرى خوتۇن ، ئۆلارنى كۆرۈپ ، پۇتكۇل -
ئىچ - باغرىم شۇررىدە ئېقىپ كەتكەندەك بولۇپ ، «كۆزۈممۇ
كۆرمىسۇن» دەپ تاغدىن ئېشىپ ، ئاۋۋال قۇمالتاغقا تەزىم قى-
لىپ ئۇنى ئايلىنىپ ، تاغنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئالتىن ئاتۇش
تەرەپكە تەلمۈرۈپ ، گۇلخۇمارنىڭ ھىجران پىراقىدا كۆزۈمدىن
يامغۇردەك قان - ياشلار ئاق قۇزۇپ ، ۋىسال ئارزۇسىدا تەلپۈن-
دۇم . ئۇنىڭ ئىشق - مۇھەببىتى مېنى بۇ ئازاب ۋە سەرسانلىقلار-

① ھەشمىشكە — سەككىزدىن بىر .
② چارەك — تۆتتىن بىر .

غا گىرىپتار قىلدى . ئەگەر ئۇنىڭ ۋىسالىغا يېتەلمەي ھىجران ئازابىدا بۇ دۇنيادىن كەتسەم ، مېنىڭ قەبرەمدىن جىسمىمدىكى ئۇنىڭغا بولغان ئىشق ـ مۇھەببىتىم مېھرىگىياھ سۈرىتىدە ئۈنۈپ چىقىپ ، ئۇنىڭ ھەربىر بەرگى زۇۋانغا كېلىپ ، مېنىڭ پىراق دەشتىدە چەككەن جاپا ـ رىيازەتلىرىمنى ۋە بۇ يولدا ئاقتۇرغان قان ـ ياشلىرىمنى بىرمۇبىر بايان قىلغۇسى . مەن بىرقانچە يىلدىن بېرى مانا شۇنداق ئازاب ـ ئوقۇبەت ، يوكلەرنى ئۈستۈمگە ئارتىپ سىلەرنىڭ قېشىڭلارغا كەلدىم . سىلەرگە دەرد ـ ئەھۋا- لىمنى تۆككەندىن كېيىن يەلكەمدىكى يۈك يەڭگىپ ، ھاردۇقۇم چىقتى ، — دەپ ئاۋازىنى قويۇۋېتىپ ، بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى .

ياشلار ئىككى قۇۋۋەتنىڭ ، ئەقىل ۋە نەپسنىڭ تەسىرى ئاستىدا بولىدۇ . ئەقىل تەسىرى غالىب كەلسە ، ئۇلار ھەر تۈر- لۈك قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ چىقىدۇ . راھەت ۋە پاراغەتكە ئېرى- شىدۇ . ئەگەر نەپسنىڭ تەسىرى غالىب كەلسە ، بۇنداق ياش پالاكەت ۋە ھالاكەتكە دۇچار بولىدۇ . ئەھمەد سەھھابچى بىلەن نورۇز بولۇپ ئۆتكەن تۈرلۈك ۋەقەلەرنى مىسال كەلتۈرۈپ ئۇنىڭ- غا تەسەللىي بەردى . ئەھمەد سەھھابچى تارىخ كىتابلىرىنى كۆپ ئوقۇغان ، ھەربىر سۆزىدە كىتابتىن ، تارىختىن مىسال ئالىدىغان بىلىملىك كىشى ئىدى . ئۇ سۇلتان ئابدۇرەشىدخان قەدىمى- كى ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى ئەخلاق ـ پەزىلەتلىرىگە سەمىمىي ۋارىسلىق قىلىپ ، «غەيرىي» بىر ئىش قىلغانلىقىنى سۆزلەپ مۇنداق دېدى :

— ئەينى چاغدا ، خانىدانلار ئائىلىسىنىڭ ئۆز نەسەبىدىكى- لەردىن باشقىلارغا ئۆيلىنىشى ياكى قىز بېرىشى ئۆز جەمەتى ئۈچۈن ئەيدىي «ھاقارەت» دەپ سانىلاتتى . ئابدۇرەشىدخان

«ھەممىمىز ئادەم ئاتا بىلەن ھەۋۋا ئانىنىڭ بالىلىرى» دەپ، بۇرۇنقى خانلارنىڭ قائىدىلىرىنى بۇزۇپ، «قارىچۇق» دەپ قارىلىدىغان دېھقان قىزى ئامانىنساخاننى ئەقىدە ـ نىكاھىغا ئېلىشى ئوردىدا زور غۇلغۇلىغا سەۋەب بولغان. لېكىن، خان ئۆزىنىڭ كۆزقارىشىدا چىڭ تۇرۇپ، يارلىق ۋە سۆھبەت سورۇنلىرىدا خوتۇن ـ قىزلارنىڭ پەزىلەت، خىسلەت، خىزمەتلىرىنى ئىنچىكىلەپ كۆرسىتىپ ئۆتكەن. توي خۇتبىسىگە «... ئەللىكتىن بىرى خانغا تەيىن تاپتى» دېگەن ئىمزانى قوشۇپ، يىگىت ـ قىز ئىككى تەرەپنىڭ رازىلىقى بىلەن بولغان توي خىراجىتىنىڭ ئىككى پىرسەنتى دۆلەت خەزىنىسىگە تەۋە بولۇش تۈزۈمىنى ئېلان قىلىپ ئىجرا قىلغان.

ئەخلاقىي پەزىلەتلىرىمىزنىڭ غۇرۇرى بولغان سۇلتان ئابدۇرەشىدخان زامانىسىدا، «ئىبرالشىمىز» دەپ مەھكىمىلەرگە بارىدىغانلار ئەلدە ناھايىتى ئاز بولغان دېيىلىدۇ. چۈنكى، ئاياللار مەسىلىسىدە سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ئىنساپ ۋە ئادالەتنى قايتا ـ قايتا تەكىتلەپ، ئاياللارنىڭ ئورنى ۋە ئىمتىيازىغا مۇناسىۋەتلىك خېلى كۆپ ئەمەلىي ئىشلارنى قىلغان. تۆۋەندىكى ھېكايەت ئاشۇ دەۋردىكى ئەر ـ ئاياللىرىمىزنىڭ ئائىلە مۇناسىۋىتىنىڭ دەلىلى:

ھۈسەيىن بۆزچى ھەر پەيشەنبە كۈنى ئەتىگەندە بىر ھەپتىدىن بۇيان توقۇغان خاملىرىنى يول چاۋىرى بىلەن «ئىسرىق» لاپ، بازارغا ئاپىرىپ ئېلىشىغا ساتاتتى، ئاندىن يىپ بازىرىغا بېرىپ، ھەپتىلىك تىرىكچىلىككە تۇشلۇق يىپ سېتىۋالاتتى. ئاشقان پۇلغا ئۇن ـ ياغ، سەۋزە ـ گۆش، تۇز قاتارلىق نەرسىلەرنى ئېلىپ

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

قايتاتتى . يېقىندىن بۇيان ھۆسەيىن بۆزچى ھېرىپ - ئېچىپ ئىشىكتىن كىرسە ، خوتۇنى زىلەيخان بۇرۇنقى چاغلاردىكىدەك ئېرىنىڭ ئالدىغا خۇش چىراي چىقىپ ، ئۇنىڭ قولىدىن نەرسە - كېرەكلەرنى ئالمايدىغان بولۇۋالغانىدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە زىلەيخان ئاخىرقى تۇغۇتىدىن كېيىن قاپىقىدىن قار ، كىرپىكىدىن مۇز تۆكۈلىدىغان بولۇپ قالدى . بۇنى ئاز دەپ ھەممىشە ئېرىدىن پۇلنىڭ ھېسابىنى ئېلىپ ، پۇل ساندا ئېگىز - پەسلىك كۆرۈلسە ، جېدەل قىلاتتى .

بىر بازار كۈنى بازاردىن بالدۇرراق قايتقان ھۆسەيىن بۆزچى ھويلا ئىشىكىدىن كىرىشىگىلا ، نېرۋىسى ئاجىزلاپ قالغان زىلەيخان ئېرىدىن خام سانتقان پۇلنىڭ ھېسابىنى ئالسا ، 16 تەڭگە كەم چىقىپتۇ . شۇنىڭ بىلەن زىلەيخان «پۇل نەگە كەتتى ؟» دەپ ئېرى بىلەن جېدەللىشىپتۇ ، جېدەل ئەدەپتۇ . ھېرىپ - ئېچىپ كەلگەن ھۆسەيىن بۆزچى تەسلىكتە يۇدۇپ كەلگەن نەرسىلىرىنى تاشلاپتۇ - دە ، ئاچچىقىغا پايلىماي ، خوتۇنىنى مۇشت بىلەن بىرنى ئۇرۇپتۇ ، ئاندىن ئۆيىدىن چىقىپ ئۇدۇللا ئوردىغا كەپتۇ . خەلقنىڭ چوڭ - كىچىك ئەرز - دادلىرىنى ئۆزى ئاڭلاپ ، ئۆزى بىر تەرەپ قىلىشقا ئادەتلەنگەن سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ھۆسەيىن بۆزچىنى قوبۇل قىلىپ ، ئۇنىڭ ئەرز - دادىنى سوراپتۇ .

ھۆسەيىن بۆزچى : «خوتۇنۇم بىلەن ئارىمىزدا مۇھەببەت قالمىدى . خانىمىزدا جېدەل - ماجىرادىن باشقا ئارامخۇدا ، خاتىرجەم ئولتۇرىدىغان كۈن يوق . ماڭا دائىم تاپا - تەنە قىلىدۇ ، دەشنام بېرىدۇ ، مەندىن ھېساب ئالىدۇ . شۇڭا ، ئېرالىشىپ كېتىشنى نىيەت قىلىپ ، ھۇزۇرلىرىغا داد ئېيتىپ كەلدىم»

دەپتۇ . سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ئۇنى ئۆز يېنىغا ئولتۇرغۇزغاندىن كېيىن ، مۇنداق دەپتۇ : «خوتۇنلىرىمىز ھەمىشە بىزنىڭ دەككە-مىز ۋە ئاچچىقىمىزنى كۆتۈرسە ، تاپا - تەنىلىرىمىزگە چىدىسا ، خام كۆتۈرۈپ كىرگەن يېمەكلىرىمىزنى پىشۇرۇپ ، ئوبدىنىنى ئاۋۋال بىزگە يېگۈزسە ، خانىمىزنى ئىسسىتىپ يورۇتسا ، ئۇس-سۇزلۇقتا تەشنا بولغىنىمىزدا سۈت ، شەربەت ، چاي بەر-سە ، كىر - قاتلىرىمىزنى يۇيۇپ ، ئۇستۇاشلىرىمىزنى پاكىزلى-سا ، كىيىم - كېچەك ، يوتقان - تۆشەكلىرىمىزنى تىكسە - ياماسا ، ئارزۇيىمىزنى قاندۇرۇپ ، پەرزەنتىمىزنى توققۇز ئاي ، توققۇز كۈن بويىدا كۆتۈرسە ، سۈتىنى ئەمدۈرۈپ ، ھۆللىرىنى قۇرۇقداپ ، ئوت - سۇدىن ساقلىسا ، ئاغرىق - سىلاقتىن خەۋەر ئېلىپ چوڭ قىلسا ، بىر - بىرلەپ ئەكىرگەن بىساتلىرىمىزنى جۇغلاپ ئائىلىمىزنى بېيىتسا ؛ ئاتا - ئانا ، بىر تۇغقان ، دوست - بۇرادەر ۋە مېھمانلارنىڭ ئىستىقبالىغا چىقىپ ، ئۇلار ئالدىدا پايمال بولۇپ ، نازۇنېمەت داستىخانلىرىمىزنى راسلىسا ؛ دەردىمىزگە دەرمان بولۇپ ، كۈن - تۈن سىردىشىمىز بولسا ... شۇنچە ياخشىلىقلىرىنى كۆز ئالدىڭغا كەلتۈرمەي ، ئىبرالشىمەن دېگەن سۆزنى ئاغزىڭدىن چىقارماقچى بولۇۋاتامسەن؟! سېنىڭ قەيىرىڭنى ئەر كىشى دېگىلى بولار؟ خانىدانىمىز تەۋەسىدىكى ئەر كىشى سانىلىدىغانلار ئۆز ئۆيىنىڭ يۈكىنى ئۆشنىسىدە كۆتۈرۈپ كېتەلمىسە ، خانىدانلىقىمىزدەك بۇ زور ئائىلىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىش مۇشكۈلدۇر .»

سۇلتان ئابدۇرەشىدخان سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ ، ھۇسەيىن بۆزچىگە يەنە مۇنداق دەپتۇ :

«كۆلبەڭ (ئۆيۈك) دە خوتۇنۇڭنىڭ بىر كۈن بولمىغان كۈننى ئويلاپ باق. روزىغارىڭدىن بوران ئۇچۇپ، كەيپ ـ ھالىڭدىن ۋەيرانلىق ئەكس ئېتىدۇ. تالاق سۆزىنى ئاغزىدىن چىقىرىش مەرد ئادەمنىڭ ئىشى ئەمەس. ئۇ، مەبغۇز (غەزەپلەنگەندە ئېيتىلىدىغان) سۆزدۇر. بۇنداق بىلازىم سۆزنى ئېيتىش نومۇسسىز كىشىلەرگە ئاسان، ئەمما ئۇنىڭ ئاقىۋىتىدىن كېلىدىغان دىشۋارچىلىقنى ھەل قىلىش تولىمۇ تەس. سەن جاھىللىق قىلىپ، ھېچكىمنىڭ سۆزىنى ئاڭلىمايمەن دەپ قەسەمگە ئولتۇرغان بولساڭمۇ، لېكىن سەبىي پەرزەنتلىرىڭنىڭ «دادا»، «ئانا» دېگەن پاك، سەممىي ۋە غەرەزسىز ساداسى، سالاسى ئالدىدا لەت بولۇپ، بوشىشىپ كېتىشىڭ ۋە قەھر ـ غەزىپىڭدىن قايتىشىڭ مۇمكىن.»

ئۇنىڭدىن كېيىن، پەردە بىلەن ئايرىلغان ھەرەمخانىدا ئابدۇرەشىدخاننىڭ سۆزىدىن ۋاقىپ بولغان ئامانىسا خېنىم سۆز قوشۇپ مۇنداق دەپتۇ: «ھېچكىم ھېچكىمنىڭ ئۆيىگە مۇھەببەت تولدۇرۇپ قويغىنى يوق. ئەلۋەتتە، ئەر ـ خوتۇن بىر ـ بىرىنى ھۆرمەت قىلىپ، مۇھەببەتنى ئۆزى ئىزدىنىپ تېپىشى لازىم. شۇ چاغدا ئۆيدە ھەممە نەرسە تەل بولىدۇ. تۇرمۇشتا راھەت، خانىدە بەرىكەت بولىدۇ، — ئامانىسا خېنىم سۆزلەۋاتقاندا، ھۇسەيىن بۆزچى ئىنتايىن تەسىرلىنىپتۇ ـ دە، تېخىمۇ دىققەت بىلەن ئاڭلاپتۇ، — سىز بىلىسىزكى، كېپەنلىكنى ئادەتتە ئۆلگەن ئادەملەرگە پىچىدۇ، ھاياتلارغا كېپەنلىك پىچىلمايدۇ. ھايات كىشىلەرگە كېپەنلىك پىچىلسا يىرگىنىپ قورقىدۇ، بىز ئاياللار «تالاق» دېگەن سۆزنىڭ چىقىشىدىن شۇنچە يىرگىنىپ

قورقمىز . ئەر كىشىنىڭ ئانچىكى ئىشلارغا ۋەسۋەسە قىلىپ يۈرمىگىنى ياخشى ، دېمىسىمۇ بولىدىغان سۆز ۋە ئورۇنسىز ئىش-لارغا خاتا مۆلچەر پىچماسلىقى لازىم» .

خان ۋە خانىشنىڭ سۆزىدىن چوڭقۇر تەسىرلەنگەن ھۈسەيىن بۆزچى ئۆز قىلمىشىغا قاتتىق پۇشايمان قىلىپ ، خاندىن ئەپۇ سوراپ ، خىجىللىق ئىلكىدە ئابدۇرەشىدخان ھۇزۇرىدىن چىقىپ ئۇدۇل ئۆيىگە كەپتۇ . ھويلا ئىشىكىدىن ئەمدىلا بېشىنى تىققان ھۈسەيىن بۆزچىنى كۆرگەن خوتۇنى زىلەيخان يەنە جېدەل باشلاپ-تۇ : «سەن مېنى ئۇرۇپ - سوقۇپ ھاقارەتلىگەننى ئاز دەپ ، مەھكىمىگە ئاپىرىپ خالىغىنىڭنى قىلماقچىمۇ ؟ ئەمدى سېنىڭ قانداق كارامەتلىرىڭ بولسا ، مەن بىر كۆرەي» دەپ ئېرىنىڭ ياقىسىغا ئېسىلىپتۇ .

قوللىرى موكا ئېتىشتىنمۇ ئىتتىك بولغان ھۈسەيىن بۆزچى «ئەستاغپۇرۇللا» دېگىنىچە ساقىلىنى تۇتاملاپ ، تامدەك قېتىپلا تۇرۇپتۇ . بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن قىزى زىۋىدىخان دادىسىنىڭ پېشىگە ئېسىلىپ : «جېنىم دادا ، سەن بىزنىڭ يۈزىمىزگە قارا ، ئاچچىقىڭغا ھاي بەرگىن . يېقىندىن بۇيان كېسەلنىڭ كۈچى بى-لەن ئانامنىڭ سەۋداسى ئەدەپ كەتتى» دەپ يالۋۇرۇپتۇ . بۇ چاغدا زىۋىدىخاننىڭ ئاكىسى ھەسەن كېلىپ ، ئانىسىنىڭ قولىغا ئېسى-لىپ : «مېھرىبان ئانا ، دادامنىڭ ياقىسىنى قويۇپ بەر . سەن ھەمىشە بىزگە يېتىملىكنىڭ دەردىنى كۆپ تارتقانلىقىڭنى سۆز-لەپ ، ‹بۇ ئۆي كاككۇك بىلەن زەينەپنىڭ ، يەنى دادىڭ بىلەن ئاناڭنىڭ مىڭ تەسلىكتە قۇرغان ئۇۋىسى › دەيتتىڭ . ئەمدى بۇ ئاۋات ئۇۋىلارنى بۇزۇشقا قانداق چىدايسىلەر ؟» دەپ ، سىڭلىسى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

بىلەن تەڭلا يىغلاپتۇ. ئىككى جۈپ پاك كۆزدىن ئاققان ياشلار ئاتا ـ ئانىنىڭ دىلىدىكى غەشلىكنى ئېقىتىپ كېتىپتۇ، دىللىرىدىكى ئاداۋەتنى يۇمشىتىشقا مەلھەم بوپتۇ.

ھۆسەيىن بۆزچى: «باللىرىم، سىلەرنىڭ دېگىنىڭلار توغرا. ئاتاڭلار بىلەن ئىككىمىز بىر ـ بىرىمىزنى ئوبدان چۈشىنىپ، روزىغار قۇرۇپ سىلەرگە ئاتا ـ ئانا بولدۇق. ئاللانىڭ ئىلتىپاتى بىلەن خانىمىز بەرىكەت تاپقان. ئەمما، مەن بىۋاپا ئادەم ئاتاڭلارنىڭ خىزمەت ۋە ئەقىدىسىنى، سىلەرنى ئۇنتۇپ، خان ھۇزۇرىغا شىكايەت قىلىپ باردىم» دەپ ئوردىدا بولۇنغان سۇلتان ئابدۇرەشىدخان بىلەن ئاماننىساخېنىمنىڭ سۆزىنى بىر ـ بىرلەپ ئېيتىپ بېرىپتۇ ۋە ئۆز قىلمىشىدىن قاتتىق پۇشايمان يەپتۇ. ئۇنىڭ خوتۇنى زىلەيخان: «مەن ئۇچۇن ھەمىشە قالقان بولىدىغان، يىراقىمنى يېقىن، ئۆيىنى ئەھيا قىلىدىغان، ئائىلىمىزنىڭ ھەممە ئېغىرچىلىقىنى كۆتۈرىدىغان، ھەتتا خانىمىزنىڭ قازىنى ئۇچۇن ئوتۇن بولۇپ كۆيىدىغان، ئەلنى، يۇرتنى ۋە بىزلەرنى قوغداش ئۇچۇن ياۋلارغا قارشى ئاتلىنىدىغان ئاتاڭلارنى رەنجىتكىنىمنىڭ خان ھۇزۇرىغىچە بېرىپ يەتكىنىنى، يەنە شاھىمىزنىڭ پاراسەتلىك بىلەن قىلغان نەسىھەتلىرىنى ئاڭلاپ، زىيادە خىجالەتچىلىكتە قالدىم. مەن خاتا قىپتىمەن. ئاۋۋال خۇدادىن، ئاندىن بۇيۈك شاھىمىزدىن ۋە سىلەردىن ئەپۇ سورايمەن» دەپ كۆزىدىن ئىسسىق ياشلىرىنى تۆكۈپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن، بۇ ئائىلىدىكىلەر ئىناق ئۆتۈپتۇ. ئائىلە بەرىكەت ۋە راۋاج تېپىپ، نەۋرە ـ چەۋرىلەرنى قاتارغا قوشۇپتۇ...

بۇ ھېكايەتنى ئاڭلاپ تولىمۇ تەسىرلەنگەن شاۋاز قارىي بىلەن

نورۇز ئاڭلىغان ، كۆرگەن ـ بىلگەنلىرى ھەققىدە قىزغىن پاراڭ-
لىشىپ ئولتۇردى . ئۇلار تاڭ كېچە بولغۇچە ئەسنىشىپ ئولتۇر-
غانلىقتىن ، ئەھمەد سەھھابچىنىڭ ئۆيىدە قونۇپ قېلىشقا تەكەل-
لۇپ قىلمايلا ماقۇل بولۇشتى . شائىر ھىرقەتى مۇنداق دېگەن-
دى :

مۇھەببەتتۇر كىشىلەرنىڭ باھاسى ،
مۇھەببەتسىز كىشىنىڭ يوق ئىنتىھاسى .

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئونىنچى باب

ئاخىرقى چارە

1

كېچىسى ئاقلارنىڭ قوشۇلۇشى دېمەكتۇر. ئەقىللىق كىشىلەر يىغىلىپ بىر ئىشنى باشلىماقچى بولسا، ئۇ ئىش ھەققىدە ئويلىنىپ، ياخشى پىكىر يۈرگۈزىدۇ. بىر ئىشقا ياخشى تەييارلىق كۆرۈش ئەقىلگە مۇۋاپىق. ھەربىر ئىشتا ئېھتىيات ۋە زېرەكلىكنى قولدىن بەرمەسلىك لازىم. بۇ خىسلەتلەرنى يوقاتقان كىشى ھىيلىگەر، داغۇلى (مۇغەمبەر)، ئالدامچىلىقنى ئۆزىگە كەسىپ قىلىۋالغان ئالدامچىلارغا ئالدىنىپ، كېيىن پۇشايمان قىلىدۇ.

ئەھمەد سەھھابچىنىڭ ئۆيىدە ئەتىگەنلىك چاي ئىچىشىپ ئولتۇرغاندا، ئاخشامقى ھېكايەتتىن ئەقىل تاپقان نورۇز «ئۆزىدىن چوڭ، تەجرىبىلىك، بىلىملىك كىشىلەر بىلەن مەسلىھەتلەشمەي ئىش باشلىغان ئادەم ئۇ ئىشتىن مەنپەئەت كۆرمەيدۇ» غانلىقى ھەققىدە ئويلاندى. ئۇ سىر ساقلاشنى تىلنىڭ ئاستىغا

چوغ سېلىپ تۇرغاندىنمۇ مۇشەققەتلىك دەپ بىلگەچكە ، ئەھمەد سەھھابچى سىرتقا چىقىپ كەتكەن پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ، ئۆز خىيالىنى شاۋاز قارىيغا ئېيتىۋىدى ، ئۇمۇ قوشۇلدى .

ئەھمەد سەھھابچى ئۆيگە كىرگەندە ، نورۇز «ئۇستام ، سىلىگە سالىدىغان مەسلىھەتىمىز بار ئىدى···» دەپ گەپنى باشلاپ ، شاۋاز قارىي بىلەن گۇلخۇمار ئوتتۇرىسىدىكى نەچچە يىللىق مۇھەببەت جەريانىنى بىرمۇبىر تونۇشتۇردى . ئەھمەد سەھھابچى ئۇنىڭ سۆزىنى كۆڭۈل قويۇپ تىڭشىدى . ئۇمىد جاسارەتلىك كىشىلەردە بولىدۇ . ھەقىقەت ۋە توغرىلىقنى سۆيىدىغان ئادەم دائىم ۋىجدانىنىڭ پەرمانىغا ئىتائەت قىلىدۇ . ئۇنىڭ ۋىجدانىغا ھېچكىم ھۆكۈمرانلىق قىلالمايدۇ . ۋىجدان ئەقىلنىڭ قان تومۇرى . ئۇنىڭ سوقۇشى دائىم ياخشى ـ ياماندىن ۋاقىپلاندۇرۇپ تۇرىدۇ . كونىلار مۇنداق دېگەن :

ئىككى ئىش قويماس بەنى ئادەمدە دەھر ئىچرە ماجال ،
بىر تەئەسسۇپ ئۆتكەن ئىشقا ، بىر دەغى ئەمرى ماھال .
ئادەم ئېرسەڭ كۆپ تەئەسسۇپ يېمە ئۆتكەن ئىش ئۈچۈن ،
دېمىگىن ئارتۇقچە سۆزنى ، چەكمىگىل ئۇندىن مالال .

— شاۋاز قارىي ، — دېدى ئەھمەد سەھھابچى ، — سىزنىڭ ئەھۋالىڭىزدىن مېنىڭ ئاز ـ تولا خەۋىرىم بار ، بۈگۈن قالغان گەپنى نورۇزدىن ئاڭلىدىم . ھەربىر ئادەمنىڭ بەختكە ئېرىشىش ھوقۇقى بار . «چىرايلىق چىرايلىق ئەمەس ، سۆيگەن چىرايلىق» دېگەن گەپمۇ بار . چىراي دېگەن كىشىنىڭ ئويلىغان ، قىلغانلىرى

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

سەۋەبىدىن ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ . خاتىپنىڭ قىزى چىرايلىق ، ئىنتايىن ئەقىللىق ئىدى . خاتىپ پۇلدار ، زېمىندار ئىدى ، قىزىنى بەكمۇ ياخشى كۆرەتتى . ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ دەسمايىسى ئارقىلىق ھەممىگە ئېرىشىشنى ئارزۇ قىلاتتى . ئارزۇ ـ ئۈمىد ھەرھالدا ئۈمىدسىزلىكتىن ياخشى . ياخشى ئادەم ئاخىر ياخشىلىقنىڭ خاسىيىتىنى كۆرىدۇ . يامانلار ئاخىر يامانلىقنىڭ دەردىنى تارتىدۇ . مانا ئابدۇرەھمان خاتىپمۇ يامانلىقنىڭ دەردىنى تارتتى . ئۇ قامچىسىدىن قان ئاقتۇرۇپ ياسىغان جايى شەددات[1] نىڭ بېغىدەك بوپتىمىش . ئۇ مۇشۇنىڭدىن كېيىن يەنە تويغا تۇتۇش قىلىدۇ دېگەننى بۈگۈن نادىرخان خوجىدىن ئاڭلىدىم .

— ئۇنىڭ تويىنىڭ قاچان بولىدىغانلىقىنى بىلدىڭمۇ ؟ — دەپ سورىدى نورۇز .

— خوجىنىڭ بېشارىتىگە قارىغاندا ، توي مۇشۇ قىشتا بولىدىغان ئوخشايدۇ .

— ئۇنداق بولسا ، بىز ئامال قىلىپ گۈلخۇمارنى ئېلىپ قاچمايلىمۇ ؟ — دېيىدى نورۇز ، ئەھمەد سەھھابچى :

— ئەگەر قاملاشتۇرالىساق ، تازا جايىدا ئىش قىلغان بولاتتۇق . نە خوجا ، نە خاتىپ ، ھەر ئىككىسى خەلقئالەم ئالدىدا رەسۋايۇ ئەتتەيياتۇ بولاتتى ، ئەمما بۇ ئىش بەسى مۇشكۈل ، — دېدى .

— بىز ئاۋۋال ئابدۇرەھمان خاتىپنىڭ قېشىغا گۈلخۇمارنى شاۋاز قارىيغا سوراپ بارايلى . «ئەلچىگە ئۆلۈم يوق» ، «قىز ئىگىسى خان كۆۋرۈكى» ، ئۇنىڭدىن شاھمۇ ، گادايمۇ ئۆتىدۇ .

---

[1] شەددات — رىۋايەتلەردىكى باغى ئىرەم ياسىغان بابىل پادىشاھى .

لېكىن ، ئابدۇرەھمان خاتىپ قىزىنى شاۋاز قارىيغا هامان بەرمەيدۇ . شۇڭا ، شەرئىگە تۇغرىلاپ ، ئاندىن ئېلىپ قاچساق ، قانداق ؟ — دېدى نورۇز .

— بۇ ئەقىلگە مۇۋاپىق گەپ بولدى ، — دېدى ئەھمەد سەھھابچى ، — ئەگەر سەن ئېلىپ قېچىپسەن دېسمۇ ، «سوراپ ئەلچى بولۇپ باردۇق ، بەرمىدىڭ» دېيىشكە يارايدۇ .

— ئۇنداق بولسا ، قانداق يول بىلەن بېرىشقا بولار ؟ — دەپ سورىدى شاۋاز قارىي .

— ئۆي مۇبارەكلەشنى باھانە قىلىپ بېرىپ ، ئاندىن كېيىن قىزنى سورىساق ، — دېدى ئەھمەد سەھھابچى .

شۇنىڭدىن كېيىن ، ئۇلار «نېمە ئالىمىز» دىن باشلاپ ، شىرداق ، مىس چۆگۈن ، مېھراب ياپقۇ دەپ ، ئاخىرىدا قويغا توختىدى . «قوي ئۇچۇن» دەپ شاۋاز قارىي ئانىسىنىڭ چەش كۆزلۈك ئۈزۈكىنى چىقاردى ، ئەمما ئەھمەد سەھھابچى ۋە نورۇز تەڭ رەت قىلدى . ئەھمەد سەھھابچى مەردلىك بىلەن ئېغىلدىن تۆت چىشلىق قىرغىز قويىنى ئەچىقىپ تەييارلىدى . نورۇز شاۋاز قارىيغا قاراپ :

— قارىي دوستۇم ، ھەر ئېھتىمال يۈزىسىدىن سەن ئۆز ئەھۋالىڭنى بايان قىلغان ۋە گۈلخۇمار سورىغان سوئالغا ئىككىلىك جاۋاب خەت يېزىپ بەرسەڭ . بىز خاتىپنىڭ ھويلىسىغا كىرگەندىن كېيىن ، ئىمكان قىلىپ ئۇچەيلەندىن بىرىنى ئۇچراتساق ، شۇنىڭغا بېرىۋېتەرمىز . بېرەلمىسەك ، يېنىمىزدا قالىدۇ ، — دېدى .

بۇ مەسلىھەت مۇۋاپىق كۆرۈلدى . ئەمما ، شاۋاز قارىي ئو-

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

چاقنىڭ مەڭزىدە تۇرغان پارچە قەغەزنى ئېلىپ ، ئۇنىڭغا كۆمۈر بىلەن «مېنىڭ ھالىم» دېگەن ماۋزۇدا :

كېيەرگە چاپاننىڭ يېڭى يوق ئىلىك ،
ئوچاقتا ئوتۇن يوق ، چىراغقا پىلىك .

دەپ يازدى . نورۇز ئۇنى يانچۇقىغا سالدى . چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن ، ئەھمەد سەھھابچى :

— ھەي نورۇز ، سەن دۇنيادا ۋەدىگە ۋاپا قىلىش بابىدا ئۈلگە كۆرسەتتىڭ ، شاۋاز قارىيغا رەھىم - شەپقەت ، مەرھەمىتىڭ بىلەن ھەممىنى ھەيران قىلدىڭ . مەن ئىككىڭلارنىڭ ئۈچىنچىسى بولالمىسامۇ ، ئالىيجانابلىقىڭلارغا قايىلمەن ، — دېدى ، ئاندىن نەسىھەت تەرىقىسىدە سۆزلەشكە باشلىدى ، — كىتابتا «ئۆيلەنمەكچى بولساڭ ، ھېچقاچان خوتۇن - قىزلارنىڭ ھۆسن - جامالىغا ، مال - دۇنياسىغا قىزىقما . ئۇنىڭ تاشقى سۈپىتىگە ئەمەس ، بەلكى ئۇنىڭ ئەمەلىيىتىگە ئېتىبار قىل . ئاتا - ئاناڭنىڭ پىكرى ھەم مەسلىھەتى بىلەن ئەدەپلىك ، تەربىيىلىك ، نومۇسلۇق ئائىلىنىڭ قىزىغا ئۆيلەن . ئۆز ھۆرمىتىڭنى ساقلا ، بۇ سېنىڭ قولۇڭدا ، خوتۇنۇڭ ئۆي ئىشلىرىدا پۇختا ، بىلىملىك ، تېجەشلىك ، ئۆزۈڭ ۋە ئاتا - ئاناڭنىڭ ھۆرمىتىنى بەجا كەلتۈرىدىغان ئاقىل ، ئوچۇق يۈزلۈك ، شىرىن سۆزلۈك ، شەرم - ھايالىق ، تەربىيەلىك ، پەرزەنتلىرىڭگە مېھرىبان ۋە ئىش بىلەرمەن بولسا ، تۇرمۇشۇڭ راھەت - پاراغەتتە ئۆتىدۇ . ياخشى ئايال ئەرنىڭ راھەتى ، ئۆينىڭ بەرىكىتىدۇر . ئۆيلىنىشنى خالىساڭ ، سادىقەتلىك ،

ئالىيجاناب ، ساغلام ، ئومۇمەن ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن گۈ-
زەل خىسلەتلەرگە ئىگە بولغان قىزنى تاللا . كۆچۈك يەتكەن
ۋاقتىدا دەرھال ئۆيلەن ، بىر ئائىلە تەشكىل قىل ، ئۆزۈڭگە بىر
سائادەت ئۇۋىسىنى ھازىرلا . بۇ ئىشىڭ ئىنسانىي ۋە ئىجتىمائىي
بىر ۋەزىپە ۋە ئوخشىشى بولمىغان سائادەت ۋاستىسىدۇر » دېيىل-
گەن .

— شاۋاز قارىي ، — دېدى ئەھمەد سەھھابچى سۆزىنى داۋام-
لاشتۇرۇپ ، — كىتابتا «بىرەر ئىشقا غەيرەت بىلەن كىرىشكەن
كىشى مۇشەققەت تارتىشتىن قورقمىسۇن . ئەگەر غەيرىتى سايى-
سىدا ئىشى ئەمەلگە ئاشسا ئىنتايىن ياخشى . مۇبادا ئىشى مۇۋەپ-
پەقىيەتلىك بولمىسا ، ئۇ ئاقىللار ئالدىدا ئۆزرىلىكتۇر ··· » دې-
يىلگەن . ئىنسان قولىغا كەلتۈرگەن غەنىيمەتلەرنىڭ ئەڭ ياخشى-
سى سەممىمىي دوستلۇقتۇر . سىزنىڭ نورۇز ، گۈلخۇمارەدەك سە-
مىمىي دوستلىرىڭىز بار . نورۇز ياخشى ئاتىنىڭ بالىسى . گۈل-
خۇمارنىڭ شەرم ـ ھايا نىقابى يۈز قۇتىدا ساقلانغان قىممەت باھا
گۆھەرگە ئوخشايدۇ . بىر شائىر بۇ ھەقتە مۇنداق دېگەن :

تەلەپتە كۆشىش قىلارمەن ئەگەر تاپسام نە ئارماندۇر ،
ۋە گەر مەقسەت قولۇمغا كەلمىسە ھەم ئۆزرەم ئاساندۇر .

ئەمما ، گۈلخۇمارنىڭ ئاتىسى تولىمۇ جاھىل ، شۆھرەتپە-
رەس ، مەنپەئەتپەرەس ئادەم . نەپسىگە قۇل بولغان ئادەم ئىنساز-
لىقنى قولدىن بېرىپ قويىدۇ . ئۇ كىشى بايلىقنى يوقاتسا قايغۇ-
رىدۇ ، ھەشەمەتلىك ئۆي ۋە دەبدەبىسىگە مەغرۇر بولۇپ ، سىزنى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

كۆزگە ئىلماسلىقى مۇمكىن . ئۇنداق كىشىلەرنى مۇنداق تەرىپ-
لەش مۇمكىن :

جاھىلدىن ئادەمگە كۆپ قايغۇ ـ ئەلەم ، كۈلپەت يېتەر ،
جاھىل ئادەم سۆھبىتىدىن ئەلھەزەر ، مىڭ ئەلھەزەر .

2

چۈشتىن كېيىن ، ئەھمەد سەھھابچى بىلەن نورۇز بىر قوينى
كۆمەك بېغى قىلىپ بويىنىدىن باغلاپ ، خاتىپنىڭ ھويلىسىغا
ئۇزاپ كەتكەندە ، شاۋاز قارىي ئىشىك بوسۇغىسىدا تۇرۇپ ، ئۇ-
لارنىڭ قارىسى يىتكۈچە قاراپ تۇردى .

ئۇ ئىككىيلەن قوينى يېتىلەپ دەرۋازا ئالدىغا بېرىپ : «خا-
تىپ ئاخۇنۇم بارمۇ ؟» دەپ سورىغاندا ، «سوراپ چىقاي» دەپ
ئۆيگە كىرىپ كەتكەن ناتونۇش چاكار چىققۇچە ساقلاشتى . قوي
پىتىرلاپ ئۇلارنى خېلى دىققەت قىلدى . شۇ ئەسنادا زۆھرە چوڭ
تەڭنىنى كۆتۈرۈپ خاتىپنىڭ ھويلىسىغا كىرىش ئۈچۈن دەرۋازىغا
كەلگەندە ، ئۇلارغا يولۇقتى ۋە قىزىرىپ تۇرۇپ «ئەسسالام»
دېدى .

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ، ئۈچ يىل بۇرۇن ھەربىرلىرى
سورىغان قارىينىڭ ھالنامەسىنى ئەمدى ئەكەلدۇق . كىشى كەپ-
قالمىسۇن ، — دەپ نورۇز يانچۇقىدىن قەغەزگە يېزىلغان ئىككى-
لىك خەتنى دەرھال ئۇنىڭغا بېرىۋەتتى .

زۆھرە خەتنى ئېلىپ ، ئەمدى ماڭاي دېيىشىگە چاكار ئۆي

ئىچىدىن چىقىپ:

— خاتىپ ئاخۇنۇم بار ئىكەن، ئەمما كۆزى جىندەك ئىلىناش-قاچ ئويغىتالمىدىم. قاپقى ئېچىلغاندىن كېيىن خەۋەر قىلسام، كەلگەنلەرنىڭ قۇرۇق ـ ھۆللۇكىنى سورىدى. قوينىڭ خەۋىرىنى بەرگەندىن كېيىن، «كىرسۇن» دەپ ئىجازەت قىلدى، شۇڭا تەخىر بولۇپ قالدىم. كىرىشسىلە، — دەپ، ھويلىغا باشلاپ، مېھمانخانىغا تەكلىپ قىلىشتىن بۇرۇن، نورۇزنىڭ قولىدىن قوينىڭ ئارغامچىسىنى ئېلىپ بېدىشكە باغلاپ قويدى.

ھويلىدىكى كۆكتاتنى كۆرگەن ۋە قورسىقى ئاچقان قوي بار ئاۋازى بىلەن «مە، مە» دەپ ئارقىمۇئارقا مەرىدى. جايىدىن تۇرمىغان خاتىپ ھويلىدىكى قوينىڭ ئۇندىن چوڭ قوي ئىكەنلى-كىنى پەملەپ، سەت ۋە تارتۇق يۈزىنىڭ مىيىقىدا ئۆزىچە كۈلۈپ قويدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، — دەپ ئەھمەد سەھھابچى بىلەن نورۇز يېڭى گەجگاك قىلىنغان دەھلىزدىكى ئەۋرەز قىلىنغان جايدىن دەسسەپ ئۆتۈپ، بوسۇغىدىن مېھمانخانىغا پۇتىنى قويۇشى بىلەنلا ئاياغنىڭ چەمىنى يەردىكى يۇڭلۇق تېرىگە سۈرتۈپ، ئاندىن قىرغىز گىلىمىنىڭ ئۈستىگە سېلىنغان كۆرپىگە ئولتۇ-رۇشتى. خاتىپ قوپۇش ئۈچۈن تەمشەلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار «مىدىرلىمىسىلا» دەپ سۈلكەت قىلىپ قويۇشتى. پاتىھە-دىن كېيىن تىنچلىق، خەير ـ بەرىكە سوراشتى.

— يېڭى جايىنىڭ پۇتكەنلىكىنى مۇبارەكلەش نىيىتى بىلەن بىر قوزىمىز بارتى، ئاز بولسىمۇ مەزۇر كۆرەرمىكىن دەپ كېلى-شىمىز، — دېدى ئەھمەد سەھھابچى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

— رەھمەت ، ھەربىرلىرىدىن بۇ لازىم ئەمەس ئىدى ، — دېدى خاتىپ ۋە چاكىرىنى قىچقارتىپ ، چاي ـ مەزە ئەكىرگۈزدى .

داستىخان سېلىنىپ ، نان ئۇشتۇلۇپ ، پىلىچەكلەرگە چاي قۇيۇلدى . نورۇز چاينى بىر ـ ئىككى ئۇتلاپ ، پىلىچەكنى داستىخانغا قويۇپ ، بىردەم كالپۇكىنى تۇرۇپ ، بىردەم قېشىنى كۆتۈرۈپ ، يېنىدىكى ھەمراھىغا «دېگىن» دېگەندەك ئىما قىلدى . ئەھمەد سەھھابچى «ھەخ ...» دەپ گېلىنى راسلىتىپ ، چاپان ـ پەشلىرىنى تۈزەشتۈرۈپ خاتىپقا قاراپ گېپىنى باشلىدى :

— خاتىپ ئاخۇنۇم ، «ئەلچىگە ئۆلۈم يوق» دېگەن گەپ ئۆزلىرىگە ئايان . بىز جانابلىرىنىڭ سەمىگە بىر سۆز ئېلىپ كەلدۇق . بەشكېرەم ئىتلە كەنتلىك دېھقان ئەشرەپ رەھمان ئاخۇن شىرىنچى مەرھۇمنىڭ كۆزىدىن ياش تامغاندەك يالغۇز ئوغلى شاۋاز قارىي دېگەن قارىي كالامۇللا يىگىت ئاز بولسىمۇ مۇنبەت ئېتىز ـ ئېرىق ، ھويلا ـ ئارام ، باغۋارانلارغا ئىگە . ئۇ قارىي يىگىت ھەر يىلى مەۋسۇمى تاۋاپتا «ھەزرەت سۇلتان» مازىرىغا كېلىپ ، قۇرئان ئوقۇپ ، رامىزاندا خەتمىگە ئۆتكۈچىلەرنىڭ مۇراسىمىنى تۈگىتىپ قايتىدۇ . شۇ قارىي ئوغۇلنىڭ ئۆزلىرىگە «كۈيئوغۇل بولسام» دەپ ئىلتىماس ئىلتىجاسى بار .

— شاۋاز قارىي تولىمۇ ئەخلاقلىق ۋە ئەدەپلىك ، پازىل يىگىت ، — دېدى نورۇز قوشۇمچە قىلىپ ، — بىز قەشقەر «خانلىق مەدرىسە» سىدە مەشھۇر قارىي مۇھەممەد سادىق قارىيھاجىم شىرىنچى دېگەن ئالىم كىشىدە بىللە ئوقۇغان . بىز ئۇنى

ئۆزلىرىگە پەرزەنتلىككە لايىق دەپ قاراپ ، هۇزۇرلىرىنىڭ ئاس-تانىسىگە قەدەم رەنجى قىلىپ كەلدۇق .

— سىلەر بۇ گەپنى ئويلىنىپ دېدىڭلارمۇ ؟ — دەپ سوئال بەردى خاتىپ تەرىنى بۇزۇپ .

— خوش ، ئويلىنىپ ئاندىن هۇزۇرلىرىغا كەلگەنمىز ، — دېدى ئەھمەد سەھھابچى .

— ئەگەر ئويلانغان بولساڭلار ، بۇ ئۆزۈڭلارغا روشەن . بىزنىڭ نەسلى - نەسەبىمىز ئالىي نەسەبلەردىن . بىز ئۆزىمىزگە كۇففىنى تاپمىساق ، نام - ئەمالىمىزغا خەلەل يېتىدۇ . ئۇ قارىي يىگىتمۇ ھەر تەرەپتىن ئۆز ھالىغا ، ئۆز دەرىجىسىگە مۇۋاپىق كېلىدىغان ئائىلىنىڭ قىزىغا ئۆيلەنسۇن . سىلەر ئەدەپكە مۇخا-لىپ ئەلچىلىك يولىنى تۇتساڭلار ، خاتا قىلغان بولىسىلەر .

— ھەممىمىز ئادەم ئاتام بىلەن ھەۋۋا ئانامنىڭ باللىرىغۇ ، — دېدى نورۇز ئۆزىنى باسالماي ، — بۇنچىۋالا پەرقلەر نەدىن تېپىلىپ ، كىملەر ياساپ چىققاندۇ ؟ نادان ئۆزىنىڭ نەسىل - نەسەبىگە ، ئالىم ئۆزىنىڭ ئىلىم ۋە ئەخلاقىغا تايىنىدۇ .

— مەن ئەدەپ - قائىدىدىن چەتنىيەلمەيمەن . نېمە دېسەڭلار مەيلى ، سىلەرنى ۋە دېگەنلىرىڭلارنى رەت قىلىمەن ، — دېدى خاتىپ .

ئىشىك تۈۋىدە بۇ گەپلەرنى تىڭشىغاچ تۇرغان زۆھرە بىلەن گۈلخۇمار گاھ تاتىرىپ - گاھ سىقىلىپ ، ئىچى تىت - تىت بولۇشتى . ئەھمەد سەھھابچى تەمكىنلىك بىلەن :

— خاتىپ ئاخۇنۇم ، بىزنىڭ كىتابلىرىمىزدا قىزنىڭ رايى-نىمۇ ئېلىش دېگەنغۇ ؟ شۇڭا ، ئاۋۋال نىكاھ قىلغاندا قىزدىن

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

«تەگدىگمۇ؟» دەپ سورايدۇ. مۇبادا قىزىمىزنىڭ رايى بىز دېگەن شاۋاز قارىيغا بولسا ...— دېيىشىگە، خاتىپ:

— ئاغزىڭنى يۇم! مېنىڭ ئۇ تەرسا قىزىم مەن نىمە دېسەم شۇنى قىلىدۇ. سىلەرنىڭ تاپقان قارىيىڭلارغا ھەرگىز بېرىدىغان قىزىم يوق، — دەپ، ۋالاقشىپ شالىنى چاچتى.

— قېنى تەقسىر، يەنە كۆرۈشەرمىز. يا ئۆزلىرىنىڭ دېگىنى بولار، ياكى ...— دېدى نورۇز دەس ئورنىدىن تۇرۇپ.

ئەمما ئەھمەد سەھھابچى ئۇنىڭ يوتىسىنى چىمدىۋالدى ۋە خاتىپقا قاراپ:

— خاتىپ ئاخۇنۇم، كونىلار: «پەرزەنتلىرىڭىز ۋايىغا يەتكەندە، ئوغۇل بولسا ئۆيلەپ قويۇڭ، قىز بولسا ياتلىق قىلىڭ. بۇ ناھايىتى مۇھىم ۋە جىددىي مەسىلە. بۇ ئىشقا ناھايىتى ئېھتىيات بىلەن مۇئامىلە قىلىڭ. ياشلار ئەقلىدىن كۆرە، ھېسسىياتقا كۆپرەك بېرىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، پەرزەنتلىرىڭىزنىڭ يېڭى ھاياتقا كىرىشىگە ئۆزىڭىز باشلامچىلىق قىلىڭ. بۇ ئىشنى ئۇلارغا، ئۆزىڭىزنىڭ خاھىشىغىلا تاشلاپ قويماڭ» دېگەن. قىز ئىگىسى «پالانچىغا بېرىمەن، پوكۇنچىغا بەرمەيمەن» دېگىلى بولمايدۇ. «قىزلىق ئۆي خان كۆۋرۈكىگە ئوخشار»، ئۇنىڭدىن شاھمۇ - گادايمۇ ئۆتىدۇ، — دېدى.

— شۇڭا، بىز ئۆز لايىقىمىزدىكى نادىرخان خوجاملارغا بېرىمىز دەپ ۋەدە قىلىشقان، — دېدى خاتىپ سەل پەسىيىپ.

— قېنى، توي بولغاندا كۆرەرمىز، — دەپ، ھەر ئىككىسى تەڭلا ئورنىدىن تۇردى ۋە ئىچىدە: «قېنى، سېنىڭ قىزىڭنى بەرمىگىنىڭنى كۆرەيلى» دېيىشىپ، خاتىپنىڭ ئۆيىدىن نائۇمىد

بولغان هالدا قايتىپ چىقىشتى .

بۇ چاغدا دەھلىزنىڭ ئۇدۇلىدىكى ئۆيدىن گۈلخۇمارنىڭ «پىخ - پىخ ...» قىلىپ يىغلاۋاتقان ئۈنى ئاڭلىنىپ تۇراتتى . ئۇنىڭ چىرايىدا قان قالمىدى ، شۇنداق پاراكەندە بولدىكى ، يۈرىكى سىلىپ ، نېمە قىلارىنى بىلەلمەي قالدى . زۆھرە ئۇنىڭ يىغىسىنى پەسەيتىش ئۈچۈن ، شاۋاز قارىي پارچە قەغەزگە يېزىپ ئەۋەتكەن خەتنى ئەكىرىپ ئوقۇپ بەردى . گۈلخۇمار خەتنى قولىغا ئېلىپ ، ئاۋۋال كۆزىگە سۈرتۈپ ، كېيىن خەتلىرى ئۆچۈپ گۇ-گۇت ھۆل بولۇپ كەتكۈچە سۆيدى . ئۇنىڭ يۈز - كۆز ۋە ئېغىز چۆرىلىرى خەت يازغان كۆمۈر توزۇندىسى بىلەن گويا نان ياققان كىشىنىڭ يۈزىدەك قارا - قۇرا بولۇپ كەتتى . كەچكىچە گۈلخۇ-مارنىڭ كېلىدىن تاماقمۇ ئۆتمىدى ، شۇ كۈنى ئاخشىمى ئورۇندا ياتقاندىمۇ خەتنى كۆكسىگە تېڭىپ ، كېچىچە ئوتقا چۈشكەن قىل-دەك تولغىنىپ يېتىپ كىرپىك قاقمىدى .

ھەممىنى ئالدىن دىتلىغۇچى قۇۋ خاتىپ ئەتىسى چاكارلىرى-نى يىغىپ ، كېچىسى نۆۋەتلىشىپ باغنى كۆزىتىشكە ئورۇنلاش-تۇردى . سارە ئانا ۋە زۆھرەلەرگىمۇ گۈلخۇمارنى جېكىلەپ تاپ-شۇردى . يەنە ئۇلارغا ئۇقتۇرۇپ :

— بۇگۈن بىزنىڭ ئۆيگە قىز سوراپ كەلگەن ئەھمەد سەھ-ھابچى ئالتىن ئاتۇشتىكى ئەڭ يامان پىتنىخور كىشى . ئۇ جىق ئىشنى بىلىدۇ ، ھەتتا قىزىمىزنىڭ پېيىگە چۈشۈپ ئازدۇرۇشى مۇمكىن . ئالىمادىس بولۇپ قالمىسۇن ئۈچۈن ، گۈلخۇمار كۈن-دۈزى سىلەرنىڭ قېشىڭلاردا بولىدۇ ، كېچىسى ئۆزۈمنىڭ قېشى-دا ياتسۇن ، ھېزى بولمىساق بولمايدۇ ، — دېدى .

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

شۇ كۈندىن باشلاپ گۈلخۇمار كېچىسى دادىسىنىڭ مېھمانخا-
نىسىدا ياتىدىغان بولدى . جىمجىت كېچىلەرمۇ تاك - تاك ئۇرۇشنى
باشلىدى . گۈلخۇمار ئۆينىڭ بۇلۇڭىدا ئولتۇرۇپ :

— مېنىڭ نابىكار دادام يەنە دېگىنىنى قىلىپ ، شاۋاز قارىي
ئەۋەتكەن مېھمانلارنىڭ دىلىنى زىدە قىلىپ ياندۇردى ھەم قوبۇل
قىلمىدى . زادى نېمە بولسا بولسۇن ، مەن خوجىلارغا ساتقىن ئوۋ
قىلىنىپ كېتىشتىن بۇرۇن ئۆزۈمگە چارە ئىزدەپ ، يا قۇتۇلۇشۇم
ياكى ئۆلۈپ تۈگىشىم كېرەك ، — دەپ سارە ئانا بىلەن زۆھرەگە
كۈسۈلدىدى .

ئەتىسى قۇياش چىقىپ نەيزە بويى كۆتۈرۈلگەن چاغدا ، گۈل-
خۇمار باغنىڭ ئىچىنى ئىزدەپ يۈرۈپ ، ئەنجان تېمى تۈۋىگىرەك
ئۈنگەن ئادراسمانىنىڭ چۆرىسىنى لاي ، توپا بىلەن ئېگىزرەك
كۆتۈردى . ئۆيدە يىلىم چۆچىكى قىلغان نەقىشدار مىس چۆچەكنى
يۇيۇپ پاكىزلاپ ، ئادراسمانىنىڭ ئۈستىگە دۈم كۆمتۈرۈپ يېپىپ ،
ئەتراپىنى توپا بىلەن چىڭ ئېتىپ قويۇپ قايتىپ كىردى . ئۇنىڭ
ئاڭلىغىنى بويىچە ئېيتقاندا ، 41 - كۈنى بولغاندا ، ئادراسماندىن
كۆكۈشرەك ، ياغلىشاڭغۇ بىر ماددا مىس قاچىغا چاپلىشىدىكەن .
ئۇنى پىچاق بىلەن ئاستا قىرىپ ئالغاندا ، بىر ئىلىمچە زەھەر
ھاسىل بولىدىكەن . مۇبادا دادىسى ئۆز دېگىنىنى زادى قىلىمەن
دەپ زورلايدىغان بولسا ، گۈلخۇمار «بۇ تەييارلىغان زەھەرنى يەپ
ئۆلۈۋالىمەن» دەپ ئويلىدى . ئەمما ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن
ئادراسمانغا ئۈششۈك يۈرۈپ كېتىپ ، گۈلخۇمار ئالماقچى بولغان
زەھەر ھاسىل بولماي قالدى . ئەسلىدە ، ئۇنىڭغا دەپ بەرگۈچى
«ئادراسمان چېچەكلىگەندىن كېيىن 41 كۈن» دېگەن ، لېكىن

«ئۇششۇكتىن بۇرۇن» دېمىگەنىدى .

بىرەر ئىشقا كىرىشكەن چېغىڭدا قىيىنچىلىق يۈز بەرسە ، مەقسەت مەنزىلىگە يېتىش يولىدا جاپا ـ مۇشەققەت چەكسەڭ ، نائۇمىدلىك كوچىسىغا قەدەم قويما ، غەيرەت ـ شىجائەتلىك بول ، شۇندىلا مۇشكۈل يوللارنى بېسىپ ئۆتەلەيسەن . ئىككى نەرسە ، يەنى شىجائەت بىلەن قەيسەرلىك ئىنسانغا ھەر ئىشتا مۇۋەپپەقىيەت بەخش ئېتىدۇ . شىجائەت ئىشقا باتۇرلۇق ، مەردلىك بىلەن كىرىشىش ، قەيسەرلىك بولسا چىداملىق ، مۇستەھكەم ۋە قەتئىي ئىرادىلىك ، دېگەن سۆزدۇر . بۇ خىسلەتلەرگە ئىگە بولغان كىشى بەخت ـ سائادەتكە ئېرىشىدۇ .

كىم شىجائەت ۋە قەيسەرلىك يولىغا قويسا قەدەم ،
ئىشلىرى تاپقاي راۋاجۇ ، ئەل قېشىدا مۆھتەرەم .

تۈنجى قار چۈشۈپ ، ئىككىنچى كۈنى ئەتىگەندە ئابدۇرەھمان خاتىپنىڭ ھويلىسىغا نادىرخان خوجىنىڭ ئەلچىلىرى كېلىپ ، ئۇنىڭدىن توي ھەققىدە خەۋەر ئاڭلاشنى ئارزۇ قىلىدىغانلىقىنى ئېيتتى . خاتىپ ئۆزى يانقان ئېيىق تېرىسىدە ئەتكەن دېۋىسكىدىن ئەۋرەزگىمۇ قويۇپ بارالماي يانقانلىقىنى دېگەندە ، لەنگۈش ھارۇن ھاجى زەردە بىلەن :

— خاتىپ ئاخۇنۇم ، سىلى بىزگە سۇپرا قوياي ـ تاختا قويايىنى قويۇپ ، «يا بولىدۇ ، يا بولمايدۇ» دەپ ئۈزۈپلا جاۋاب بەرسىلە . خوجاملار «سەۋر رەھمانى ، غەزەپ شەيتانى» دېگەننى بىلگەچكە ئۈچ يىل سەۋر قىلدى . 1000 كۈننىڭ سەۋرىسى

ئەيىۋپ ئەلەيھىسسالامنىڭ سەۋرىسىنىڭ يېرىمىدەك كېلىدۇ ، — دېدى .

ئابدۇرەھمان خاتىپ بىرئاز ئويلىنىپ تۇرۇپ كېتىپ :

— ئەگەر يەنە سەۋر قىلىشالمايدىغان بولۇشسىلا ، مەن كەمىنە يا كەلگەن - كەتكەن مېھمانلارنىڭ ئالدىغا چىقالمىسام ياكى ئىستىقبال قىلالمىسام ، ئۇزىتالمىسام ... — دېدى .

— ئەلۋەتتە ، ئۆزلىرى خەستە - بىمار بولغانلىقلىرى ئۈچۈن ئۆزلىرى مەزۇردۇر . ئۇنداق بولسا ، تويىنى قاچان قىلارمىز ؟ — دەپ سورىدى ھارۇن ھاجى ئۇنىڭغا قاراپ .

ئابدۇرەھمان خاتىپ بىر ئاز ئىنجىقلاپ :

— ھەربىرلىرى ۋە خوجامنىڭ مۇددىئاسى بويىچە بولسۇن ، — دېدى .

ئەلچىلەر بىر - بىرىنىڭ كۆزىگە قارىشىپ :

— ئۇنداق بولسا ، بىز نادىرخان خوجامغا ئۆزلىرىنىڭ ئىجازەت ۋە ماقۇللۇق بىلدۈرگەنلىكلىرىنى ئېيتىپ ، توي كۈنىنى بار مەسلىھەت تەيىن قىلساق ، — دەپ خوشلىشىپ قايتتى .

بۇ گەپ - سۆزلەردىن گۈلخۇمار خەۋەر تېپىپ ، ئاھ - نادامەت تارتىپ يىغلاپ ، سارە ئانا بىلەن زۆھرەنىڭ توسقىنىغا ئۇنىماي ئۆزىنىڭ يۈزىنى ئۆزى كاچاتلاپ ئىششىتىۋەتتى . چىرايى سولغۇن ، كۆزلىرى خۇنۇك ، پېشانىسىنى قورۇق باسقان ، چېچى ئاقىرىشقا باشلىغان سارە ئانىنىڭ ئەپتىمۇ كەچ كۈزدىكى قاقشال دەرەخ شاخلىرىدەك سولاشقانىدى . مۇشۇ يېقىندا بولغان بىر تالاي ئىشلار ئۇنىڭ كۆڭلىنى يېرىم قىلىپ ، خېلى قورساق كۆپۈكى تارتقۇزالدى .

3

ئەھمەد سەھھابچى ، نورۇز ۋە شاۋاز قارىي ئۇچەيلەن كۆپ باش قاتۇرۇپ ، ئاخىر گۇلخۇمارنى ئېلىپ قاچماقچى بولۇپ مەسلىھەتلەشتى . ئەتىسىدىن باشلاپ شاۋاز قارىي بىلەن نورۇز ھەر كۈنى كېچىسى ئابدۇرەھمان خاتىپنىڭ ئەنجان تاملىق بېغىنىڭ چۆرىسىنى ئايلاندى ، لېكىن شەپە بولمىدى . بىر ھەپتە ئۆتكەندە خاتىپنىڭ ئۆيىدىكى يېڭى ئورۇنلاشتۇرۇشتىن زۆھرە خەۋەر يەتكۈزدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇچەيلەن سەۋر قىلىپ ، بۇ ئىشنى ھازىرچە كېچىكتۈرۈشنى قارار قىلدى ۋە شاۋاز قارىينى يۇرتىغا ئۇزىتىپ قويدى .

سەۋر سۆھبىتى زېرىكەرلىك كۆرۈنسىمۇ ، كېيىن مۇراد ـ مەقسەتنى ھاسىل قىلىپ ، شادلىق بەخش ئەتكۈچى يولداشتۇر . سەۋر ھىجران تۈنلىرىدەك ئۇزاق ھەم قاراڭغۇ بولسىمۇ ، ئاقىۋىتى ۋىسالدۇر . راست ، سەۋر كىشىلىك تۇرمۇشتا ئۇچرايدىغان تۈرلۈك قىيىنچىلىقلارغا بەرداشلىق بېرىش ، ئاڭلىغان نالايىق سۆزلەرگە ۋە كۆرگەن قايغۇ ـ ئەلەملەرگە تاقەتسىزلىك قىلماي چىدامىلىق بولۇشتۇر . سەۋرنىڭ ئېلىكىنى چىڭ تۇتقان ئادەم مۇراد ـ مەقسىتىگە يەتمەي قالمايدۇ . قايغۇ ـ ھەسرەتنىڭ دامىغا ئىلىنغان كۆڭۈل سەۋر تۈپەيلىدىن ئازاد بولىدۇ . سەۋر كىشىگە بەخت ـ سائادەت ئىشىكىنى ئاچىدۇ . سەۋر ـ تاقەت توغرىسىدا ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ ئىبرەتلىك سۆزلىرى ناھايىتى كۆپ . «جۈجىنى كۈزدە سانا» ، «ئاينىڭ ئون بەشى قاراڭغۇ ، ئون بەشى ئايدىڭ بولىدۇ» دېگەن ماقال ـ تەمسىللەر ھەرقانداق ئادەم ھەر-

www.uyghurkitap.com

قانداق ئىشتا سەۋر ـ تاقەتلىك بولۇشى كېرەك دېگەننى چۈشەندۈرىدۇ. دانالار مۇنداق دېگەن:

كىشىنىڭ غەمئارا گەر بولسا سەبرى،
ئۇنىڭ بولغاي ئاخىر مەقسەت ـ نەسىبى.

مۇزدەك ئۆيدىن دەس تۇرغان شاۋاز قارىي ئۇچقۇنداۋاتقان قارغا قارىماي ئۆيدىن چىقىپ، شۇ ماڭغىنىچە قۇمالتاغ ئىچىدىكى غارنىڭ تۇۋىگە باردى. ئۇ قولىدىكى مېتىننى تاغقا قارىتىپ كۈچ بىلەن ھەربىر ئۇرغاندا، تاغ تاقەت كەلتۈرەلمەي ئۇنىڭ ئايىغىغا خۇددى تەسلىم بولغاندەك يىقىلىپ، تېرىقتەك تارقىلىپ كېتەتتى. تېخى تاڭ سۈزۈلمىگەنلىكتىن، شاۋاز قارىي توڭغانلىقىنى سېزىپ، غار ئىچىدە بىردەم پاناھلاندى. ئۇپۇق سۈزۈلۇشكە باشلىغاندا، شائىر ئەھمىدى[①] نىڭ:

بالا كۆرمەي دېسەڭ ھەرگىز،
جاھان رەنالىرىن سۆيمە.
بولۇپ پەرھادۇ شىرىندەك،
كېلىپ غەم تاغئارا كەزمە.

دېگەن شېئىرىنى ياتۇغانچى[②] لار گويا ساز جور بولغاندەك بەلەن ئاۋازدا ئېيتقاندا، پۈتكۈل تاغ لەرزىگە كەلدى. شاۋاز قارىينىڭ غەيرىتى بىلەن ھەر كۈنلۈكى ئېچىلغان يول خېلى ئۇزۇن بولدى.

---

① 15 ـ ئەسىردە ئۆتكەن «سازلار مۇنازىرىسى» ناملىق ئەسەرنىڭ ئاپتورى.
② قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا قالۇن «ياتۇغان» دەپ ئاتالغان، ياتۇغانچى — «قالۇنچى» ياكى «سازەندىلەر» دېگەنلىك.

يۇرتتىكى كىشىلەر قارلىق ① تاشلىنىشقا باشلىغان چاغدا، تاغدىكى يولنى ئېچىۋاتقان شاۋاز قارىينىڭ شىجائىتى نە بەشكېرەم ۋە نە ئالتىن ئاتۇشتا يەنە زور غۇلغۇلا قوزغىدى. بۇ قېتىم ئاۋۋال لەڭگەر كەنتىدىكىلەر، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۆز يۇرتى ئىستەلىكلەر، بارا ـ بارا قۇمباغ، ساپئېرىق، سايۋاغ، كۇكاڭ ... قاتارلىق جايلاردىكى باغۋەنلەر...، ئۇنىڭدىن كېيىن بەش توغراق، يېڭىئا-ۋات، سېدىرلاردىكى دېھقان ئەشرەپلەر ئارقا ـ ئارقىدىن كېلىپ، شاۋاز قارىيغا ھەمدەم بولۇپ يول ئېچىشقا باشلىدى. يۇرتتا قالغانلار تۆگىلەرگە ئارتىلغان تۇلۇم ۋە سوغىلاردا سۇ، ئاش ـ ئوزۇق، گۇلە ـ قاق، قوي ـ ۋارانلارنى ئەكېلىپ ياردەملىشىپ بەردى. شاۋاز قارىي ئۇچىسىغا تېگى تەرىپى تۆشۈك تاغارنى كىيىپ، بېلىنى سايلىدا باغلاپ، ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا تاشلارنى يەلكە ۋە دولىسى بىلەن ئىتتىرىپ، پەرھادتەك جاسارەت بىلەن ھەممىدىن بەك ئىشلەپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ توساتتىن ئۆرۈلگەن تاش پارچىلىرى ئاستىغا كۆمۈلۈپ قالدى. ھەممەيلەن ۋاراڭ ـ چۇ-رۇڭ بىلەن تاشلارنى قوللىرىدا تاتىلىشىپ ئېچىپ، ئاستىدىن ئۇنى چىقىرىۋېلىشتى. ئەمما، شاۋاز قارىينىڭ سول تەرىپى خېلى ئېغىر زەخىمناك بولغانىدى. ئۇنى دەرھال يۇرتىغا قايتۇرۇپ، تېڭىقچىلارغا تاڭدۇرۇپ، پەرۋىش قىلىشتى.

قەۋس (12 ـ ئاي) ئاخىرلىشىپ، جەددى (1 ـ ئاي) كەلگەندە ئىش تازا قىزىغانىدى. ئەمما، دەلۋە (2 ـ ئاي) كىر-گەندىن كېيىن ھاۋا جۇت بولۇپ، سوغۇق ئىنتايىن دەھشەتلىك

---

① قارلىق — ئۇيغۇرلاردا تۇنجى ياغقان قارنى، مول ھوسۇل خەۋىرى دەپ قاراپ دەسلەپكى «قارلىق خېتى» نى يېقىنلىرىغا تاشلايدىغان ئادەت بار.

بولدى . خۇسۇسەن «ئەييامى ئوجۇز» [1] دەپ ئاتالغان جۇت كۈنـ-لەر كىرگەندىن كېيىن ، قول چىقىرىشقا ئەسلا ئىمكان بولمىـ-دى . تېنى ئاجىزراقلاردىن بىر ـ ئىككى كىشى مۇزلاپ قالغاندىن كېيىن ، قالغانلار ئىشنى توختىتىپ قايتىپ كېتىشتى .

دەل شۇ چاغدا ئالتىن ئاتۇش تەرەپتىن يارەدەملىشىش ئۈچۈن كەلگەنلەر ئۆز تەرىپىدىكى لەڭگەر ئاغزىدىن يول ئېچىشقا ھەرىـ-كەت باشلاپ كەتتى . تاغ يېنىدىكى لەڭگەر ، مەييى ، تېتىر كەنتىـ-دىكىلەر «بۇ يول ئېچىلسا ، يېڭىدىن بىنا بولغان مەمۇرىيەت كۆچۈپ كەتكەن كونا شەھەرگە بېرىش ـ كېلىش يولى يېقىنلىشىـ-دۇ» دەپ ، ئۆز مەنپەئەتىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ ، مېتىن ، پالتا ـ تۆمۈر ، كەتمەنلەرنى ئېلىپ ، بۇ تەرەپتىكى ئېغىزدىن يول يېرىپ باردى .

شاۋاز قارى تاغىسىنىڭ چوڭ قىزى چولپانخاننىڭ مېھرىباـ-نلىق بىلەن قارىشى ۋە بېقىشى ئارقىلىق ياخشىلىنىپ ، ئەمدىلاتىن يانپاشنى سۈرەپ ، تالا ـ تۈزگە چىقىپ ، بىرنەچچە كۈن ئۆتكەن خۇپتەن مەھەلدە ، نورۇزنىڭ ئىنىسى ئەھەد ئالتىن ئاتۇشتىن كېلىپ ، ئاكىسىنىڭ «چارشەنبە كۈنىدىن باشلاپ ، بىر ھەپتىگىـ-چە گۈلخۇمارنىڭ تويىغا يەنە ئاش بېرىدىكەن ، بۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ قالغىن» دېگەن خەۋىرىنى يەتكۈزدى . بۇنىڭ بىلەن تەڭ شاۋاز قارىنىڭ مىجەزى ئۆزگىرىپ ، قول ـ پۇتلىرى تىترەپ ، بىسەرەمجان ۋە بىھال بولۇپ ، بىر مەھەل گەپ قىلماي ئولتۇرـ-دى . ئاندىن :

---

[1] ئەييامى ئوجۇز (قىرى كۈنلەر) — «تەۋرات» تىكى خەۋەرلەردە ، سانى ئادەم ، يەنى نوھ ئەلەيھىسسالام زامانىدا يەر شارىدا 40 گەز چامىسىدا سۇ تاشقىنى بولۇپ ، ئۇ ئاۋۋال مۇشۇ «ئەييامى ئوجۇز» نىڭ ئىپتىداسىدا باشلىنىپ ، 150 كۈنگىچە يەردە تۇرغان . بۇ كۈن قىيامەتكىچە ئۇنتۇلماسلىق ئۈچۈن ، ھەر يىلى شۇ چاغدا ھاۋا جۇت بولىدىكەن .

— ئەھەد ، نورۇز سالامەتمۇ؟ ئۇنى سوراشنىمۇ ئۇنتۇپتىمەن . سەن ئۇزاق يول مېڭىپ كەلدىڭ ، ھەقاچان ھېرىپ كەتتىڭ ، — دەپ ، ئۇنىڭغا چاي ـ مەزە ئەكەلدى .

شاۋاز قارىي كەچتە ئورۇن سېلىپ ئەھەدنى ياتقۇزدى ، ئاندىن ئۆزىمۇ ئورۇنغا كىرىپ ، كىيىم ـ كېچەكنى بىلەنلا ئۇخلاشقا ياتتى . بىر ئازدىن كېيىن ئۇ ئورنىدىن دەس تۇرۇپ ، بېلىنى مەھكەم باغلاپ ، قولىغا ئايپالتىنى ئېلىپ ، ئىشىكتىن غىپپىدە چىقىپ ، ئۇدۇل تاغ تەرەپكە قاراپ ماڭدى . ئۇ تاغدىن ـ تاغقا يامىشىپ ، بىرنەچچە چوڭ ـ كىچىك داۋانلاردىن ئېشىپ كېتىۋەردى ، لېكىن ھەممە جاھان ئاپئاق قار بولغاچقا ، يار يولىغا ياكى مەيىي ، تېتىر ، لەڭگەر تەرەپكە ئۆزۈپ چىقالماي ، يولدىن ئېزىپ قالدى . شاۋاز قارىي بىر چوققىغا چىقىپ ، مەشھەد تەرەپكە قاراپ : «تاغ ھەرقانچە چوڭ بولسىمۇ ، تاغ بىلەن كۆرۈشەلمەيدۇ ، ئەمما ئادەم قانچە يىراقلاردا بولسىمۇ ئاخىر كۆرۈشۈپ ۋىسال ئارزۇسىغا يېتىدۇ . مەنمۇ جەزمەن بۇ قېتىم گۇلخۇمار بىلەن كۆرۈشۈپ ، يا ئۇنىڭ قولى مېنىڭ بوينۇمغا چۈشكەن ، يا مېنىڭ قېنىم ئۇنىڭغا قېنىغا تۆكۈلگەن بولىدۇ» دېدى ـ دە ، بوشاشماي يەنە ئىلگىرىلەۋەردى .

4

مۇشۇ كۈنلەردە جۇت ۋە يېغىۋاتقان قارغا پەرۋامۇ قىلماي ئابدۇرەھمان خاتىپنىڭ ئۆيىدە تويغا تەييارگەرلىك باشلىنىپ ، نەزىر ئاش ئۈچۈن ، مىس ۋە چويۈن قازانلار ئېسىلدى . قوي ،

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرىكى ئىندىرىسى

كالا ، قوتازلار سويۇلدى . يېڭىدىن ياسالغان ھەشەمەتلىك ئۆيلەر-
گە بىساتلار سېلىندى ، يەتمىگەن يەرگە ھەقەمسايىلەرنىڭ ئۆيلە-
رىدىن بىسات ئاچىقىپ سېلىندى .

نادىرخان خوجا قازان بېشى ، چاي ، قولغا سۇ بېرىش ،
ھەربىر ئۆيگە داستىخان سېلىپ گىزەك ، ئاش تارتىشقا ، مېھماند-
لارنى كۈتۈشكە ، دۇئا ئېلىش ۋە ئۇزىتىشقا ، لېگەن ، قاچىلارنى
ئېرتىپ تەييارلاشقا ، ئۇلاغلىق كەلگەن مېھمانلارنىڭ ئۇلاغلىرىغا
قاراشقا ، قايتقاندا مىندۈرۈشكە ئەر - ئايال قوشنىلارنى ئۆز
لايىقىدا تاللاپ تەيىنلەپ ئورۇنلاشتۇردى . خاتىپ چوڭ مېھمانخا-
نىدىن تولا تەسلىكتە دەھلىزگە قويۇلغان سەندەلگە ئاچىقىپ ئول-
تۇرغۇزۇلدى . ئۇ ھازىر تۇتۇنۇق ① بولۇپ قالغانىدى .

ھويلىدا چوقىغا توشقۇزۇلغان قارىغاي كۆمۈرىگە ئوت يېقىل-
غاندا ، كىچىك داپنى لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان ئوتقا قاقلاپ قۇرۇتقان
ياتۇغانچىلار سازنى تەڭشەپ ، دەسلەپ قىلىپ «قەشقەر سەنىمى»
گە چالدى .

يارنى يار دەمدۇ كىشى ،
يامانىنى يار دەمدۇ كىشى .
ياخشى يار ياندا تۇرۇپ ،
يامانىنى خالامدۇ كىشى .

مەن يىراقتىن يارنى كۆردۈم ،
يار مېنى كۆردىمىكىن .

① تۇتۇنۇق — ئىلمىي پاساھىتى ۋە نۇتۇق قابىلىيىتى تۆۋەن دېگەنلىك .

يۈرىكىمگە ئوت تۇتاشتى ،
يار بۇنى بىلدىمىكىن .
ئا… يارەي ، ۋاي - ۋاي سەنەم .

ساز باشلىنىش بىلەنلا چۈشۈۋاتقان قارغا قارىماي ، ئاۋۋال يېقىندىكىلەر توپ - توپ جامائەت بولۇپ ئارقىمۇئارقا كېلىپ ، دەھلىزگە كىرگەندە ، سۈرىتى مۆبەددىل (رەڭگىروىي بۇزۇلۇپ كەتكەن) ئابدۇرەھمان خاتىپتىن ئېسەنلىك سوراپ ، ئاندىن تويد-نى مۇبارەكلەپ ، ئەكەلگەن ئات ، تۆگە ، كالا ، قوي ، يامبۇ ، كۆمۈش تەڭگە ، بەقەسەم ، شايى ، چەكمەن ، تون - تەلپەك ، شىرداق ، كىمخكا ، مىس ئەسۋاب قاتارلىق توي سوۋغاتلىرىنى ئۇنىڭ ئالدىدا «ئاز بولسىمۇ» دەپ قويۇپ ، دۇئا قىلىشقاندىن كېيىن ئۆي - ئۆيلەرگە كىرىپ ، تارتىلغان مېغىز ، قوماچ ، تۇخۇم قاتارلىق گېزەكلەرنى ئاۋۋال نانۇشتىدە شىنە بىلەن قو-شۇپ نانغا تۇگۇرۇپ ۋە ئارىلاشتۇرۇپ يەپ ، قالغاننى بالىلىرىنىڭ نېسىۋىسى ئۈچۈن بەلۋاغ ۋە دەس ياغلىقلىرىغا ئېلىشتى . ئاندىن قورۇما پولۇنىڭ ئۈستىگە بېسىلغان قىزا ۋە گۆشلەرنى توغراپ ، بارماقلىرى ئارىسىدىن يېغى ساقىپ تۇرغان هالدا ئىشتىھا بىلەن يېگىلى تۇردى . تارتىلغان ئاش ئاشا - تاشا يېيىلگەندىن كېيىن ، ھەربىر كىشىنىڭ ئالدىغا چوڭ نان ، ئارا نان ، كاكچا ، توقاچ قاتارلىق بىر توققۇز نان تارتىلدى . يەنە چەلپەك دېيىلگەن ئېپىز ئىككى ناننىڭ ئارىسىغا پولۇ ۋە قىزىدىن «ئۆيدىكىلەرنىڭ نېسىد-ۋىسى» دەپ تارتىلىپ ، ئاندىن دۇئايى خەير قىلىپ قايتىشتى .
تويغا كەلگەنلەر ئىشىك ئالدىدىن تارتىپ قاراڭغۇ دالان ، تار

كوچا ، ئەگمە ۋە پېشايۋانلارنىڭ ئىككى تەرىپىدە سەپ ـ سەپ بولۇپ ، تەسۋىدەك ئۇزىراپ قاتار تۇرۇشۇپ كەتتى . بەزىلەر قار ئۇستىدە دەسسەپ تۇرۇپ تىوڭغان پۇتلىرىنى يەرگە ، تامغا ، بىر ـ بىرىنىڭ پۇتلىرىنىڭ ئۇچىغا ئۇرۇشۇپ ئىسسىتماقچى بولۇشتى . بەزى يىلىڭ ۋە جۇۋىسىزلارنىڭ دولىسى قورۇلۇپ ، تۇكلىرى تەتۈر يېنىپ كەتتى . ئاسماندىن ئالتە بۇرجەك كرىستال قار قايرىلما ياقىلىق ۋە قىرغىزچە سەنسەندىن ياقا قىلىنغان جۇۋىلار ، يوغان تەلپەك ۋە قېرىراقلىرى قۇلاقچىلار كىيگەن كىشىلەرنىڭ ياقا ۋە تەلپەكلىرىنى ، تاشقى كىيىملىرىنى چۈمكۈ- ۋەتمەكچى بولغاندەك غەزەپ بىلەن چۈشكىلى تۇردى . ئىشىك ئالدى ، هويلا ، قاراڭغۇ دالان ، تار كوچا ، پېشايۋان ، دەهلىز ، مېهمانخانا ، ساراي ـ ئايۋانلارغا يېقىلغان گۇلخانلارغا هەدەپ يوغان كۆتەكلەر تۆپە ـ تۆپىلەپ سېلىنىپ ، كىشىلەر ئۇنىڭ چۆرىسىدە يەڭگۈشلىنىپ ، قول ـ پۇت ، يۈزلىرىنى ئوتقا تەڭلەپ ئىسسىتىشماقتا ئىدى . يېڭىدىن ئۇلاغلىق كەلگەن ساقاللىق كى- شىلەرنىڭ ئېغىز چۆرىلىرى ، بۇرۇتى قىروداپ ، خۇددى «تويغا كەلگەنگە توي» دەپ ساقالغا مەزەنگە ئاسقاندەك غەيرىي بىر كۆرۈ- نۈش ـ قىياپەت هاسىل بولدى . ئۆيدىن دۇئا قىلىپ ، دەهلىزدە يەنە خاتىپ بىلەن «توي خۇدانىڭ خەزىنىسى ، توينىڭ ئاقىۋىتى خەيرلىك بولسۇن ، خەير ـ خوش» دەپ خوشلىشىۋاتقان خالايىق يېڭى مېهمانلارغا ئورۇن بوشىتىشىپ بېرىشىۋاتاتتى . بىرنەچچە خىزمەتكار خاتىپنىڭ يېنىدىكى سوۋغىلارنى ئىچكەركى ئۆيگە تو- شۇپ ، بۇ يەرنى كەڭرىتتى . تويغا سوۋغا قىلىنغان مال ـ ۋاراڭ- لارغا تەيىن قىلىنغانلار دەرۋازا يېنىدىكى ماللارنى تۇرى بىلەن

ھەرقايسى قوتانغا سولاپ ، خاتىرجەم بولۇشتى .
دەلۋە ئېيى باشلىنىپ ، «ئەييامى ئوجۇز» بىلەن تەڭ كىرگەن جۇت ۋە چىرقىراۋاتقان سوغۇق شامال ، قار ئۇچقۇنى قىران دەرياسىنىڭ سۈيىنى ئوخشىتىپ قۇيغان ھېسپىتەك مۇزلىتىپ تاشلىغانىدى ، دەريا ئاتلاپ كېلىدىغان مېھمانلار بۇگۈن توڭلىغان مۇز ئۈستىدىن ئاتنى ماڭدۇرۇپ ، تويىنىڭ بىرىنچى كۈنى بولغان چارشەنبىنىڭ كۈن پاتىدىغان ۋاقتىغا قەدەر كېلىشتى . بۇ چاغدا ، ياتۇغانچىلار قوللىرىنىڭ توڭلاپ كەتكىنىگە قارىماي ، بويىنىنى سوزۇشۇپ ساتار بىلەن مۇقام ئېيتىشۋاتاتتى ، ئەتراپتا ئولتۇرغان قېرىلار دىققەت بىلەن سەمى بولۇۋاتاتتى .
ئىشنىڭ ئاقىۋىتىنى ، نېمە بولۇشىنى بىلىش ئەقىلدىن ، ئەمما كېلىدىغان پالاكەتكە چارە ئىزدىمەي ، ھەسرەتلىنىپ ئولتۇرۇش ناداىلىقتىن دالالەت بېرىدۇ . بىرەر ئىشنى باشلاش ئاسان ، ئەمما ئۇنى ئاخىرىغا يەتكۈزۈپ نەتىجە ھاسىل قىلماق ھەركىمنىڭ قولىدىن كېلىۋەرمەيدۇ . ھېچبىر ئىش غەيرەت ۋە جاسارەتسىز بولمايدۇ . ئەمما ، جايىدا ئىشلىتىلمىگەن غەيرەت ۋە جاسارەتنىڭ پايدىسى يوق . ئىنتىلىش ۋە چارە ـ ئەمەل — ئىنسانغا كامالەت بەخش ئېتىدۇ ، ئۇلۇغلۇققا يەتكۈزىدۇ . ئەقىل ـ ئىدراك قۇياشقا ئوخشايدۇ . ئۇ داغلارنى يوقىتىدۇ . ئىنساندا ئۈمىد بولمىسا ، ھاياتنىڭ لەززىتى يوقىلىدۇ . ئۆتكەن ئىشلار ئۈچۈن پۇشايماندىن ۋە كەلگۈسى ئىشلاردىكى مۇشكۇللۇكتىن ئىنساننى تەدبىر ۋە تىرىشچانلىقلا قۇتقۇزىدۇ . ھەربىر ئىشتا ئېھتىياتچانلىق بىلەن ھەرىكەت قىلغان كىشى ھەر ۋاقىت مۇۋەپپەقىيەت قازىنىدۇ . بىخەستەلىك زىيان ـ زەخمەت كەلتۈرىدۇ . ئاددىي ۋە تەبىئىي

هالدا هايات كەچۈرۈش هاياتنىڭ ئەڭ گۈزەل ۋە توغرا يول . بۇ يول ئىنساننى سەممىي ، ھەقىقەتپەرۋەر ، نومۇسلۇق ۋە قەيسەر بولۇشقا ئېلىپ بارىدۇ . دانالار مۇنداق دېگەن :

كىمكى قىلماس ھەر ئىشىدا ئېھتىيات ،
ئول ئىشىدىن تاپمىغاي ھەرگىز نىجات .

ھەزرەت نەۋائى «مەھبۇبۇلقۇلۇب» ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دېگەن : «تەۋەككۇل» دېمەك ، يول ۋاستىلىرىنى كېرەك قىلماستىن ، توغرا يولدا مېڭىۋېرىش ، سەۋەب ۋە ئۆزىنى قويۇپ ، ھەممىنى ئاللادىن كۆرۈش . تەۋەككۇلنىڭ قۇدرىتى ئالدىدا سەۋەبنىڭ رىشتىسى چۈرۈك ، تەقدىرنىڭ مەشئىلى ئالدىدا ۋاستىنىڭ ئۇچقۇنى ئۆچۈك . تەۋەككۇل ئەھلى مەقسەت ۋادىسىغا قەدەم قويىدىكەن ، يولنىڭ ئۇزۇقىنى ئاللانىڭ ئېھسانى ۋە ئىنئامى دەپ بىلىدۇ . ھەممە يول كېرەكلىكى تەييار بولغاندىن كېيىن ، ئۇ نېمىدىن خۇش بولۇپ ، نېمىدىن خاپا بولسۇن . دەريادىن ئۆتۈشكە كېمىنى سەۋەب دېسەڭ ، تاپىنى نەم بولماي ئۆتكۈچىلەرگە قانداق سۆزۈڭ بار ؟ باياۋاننى كېسىپ ئۆتۈشكە ئات ـ ئۇلاغنى ۋاستە دېسەڭ ، يەرنى قاتلاپ مەنزىلىگە بارغۇچىلار ئالدىدا ئات ـ ئۇلاغقا نە ئېتىبار...

... تەۋەككۇل ئەھلى بارلىق چارە ۋە ۋاستىلەردىن كۆز يۇمۇپ ، ئۆزىنى تەۋەككۇل دەرياسىغا ئېتىپتۇ ، ۋاستىسىز تەۋەككۇل ۋادىسىغا قەدەم تاشلاپ مەقسەتكە يېتىپتۇ» . نەۋائى بىر پارچە بېيىتتا يەنە : «كىمكى تەۋەككۇل بىلەن يولغا چىقسا ،

ئۇنىڭغا يەل ـ يېغىن ، ئىسسىق ـ سوغۇقتىن ئازار كەلمەيدۇ »
دېگەن .

گۈلخۇمار ، زۆھرە ۋە سارە ئانىلار خېلى بۇرۇنلا ئۆزىنىڭ پۇتۇشۇپ قويغان مەسلىھەتىگە ئاساسەن ، بۈگۈنكى كۈننى بەشكېرەمگە گۈلخۇمارنى قاچۇرۇشنىڭ ئەڭ ياخشى پۇرسىتى دەپ تەيىنلەشتى . ئالىمادىس بىرەر پېشكەللىككە ئۇچراپ قېلىشتىن ساقلىنىش ئۇچۇن ، گۈلخۇمارنى كىيىندۇرۇشكە دەپ ؛ ئۆز لايىقىدا چەكمەن تون ـ تەلپەك ، مەسە ۋە بەلۋاغمۇ تەييار قىلىپ ، مېھرابقا بوغچا قىلىپ قويۇشقانىدى . ئۇلارنىڭ مەسلىھەتى بويىچە زۆھرە ئاۋۋال ئاخشىمى ئۆيگە چىقىپ بالدۇرلا ياتقان بولۇپ ، دادىسىنى ئۇخلاتقاندىن كېيىن ، ئۇكىسىنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرىنى پەملەپ قويۇپ ، چىراغنى ئۆچۈردى . باشقىلار خاتىرجەم ئۇخلىغىلى تۇرغاندا ، ئۇ چۇراپ ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئەرەنچە كىيىنىپ ، بەلۋېغىنى تەتۈر باغلاۋاتقاندا ، بەلۋاغدىكى پىچاقنى قاملاشتۇرالماي يۈرىكى پوكۇلداپ كەتتى . يەنە غەيرەت قىلىپ ، ھويلىدىكى شوتىنى دولىسىغا ئېلىپ ئىشىكتىن چىققاندا ، شوتا ئىشىك بېشىغا تېگىپ ، تاراقشىپ كېتىۋىدى ، تېخىمۇ بەك قورقۇپ ، ئالدى ـ ئارقىسىغا قارىدى . بۇ چاغدا ، ئابدۇرەھمان خاتىپنىڭ بېغىدىكى ئاشپەزلەر مازنى ياغاچقا يۆگەپ سۇ يېغىغا مىلەپ تەييارلىغان يوغان نۆكچە (مەشئەل) تۇتقان كىشىلەرنىڭ ياردىمى بىلەن ئەتىكى بېرىلىدىغان نەزىر ئاشقا تەييارلىق قىلىۋاتقانلىقى بىلىنىدى .

زۆھرە شوتىنى تالاغا ئاچىقىۋېلىپ ، ئۆزىنى تۇختىتىپ ، ئاندىن دولىسىغا ئېلىپ ، دەس كۆتۈرۈپ قار ئۈستىدىن غاچىلداپ

دەسسەپ ، خاتىپنىڭ بىغىنىڭ كەينىدىكى بۇرۇن مەسلىھەتلىشىپ قويغان جايغا ، يەنى باغنىڭ جەنۇبىدىكى جىگدىنىڭ ئۇدۇلىغا ئاپىرىپ ، شوتىنى ئەنجان تامغا چاپلاپ قويۇپ ، «ئۇھ» دەپ سول يېڭىنىڭ ئۇچى بىلەن پېشانىسىدىكى تەرنى ئېرتىپ ، تام تۈۋىدە ساقلاپ ئولتۇردى .

شۇ ئارىدا گۇلخۇمار ئۆيدىن تالاغا نەچچە قېتىم چىقسا ، ئاشپەزلەر تۈرلۈك تەييارگەرلىك بىلەن بولۇۋاتقانلىقتىن ، ئۇ بىئارام ۋە تىت - تىت بولۇپ ، ئاخىر مەھكۇملۇق زەنجىرىگە باغلىنىپ ، چارىسىزلىق زىندانىدا مەھبۇس بولۇپ ياتقۇچە ، ئىخلاس كەمىرىنى بېلىگە چىڭ باغلاپ ، تەۋەككۇل تۇلپارىغا سۇۋارى بولۇپ ، زوق - شوخ بىلەن ۋىسال مەنزىلىگە قەدەم قويۇپ ، سارە ئانىنىڭ يىغلىغانچە خوشلىشىپ يول كۆرسىتىشى ئارقىلىق باغنىڭ ئەنجان تېمىدىكى شوتا بىلەن ئەمەس ، بەلكى يان ئىشىكىدىن قاچتى . ئۇ قاردا تەسلىكتە زۆھرەنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ، ئىككىسى بىرلىكتە لەڭگەر يولىغا قاراپ مېڭىشتى .

گۇلخۇمار ئۆز كىيىمىنى يەڭگۈشلىمەي بوغچىنى كۆتۈرۈپ چىققانلىقتىن ، يول ئۈستىدىكى «توقاي بۇلىقى» نىڭ يېنىغا كەلگەندە ، زۆھرەنىڭ مەسلىھەتى بىلەن ئۇچىسىدىكى ھەممە كىيىملىرىنى شۇ بۇلاقنىڭ تۈۋىگە سېلىپ قويۇپ ، ئاندىن بوغچىنى يېشىپ چەكمەننى ئېلىپ كىيدى . ئۇلار تېزلىكتە تاغ يولىغا قاراپ مېڭىپ ، لەڭگەردىن ئۆتۈپ مازارغا كەلگەندە ، گۇلخۇمار مەرھۇم ئانىسى ۋە ئۆزىنىڭ شور پېشانىسى ئۈچۈن دۇئا قىلدى . ئاندىن بۇرۇلۇپلا شاۋاز قارىي ئۇنىڭ ئىستىقبالى ئۈچۈن بىرنەچچە يىلدىن بېرى تاغ يېرىپ ئاچقان يولغا سەپسېلىپ قاراۋاتقاندا ،

مەشۇقلارنىڭ سىردىشى ئاي «كۆرۈۋالغىن» دەپ بۇلۇت پەردىسىنى يانغا ئىتتىرىپ نۇرىنى سېپىپ بەردى . ئاي يورۇقىدا بۇ ئىككى «يىگىت» ئالغا ئىنتىلىپ ئاق قارغا «غاچ - غۇچ» دەسسەپ سايىدىنمۇ ، شەپىدىنمۇ ، جىن - پەرىدىنمۇ ، قار - بوراندىنمۇ ، ئېيىق - بۆرىدىنمۇ قورقماي ، يار ۋىسالىغا بالدۇرراق قاۋۇشماق ئۈچۈن مېڭىشتى . ئىككى ياشنىڭ ناپاك غەرەز ئارىلاشمىغان مۇھەببىتىگە ساداقەت بىلدۈرۈش ئۈچۈن ، زۆھرە ئۆزىنىڭ ئىنسانىي ۋىجدانىي بۇرچىنى ئادا قىلىشقا ئالدىرىدى .

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئون بىرىنچى باب

نۇرى ئۆچكەن كۆزلەر

1

شاۋاز قارىي يولنى جىددىي داۋام قىلىۋاتقان شۇ پەيتتە ، ئارقىسىدا ئۇنىڭغا قاراپ خىرىس قىلىۋاتقان بىر سەت ئاۋاز ئاڭلاندى . ئۇ بۇرۇلۇپ قارىسا ، قارامتۇل بىر مەخلۇق ئۇنىڭغا دەھشەتلىك ئېتىلىپ كېلىۋاتقان بولۇپ ، «خارت ـ خۇرت» قىد-لىپ بىرلا ئىرغىپ ، ئىككى ئالدى پۇتى بىلەنلا چاڭ سالدى .

شاۋاز قارىي قولىدىكى قىرودەك بىسى پارقىراپ تۇرغان ئايپالتىنى قاراڭغۇدا ئۇنىڭغا قاتتىق زەرب بىلەن شىلتىدى . ئەپسۇسكى ، بۇ زەربە ئۇ مەخلۇققا بىرئازلا تېگىپ ، قارىي ئۆز كۈچىنىڭ قاتتىق زەربىسىدىن پىلدىرلاپ كېتىپ قولىدىن ئايپالتا چىقىپ كەتتى ـ دە ، ئۆزىمۇ ئالدى ـ كەينىگە دەلدەڭشىپ قالدى . ئاڭغۇچە ئۇ ھايۋاننىڭ چاڭگىلى شاۋاز قارىينىڭ بويىنىغا چۈشۈپ ، نەشتەردەك ئاچچىق چىشى ئۇنىڭ ئوڭ قولىنىڭ دولد-سىغا چوڭقۇر پاتتى . شاۋاز قارىي بۇ ھايۋاننىڭ قۇلىقىنى چىڭ

تولغاپ تۇتۇپ ، مۇشتۇمى بىلەن ئۇنى ئۇرۇپ ، پومىلاقلاشقىلى تۇردى . شۇ ئەسنادا هايۋان تېخىمۇ ۋەهشىيلىك بىلەن ئۇنىڭ بويىنىنى يىرىك ۋە پىچاقتەك ئىتتىك تىرنىقى بىلەن تارمىلىدى . ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدىكى ۋىنا تومۇرى ئۈزۈلۈپ ، چاچرىغان قان ئاپئاق قار ئۈستىدە قىزىلگۈل چاچقاندەك يامرىدى ۋە چىپىلداپ ئاققىلى تۇردى . ئاشۇنداق ئەھۋالدىمۇ شاۋاز قاريي ۋەهشىي هاي- ۋاننىڭ قۇلىقىنى قويۇپ بەرمەي ئېلىشىپ ، بىرنەچچە قېتىم پومىلاقلىشىپ ، يۇمىلىنىپ بىر تاشقا كېلىپ توختىدى - دە ، بىر قولى بىلەن يەر تاتىلاپ تاش ئىزدەۋاتقاندا قولىغا بىر نېمە ئۇرۇل- دى . ئۇ ئاپپالتىنىڭ سىپى بولۇپ ، شاۋاز قاريي ئۇنى قولىغا چىققان يېرىدىن تۇتۇپ ، ئۇ هايۋاننىڭ كەلگەن يېرىگە چاپقىلى تۇردى . ئەمما ئۈزىدىن قان زىيادە كۆپ چىقىپ كەتكەنلىكتىن هالسىزلىنىپ هوشىدىن كېتىپ قالدى .

شاۋاز قاريي ئاخىرقى تىنىقىدا : «گۈلخۇمار ، گۈلخۇمار ، سىز ··· سىز ···» دەپ ئاپئاق قار ئۈستىدە قىپقىزىل قانغا مىلىنىپ ، چىشلىرى كىرىشكەن هالدا كۆزى مەشهەد تەرەپكە قاراپ مېڭىۋاتقاندەك تۇرۇپ مۇزلاپ قالدى .

* * *

گۈلخۇمار بىر ئالدىغا - بىر كەينىگە قاراپ ، هەربىر شەپە- دىن ئۈزىچە تېنى ئەيمىنىپ ، شاۋاز قاريي ئۇنىڭغا ئاتاپ ياسىغان يول بىلەن هەدەپ ئىلگىرىلەپ بەشكېرەم تەرەپكە چىقىشقا ئىنتى- لىپ مېڭىۋاتقاندا ، تاغ گۈمۈرۈلگەندەك قاتتىق يىقىلغان بىر

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

نەرسە تاغ ئۈستىدىن ئۇلار ماڭغان يولغا چۈشتى ، ئاندىن قاتتىق ئاۋاز بىلەن ھۇۋلىدى ۋە خارقىراپ تىپىرلاپ ــ تىپىرلاپ باقتى ، ئەمما قوپالمىدى .

زۆھرە بىلەن گۈلخۇمارنىڭ جېنى بۇ ئارىدا نەچچە چىقىپ ، نەچچە كىردى . ئۇلار بىر قاپتالدا بىر ھازا تۇرغاندىن كېيىن يەنە مېڭىپ ، يىقىلغان ئۇ مەخلۇقتىن يانداپ ئۆتۈپ كەتتى . ئۇلار بىر ــ بىرلىرىنى يۆلىشىپ ، دولىسىغا دولىسىنى تىرەپ خېلى ماڭغاندىن كېيىن ، تاغ تەرەپتىن چۈشكەن بىرنەچچە نەرسىنىڭ كۆلەڭگىسى قار ئۈستىدە ئايدىڭدا كۆرۈندى . ئۇلارنىڭ تېنى ئەيمىنىپ ، مۇزدەك تەرلەپ كەتتى . تاغنىڭ بىر ئۆڭكۈرىدە تۇ-رۇپ ، زۆھرەنىڭ يادىغا پىچاق يېتىپ ، ئۇيان ــ بۇيانلىرىنى ئاختۇرۇپ ، قوينىغا قول سالسا ، ئۇكىسىنىڭ تون چاپىنىنىڭ يانچۇقىدىن قولىغا چاقمىقى چىقتى . ئۇنى تاش بىلەن سۈركەپ بىر قېتىم ياققاندا ، ئالدىدا كۆرۈنگەن ۋە ئارقىسىدىن كېلىۋاتقان ئىتتەك نەرسىنىڭ كۆلەڭگىسى يوقالدى . زۆھرە گۈلخۇمارغا قاراپ :

— گۈلخۇمار ، بىز ھازىر ئىككى ئۆلۈمنىڭ ئارىسىدا قال-دۇق . ئارقىغا قايتساق ، كەينىمىزدىكى ئىتقا ئوخشىغان نەرسى-دىن ھەم شىۋىرغان بىلەن بولۇۋاتقان بورچىتىن قۇتۇلۇش تەس . پەقەت غەيرەت قىلىپ ئالغا ئىلگىرىلىسەكلا ئادەم بار يەرگە يېتى-شىۋېلىشىمىز مۇمكىن ، بوشاشمىغىن ، — دەپ ئۇنى روھلاندۇر-دى .

ئەمما ، بۇ چاغدا گۈلخۇمارنىڭ سۇنۇپ ساقايغان بېلى مۇز-دەك تەردىن كېيىن قاتتىق ئاغرىغىلى تۇردى . ئۇ زۆھرە بىلەن

مېڭىۋېتىپ :

— زۆھرە ، مېنىڭ شاۋاز قارىيغا بولغان ساپ مۇھەببىتىم-نى دۇنيادا سەنلا بىلىسەن . ئۇنىڭ بىلەن بىر كۈن ھالال ئەر - خوتۇن بولسام ، ئۇنىڭغا 100 كۈن مېھىر قويىمەن دېگەن نىيىتىم بار ئىدى . ئەمما مەن ھازىر پەقەت بولالمايۋاتىمەن ، پەقەت... — دەپلا ساڭگىلاپ بوشىشىپ كەتتى .

— غەيرەت قىل ، يەنە ئازغىنا چىدا ، — دەپ ، زۆھرە ئۇنىڭ قولتۇقىدىن يۆلەپ ماڭغۇزدى .

زۆھرەمۇ تەرلەپ ئېقىپ كەتتى ۋە يولدىن ئاداشتى . دەل شۇ چاغدا ھېلىقى «ئىت» لار يەنە ئۇلارنىڭ ئارقىسىغا چۈشۈپ بىللە ماڭغىلى تۇردى . بۇ چاغدا گۈلخۇمار غەيرەتكە كېلىپ ، ئىككى تىزىنى تۇتۇپ مۈكچىيىپ ماڭدى . زۆھرە ئۇنىڭ دولىسى-دىن تۇتۇپ ، ئالغا سۆرىدى . ئاڭغۇچە «ئىت» لار يېقىنلا يەرگە كېلىپ خىرىس قىلماقچى بولغاندا ، زۆھرە يەنە چاقماقنى ياندۇر-دى . ئوتنى كۆرگەن «ئىت» لار يېقىن كېلەلمەي ، ئۇلارنىڭ ئەتراپىدا خىرقىراپ تۇرۇشتى . بۇ چاغدا گۈلخۇمار «ماڭالىلى» دېگەن بولسىمۇ ، ئۆرە تۇرۇشقا ۋە ياكى مۈكچىيىپمۇ مېڭىشقا قادىر بولالماي ، قولىنى قار ئۈستىدە قويۇپ ، ئۆمىلەپ مېڭىپ ، سۇلتان مىچى ئاتام گۇمبىزىگە يېقىن كەلدى ۋە گۇمبەز ئۈستىگە زۆھرە ئاۋۋال گۈلخۇمارنى ئارقىسىدىن يۆلەپ چىقاردى . ئۇنىڭ-دىن كېيىن ئۆزى چىقماق بولۇپ ، ھەرقانچە غەيرەت قىلسىمۇ گۈلخۇمارغا نىسبەتەن سەل گۆشلۈكرەك بولغاچقا ، زۆھرە ئۆزىنى گۇمبەز ئۈستىگە ئالالمىدى . ئاڭغۇچە «ئىت» لار يېقىن كېلىپ خىرقىراشتى . بۇنى كۆرگەن گۈلخۇمار چىدىيالماي ، گۇمبەز ئۈستىدىن ئۆزىنى قويۇپ بەردى ۋە يەرگە دومىلاپ چۈشكەندىن

كېيىن ، «ئىت» لار دەرھال ئارقىسىغا سەل ياندى . گۈلخۇمار لېۋىنى چىشلىگەنچە ئورنىدىن تۇرۇپ ، زۆھرەنى يۆلىدى .

— ئەزىز دوستۇم ، سەن مېنى دەپ ھاياتىڭدىن ئايرىلما ، سەن ئۈچۈن مەن نېمە بولسام مەيلى ، گۈمبەز ئۈستىگە سەن چىق ! — دەپ ئۇنى يۆلەشتۈرۈپ چىقىرىپ ، ئۆزى زۆھرەنىڭ ھايات قېلىشىغا سەۋەبكار بولدى .

گۈلخۇمار ئارقىسىدىن خىرىس قىلغان «ئىت» لار ئۈچۈن سۇلتان مىچى ئاتام ئەتراپىغا باغلانغان كۈنگۈرىلەرنىڭ خىشلىرىنى قومۇرۇپ ئاتقىلى تۇردى . ئالدىدىن كەلگىنىگە بىر خىشنى ئېتىشى بىلەنلا يان تەرەپتىن كەلگەن ئۈچىنچى «ئىت» ئۇنىڭغا ھۇجۇم قىلىپ كېلىپلا ، گۈلخۇمارنىڭ قارنىنى يېرىپ تاشلىدى . گۈلخۇمار قار ئۈستىگە قاپقارا چېچى بىلەن بىللە يىقىلىپ ، «ۋايجان… » دەپ چىرقىرىدى ۋە شۇئان ھەممە تەرەپتىن ئۇنىڭغا ھۇجۇم قىلىپ ، گۆشىنى پارچىلاپ بىر يۇتۇم - بىر چىشلەمدىن يۇلۇۋاتقان «ئىت» لارنىڭ بۆرە ئىكەنلىكىنى ئاندىن بىلدى .

— زۆھرە …— دەپ نىدا قىلدى گۈلخۇمار ۋە — ھازىر مېنىڭ پۈتۈم تەرەپنى بۆرىلەر يەپ بولدى ، ئەمما روھىمنى يېيەلمەيدۇ . سەن مېنىڭ شاۋاز قارىيغا بولغان ساپ مۇھەببىتىمگە ، قىيامەتلىك رىوزدىغارى بولىدىغانلىقىمغا گۇۋاھ … بول … غىن …— دېگەندىن كېيىن ئاۋازى پۈتۈنلەي ئۆچۈپ كەتتى…

* * *

مانا مۇشۇنداق قىلىپ ، مىلادىيە 1668 - يىلى دەلۋە پەسلى ، يەنى فېۋرالنىڭ 21 - كۈنى پەيشەنبە سەھەردە بۇ بىر

جىۋپ ئـاشىق ـ مەشۇقىنىڭ كۆز نۇرى ئۆچتى . بۇ چاغدا ئۇچ-قۇنداپ چۇشۇۋاتقان بۇرچ قار پاك ، مەسۇم ، گۇناھسىز ، زىلۋا قىز گۇلخۇمارنىڭ سۆڭەكلىرىنى ، ئەرەنچە كىيىم ۋە مەسە ، تەلپىكىنى ، قىزچە ئۆرۈلگەن 21 تال چېچىنى يەرگە كۆمۈشكە ئالدىراپ چۈشۈۋاتقانلىقىنى زۆھرە گۇمبەز ئۇستىدە كۆرۈپ تۇر-دى . ئۇنىڭ يادىغا ۋاپادار مەشۇقلەردىن بىرىنىڭ ئۆلۈم ئالدىدا ئوقۇغان تۆۋەندىكى شېئىرى كەلدى :

ئايا چەرخى زالىم پۇتتىمۇ ئىشىڭ ،
شۇدۇر ئەمدى ئىشق ئەھلىگە قىلمىشىڭ .
سېنىڭ ئىشىڭ بولدى جاپاكارلىق ،
كى يوق سەندە ھەرگىز ۋاپاكارلىق .
ئەزەلدىن ئەبەد كىمگە قىلدىڭ ۋاپا ،
ۋاپا ئەھلىگە يەتتى سەندىن جاپا .

*   *   *

دانالار : «ئىسراپچىلىق — ئەھمىيەتسىز ۋە پايدىسىز ئىش-لارغا پۇل ـ مال سەرپ قىلىشتۇر . قولىدا بار پۇل ـ مالنى كېرەكلىك جايلارغا سەرپ قىلىش ، ياخشى باشقۇرۇش ئۈچۈن ، ئىسراپچىلىقتىن ساقلىنىش لازىم . ئىسراپچىلىق قىلىش ئىنتا-يىن نادانلىقتۇر . ئىسراپخورلۇق ئارقىسىدا يوقسۇزلۇق ، باشقى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

لارنىڭ پۇل ـ مېلىغا تەمە ۋە ھەسەت كېلىپ چىقىدۇ» دېگەن. ئەگەر ئىسراپچىلىق ۋە ھەشەمەت بىلەن قىلىنغان توي ئەلنىڭ قەلبىگە ياقسا ئىدى، خەلىپە مەئمۇن ① ئۆتكۈزگەن ئوغۇل تويىنىڭ داغدۇغىسى ۋە ياخشى نامى ئالەمگە مەشھۇر بولغان بولاتتى.

چارشەنبە سەھەردە ئىككى تەرەپنىڭ ئۆز ھالىغا يارىشا داغ-ۋازلىقى بىلەن باشلانغان بۇ توي ئەتىسى پەيشەنبە (تويىنىڭ ئىك-كىنچى كۈنى) كۈنىمۇ داۋاملاشتى. تويىنىڭ نەزىر ئېشى بېرىلى-ۋاتقان پەيتتە، زۆھرەنىڭ دادىسى قابىلغا ئامبارنىڭ ئاچقۇچى جىددىي لازىم بولۇپ، گۈلخۇمارنىڭ يېنىغا سوراپ كىردى. گۈلخۇمارنىڭ ئاخشام ياتقان ئورنى يىغىلماي تۇرغىنىنى كۆرۈپلا ئۇ:

— گۈلخۇمار، گۈلخۇمار، ۋوي خۇمارگۈل، — دەپ بىر-نەچچە قېتىم توۋلىدى ئورۇننىڭ باش تەرىپىدە تۇرۇپ.

ئاۋاز چىقمىغاندىن كېيىن، ئۇ كېلىپ ئورۇننى ئاستا ئې-چىپ قاراپ، گۈلخۇمارنىڭ يوقلۇقىنى بىلدى. ھەيران بولغان قابىل شۇئان كىرىپ سارە ئانىدىن گۈلخۇمارنىڭ قەيەردىلىكىنى سورىدى. سارە ئانا بىلمەيدىغانلىقىنى ئېيتقاندىن كېيىن، قابىل دەرھال خاتىپنىڭ يېنىغا چىقىپ ئەھۋالنى دېدى. خىزمەتكارلار ئۆيلەرنى، باغ، ھويلا، ئۆگزە، سامانلىق، قوتان، ئوتۇنخانا، ئامبار، ھەتتا قازناق ··· لارنى قېدىرىشتى. خاتىپ دەھلىزدە

---

① مەئمۇن — خەلىپە ھارۇن رەشىدنىڭ ئىككىنچى ئوغلى بولۇپ، 813 ـ 833 ـ يىللارغىچە خەلىپە بولغان. ئۇنىڭ تويى 825 ـ يىلى ئۆتكۈزۈلگەن بولۇپ، كېلىنىنىڭ ئايىغى ئاستىغا سېلىنغان پاياندازغا ئۈچۈن بىرقانچە مىليون ئالتۇن دىنارلىق گۆھەر ۋە ئۈنچە ـ مەرۋايىت ئىشلىتىلگەن، كېلىنىنىڭ بېشىدىن يەنە بىرمۇنچە دىنار چاچقۇ قىلىنغان. شۇنىڭ ئۈچۈن، بۇ توي ھەشەمەتچىلىك ۋە ئىسراپچىلىقنىڭ نەمۇنىسى بولۇپ، شەرقنىڭ «كىتابۇلئاغان» ··· قاتارلىق تارىخىي ئەسەرلىرىدە تەپسىلىي خاتىرىلەنگەن.

پىتىرلاپ پەقەت ئولتۇرالماي ، پىخىلداپ يىغلاشقا باشلىدى . بۇ خەۋەر نادىرخان خوجىغا يېتىپ ، ئۇمۇ ئىزتىراپقا چۈشتى . بۇ ئىشتىن بىخەۋەر ياتۇغانچىلار ئۆز ۋەزىپىسىنى داۋاملىق ئادا قىلىپ ، «غېرىب ـ سەنەم» داستانىدىن ئارىيە ئوقۇۋاتاتتى :

چەمەنلەرنىڭ ئىچىدە نازۇك چەمەن بار ،
راستىن ئېيتقىن جان ئانا ، گۈلنى كىم تىزدى .
يەتكىن مېنىڭ هالىمغا ، ئەيلىگىن ئىزهار ،
راستىن ئېيتقىن جان ئانا ، گۈلنى كىم تىزدى .

نە چەمەندۇر ، جان بالام ، مەندىن سورايسەن ،
هەممە گۈلنى ئۆزۈم تىزدىم ، بايان ئەيلەيىن .
كۆندە يۈزمىڭ خىيال بىلەن چەمەن باغلايمەن ،
قايسىبىرىنى بوتام ساڭا بايان ئەيلەيىن .
...

خاتىپ زۆهرەدىن سۈرۈشتۈرۈشنى تاپىلىغاندىن كېيىن ، قابىل ئۆزىنىڭ ئۆيىگە چىقىپ ، زۆهرەنىڭمۇ يوقلۇقىنى بىلدى . ئۇ ئۆينى ، باغ ـ هويلىنى ئاختۇرماقچى بولغاندا ، ئۆگزىگە چىقىدىغان شوتىنىڭ يوقلۇقى بىلىندى . ئاختۇرغۇچىلار «بىرەر ئېگىز جاي ، ئۆگزە ياكى چوڭ دەرەخلەرگە چىقىۋالدىمىكىن» دېگەن گۇمان بىلەن مەهەللە ئەتراپىدىكى مەسچىت ، مازار ۋە كىشىلەرنىڭ ئۆگزىلىرىنى ، يوغان دەرەخ ۋە بېدىشلارنىڭ ئۈستىدىـ

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

نى ئاختۇرۇپ ، ئاخىر شوتا خاتىپىنىڭ بىغىدىكى ئەنجان تىمىغا قويۇقلۇق تۇرغانلىقىنى بايقاشتى .

قەدەم ئىزلىرىغا سەپسېلىپ ، قارغا چۆشكەن ئىزنىڭ تاپىنىدىن ئىز بېسىپ «توقاي بۇلاق» قا قوغلاپ بارغاندا ، بۇلاقنىڭ لېۋىگە سېلىپ قويۇلغان گۈلخۇمارنىڭ كىيىملىرىنى كۆرۈشتى . كەلگەنلەر «بۇلاققا ئۆزىنى تاشلىغان بولسا كېرەك» دېگەن گۇمانىي بەت بىلەن ئۈن تارتىپ «ئىسىت !···» دەپ يىغلىشىپ ، بۇلاقنىڭ ئىچىگە ۋە ئەتراپىغا كۆزلىرىنى تىكىشىپ سەپسېلىپ ، يا جەسەتنىڭ ياكى تىرىكنىڭ خەۋىرىنى بىلەلمەي ، گۈلخۇمارنىڭ كىيىملىرىنى كۆتۈرگىنىچە نا ئۈمىد يېنىپ كەلدى . بۇ چاغدا ياتۇغانچىلار تېخىچە ساز چېلىشىۋاتاتتى :

تەقدىر ئاللا ، سۇبھانالللا ،
تاغنى ياراتتى .
تاغ ئاراسى قاراڭغۇ دەپ ،
ئاينى ياراتتى .

ئاي ئالدىدا ، كۈن كەينىدە ،
پەلەك ئىچىدە .
ئۆچمەس ئىشقى گۈلخانىڭىز ،
يۈرەك ئىچىدە .

نادىرخان خوجا ئىزچىلار ئەكەلگەن خەۋەرنى ئاڭلاپلا ياتۇغانچىلارغا ھومىيىپ قاراپ : «توختا !» دەپ توۋلىدى . مانا شۇ

چاغدىلا ئۆيدىكى پاراكەندىچىلىك ئاشكارىلاندى . توي ـ تويلۇقتا ، ئاش ـ ئاشلىقتا ، مېھمانلار ـ مېھمانلىقتا قىلىپ ، ئاسمان كۆمـ-تۈرۈلۈپ كەتكەندەك ھەممە ئۆرتتۆپە بولۇپ كېتىشتى . نادىرخان خوجا خاتىپنىڭ قېشىغا كىرىپ ، گۇماننى سورىۋىدى ، ئۇ ئىنـ-جىقلاپ ئولتۇرغاندىن كېيىن :

— ئۆتكەن ئايدا ، مېنىڭ قېشىمغا مەشھەدلىك ئەھمەد سەھـ-ھابچى بىلەن تەختىيۇندىكى نورۇز بەشكېرەمنىڭ ئىتلە كەنتىدىكى مەرھۇم رەھمان شىرىنچىنىڭ ئوغلى شاۋاز قارىيغا قىزىمنى سوراپ كەپتۇكەن . مەن ئۇ زاتى پەسلەرنىڭ بوسۇغامغا دەسسىگەنـ-لىكىنى ئۆزۈمگە ئار بىلىپ رەت قىلسام ، ئەھمەد سەھھابچى «مۇبادا قىزىمىزنىڭ رايى بولسىچۇ ؟» دېدى . مەن بۇنىڭدىن تېخىمۇ ئازار يېدىم ۋە ئويغا چۈشتۇم . ئەھمەد سەھھابچى دېگەن زىيادە مۇپەتتىن (پىتنىخور) ئادەم . بى تەقدىر ئۇ بىر سۈيىقەست قىلىپ ، خىيالى فاسىد تۇغدۇرمىغان بولغاي ؟ — دېدى .

— ئۇ ئۆزى مەدرىسە تالىپى ، — دېدى نادىرخان خوجا غەزەپلىنىپ ، — بىر نەرسە بىلگەن ، ئوقۇغان ئادەملەر يامان بولىدۇ . ئۆتكەندە مەن بىر تەزكىرە كىتابىنى مۇقاۋىلاتقىلى بارـ-سام ، ئۇ بىكاردىن ۋە ئورۇنسىز ھالدا تويىمىزنى سورىدى . ئارقىسىدىنلا شۇنىڭغا باھانداپ بىزنىڭ ۋە ئوغلىمىزنىڭ شەنىگە داغ كەلتۈرىدىغان كىنايە بىلەن دارىتمىلاپ قاپسىدى . ئۇنىڭ قورسىقىدا زادى سىلى ـ بىزگە نىسبەتەن بىر غۇمى بار . دەرھال ئۇلارنى تەقىبكە ئېلىش كېرەك .

بۇ پىكىرگە خاتىپمۇ قوشۇلدى ھەم «ھېلىقى ئىتلەلىكنىڭ ئۆيىنىمۇ قېدىرىشقا ئادەم تەيىنلەيلى» دەپ قوشۇپ قويدى .

ئاتلىق ئەۋەتىلگەن تەقىبچىلەر ئەھمەد سەھھابچى ۋە نورۇز-نىڭ ئۆيلىرىنى، باغۋارانلىرىنى، ئۆگزە ـ بالىخانىلىرىنى، دالان ـ قازناقلىرىنى، ئېشەك ئېغىلى، توقۇم، لىڭگىلچاق تېگى-لىرىنى قويماي ئاختۇرۇپ، ئاخىرىدا ھەر ئىككىسىنى باغلاپ، پىيادە ۋە يالاڭئاياغ قارغا دەسسىتىپ، ئات ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ كېلىپ، «قىزنى تاپ» دەپ ئازابلىغاندىن تاشقىرى، ئۇلارنى ئېغىلغا سولاپ قويۇشتى.

2

بەشكېرەم ئىتلەگە ماڭغان يەتتە ئاتلىق كىشى لەڭگەردىن ئېلىنغان يول بىلەن مېڭىپ، ئەگمە داۋاندىن ئېشىپ، پەسكە چۈشتى. غارغا يېقىن كەلگەندە، ئۇلار مىنگەن ئاتلار «خارت ـ خۇرت» قىلىپ ئۈركۈپ، قامچا ئۇرسىمۇ ھېچقايسىسى ئالدىغا ماڭغىلى ئۇنىماي تۇرۇۋالدى.

ئاتلىقلار «نېمە ئىش بۇ؟» دەپ ئاتتىن چۈشۈپ قوللىرىغا چوماق ـ كالتەكلەرنى ئېلىپ، ئالدىدا كۆرۈنگەن قارىنىڭ قېشىدى-غا بېرىپ قارىسا، پۈتكۈل ئەزايى ـ بەدىنى چانالغان ۋە قانغا بويالغان بىر مەخلۇق ئىكەن. ئۇلار يېقىنراق بېرىپ سەپسېلىپ كۆرگەندە، بۇ مەخلۇق ئادەم ئېيىقى ئىكەن. ئاڭغۇچە باشقىلارمۇ ئاتتىن چۈشۈپ كۆرۈپ، «راست بۇ ئادەمسىمان ئېيىق ئىكەن» دېيىشتى. ئۇ قان ئىچىگە مىلىنىپ ئۆلۈپ قالغانىدى. ھەممەيلەن ھەيران بولۇشۇپ، «كىم بۇنىڭ بىلەن مۇشۇنداق تۇتۇشۇپ چاند-غاندۇ» دېيىشتى. ئۇلاردىن بىرى:

— ئېيىق دېگەن زىيادە كۆچتۆگگۆر هايۋان ، ئەڭ كىچىكىدە يەتتە ئادەمنىڭ كۆچى بار . ئۇ بىزنىڭ تاغلاردا تولا . قەدىمدە ئۇنى ئوۋلاشقا چىققاندا ، ئوۋچى پالۋانلار كۆلنى سۇغا چىلاپ ، ئوڭ قولىنىڭ ئۇچىدىن تا دولىسىغىچە يۆگەپ ، يەنە تۆپىسىگە ياندۇ-رۇپ يۆگەپ ، ئوڭ قولىنى تۆۋرۈكتەك قىلىپ ، ئېيىق ياكى يولۋاس چىشلىسە ئۆتمىگۈدەك بولغاندا ، ئاندىن ئوۋ قىلغىلى چىقاتتى . مۇبادا ، ئۇ ۋەھشىي ياۋايىلار ئۇچراپ قالسا ئالدىغا بېرىپ ، كۆلا يۆگەلگەن ئوڭ قولىنى ئۇ ياۋايىلارغا تەڭلىشى بىلەنلا ئۇنىڭ چىشى قېرىشىپ ، «غاژ» قىلىپ ، كۆلالانغان قول-نى چىشلىگەن هامان ، ئوۋچى پالۋانلار سول قولىدا تۇتقان خەن-جىرىنى «غاچ» قىلىپ ئۇنىڭ بېقىنىغا تىقىدىكەن . بۇ چاغدا ، ئۇمۇ پالۋاننى چىشلەپ ، 10 ـ 20 قەدەمگە ئېتىپ تاشلاپ ، ئۆزىمۇ قانسىراپ ئۆلىدىكەن . ئېھتىمال ، بۇ ئېيىقمۇ ئاشۇنداق بىر پالۋان بىلەن تۇتۇشقان گەپ . بولمىسا ، ئۇنىڭ ھەممە يېرى مۇنداق چانالغان قىيما بولۇپ ئۆلمەيتتى ، — دېدى .

بۇنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، بەزىلەر «ئېيىقنى ئاتقا ئارتىپ كېتەيلى» دېيۋىدى ، ئاتلار ئۈركۈپ يېقىن كەلمىدى . يەنە بەزىلەر «ئوۋ بىزنىڭ» دېيىش ئۈچۈن ، ئېيىقنىڭ ئوڭ قولىنى كېسىۋې-لىشنى ئېيتتى . بىرەيلەن يېنىدىن خەنجىرىنى ئېلىپ ئېيىقنىڭ كېسىلگەن قولىنى ئالغاندىن كېيىن ، ھەممەيلەن ئاتلىرىغا مى-نىپ ، «سۇلتان مىچى ئاتام» مازىرىنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ ، ئىت-لەگە قاراپ ئات سېلىشتى .

مۇشۇ پەيتتە ، پوتكول يۇرتتىكىلەر شاۋاز قارىينى قاردىكى ئىزىنى بويلاپ ئىزدەپ مېڭىپ ، قۇمالتاغ ئۈستىگە چىققاندا ، بىر

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېتى www.uyghurkitap.com

قاپتال ئالدىدا قىپقىزىل قانغا بويالغان بىر ئىزنى ئۇچراتتى . قاننىڭ تېمىپ كەلگەن تەرىپىنى بويلاپ ، يەنىمۇ ئىگىزرەك بىر جايغا بارغاندا بىر قىزىللىق كۆرۈندى . كىشىلەر تېپىلىپ ، دوڭ-غاقلاپ ، تاشلارنى تارمىلىشىپ مېڭىپ ئۇ يەرگە چىققاندا ، شاۋاز قارىينىڭ قار ئۈستىنى لالىزارلىقتا ئوخشاتقان پاك قېنى ھەممە يەرگە چاچراپ ئاجايىپ تۈس بەرگەنىدى . ئۇنىڭ تاتىرىپ ۋە مۇزلاپ قالغان گەۋدىسى ، كۆزى يۇمۇلمىغان جەسىتى ۋە سول قولىدا تۇتقان ئاپپالتىسى زالىملاردىن ھەرقاچان ئىنتىقام ئېلىشقا تەييار تۇرغاندەك كۆرۈنەتتى .

— ئاھ قېرىنداشىم ، ئاھ بىر تۇغقىنىم ، ئاھ جىگىرىم ، ئاھ باغرىم ...— دەپ ناله - پەرياد قىلىشىپ ، پۇتكۇل ئىتلەلىك-لەر قىيامەت قوپۇردى .

ئاڭغۇچە پۇتكۇل يېزىنى ، شاۋاز قارىينىڭ ئۆيىنى تىنتىپ يانغان ئاتلىق مالايلار بۇ يەرگە كېلىشتى . ئۇلار بۇ يەردە ئۆلگۈچى يىگىتنىڭ شاۋاز قارىي ئىكەنلىكىنى بىلىپ ، ئۇنىڭ جەسىتى ئالدىدىكى ناله - زارنىڭ پۇتكۇل قۇمالتاغنى قاپلىغانلىقىدىن ئىككىلىنىپ قېلىشتى . شۇ يەرگە لەڭگەر كەنتىدىكىلەردىن بىر-نەچچىسى كېلىپ :

— بۇگۇن سەھەردە تاغدىن ئوتۇن تېرىپ كېلىۋاتقان ئوتۇن-چى «ئاشىق» دېگەن كىشى «سۇلتان مىچى پاچچىم» غا يېقىن كەلگەندە ، گۇمبەز ئۈستىدە تۇرغان بىرەيلەننىڭ تۇۋلىغان ئاۋازى-نى ئاڭلاپتۇ . ئۇ يەرگە بېرىپ قارىسا ، بىر ياش يىگىت ئىكەن . ئۇنى گۇمبەزدىن سىيرىلدۇرۇپ چۈشۈرگەندە ، مۇزلاپ قالغىلى تاسلا قاپتىكەن . گۇمبەز ئالدىدا يەنە بۆرە يەپ كەتكەن بىر خوتۇن

كىشىنىڭ سۆڭەك ۋە كىيىملىرى ، چىچى ، مەسسى بارمىش .
هازىر ئۇ يىگىتنى ئوتتۇنچى «ئاشىق» نىڭ ئۆيىدە دەپ ئاڭلىدۇق .
بىز ئۇ يەرگە بارماقچى بولغاندا ، شاۋاز قارىينىڭ مۇسىبەت خەۋىرى يېتىپ كەلدى ، — دېيىشتى .

بۇ خەۋەر مۇسىبەتدارلار ئارىسىغا تارقىلىپ ، يىغا پەسەيدى .
ئىتلەلىكلەر دەرھال قولىرىدىكى ھاسىنى بىر ـ بىرىگە سۇنۇ-شۇپ جىرغا قىلىپ ، ئۇنىڭ ئۈستىگە شاۋاز قارىينىڭ جەسىتىنى ياتقۇزۇپ كۆتۈرۈپ ، پەسكە چۈشۈشتى ۋە «سۇلتان مىچى پاچ-چىم» بۇزرۇكۋارنىڭ مازىرىغا دەپنە قىلىش ئۈچۈن ئېلىپ ماڭ-دى . يۇرتقا كەلگەندە ، بەزىلەر «يۇيىمىز ، كېپەنلەيمىز . بىرنەچ-چە كۈندىن كېيىن كۆمىمىز» دېسە ، بەزىلەر «شاۋاز قارىي بىشەك شېھىت ئۆلدى . شېھىت مۇردىنى يۇيۇش ، كېپەنلەش ھاجەتسىز ، كىيىمى كېپەن ، شاھادەت قېنى غۇسلىسى» دەپ ، دەپنە قىلىش ئۈچۈن «سۇلتان مىچى پاچچىم» غا ئاپاردى . مازار ئالدىغا يىغىپ قويۇلغان ئادەم سۆڭىكى ، كىيىمى ، مەسسى ، تەلپىكى ، 21 تال ئۆرۈلگەن قىزچە چىچى ۋە ئۇ چاچتىكى كۆز مونچاقلارنى كۆرۈپ ، «كىيىمى ئەركىشىنىڭ ، ئەمما چىچى قىز-چاقنىڭ» دەپ كىشىلەر ھەيران بولۇپ ، غۇلغۇلا قىلىشتى .

ئوتتۇنچى «ئاشىق» ئۆيىگە ئەكەتكەن «يىگىت» مۇ بۇ يەردى-كى دەپنە نامىزىغا كەلگەنىدى . مېيىتنىڭ نامىزى ۋە بۆرە يەپ كەتكەن نامەلۇم كىشىنىڭ سۆڭىكى بىلەن چىچىنىڭ نامىزى ئوقۇلۇپ ، «سۇلتان مىچى پاچچىم» مازىرىدىكى شام گۆرنىڭ ئوڭ ۋە سول گۆرىگە قويۇلۇپ ، شاھادەتلەر توگەپ جامائەت قايتىش ئالدىدا تۇرغاندا ، ھېلىقى «يىگىت» تاغ تۆۋىنىدىكى كى-

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

چىكرەك بىر دۆمبەل ئۈستىگە چىقىپ ، جامائەتكە قاراپ ، ئىنچىـ
كە ئاۋازدا دۇدۇقلۇپ تۇرۇپ سۆزلەشكە باشلىدى :

— يۇرت كاتتىلىرى ، جامائەت. بۇنىڭدىن تۆت ـ بەش يىل بۇرۇن كۈز مەۋسۇمىدا «ھەزرەت سۇلتان» نىڭ زىيارىتىگە كونا شەھەر ۋە توققۇز يۇرتتىن ناھايىتى كۆپ تاۋاپچىلار سەيلىگە بارغانىكەن . شۇلارنىڭ قاتارىدا بەشكېرەم ئىتلە كەنتىدىكى مەرـ ھۇم رەھمان ئاخۇن شىرنىچىنىڭ ئوغلى شاۋاز قارىي دېگەن قارىيقۇرئان يىگىتمۇ بارغانىكەن …

سۆز بۇ يەرگە كەلگەندە ، ھەممە تەك چۇرقىرىشىپ : «شاۋاز قارىي دېگەن ئاشۇ يىگىت مۇشۇ كۆمۈلگەن مۇردا شۇ !» دەپ ، تۇۋلىشىپ كەتتى . جامائەتنىڭ غۇلغۇلىسى بېسىققاندىن كېيىن ، دۆمبەل ئۈستىدە تۇرغان ھېلىقى «يىگىت» سۆزىنى داۋاملاشتۇرـ دى :

— بۇ ھايىزى كالامۇللا يىگىت «ھەزرەت سۇلتان» قەبرىسى يېنىدا ئولتۇرۇپ ، فەسىھ ئاۋاز بىلەن قۇرئان تىلاۋەت قىلىۋاتقان چاغدا ، ئۇنىڭ يېنىدىن ئاتۇش ئازنا مەسچىتىنىڭ خاتىپى ئابدۇـ رەھمان ئاخۇنۇمنىڭ قىزى گۈلخۇمار ۋە ئۇنىڭ يەنە بىر ئادىشى ئۆتۈپتۇ . قارىمنىڭ مۇلايىم ئاۋازى ، سىياقى ، خۇش پىچىملىقى ، بەشىرىسىنىڭ ئوچۇقلۇقى ، ياخشى ئەخلاقىنى بىر كۆرۈش بىلەنلا گۈلخۇمار ئۇنىڭغا ئاشىق بوپتۇ . شاۋاز قارىي ئازنا مەسچىت ئالدىدىكى چوڭ كۆل بويىدا بىر قېتىم مۇلاقەت بولۇپ ، قىزغا مەھلىيا بوپتۇ . ئۇلارنىڭ ساپ مۇھەببىتى كۈندىن ـ كۈن ، ئايدىن ـ ئاي ، يىلدىن ـ يىل ئۆتكەنسېرى زىيادە بولغىلى تۇرغان چاغدا ، خاتىپ دادىسى گۈلخۇمارنى ئالتىن ئاتۇش خوجىلىرىدىن

بولغان نادىرخان خوجىنىڭ ىنۋاك ئوغلى سۇنئۇللا خوجىغا بەر-
مەكچى بولۇپ ، تەييارلىقتا بولغان .

بۇ گەپنى ئاڭلاۋاتقان جامائەت ھەيران - ھەس بولۇپ ،
جىمجىت ھالدا تۇرۇشاتتى : ئۇ «يىگىت» سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

— گۇلخۇمارنىڭ مەسلىھەت كۆرسىتىشى بىلەن شاۋاز قارىي
ئالتىن ئاتۇش مۇساپاتىدىن ئىككى بۇرادىرىنى ئەلچىلىككە ئەۋە-
تىپ ، كۈيئوغۇل بولۇشنى ، ئۆرپىمىزگە مۇۋاپىق نىكاھ بىلەن
ھەققىي نومۇسلۇق ئىنسانلاردەك ئۆتۈپ ، خىزمىتىنى بەجانىدىل
قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن . ئەمما ، خاتىپ بۇ ئەلچىلەرنى سەت-
لەپ - ھاقارەتلەپ ياندۇرغاندىن كېيىن ، تېگىلغان ۋە خۇمارگۇل
رازى ۋە راغىب بولمىغان توي ئىشى بېرىلگەن بىرىنچى كۈنى
ئاخشىمى گۇلخۇمار ئۆزى ئىختىيار قىلىپ ، دوستى بىلەن ئۆيىد-
دىن قېچىپ چىققان . ئۇ ئاشىقى شاۋاز قارىينىڭ ئۆيىگە كېتىۋې-
تىپ ، مۇشۇ مازاراتقا كەلگەندە ، ئارقىسىغا چۈشكەن چىلبۆرىلەر
ئۇنىڭغا تەرەپ - تەرەپتىن ھۇجۇم قىلغان ، گۇلخۇمار چەبدەسلىك
بىلەن «سۇلتان مىچى ئاتام» نىڭ گۇمبىزى ئۈستىگە چىقىۋال-
غان . ئۇ گۇمبەز ئۈستىدە تۇرۇپ ، پەستىكى دوستىنىڭ قولىنى
بىرنەچچە قېتىم تارتىسمۇ سىيرىلىپ چۈشۈپ كەتكەنلىكتىن ،
ئۆز دوستىنىڭ بۆرىلەرگە يەم بولۇپ كېتىشىنى خالىماي ، ئۆزى
گۇمبەز ئۈستىدىن سىيرىلىپ يىنىپ چۈشۈپ ، دوستىنى ئارقى-
سىدىن يۆلەپ گۇمبەزنىڭ ئۈستىگە چىقىرىۋېتىپ ، ئۆزىنىڭ ھە-
قىقىي ئىنسانپەرۋەرلىكىنى كۆرسەتتى . ئۇ چىلبۆرىلەر بىلەن
ئېلىشىۋېتىپ ، ئۇلەر ھالىتىدە تۇرۇپ : «دوستۇم ، سەن مېنىڭ
شاۋاز قارىيغا بولغان ساپ مۇھەببىتىمگە ۋە ئۇنىڭ قىيامەتلىك

روزنغارى بولىدىغانلىقىمغا گۇۋاھ بولغىن» دەپ ۋەسىيەت قىلـ-
دى . ئاشۇ چاغدا ، چىلبۆرىلەر گۈلخۇمارنى بىر چىشلەم - بىر
چىشلەمدىن پارچىلاپ يەپ تۈگەتكەننى مەن ئۆز كۆزۈم بىلەن
كۆردۈم . گۈلخۇمار بىلەن بىللە يولغا چىقىپ ، شاۋاز قارىي
بىلەن ئۇنى قوغۇشتۇرماقچى بولغان كىشى مەن بولىمەن ، —
دەپ بېشىدىكى تەلپەكنى ئالغاندا ، ئۇنىڭ قارا چېچى خوتۇن
كىشىلىكىنى بىلدۈردى .

جەم بولغان خالايىق ۋە تەقىبچىلەر ئۆزىنى ئاشكارا قىلغان
زۆھرەدىن ئۆتكەن ئىشلارنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، كۆزىدىن ئاقـ-
قان ياشلىرىنى بەلۋاغ ، پەش ۋە يەڭ ئۇچلىرى بىلەن ئېرتىشتى .
كىشىلەر «شاۋاز قارىينىڭ ۋەھشىي مەخلۇق بىلەن تۇتۇشۇپ
مۇزلاپ ئۆلگەن ۋاقتى گۈلخۇمارنىڭ بۆرىلەر تەرىپىدىن پارچىلـ-
نىپ ئۆلگەن ۋاقتى بىلەن ئوخشاشكەن ، ھەر ئىككىسى ئۆلگەن
چاغدا سۇبھى سادىق ۋاقتى بولغان» دېيىشتى . جىنازا نامىزىغا
يىغىلغان جامائەت مەرھۇملارنى «ۋەتىنىمىزدە ئۆتكەن پەرھاد -
شېرىن ، تاھىر - زۆھرە ، شاۋاز قارىي - گۈلخۇمار» دەپ
ئاتىدى . شاۋاز قارىي باشلاپ ئاچقان ئىككى لەڭگەر ئارىلىقىدىكى
ئىتتىنىڭ تىلىدەك تار يولنى ئۇنىڭ ئەل ئۈچۈن قىلغان ئىشىنى
ئۇنتۇماسلىق ئۈچۈن «ئىشق يولى» ، ئالتىن ئاتۇش بىلەن بەشـ-
كېرەم ئارىسىدىكى ئېتىز قىرىغا ئوخشىغان قۇمالتاغنى گۈلخۇـ-
مارنىڭ ئىنسانپەرۋەرلىكى ۋە ساپ مۇھەببىتىنىڭ ھۆرمىتى ئۈـ-
چۈن «خۇمار تاغ» دەپ ئاتاشنى لايىق كۆرۈشتى .

3

بۇ ۋەقە خاتىپ ۋە خوجىلارغا ئاڭلانغاندىن كېيىن، ئۇلار تويىنىڭ ئوچاق كۆللىرىنى باشلىرىغا چېچىپ، داد - پەرياد قىلىشىپ ئورنىغا كەلمەي، ئەل ئىچىدە ئىزا - ئاھانەت ۋە تەنىلەرگە قالدى. بۇ تويدىن ھەر ئىككى ئۆيگە ھازا ۋە قايغۇ - ماتەم كىردى. نورۇز بىلەن ئەھمەد سەھھابچى خاتىپنىڭ تەقىبىدىن ئازاد بولغاندىن كېيىن، مەسلىھەتلىشىپ، شاۋاز قارىي بىلەن گۈلخۇمارنىڭ قەبرىسىنى يوقلاپ باردى. بىر جۈپ ياشنىڭ بەختسىزلىككە ئۇچرىغانلىقىدىن بەكمۇ ئەپسۇسلىنىپ، كۆزلىرىگە لىق ياش ئېلىشتى. نورۇز مۇنداق دېدى:

— ئىنسانلاردىكى ھەقىقىي پەزىلەت قايسى؟ مېنىڭچە، ئىنسان ئۆز غايىسى يولىدا ھارماي - تالماي ئىزدىنىشى، جاپالىق كۈرەش قىلىشى ۋە بۇ يولدا ھېچنېمىدىن، ھەتتا جېنىدىنمۇ ئايانماسلىقى ھەقىقىي پەزىلەت ھېسابلىنىدۇ. بۇنداق ئىنسانلار قىيىنچىلىق ئالدىدا چۈشكۈنلىشىپ كەتمەيدۇ، مۇۋەپپەقىيەت قازانغاندا مەغرۇرلۇقتىن ئۆزىنى يوقىتىپ قويمايدۇ، ئۆزى تاللىغان ھايات يولىدا ئۇزلۇكسىز ئالغا ئىلگىرىلەپ كۆزلىگەن مەقسىتىگە يېتىدۇ. ھەقىقىي شان - شەرەپ ئاشۇنداق ئىنسانلارغىلا مەنسۇپ. شاۋاز قارىي شەھۋەت ۋە ئىشرەتنىڭ كويىدا بولسا ئىدى، شۇنچە جاپا تارتمىغان، بىھۇدە تۆھمەتلەرگە گىرىپتار بولمىغان بولاتتى. گۈلخۇمار مال - دۇنيا ۋە ھاۋايى - ھەۋەسكە بېرىلسە، ھەتتا ياخشى كۈن كۆرەتتى. لېكىن، ھايات بېغىنىڭ غۇنچىسى تېخى ئېچىلمىغان بۇ بىر جۈپ ياش ئىنسانغا خاس ھەقىقىي پەزىلەتنى نامايان قىلىپ، نىكاھى قوشۇلمايلا ۋاقىتلىق دۇنيادىن مەڭگۈلۈك ئالەمگە سەپەر قىلدى...

ئۇستىگە كونىرىغان تون ، بېلىگە بەلۋاغ باغلىغان ، بېشىغا سەللە ئورىغان ئەھمەد سەھھابچىنىڭ چاچ ـ ساقاللىرى ئاقىرىپ ، بوي ـ بەستى مۈكچەيگەن ، لېكىن تېنى يەنىلا ساغلام ۋە تېمەن ئىدى . يىللار ئۇنىڭ قاتاڭغۇر جىسمىغا ئۆزىنىڭ رەھىمسىز ئىزلىرىنى سالغان ، يۈزىگە قورۇق چۈشكەن ، ئاپئاق ساقىلى مەيدىسىگە ساڭگىلاپ تۇراتتى . ئۇ :

— ھەزرەت نەۋائى «مەھبۇبۇلقۇلۇپ» ناملىق مەشھۇر ئەسەرىنىڭ ئونىنچى بابى — «ئىشىق باياندا» ئىشقنى ئاۋام ئىشق ، ئىشق خاس ، سىددىق ئىشق (راستچىللىق) دەپ ئۈچ قىسىمغا بۆلگەن ، — دېدى ، ئاندىن شاۋاز قارىي بىلەن گۈلخۇمارنىڭ جاسارىتىگە ئاپىرىن ئوقۇپ ، پاك سۆيگۈسىدىن تەسىرلەندى بولغاي ، ئىشق بايانىدىن ياد سۆزلەپ كەتتى :

— ئىشقنىڭ ئىككىنچى قىسمى ئىشق خاس بولۇپ ، ئۇ پاك كۆزنى پاك نەزەر بىلەن پاك يۈزگە سېلىشتۇر . پاك كۆڭۈل ئۇ پاك يۈزنىڭ ئىشقىدىن قوزغىلىشتۇر ۋە بۇ پاك كۆرۈنۈش ۋاسىتىسى بىلەن پاك ئاشىق ھەقىقىي مەھبۇبنىڭ پاكىز جامالىدىن بەھرە ئېلىشتۇر . ئۆتكەنلەردىن ئىشق ئەھلىنىڭ پاك بازلىرى[1] ، نەزمچىلىرى ۋە ھېكايىچىلىرى بولۇپ ، ئۇلار نەزم ئورمانزارلىقىنىڭ كۈچدار ، ئارسلانلىرى ۋە نەزم گۈلخانىنىڭ سەمەندەرلىرى ۋە ھال ۋادىسىنىڭ پاك يۈزلىرىدۇر . ئۇلاردىن بىرى ئەمىر خىسراۋ دېھلەۋىدۇركى ، ئۇنىڭ پاك نەپەس سۆزلىرى ، پاك لەۋزى مەنىلىك شېئىرلىرى ئىشق ئەھلى ئارىسىدا غوۋغا ۋە ھالالا سالغاندۇر . يەنە بىرى سۆزى پاك ، كۆزى پاك ، ئىشق ئەھلى

[1] پاك باز — مەيداندا باشتىن ـ ئاياغ غەلىبە قىلغۇچى .

ئىچىدە بىردىنبىر بىباك[1] مۇشۇ گۇرۇھنىڭ تەڭداشسىز كىشى-
سى ، مىللەت ۋە دىنىنىڭ پەخرى شەيخ ئىراقىدۇركى ، ئۇ ئاشىق
سۇپىتى بىلەن سۇپەتلەنگەندۇر ۋە «لەمئات» نىڭ ئاپتورىدۇر .
كېيىنكىلەردىن ئىككى ئالەمنى قىمارغا دو قويۇۋەتكەن قىمارۋاز-
لار پاك بازى ، ئىشق دۇنياسىدا ھەقىقەت مەيى بىلەن مەست
بىباكلارنىڭ سىردىشى ، مىللەت ۋە دىنىنىڭ قۇياشى خوجا ھاپىز
شىرازىدۇر . دۇنيا ۋە ئاخىرەتنى بىر ئاھ بىلەن ئۆرتىگەن پاك
ئىشقلار ئىمامى ، باشقىلارنىڭ شەيخۇلئىسلامى ، مىللەت ۋە دىن-
نىڭ نۇرى مەۋلانا ئابدۇراھمان جامىدۇركى (خۇدا ئۇنىڭ قەبرى-
سىنى نۇرغا تولدۇرسۇن) ، ئۇ نەزم بىلەن سۇپەتلەشتىن يۇقىرى
بولۇپ ، ئۇ نەزمدىمۇ تەڭداشسىزدۇر . ئۇنىڭ شېئىردىكى ماھارى-
تىنى تەرىپلەپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ . ھەربىر شېئىرى بىلەن
ئالەمگە ئىشق ئوتىنى ياقاتتى ۋە شېئىرلىرىدىكى بىر بېيت بىلەن
دەردمەنلەرنىڭ جان ۋە كۆڭۈل ئالىمىنى كۆيدۈرەتتى ۋە يەنە ئۇ
ھەزرەت جامىنىڭ مۇھەببىتىدىن دەردكەشلەرگە ، يولباشچىلىقى-
دىن پاناھ يولىنى تۇتقانلارغا ، ئىشق سۇپەتلىرى توغرىسىدىكى
سۆزلىرىدىن تۈرك خەلقىگە ھارارەت بېغىشلايتتى ۋە سارت[2]
گۇرۇھىغا ئاپەت كەلتۈرەتتى . دېمەك ، ئۇلارنىڭ گەپ - سۆزلى-
رى ، شېئىر ۋە نەزملىرى ئىشقنى سۆزلەيتتى . ئۇلارنىڭ شەۋق
ۋە مۇشەققەت يالقۇنىدىن ئاجىزلىق ۋە نىيازمەندلىكنى بىلدۈرۈ-
شى ، دەردۇ بالا شولىسىدىن كۆيۈپ كەتمەك ۋە ئېرىپ كەتمەك
بولۇشى ئۆزلىرىنى بۇ ئىشقا مەنسۇپ قىلىش ئۈچۈندۇر . بۇ ئىشق

① بىباك — كەيپسىز .
② سارت — قەبىلە ئىسمى .

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

دۇنياسىدا ئاشىقلىقنىڭ ئېغىر ئەھۋالى ، مەشۇقنىڭ گۈزەللىكى-
نىڭ ئادەتتىن تاشقىرى تەرىپى ، بولاردىكى ئەجەب ھالەتلەر نىھا-
يەتسىز (تۈگىمەس) مۇشكۇلاتلارنى كەلتۈرىدۇ ۋە ئۇنى بايان
قىلىش لازىم . جۈملىدىن مەشۇقنىڭ ھۆسن - جامالىنىڭ ۋە ناز
- ئىستىغناسىنىڭ نىھايەتسىزلىكى بىلەن ئاشىقنىڭ دەرد - ئەلە-
مىنىڭ كۆپلۈكى ، ئاجىزلىقى ۋە كۆيۈپ ئازابلىنىشىنىڭ پاياد-
سىزلىقى قاتارلىق ئىشلار نىسبەتلىشىپ كېلىدۇ...

ئەھمەد سەھھاپچى نەۋائىنىڭ بىر پارچە بېيتىنى مىسال
كەلتۈرۈپ : «سۆزنىڭ مەنىسىدە ئىشق ئوتىنىڭ بىر بەلگىسى
بولمىسا ، ئۇ سۆز قۇرۇلمىسى جېنى يوق ، ھەرىكەتسىز بەدەنگە
ئوخشاشتۇر» دېگەندىن كېيىن ، تۆۋەندىكى ھېكايەتنى سۆزلىدى :

— مەجنۇننىڭ ئىشق ئوتى ئۇلغىيىپ ، ئاجىز بەدىنىگە ئول
ئوتنىڭ ھارارىتىدىن ئىسسىتما شولىسى تۇتاشتى . بارلىق چارى-
لەرنى قىلىپ كۆردى ، پايدا بەرمىدى ، بەلكى ئەكسىچە نەتىجە
بەردى ۋە ئىسسىتمىسى كۈچەيدى . ئاخىر كېسەلنىڭ ھالى جان
ئۈزۈشكە بېرىپ يەتتى . يېقىنلىرىدىن بىرى بۇ ھالنى لەيلىگە
خەۋەر قىلدى ، بۇ خەۋەر لەيلىنى ناشاد قىلدى . ئاشىقنىڭ ئەھۋا-
لىنى سوراشقا مەكتۇپ يوللىدى . مەكتۇپ مەجنۇنغا يېتىپ كەل-
دى ، ئۇنىڭ تېنىدە تىنىق يوق ئىدى . يېقىنلىرى پىكىر ۋە
مەسلىھەت قىلىشىپ ، كېسەلگە مەكتۇپنى ئوقۇپ ئاڭلاتتى . مەك-
تۇپنى تەكرار - ئوقۇغانسېرى ، كېسەلنىڭ تېنىگە جان
كىرەر ئىدى . مەشۇقنىڭ مەكتۇپى دۇئا - تەلەپنىڭ ئورنىنى
تۇتتى . تا كېسەل ساقايغۇچە مەكتۇپنى ئوقۇپ تەكرارلاپ بەردى .
ئاخىرى سەللىمازا ساقىيىپ كەتكەندىن كېيىن ، مەكتۇپنى بويىنى-

غا تۇمار قىلىپ ئىسىۋالدى . ئىشق سۆزى (ھارارىتى) دىن كىسىلى سەھەت تاپتى ، ئىشق سۆزىنى تەكرارلاشتىن بەدىنى قۇۋۋەت تاپتى . ئەگەر ئاشىقىقا كىسەل ۋە ئاجىزلىق يەتسە ، ئۇنىڭ داۋاسى مەشۇقىنىڭ ئىتىنى يادلاشتۇر .

ئەھمەد سەھھاپچى بىلەن نورۇز قەبرىستانلىقىقا كەلگەندە ئۇ- لارغا يەنە بىرمۇنچە كىشىلەر قوشۇلدى . قوللىرى يىرىك ، قىي- تىشقان ، يۈزىنى قورۇق باسقان ، ساقىلى ئۆسۈپ كەتكەن نورۇز قەبرىستانلىقىنىڭ ئەتراپىنى ئايلىنىپ ، شاۋاز قارىينىڭ قەبرىسى- نى ئاخىر تاپتى . قاراقسىز قالغان بۇ قەبرىنى ياۋا ئوت ـ چۆپ بېسىپ كەتكەن بولۇپ ، ئوت ـ چۆپلەر ئارىسىدىن قەبرە چوقچى- يىپ تۇراتتى . ئۇ جىددىيچىلىك ، ھېرىپ ـ چارچاش ، پۇشاي- مان ، ھەسرەت بىلەن قەبرىنى سىلىدى ، يىغلاپ ـ قاقشىدى . ئەھمەد سەھھاپچى ئۇنى سەۋر قىلىشقا ئۈندىگەندەك ، تۇپراق بې- شىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ ، پەسىھ ئاۋاز بىلەن خەتمىقۇرئان قىل- دى . پاتىھەدىن كېيىن ، ئۇ ئەتراپتىكى خالىس دۇئاگۇيلارغا مۇنداق بىر تارىخىي ۋەسىيەتنى سۆزلەپ بەردى :

— سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ئايالىلارىنىڭ ھوقۇقىنى ھۆرمەت- لەشتە نەمۇنە كۆرسىتىش ئۈچۈن ، بۇرۇنقى خانلىقلارنىڭ قائىدى- لىرىنى بۇزۇپ ، دېھقان قىزى ئامانىساخاننى ئەقىدە ـ نىكاھىغا ئالغان .

ئامانىسا خېنىم 32 ياشقا كىرگەن 1567 ـ يىلى قىيىن تۇغۇت سەۋەبىدىن ۋاپات بولغان . ئۇ بۇرۇنقى خانلارنىڭ خانىشلى- رىدەك ئالتۇن ـ كۈمۈش ، زىبۇ زىننەت بۇيۇملىرى ۋە كەمچەت ـ قاما جۇۋىلار ··· نى مىراس قالدۇرماي ، سۇلتان

ئابدۇرەشىدخانغا مۇنداق ۋەسىيەت قالدۇرغان : «... مەن يېقىن سائەتتە ئالەمدىن ئۆتىدىغاندەك تۇرىمەن . ئالىيلىرىدىن ئۈمىدىم شۇكى ، كەمىنە روزىغارلىرى پۈتكۈل هاياتىمدا ئەل مەدەنىيىتى ئۈچۈن تىرىشتىم ، يازدىم . مېنىڭ ئاخىرەتكە سەرمايە بولغۇدەك ياخشى خىسلەت ـ پەزىلىتىممۇ يوق ، مال ـ دۇنيايىم ئەسلا يوق . ئاۋۇ كات ئۈستىدىكى يېشى تاغاردا ئۆز قولۇم بىلەن توپلىغان قومۇش قەلەم قىرىندىسى مېنىڭ پۈتكۈل هاياتىمدا يىغقان خەزىنەمدۇر . مەن هەربىر خەت ئۈچۈن ئۇچلانغان قومۇش قەلەم قىرىندىسىنى جۇغلاپ قويغاندىم . ئۇ مېنىڭ سىزغان قەلىمىمنىڭ ئەجرى ۋە سەمەرىسى بولۇپ قالسۇن ، باقىي ئالەمگە ئېلىپ كېتەي . تەرەت سۈيى ئاشۇ قەلەم قىرىندىسىدا ئىسسىتىلىپ ، بەدىنىم يۇيۇلسۇن . مۆھتەرەم هەم ئالىمە مەلىكە رازىيەنىڭ يادقۇت خېتى بىلەن يېزىلغان «قۇرئان كەرىم» نى تېخى كۆچۈرۈپ بولالمىغاندىم . ئۇنى باكىرە قىزلاردىن بىرى تاماملاپ پۈتكۈزگەي ، ئەل ـ يۇرتىنكى هەممەيلەنگە تەقدىم ۋە تەلىم قىلغايلا . ئالىمە پاتىمە بىنت ئەھمەد بىننى مۇھەممەد سەمەرقەندى تەرىپىدىن خەتتى پارسى بىلەن مەقبەرەمگە خاتىرە يېزىلغاي ...»

بۇ ۋەسىيەت سۇلتان ئابدۇرەشىدخانغا قاتتىق تەسىر قىلغان . ئۇ ئالىمە ، پازىلە ، ئەفىفە (پاك ، ئۆز نەپسىنى ساقلىغۇچى) ئامانىسا خېنىمنىڭ پاك مۇھەببىتى ، هۆرمىتى ، خاتىرىسى ئۈچۈن پاكلىقىنى ساقلاپ ، خۇددى ئەركەك ئاق قۇدەك يەككە ـ يېگانە ياشاپ ، ئامانىسا خېنىمنىڭ ۋاپاتىدىن ئىككى يىل كېيىن 49 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن .

* * *

ئۆزىنى «پەيغەمبەر يېشىنى ياشىدىم» دەپ ماختىنىپ يۈرىدىغان ئابدۇرەھمان خاتىپنىڭ ھال ـ ماجالى ئۆزگىرىپ ، ئولتۇرغان جايىغا ھاجىتىنى ئادا قىلىپ ھەم ئۇنى قوللىرى بىلەن مىجىپ ، پۇتۇنلەي ئۆز ھالىنى يوقىتىپ قويغان ، كېيىنكى چاغلاردا ئەسەبىيلىشىپ ئۆلۈپ كەتكەن . «خاننىڭ ئىتى ئۆلسە مىڭ كىشى ، ئۆزى ئۆلسە بىر كىشى» دېگەندەك ، ئابدۇرەھمان خاتىپنىڭ ئۆلۈم نامىزى ئاددىي ئۆتكۈزۈلگەن .

شاۋاز قارىي بىلەن گۈلخۇمارنىڭ سەۋەبىدىن ئاشۇ چاغدا يۈز بەرگەن ۋەقەنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان «ئىشق يولى» ۋە «خۇمار تاغ» تۆت ئەسىردىن بۇيان خەلقىمىزنىڭ تىلىدا ھەر كۈنلۈكى تەكرار ئېيتىلىپ كەلمەكتە .

图书在版编目（CIP）数据

爱情之路：维吾尔文/穆罕默德·乌斯曼著．—乌鲁木齐：新疆大学出版社，2008.4

ISBN 978—7—5631—2194—6

Ⅰ．爱… Ⅱ．穆… Ⅲ．历史小说—中国—当代—维吾尔语（中国少数民族语言）Ⅳ．I247.5

中国版本图书馆 CIP 数据核字（2008）第 058617 号

策 划 者：艾则孜·阿塔吾拉·萨尔特肯
责任编辑：阿不里米提·卡德尔
责任校对：阿达来提·牙合甫

爱情之路

（历史长篇小说）

穆罕默德·乌斯曼 著

新疆大学出版社出版
（乌鲁木齐市胜利路 14 号，邮编：830046）
新疆金版印务有限公司
新疆新华书店发行
2008 年 5 月第 1 版　2008 年 5 月第 1 次印刷
880×1230 毫米　1/32　9.5 印张
印数：0001—3000 册

ISBN 978—7—5631—2194—6
定价：25.00 元

NIEDERSÄCHS.
STAATS- U. UNIV.-
BIBLIOTHEK
GÖTTINGEN

مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى: **نۇرمۇھەممەد ئۆمەر ئۇچقۇن**

ISBN 978-7-5631-2194-6

9 787563 121946 >

（维文）定价:25.00元